

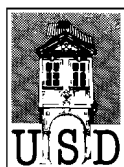
1/2007

SOU DOBÉ
DĚJINY

SOUDOBÉ DĚJINY

XIV / 1

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jan Měchýř,
 Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma, Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:

Adrian von Arburg, Praha
Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Drážďany
Eva Hahnová, Augustfehn
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Ivan Kamenec, Bratislava
Łukasz Kamiński, Varšava
Karel Kaplan, Praha
Zdeněk Kárník, Praha
 Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
 Jiří Křestán, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Montpellier
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
 Jiří Pernes, Brno
 Jiří Pešek, Praha
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
 Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Praha
Zbyněk Zeman, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)

Autoři

Vladimír Březina (1974)

odborný pracovník brněnské pobočky Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., zabývá se československými dějinami po roce 1945 se zaměřením na kolektivizaci zemědělství.

Jaroslav Bouček (1952)

vedoucí správního archivu Ministerstva zdravotnictví ČR, zabývá se nejnovějšími dějinami a dějinami dějepisectví, zvláště osobností historika Jana Slavíka. Publikoval monografie *Jan Slavík: Příběh zakázaného historika* (Praha 2002) a *27. 6. 1950: Práva Závěše Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ* (Praha 2006).

Jana Čechurová (1969)

docentka Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, zabývá se českými dějinami první poloviny 20. století. Je mimo jiné autorkou monografií *Alois Rašín: Dramatický život českého politika* (Praha 1997) a *Čeští svobodní zednáři ve XX. století* (Praha 2002).

Peter Heumos (1938)

studoval na univerzitách v Göttingenu, Praze a Bochumi, do roku 2003 dlouhá léta působil v mnichovském Collegiu Carolinu, nyní v důchodu. Zabýval se především sociálním hnutím v českých zemích od 19. století, politickým systémem v Československu, československým exilem za druhé světové války a dějinami společnosti v komunistickém Československu, naposled zejména dělnictvem mezi osvobozením a „pražským jarem“. Je mimo jiné autorem monografie *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945* (Mnichov 1989), česky vyšla jeho studie „*Vyhrříme si rukávy, než se kola zastaví!*“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968* (Praha 2006).

Karel Hrubý (1923)

sociolog, od roku 1968 žije ve švýcarské Basileji. V letech 1983 až 1991 byl šéfredaktorem kulturně-politického čtvrtletníku Společnosti pro vědu a umění *Proměny*, vydávaného v New Yorku. Zabývá se sociologií změn politických systémů ve starší době (husitství) i v současnosti. Vydavatel studií o Masarykovi *T. G. Masaryk in Perspective: Comments and Criticism* (spolu s Milíčem Čapkem, Ann Arbor 1981).

Matěj Hušek (1975)

zástupce šéfredaktora deníku *Právo*, zároveň je doktorandem na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Specializuje se na česko-německé vztahy.

Michal Jareš (1973)

odborný pracovník Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., současně je redaktorem časopisu *Tvar*. Specializuje se na moderní českou poezii, válečnou generaci autorů čtyřicátých let 20. století a na populární literaturu. Spolu s Pavlem Janáčkem vydal *Svět rodokapsu: Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* (Praha 2003).

Květa Jechová (1932)

historička a socioložka, dříve zaměstnána v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., nyní v důchodu. Věnuje se sociologii města a bydlení, kulturní politice, problematice antisemitismu a ženám v prostředí českého disentu. Vydala mimo jiné publikaci *Lidé Charty 77: Zpráva o biografickém výzkumu* (Praha 2003).

Daniela Kolenovská (1976)

interní doktorandka Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze v oboru moderních dějin, zároveň pracuje v humanitární oblasti. Specializuje se na sovětskou zahraniční politiku a situaci kulturní inteligence v SSSR mezi válkami.

Jiří Kosta (1921)

ekonom, za války vězněn v Terezíně a Osvětimi, koncem šedesátých let se podílel na reformních koncepcích „pražského jara“. Od roku 1970 žije v Německu, dlouhá léta působil jako profesor na Univerzitě J. W. Goetha ve Frankfurtu nad Mohanem. Zabýval se především hospodářskými systémy socialistických zemí. Je autorem či spoluautorem početných knižních publikací, například *Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus: Probleme und Alternative* (Frankfurt/M. 1984) nebo *Česká/československá ekonomika ve světle měnících se systémů* (Ostrava 2005; německy Münster – Vídeň 2005). Česky i německy publikoval své memoáry *Život mezi úzkostí a nadějí* (Praha 2002; Berlín 2001 a 2004).

Jan Kuklík (1967)

profesor a proděkan Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Je odborníkem na právní dějiny Československa, zabývá se zejména československým zahraničním odbojem a česko-německými vztahy za druhé světové války. Publikoval několik monografií a řadu studií, mezi jinými *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945* (Praha 2002), *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945* (spolu s Janem Němečkem, Praha 2004) a nejnověji *Do poslední pence: Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938–1982* (Praha 2007).

Detlev Mares (1965)

přednáší novější a soudobé dějiny v Ústavu pro dějiny na Technické univerzitě Darmstadt. Zabývá se především britskými dějinami v 19. století, speciálně liberalismem a radikálním společenským hnutím. Je autorem monografie *Auf der Suche nach dem „wahren“ Liberalismus: Demokratische Bewegung und liberale Politik im viktorianischen England* (Berlín 2002).

Pavel Mücke (1978)

odborný pracovník Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a doktorand oboru českých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Předmětem jeho zájmu jsou novodobé a soudobé dějiny, vztah dějin a paměti, metoda orální historie a druhý československý odboj.

Jiří Pešek (1954)

profesor a zástupce ředitele Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, kde zároveň vede Katedru německých a rakouských studií. Věnuje se širokému spektru témat především z kulturních dějin od středověku po současnost, kromě toho se specializuje na německé dějiny ve 20. století. Je spoluautorem několika knih a autorem řady studií z těchto oblastí, tematický soubor jeho recenzí vyšel pod titulem *Německé dějiny optikou recenzenta* (Praha 2004).

Jaroslav Vaculík (1947)

docent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, přednáší světové dějiny 17. až 20. století. Zabývá se především osudy českých minorit v zahraničí, kterým věnoval řadu publikací, například trojdílné *Dějiny volyňských Čechů* (Praha 1997, 1998 a 2001).

Obsah

Studie a eseje

Jan Kuklík – Jana Čechurová	Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace <i>Část 1. Geneze a finanční zabezpečení</i> 9
Michal Jareš	Poezie ve sbornících britského válečného exilu..... 44
Daniela Kolenovská	Běloruská emigrace v Československu (1918–1938) 78

Horizont

Detlev Mares	Příliš mnoho nácků? <i>Soudobé dějiny ve Velké Británii</i> 106
--------------	--

Recenze

Karel Hrubý	Zápas dvou kultur v totalitním systému <i>Zamyšlení nad poslední knihou Jiřího Knapíka</i> 124
Jiří Kosta	Zápisky československého diplomata z metropole třetí říše 137
Květa Jechová	Příběhy identity českých Židů v první republice 142
Pavel Mücke	„Stali se jeho obětí...“ <i>O Hitlerovi a jeho armádě</i> 147
Jiří Pešek	Podnětné hledání zdánlivých alternativ 154
Peter Heumos	Dělníci ve státním socialismu 163

Vladimír Březina Co ještě nevíme o politických procesech
z padesátých let166

Matěj Hušek O propagandě a cenzuře
v česko-německém srovnání172

O časopisech a archivech

Jaroslav Vaculík Válečné a poválečné dějiny v polských historických
časopisech v letech 2005–2006177

Historická kuriozita

Jaroslav Bouček Jan Slavík o zániku ČČH a Nejedlého
Dějínách národa českého190
(Warjah Nebudimírovič / Jan Slavík: Zpěv o pádu
Čečehoně; Jan Slavík: Zdeněk Nejedlý odchází
na konečný historie soud)

Kronika

Vladimír Březina Budapešť 1956 – Brügel – Baťa
Tři moravské konference227

Anotace 231

Resumé 242

V ediční řadě **Česká společnost** po roce 1945 zatím vyšlo:

Lenka Kalinová: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: K dějinám české společnosti v letech 1945–1948.* Praha, ÚSD 2004, 119 s. 60,- Kč

Peter Heumos: *„Vyhrňme si rukávy...!“ Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968.* Praha ÚSD 2006, 143 s. 70,- Kč

Karel Kaplan: *Proměny české společnosti 1945–1960.* Část první: Dělnictvo. Praha ÚSD 2007, 316 s. 100,- Kč

Jan Rychlík: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1945–1989.* Praha ÚSD 2007, 260 s. 120,- Kč

K dostání v prodejně knih Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Vlašská 9, Praha 1-Malá Strana.

Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace

Část 1. Geneze a finanční zabezpečení

Jan Kuklík – Jana Čechurová

Vznik a působení Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky (*Czech Refugee Trust Fund* – CRTF) již české odborné veřejnosti představili Jan Křen a později Peter Heumos, a to především v souvislosti s počátky české a československé emigrace v letech 1939 a 1940.¹ Nejnověji se tématem zabývala Hana Velecká ve studii zaměřené na britskou pomoc uprchlíkům z Československa.² Žádný z uvedených autorů však nevěnoval odpovídající pozornost problematice československo-britských majetkoprávních a finančních jednání po Mnichovu a po 15. březnu 1939.³ To učinil z poněkud jiné perspektivy až Vít Smetana.⁴ Poněkud zavádějícím či zjednodušu-

1 KŘEN, Jan: *Do emigrace: Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha, Naše vojsko 1963; TÝŽ: *V emigraci: Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha, Naše vojsko 1969; HEUMOS, Peter: *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945: Politisch-soziale Struktur, Organisation und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation*. München – Wien, R. Oldenbourg 1989.

2 VELECKÁ, Hana: Britská pomoc uprchlíkům z Československa v roce 1939. In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 4 (2001), s. 659–691.

3 Podrobně k této problematice viz KUKLÍK, Jan: *Do poslední pence... Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938–1982*. Praha, Karolinum 2007.

4 SMETANA, Vít: Nevyřízené účty: Problém československých aktiv v britských bankách a snahy britské administrativy o jeho řešení po 15. březnu 1939. In: *Český časopis historický*, roč. 102,

jícím způsobem se s touto problematikou vypořádala memoárová literatura. Typickým příkladem jsou paměti komunistického funkcionáře Bohuslava Laštovičky, který reprezentuje radikálně levicovou kritiku jak Chamberlainovy a vůbec britské politiky, tak i „buržoazní“ československé vlády.⁵ Paměti Benešova tajemníka Eduarda Táborského se otázkou fondu pro uprchlíky zabývají jen okrajově a zaznívá v nich kritika za poskytování podpor německé a židovské emigraci.⁶ Nejčastěji se objevují vzpomínky klientů CRTE, tedy především židovských uprchlíků,⁷ kteří však o pozadí financování celého projektu věděli jen velmi málo. Zde předkládaná studie usiluje o komplexní pohled na Český svěřenecký fond pro uprchlíky a z důvodů rozsahu i přehledného uspořádání výkladu je rozdělena do dvou částí. Zatímco v její první polovině se autoři soustředí právě na otázku financování a institucionální geneze CRTE, v pokračování, které vyjde ve čtvrtém (nikoli příštím) čísle letošního ročníku časopisu, se budou věnovat praktickému působení této organizace, každodenním starostem uprchlíků a tomu, jak jim fond ulehčoval život v cizím a neznámém prostředí.

O britsko-francouzskou půjčku a její využití

Vznik Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky úzce souvisí zejména s problematikou takzvané pomnichovské půjčky. Francie a Velká Británie se totiž bezpro-

č. 3 (2004), s. 521–551. Nejnověji svá zjištění shrnul v doktorské disertační práci *In the shadow of Munich: British Policy towards Czechoslovakia from 1938 to 1942* (Praha, Fakulta sociálních věd UK 2005).

- 5 Laštovička vychází z archivních materiálů a pracuje s poměrně reálnými čísly, problematičtější je však jeho interpretace a ideologická předpojatost, když např. píše: „Oficiální britská péče měla však prozaické pozadí. Chamberlainova vláda, provinivší se zradou, která vyvrcholila v Mnichově, půjčila zmrzačenému Československu šest miliónů liber šterlinků a čtyři milióny mu darovala. Z toho došly (!) do Prahy 3 ½ miliónu liber. Naproti tomu zablokovala československý zlatý poklad ve výši 20 miliónů liber, uložený v Londýně, a z něj vydala Hitlerovi 7 miliónů liber. (...) Výlohy Czech Refugee Trust Fundu byly tedy převážně hrazeny z československých státních peněz a nemalou položku z nich činily platy anglického správního personálu. Všechny podpory byly vypláceny na účet Československé republiky pod vývěskou britské dobročinnosti. Je nutno rovněž poznamenat, že naproti tomu na pobírání úroků z československých papírů se podíleli také hojnou měrou českoslovenští kapitalisté v zahraničí, emigranti, kteří byli jejich držitelé. A tyto úroky nejednomu z nich zabezpečovaly blahobytný, bezstarostný život.“ (LAŠTOVIČKA, Bohuslav: *V Londýně za války: Zápasy o novou ČSR 1939–1945*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1960, s. 71.)
- 6 Táborský např. takto vzpomíná na návštěvu v sídle Britského výboru pro uprchlíky z Československa: „Bylo tu plno. Vesměs Němci a německy mluvící židé. Skutečného Čecha tu téměř nebylo.“ (TÁBORSKÝ, Eduard: *Pravda zvítězila: Deník druhého zahraničního odboje*. Praha, Družstevní práce 1947.)
- 7 Hezkým příkladem jsou třeba vzpomínky dcery Karla Poláčka Jiřiny Jelinowiczové, publikované na webových stránkách www.holocaust.cz, kde se vyskytuje i řada dalších vzpomínek.

středně po přijetí Mnichovské dohody snažily nabídkou finanční pomoci „osladit hořkou pilulku“, kterou československý stát přinutily spolknout.⁸ Neměly však na mysli jen řešení tíživé finanční, hospodářské a sociální situace pomnichovského Česko-Slovenska, v první řadě je trápil narůstající problém uprchlíků z odstoupených území.⁹

Československá vláda se snažila využít příznivé situace v britské vládě a první žádost o podporu předal britskému ministerstvu zahraničí (*Foreign Office*) vyslanec v Londýně Jan Masaryk již 1. října 1938, a to na základě instrukce od prezidenta Beneše.¹⁰ Masaryk upozorňoval právě na problém uprchlíků z odstoupených území, jejichž počet odhadoval na jeden milion, a na „extrémně urgentní“ finanční, sociální a ekonomické komplikace způsobené Mnichovem.¹¹ O oficiální žádosti o půjčku jednala na základě návrhu ministerstva financí 3. října 1938 i vláda generála Jana Syrového.¹² Na základě jejího rozhodnutí připravilo ministerstvo zahraničí nótu, ve které požádalo britskou vládu o půjčku ve výši třiceti milionů liber.¹³

Britská vláda přijala rámcové rozhodnutí o půjčce pomnichovskému Česko-Slovensku rovněž 3. října 1938.¹⁴ Poté co ministerský předseda Neville Chamberlain sdělil tuto skutečnost parlamentu, rozpředla se zde diskuse o záloze deseti milionů

8 O „oslazení hořké pilulky“ finanční pomocí výměnou za splnění britských požadavků ostatně psal v telegramu pro člena Runcimanovy mise Ashtona Gwatkina již 20.9.1938 jiný člen této mise Robert J. Stopford. Úředníci ministerstva financí (*Treasury*) v poznámkách ke Stopfordově zprávě uváděli též předpokládanou sumu 5–7 milionů liber pro bezprostřední stabilizaci československé finanční situace. (Viz *The National Archives*, Londýn (dále *TNA*), *Treasury* (dále *T*), 160/868.)

9 K této souvislosti viz PROCHÁZKA, Theodor: *The Second Republic: The Disintegration of Post-Munich Czechoslovakia (October 1938–March 1939)*. New York, Columbia University Press 1981, s. 53 n.

10 K tomu viz DEJMEK, Jindřich (ed.): *Dokumenty československé zahraniční politiky v roce 1938*, sv. 2. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2001, dok. č. 800.

11 *TNA*, T 160/868; viz též PROCHÁZKA, T.: *The Second Republic*, s. 54.

12 MALÁ, Irena (ed.): *Z Protokolů schůzí 18. československé vlády (J. Syrového), 23. září – 4. října 1938: Edice dokumentů ze Státního ústředního archivu v Praze*. Praha, Státní ústřední archiv 1989, dok. č. 13.

13 Kurz koruny k libře v tomto období značně kolísal, orientačně jej lze odhadnout na 360–380 korun za libru. To znamená, že československá vláda žádala o sumu ve výši kolem dvanácti miliard korun. Vláda odhadovala, že v následujících dvou letech bude na rekonstrukci státu potřebovat asi dvacet miliard korun, během dalších pěti let pak přibližně celkem čtyřicet miliard (viz *tamtéž*, dok. č. 13). Požadavek finanční pomoci však obsahovala již telegrafická zpráva ministra zahraničí Kamila Krofty adresovaná vyslanectvím ve Velké Británii a Francii z 2.10.1938 (viz DEJMEK, J. (ed.): *Dokumenty československé zahraniční politiky v roce 1938*, sv. 2, dok. č. 806). Ve Francii se mělo žádat o pět miliard korun pomoci a stejnou sumu ve formě půjčky (*tamtéž*, dok. č. 810).

14 Viz SMETANA, V.: *In the Shadow of Munich*, s. 81.

liber, s tím že další navýšení sumy bylo považováno „za možné“. ¹⁵ Chamberlain si ponechal pootevřená zadní vrátka, když odkazoval na „expertní posouzení“ československých potřeb. ¹⁶ Británie pak ještě v říjnu vyčlenila jako zálohu částku deset milionů liber ¹⁷ a Anglická banka (*Bank of England*) souhlasila, že ji vyplatí na účet Národní banky česko-slovenské (NBČS) vedený pro československou vládu. O poskytnutí zálohy byla informována francouzská vláda, neboť Britové chtěli, aby se na finanční pomoci Česko-Slovensku významně podílel i jejich spojenec zpoza průlivu La Manche. ¹⁸

Otázkou, jíž se od počátku října zabývali úředníci ministerstev financí i zahraničí, byl rozsah československých požadavků a účely, pro něž by záloha deseti milionů liber mohla být využita. ¹⁹ Chamberlain se rozhodl pro otázky finanční pomoci Česko-Slovensku zřídit pracovní výbor, jež tvořil významný britský ekonom a finanční expert vlády sir Frederick Leith-Ross, vysoký úředník ministerstva financí pověřený styky se zahraničím Sigismund D. Waley a diplomat a vysoký úředník Foreign Office sir William Strang. ²⁰ Výbor měl spolupracovat i se členy Runcimanovy mise Ashtonem Gwatkinem a Robertem Stopfordem. Když 5. října řešil otázku britské pomoci, v popředí se ocitla spíše situace uprchlíků než ekonomická rekonstrukce pomnichovského Česko-Slovenska. O těchto věcech měla jednat československá delegace, která byla pozvána do Londýna.

Britská pozice se vyjasnila na schůzce, kterou Leith-Ross svolal na 7. říjen 1938. ²¹ Její účastníci se dohodli, že určitá část prostředků (asi pět milionů liber) by měla československé vládě posloužit k odstranění nejpálčivějších ekonomických obtíží, zatímco zbývající suma (zhruba ve stejné hodnotě) bude určena pro potřeby uprchlíků. Rozhodnutí rozdělit takto rovnoměrně celou částku padlo přesto, že přítomní považovali první československé odhady počtu uprchlíků za značně nadsazené a poukazovali přitom také na možnost použít pro ně prostředky z Fondu primáto-

15 TNA, T 160/868. Dne 3.10.1938 byla poslancům Dolní sněmovny tlumočena i výše zmíněná žádost československé vlády o půjčku s garancí britské vlády ve výši 30 milionů liber.

16 *Tamtéž*.

17 Dne 3.10.1938 o tom jednalo britské ministerstvo financí a Bank of England (*tamtéž*).

18 *Tamtéž*, telegram Foreign Office adresovaný britskému velvyslanci v Paříži siru Eriku C. E. Phippsovi z 3.10.1938.

19 Viz *tamtéž*, memorandum z 5.10.1938 nazvané „Financial Assistance to Czechoslovakia“. Navrhovalo se v něm využít jeden milion liber jako dar na potřeby uprchlíků, čtyři miliony liber jako půjčku na rekonstrukci a pět milionů liber jako základ fondu pro podporu emigrace z ČSR. Kromě toho měla Británie v prosinci 1938 garantovat Československu půjčku ve výši devíti milionů liber.

20 Stalo se tak na základě návrhu vrchního ekonomického poradce britské vlády sira Horace Wilsona ze 4.10.1938 (*tamtéž*).

21 *Tamtéž*, záznam o jednání britského výboru pro otázku finanční pomoci Československu pod vedením sira Leith-Rosse ze 7.10.1938.

ra města Londýna pro československé uprchlíky (*Lord Mayor's Fund for Czecho-Slovak Refugees*).²² Pokud šlo o německé sociální demokraty z ČSR, diplomaté Foreign Office navrhovali vyjednat jejich emigraci do britských dominií. Frederick Leith-Ross kromě toho vyslovil požadavek, aby francouzská účast na půjčce byla stejná jako britská a aby vlády obou zemí přijaly její společnou garanci.

Osmého října 1938 informoval z Paříže velvyslanec Phipps, že s finanční pomocí Česko-Slovensku souhlasí i francouzská vláda,²³ a tak mohlo dojít k jednání s československou delegací vedenou Vilémem Pospíšilem, poradcem ministerstva financí pro mezinárodní záležitosti a bývalým guvernérem Národní banky československé. Očekávalo se, že československá strana bude usilovat o to, aby mohla využít celou slíbenou zálohu deseti milionů liber najednou, její britští partneři však chtěli přesně vědět, k jakým účelům bude sloužit. Objevily se nejen požadavky, aby Praha garantovala, že se podpory uprchlíkům budou z britských prostředků vyplácet bez rozdílu rasy, náboženského vyznání či politické příslušnosti, ale i obavy, zda finanční injekce pro Česko-Slovensko ve skutečnosti neposlouží Německu.²⁴

Hlavní československý vyjednaváč při rozhovorech o poskytnutí britsko-francouzské půjčky Vilém Pospíšil (1873–1942). V letech 1926 až 1934 byl prvním guvernérem Národní banky československé, po své demisi byl vládou jmenován zmocněncem pro mezinárodní finanční jednání (repro z publikace Františka Vencovského, Zdeňka Jindry, Jiřího Novotného, Karla Půlpána, Petra Dvořáka a kol. Dějiny bankovníctví v českých zemích. Praha, Bankovní institut, a. s. 1999)

22 Fond vznikl z iniciativy londýnského primátora sira Harryho Twyforda již 5.10.1938. Do počátku roku 1939 shromáždil úctyhodných 357 tisíc liber. K jeho vzniku a činnosti viz zejména zprávu, kterou zaslal primátor ministru zahraničí lordu Halifaxovi 11.1.1939, a závěrečnou zprávu fondu za rok 1939 (TNA, Foreign Office (dále FO) 371, 24087, W 977 a W 11591; viz také *tamtéž*, Home Office (dále HO) 294-216).

23 *Tamtéž*, T 160/868. Britská strana však měla neoficiální informace, že Francouzi tak nečiní s velkým nadšením.

24 Viz *tamtéž*, telegram britského velvyslance v Berlíně sira Nevila Hendersona pro Foreign Office z 13.10.1938.

Dvanáctého října Vilém Pospíšil předložil britské straně návrh memoranda, které shrnovalo československý názor na velikost škod utrpěných v souvislosti s Mnichovem. Požadovalo okamžitou pomoc, kterou pro téměř osm set tisíc uprchlíků jen na prvních šest měsíců odhadovalo na sedm a půl milionu liber, vypočítávalo náklady rekonstrukce a měnové a finanční problémy. I když memorandum ponechávalo definitivní stanovení částky na budoucím jednání, Pospíšil s Leith-Rossem hovořil o celkem sedmnácti až osmnácti miliardách korun.

Na oficiálním jednání, které se uskutečnilo 15. října, britská delegace zopakovala podmínku, že rozhodování o podpoře uprchlíků z britských zdrojů nesmí být předmětem diskriminace, a upozornila své partnery, že postup československých orgánů v této otázce významně ovlivní rozhodování britského parlamentu o další pomoci Česko-Slovensku. Pospíšil nato Brity ujistil, že československé úřady žádnou diskriminaci nepřipustí,²⁵ a dokonce dal najevo připravenost podřídit se v této záležitosti britské kontrole; bylo však zřejmé, že obě strany čekají v otázce uprchlíků, zejména z řad Židů či sudetských Němců, ještě obtížné rozhovory.²⁶ Vilém Pospíšil kromě toho Britům sdělil, že Česko-Slovensko se hodlá obrátit s žádostí o finanční pomoc také na Francii,²⁷ a diskutoval se svými partnery i o československé půjčce z roku 1922.²⁸ O výsledku jednání Leith-Ross posléze informoval francouzské velvyslanectví, přičemž naznačil, že britská strana je připravena navýšit částku pro Česko-Slovensko za podmínky, že tak učiní i Francouzi, a to ve stejné výši.²⁹

Národní bance česko-slovenské byla záloha ve výši deseti milionů liber poskytnuta ve dvou splátkách po pěti milionech liber, a to k 31. říjnu a 29. listopadu 1938.³⁰ Další jednání se soustředila na podmínky využití této zálohy a na nutnost

25 Závazek potvrdil i po návratu do Prahy, po jednání s předsedou vlády Syrovým a výborem ekonomických ministrů (viz *tamtéž*, Pospíšilův dopis Leith-Rossovi z 16.10.1938).

26 Tato otázka však vyvolávala problémy i na britské straně. Sir Orme Sargent, zástupce státního podtajemníka pro zahraniční záležitosti, již 15.10.1938 odpoledne Leith-Rossovi napsal, že se doslechl, že se při jednání projevila „česká neochota“ financovat sudetoněmecké uprchlíky. Británie musela podle Sargenta trvat na tom, aby československá vláda využívala prostředky ze zálohy deseti milionů liber i pro ně, a teprve pokud by tuto částku vyčerpala, mohla by britská strana uvažovat o jejím navýšení. V odpovědi ze 17.10. se Leith-Ross československé delegace zastal a potvrdil, že závazky, jež přijala při jednání 15.10., nijak nevylučují financování sudetoněmeckých uprchlíků. Nejasné zůstávalo, co všechno si mohla československá strana do pomoci uprchlíkům započítat a jak velká měla být celková suma určená na podporu emigrace z Československa. (*Tamtéž*, Sargentův dopis Leith-Rossovi z 15.10.1938 a Leith-Rossova odpověď ze 17.10.1938.)

27 Toto memorandum bylo skutečně v Paříži předáno dne 15.10.1938 (viz PROCHÁZKA, T.: *The Second Republic*, s. 54).

28 K jejímu sjednání a splácní v meziválečném období viz TEICHOVÁ, Alice: *Mezinárodní kapitál a Československo, 1918–1938*. Praha, Karolinum 1994, s. 238–243.

29 TNA, T 160/868.

30 *Tamtéž*, FO 371, 22894, C 1289.

uzavřít dohodu mezi vládami obou států, která by po získání parlamentního souhlasu umožnila britskému kabinetu tuto částku splatit i s úroky Anglické bance a považovat ji tak za půjčku poskytnutou Česko-Slovensku. Jako problematický se jevil zejména účel, na nějž měly být finanční prostředky vynaloženy, a samozřejmě i jejich konečná celková výše. Československá vláda i Leith-Ross nadále odhadovali – vzhledem k rozsahu škod a uprchlické vlny – potřebnou částku na původně požadovaných třicet milionů liber.³¹

O výsledku československo-britských jednání Frederick Leith-Ross informoval 17. října 1938 francouzské ministerstvo financí.³² Podle jeho představ měla Francie poskytnout Česko-Slovensku dar na řešení situace uprchlíků ve stejné výši jako Británie, a to za splnění stejných závazků ze strany Česko-Slovenska. Ve francouzském případě se mělo jednat o převzetí obsluhy československé garantované půjčky upsané ve Francii roku 1937.³³ Spolu s Británií se tak i Francie měla podílet na garantované půjčce, avšak Francouzi s ohledem na nevyjasněný československo-německý poměr odmítli konkretizovat své závazky.³⁴

Cesta k sjednání dohod nebyla jednoduchá, přestože se Velká Británie snažila celý proces urychlit. V telegramu, který byl zaslán 20. října 1938 britskému vyslanectví v Praze, se navrhovalo zřídit při vyslanectví úřad zvláštního zmocněnce, jenž by na plnění československo-britských finančních ujednání dohlížel přímo na místě.³⁵ Ministerstva zahraničí a financí společně navrhla pro tento úřad finančního odborníka a člena Runcimanovy mise Roberta J. Stopforda.³⁶ Co se týkalo sudetoněmecké emigrace, bylo britské vyslanectví upozorněno na fakt, že britské úřady mohou za-

31 *Tamtéž*, T 160/868, Leith-Rossův dopis vysokému úředníkovi Treasury Ernestu Rowe-Duttonovi do Paříže z 6.10.1938.

32 *Tamtéž*, Leith-Rossův dopis britskému velvyslanectví ve Francii ze 17.10.1938.

33 K jejímu sjednání viz PÁTEK, Jaroslav: Postavení Československa na mezinárodním kapitálovém trhu v meziválečném období 1918–1938. In: *Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny: Studie k moderním dějinám*. Praha, Historický ústav AV ČR 2001, s. 217 n.

34 TNA, T 160/868, Rowe-Duttonova zpráva pro Leith-Rosse z 18.10.1938. Jak uvádí Theodor Procházka, československý vyslanec v Paříži Štefan Osuský se již 18.10.1938 dozvěděl, že ve Francii převládá přesvědčení, že se Česko-Slovensko „nevyhnutelně stane německým protektorátem“, což snižovalo ochotu francouzské strany se v Československu finančně vázat (PROCHÁZKA, T.: *The Second Republic*, s. 54).

35 TNA, T 160/868, telegram Foreign Office britskému vyslanci v Praze Basilu C. Newtonovi z 20.10.1938.

36 K jeho činnosti v této funkci viz též VELECKÁ, H.: Britská pomoc uprchlíkům z Československa v roce 1939, s. 662 n. Osobnost Roberta Jemmetta Stopforda je českému čtenáři známa i díky edici části jeho memoárů, kterou publikoval Aleš Chalupa pod názvem „Pražský rok Roberta J. Stopforda: Vzpomínky na léta 1938–39“. In: *Sborník Národního muzea, řada A – Historie*, sv. 42, č. 2 (1988), s. 73–???

řídít přijetí jen malého počtu emigrantů v dominiích a že prostředky na jejich podporu na britských ostrovech budou muset pocházet ze soukromých zdrojů.

Nejprve však bylo nutné doladit výše zmíněný britsko-francouzský postup. Poté co francouzská strana odložila odpověď na britské návrhy³⁷ a zdržela tím dosažení dohody, britská vláda 2. listopadu 1938 musela projednání návrhu zákona o finanční pomoci Česko-Slovensku odsunout na pozdější dobu.³⁸ V této souvislosti se mezi úředníky ministerstva financí vyskytly úvahy, že z desetimilionové zálohy by poloviční částka mohla být považována za dar na podporu uprchlíků a zbývajících pět milionů za první část půjčky, která by pak byla navýšena na předpokládanou sumu deset milionů liber. Česko-Slovensko by tak mohlo získat po uzavření britsko-francouzské dohody finanční pomoc v minimální výši dvaceti milionů liber. Její podstatná část se měla vynaložit buď na přímou podporu uprchlíků nebo na veřejné práce zorganizované pro rodiny uprchlíků z odstoupených území.

V té době začaly z Prahy docházet zprávy Roberta J. Stopforda,³⁹ který v nich zdůrazňoval nutnost urychleně řešit československou hospodářskou situaci, a zejména problémy uprchlíků.⁴⁰ Stopford se setkal jak s představiteli československého ministerstva zahraničí (jednal s tajemníkem ministra Hubertem Masaříkem), tak v doprovodu Viléma Pospíšila navštívil i ministra financí Josefa Kalfuse.⁴¹ Podle oficiálních československých údajů předaných Stopfordovi bylo nutné k 31. říjnu 1938 jen v českých zemích financovat pomoc pro více než dva a osmdesát tisíc registrovaných uprchlíků z odstoupených území (toto číslo za několik dní Stopford zvýšil na devadesát až sto tisíc).⁴² Britský zmocněnec byl ve dnech 10. a 24. listopadu 1938 podrobně informován, jak Česko-Slovensko naložilo s první splátkou pěti milionů liber.⁴³ Obrátil se na něj také předseda německých sociálních demokratů v Česko-Slovensku

37 Viz TNA, T 160/868, zpráva britského vyslanectví v Praze pro Leith-Rosse z 27.10.1939.

38 *Tamtéž*, záznam o jednání kabinetu z 2.11.1938. Důvodem odkladu byl i nevyjasněný právní vztah mezi Treasury a Bank of England. Dne 3.11.1938 francouzský ministr zahraničí Georges Bonnet řekl československému vyslanci Štefanu Osuskému, že Francie je připravena poskytnout finanční pomoc „neutrálnímu Československu“, a ne státu, který se tak viditelně úzce váže na Německo (PROCHÁZKA, T.: *The Second Republic*, s. 55).

39 K jejich hodnocení viz VELECKÁ, H.: Britská pomoc uprchlíkům z Československa v roce 1939, s. 662 nn.; viz též CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 109.

40 Viz TNA, T 160/868, Stopfordova zpráva pro úředníky Treasury Sigismunda D. Waleyho a Rogera Makinse z 8.11.1938.

41 CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 109. Kalfus seznámil Stopforda i s vážným stavem československých financí a zdůraznil nutnost, aby britská pomoc ČSR přišla co nejdříve.

42 Stopford poté 15.11.1938 zaslal do Londýna podrobnou zprávu, ve které se zabýval i národnostním a politickým složením uprchlíků na československém území za druhé republiky a – zejména ve vztahu k britské pomoci – rozebral postavení sudetských Němců a Židů (TNA, T 160/868).

43 Viz též CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 109.

Wenzel Jaksch s výzvou, aby byla urychlena příprava emigrace jeho spolustraníků do vybraných dominií.⁴⁴ Pokud šlo o druhou splátku pěti milionů liber, která byla vyplacena na konci listopadu 1938, ministerstvo financí i na základě Stopfordových zpráv souhlasilo, aby byla primárně využita pro uprchlíky z odstoupených území, a to rovným dílem na jejich podporu prostřednictvím vládou nově zřízeného Ústavu pro péči o uprchlíky⁴⁵ a na veřejné práce organizované v jejich prospěch.

Situaci však komplikovala protižidovská opatření, jež hodlala zavádět politická garnitura druhé republiky.⁴⁶ Britská i francouzská diplomacie velmi pozorně sledovaly výroky, kterých se dopouštěli českoslovenští představitelé (zejména ministr zahraničí František Chvalkovský),⁴⁷ programy českých nacionalistických politických uskupení, a zejména protižidovské útoky části tisku. Poskytnutí dalších financí mělo být proto vázáno na záruky československé strany, že se nebude dopouštět diskriminace vůči Židům.⁴⁸ Britové dokonce navrhovali, aby byla jednání o dohodách zahájena až po vytvoření nové československé vlády a volbě nového prezidenta a poté, co se vyjasní otázka autonomie Slovenska.⁴⁹ Koncem listopadu 1938 se mezi podmínky pro poskytnutí finanční podpory Česko-Slovensku na žádost Foreign Office dostalo i zajištění práv národnostních menšin, a zejména ochrana sudetoněmeckých uprchlíků (tj. závazek, že nebudou navraceni do Německa a že jim bude umožněna emigrace z Česko-Slovenska).

Britská diplomacie s obavami sledovala první kroky nové Beranovy vlády. Z těchto důvodů ministerstvo financí zvažovalo variantu, že by Česko-Slovensko získalo jen čtyři miliony liber ve formě daru a šest milionů v podobě garantované půjčky, a tedy žádné *fresh money* (čerstvé peníze).⁵⁰ Toto řešení, odůvodněné zahranič-

44 TNA, T 160/868, Stopfordovy zprávy Waleymu z 10. a 15.11.1938. Stopford byl informován československým ministrem financí, že částka pět milionů liber byla použita jak pro uprchlíky, tak pro měnová opatření NBČS a pro krytí nákladů hospodářské rekonstrukce.

45 VELECKÁ, H.: Britská pomoc uprchlíkům z Československa v roce 1939, s. 662 nn.; CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 109 nn. Ústav vznikl vládním nařízením z 11.11.1938 při ministerstvu sociální a zdravotní péče.

46 K tomuto problému viz blíže GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie s totalitou*. Litomyšl, Paseka 2004, s. 158.

47 *Tamtéž*. Viz též zpráva britského *chargé d'affaires* v Praze Johna M. Troutbecka pro Foreign Office z 15.11.1938. Britský diplomat v ní upozorňoval na Chvalkovského cynické poznámky o nutnosti řešit „židovskou otázku“, avšak až poté, co Československo získá britskou finanční pomoc. (TNA, T 160/868.)

48 *Tamtéž*, Waleyho záznam z 19.11.1938 a dva Makinovy dopisy Waleymu z 24. a 26.11.1938. Pokud by československá strana nedala požadované záruky, navrhovali úředníci Foreign Office nejen odmítnout další podporu, ale zpochybňovali i možnost, že by ČSR získala z desetimilionové zálohy nějakou částku jako dar britské vlády.

49 Viz např. Stopfordovy návrhy obsažené v jeho zprávě z 23.10.1938 (*tamtéž*).

50 Britský vyslanec v Praze sice potvrzoval novou tendenci československé politiky vůči Německu, na druhé straně však „z dlouhodobého hlediska“ považoval za vhodné, aby se Británie podílela

něpolitickým a ekonomickým směřováním Česko-Slovenska a jeho vztahem k národnostní a židovské otázce, pak schválil 7. prosince 1938 i britský kabinet.⁵¹ Do Londýna měla být znovu pozvána československá delegace a britský vyslanec Basil Newton měl Prahu „varovat“, že úspěšný výsledek jednání bude „do značné míry“ záležet na „vztahu české vlády k zavedení antisemitských opatření a k problematice uprchlíků ze Sudet, a to jak Židů, tak sudetských Němců“.⁵²

Čtrnáctého prosince 1938 bylo v Londýně zahájeno trojstranné britsko-francouzsko-československé jednání. Jádrem britského návrhu bylo rozdělení již poskytnuté desetimilionové zálohy na dar ve výši čtyř milionů liber, který by československá vláda převedla na zvláštní účet pro účely podpory další emigrace uprchlíků z odstoupených území, a na půjčku ve výši šesti milionů liber, která měla sloužit k ekonomické rekonstrukci země. Veškerá finanční pomoc od Velké Británie pak byla vázána na podmínku, že Česko-Slovensko bude garantovat spravedlivé zacházení se svými menšinami, tedy že příslušníci menšin nebudou diskriminováni. Československá vláda se měla též zavázat, že na podporu emigrace uprchlíků z republiky vyčlení eventuálně i vlastní prostředky a že usnadní jejich vystěhování přijetím dalších finančních a majetkových opatření.⁵³

Britská strana si uvědomovala, že pokud chce dosáhnout svých politických cílů ve vztahu k uprchlíkům z území odstoupených po Mnichovu, bude muset zvážit navýšení navrhované částky.⁵⁴ Při prosincovém jednání v Londýně však dala československá delegace jasně najevo, že nemá zájem o navýšení daru pro uprchlíky a namísto toho preferuje více prostředků na hospodářskou rekonstrukci. Od druhé poloviny prosince 1938 se k tomu přidružily další závažné problémy. Ve Foreign Office se prohloubily obavy, že Česko-Slovensko přece jen zavede protizidovská opatření, a proto vyzval úředníky svého vyslanectví v Praze, aby věc projednali s československou vládou. Informace o chystaných antisemitských krocích se dostaly i do britského tisku, což přimělo československou stranu k reakci.⁵⁵ Vedoucí politického oddělení ministerstva zahraničí Ivan Krno 2. ledna 1938 ujistil britského vyslance, že československá vláda nechce ohrozit probíhající jednání o půjčce („která před-

na rekonstrukci československé ekonomiky (viz např. *tamtéž*, Newtonova zpráva pro Foreign Office z 5.12.1938).

51 *Tamtéž*. Stalo se tak na základě návrhu ministra financí sira Johna Simona.

52 Emigranti měli mít též zaručeno, že si mohou určitou část majetku vzít z Česko-Slovenska s sebou (*tamtéž*, telegramy Foreign Office Newtonovi z 6. a 8.12.1938).

53 *Tamtéž*, FO 371, 22893, C 544.

54 Navýšení částky britské pomoci ostatně na vládě důrazně požadovala i opozice z řad labouristické strany a další poslanci parlamentu (viz též CHALUPA, A. (ed.): *Pražský rok Roberta J. Stopforda*, s. 112).

55 Foreign Office zejména znepokojily články „Professors to go“ a „More Jews pensioned off“, uveřejněné v deníku *The Times* 22. a 23.12.1938.

stavuje z britské strany způsob, jak řešit židovský problém“) žádnými opatřeními proti Židům.⁵⁶ Frank Roberts, vysoký úředník centrálního departmentu Foreign Office, sice jasné vyjádření československé diplomacie přivítal, vyjádřil však pochybnosti, zda československé orgány budou mít vůli v tomto směru neustupovat německému tlaku.⁵⁷

Velká Británie na základě výše zmíněného zmocnění svého kabinetu zvažovala, že pokud by československá strana dodržela své přísné závazky ve vztahu k uprchlíkům, a navíc by přislíbila, že nezavede protižidovské zákonodárství, mohla by ostrovní říše navýšit finanční pomoc Česko-Slovensku o dva miliony liber.⁵⁸ Na tomto kroku se však nehodlala podílet Francie, neboť závislost okleštěného státu uprostřed Evropy na velkém německém sousedovi byla čím dál očividnější.⁵⁹ I úředníci Foreign Office již běžně hovořili o tom, že „Češi se stále hlouběji propadají do sféry německého vlivu“, respektive že se „stávají německým vazalem“.⁶⁰ Někteří němečtí politici se prý již divili, proč Británie hodlá poskytnout Česko-Slovensku miliony liber, když má své vlastní problémy a když je zřejmé, že Česko-Slovensko jako vazalský stát by v případě války podporovalo Německo. Ostatně i již přidělené prostředky považovali někteří britští diplomaté za „ztracené“ a jejich eventuální navýšení o další dva miliony liber pak bylo výslovně označeno za „úplatek vázaný na pofiderní slib nezavedení protižidovského zákonodárství“.⁶¹

Jak bylo řečeno už v úvodu studie, Velká Británie projevovala starost o osud uprchlíků z Československa prakticky vzápětí po podepsání Mnichovské dohody. Tehdy byl zřízen Britský výbor pro uprchlíky z Česko-Slovenska (*The British Committee for Refugees from Czecho-Slovakia*),⁶² jehož patronem se stal londýnský sta-

56 TNA, FO 371, 22893, Newtonův telegram pro Foreign Office z 3.1.1939.

57 *Tamtéž*, C 93, Robertsův záznam z 3.1.1939.

58 *Tamtéž*, C 95, Waleyho dopis Strangovi z 2.1.1939.

59 *Tamtéž*, C 180 a C 467, Sargentovy záznamy o rozhovorech s francouzským velvyslancem v Londýně Charlesem Corbinem ze 7. a 10.1.1939.

60 *Tamtéž*, C 95, záznam centrálního departmentu Foreign Office ze 4.1.1938.

61 *Tamtéž*.

62 Jeho první neoficiální zasedání řídil profesor Robert Seton-Watson, známý zastánce československých zájmů v Británii. Funkci předsedy však odmítl, i když hodlal činnost výboru všemožně podporovat. (Viz *tamtéž*, HO 294-216.) V čele výboru stanul jako výkonný předseda architekt Ewart G. Culpin, který byl členem výkonného výboru fondu londýnského starosty, jeho zástupkyní se stala humanitární pracovnice, kvakerka Mary Osmerodová. Čestnou tajemnicí byla Margaret Laytonová a funkci čestného pokladníka zastával plukovník G. R. Crosfield. Mezi prominentní členy výboru patřili např. arcibiskupové z Cantenbury a z Westminsteru, vévoda z Lyttonu, významný ekonom a nakladatel sir Walter Layton, vysoký státní úředník a expert na uprchlickou otázku sir John Hope Simpson, londýnský starosta Harry Twyford, vrchní rabín v Británii, náměstek ministra zahraničních věcí vikomt Cranborne, politik a Churchillův soupeřník Leopold S. Amery, vysoký státní úředník sir Harold Butler či skotský historik a publicista dobře obeznámený se středoevropskou problematikou Robert Seton-Watson.

rosta sir Harry Twyford. Ten pak sám inicioval vznik zvláštního fondu pro podporu uprchlíků a navštívil za tímto účelem i Prahu.⁶³ Poté co Britský výbor pro uprchlíky z Česko-Slovenska přijal 13. února 1939 nové stanovy,⁶⁴ ustavil kromě takzvané generální rady několik dílčích výborů včetně výboru výkonného, výboru pro víza a výboru finančního, který měl na starost získávání finančních prostředků pro uprchlíky a zásady jejich rozdělování.⁶⁵ Britský výbor těsně spolupracoval i s Fondem primátora města Londýna pro československé uprchlíky,⁶⁶ s nímž byl úzce personálně a finančně propojen,⁶⁷ a s několika dalšími britskými organizacemi podobného zaměření. Zvláštní postavení náleželo Doreen Warrinerové, do té doby vysokoškolské učitelce ekonomie, která zařizovala konkrétní agendu výboru přímo na místě v Praze. Právě tento výbor měl ještě sehrát významnou roli v plánech britské vlády, pokud šlo o dar na pomoc uprchlíkům z Česko-Slovenska.

Pátého ledna 1939 byly na ministerstvu financí zahájeny předběžné rozhovory mezi Frederickem Leith-Rossem a Sigismundem D. Waleym na jedné straně a československými úředníky dr. Rossim a dr. Králem na straně druhé. Rossi předložil britské straně návrh československé vlády, aby nediskriminační klauzule byla uplatněna jen na osoby, které budou z britské půjčky přímo profitovat. Navrhoval též vyčlenit půl milionu liber na pomoc uprchlíkům z Německa a stejnou částku na podporu emigrace Židů do Palestiny. Delegace z Prahy dále svým partnerům tlumočila názor, že uprchlíci Česko-Slovensku nepřinášejí žádný zvláštní ekonomický prospěch, a navíc komplikují politické vztahy s Německem. Peníze slíbené Británií, které byly primárně určeny pro uprchlíky, tak československá vláda pokládala z hlediska zájmů své země za víceméně „zbytečně utracené“. Podle Leith-Rosse si však českoslovenští vyjednavací neuvědomovali, jak velký význam přikládají Britové této otázce, a snažili se zbavit za britské finance co největšího počtu politických uprchlíků, kteří přišli na území Česko-Slovenska z Rakouska a z Německé říše.⁶⁸

Zároveň se objevil další problém. Jak upozorňoval Robert J. Stopford, mohlo se již v nejbližší době stát, že prostředky z daru na pomoc uprchlíkům budou muset být použity i na podporu emigrace těch Čechů, kteří o to požádají.⁶⁹ Jednání byla

63 CHALUPA, A.: Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 111. Kvůli výrazné podpoře německé a židovské emigrace však Twyforda někteří čeští představitelé kritizovali. Chalupa uvádí např. kritické poznámky pozdějšího prezidentova kancléře Jaromíra Smutného z 10. a 12.10.1938.

64 Viz TNA, HO 294-216, záznam o jednání výboru z 13.2.1939; viz také *tamtéž*, Treasury Solicitors (dále TS), 27/467.

65 Dále fungovaly podvýbory pro přijímací péči o uprchlíky, pro emigraci a zaměstnání, pro jednání individuálních případů a pro vzdělávací činnost.

66 Viz zejména závěrečnou zprávu fondu za rok 1939 (*tamtéž*, FO 371, 24087, W 1591).

67 Výbor získal od fondu londýnského starosty celkem 80 tisíc liber (*tamtéž*, HO 294-216 a TS 27/467).

68 *Tamtéž*, FO 371, 22483, C 180, záznam o rozhovorech z 5.1.1939.

69 *Tamtéž*, C 336, Stopfordův dopis Robertsovi z 10.1.1939.

Vizitka Britského výboru pro uprchlíky z Česko-Slovenska. Mezi jeho členy figurovala řada významných osobností britského veřejného života (foto z osobního fondu autorů)

znovu oficiálně zahájena 11. ledna 1939, kdy do Londýna přicestoval už zmíněný Vilém Pospíšil. Ten tlumočil názor své vlády, že by Česko-Slovensku měla být poskytnuta půjčka ve výši patnácti milionů liber, která by sloužila v prvé řadě k ekonomickému pozvednutí země, a kromě toho ještě dar určený pro uprchlíky. Takové navýšení celkové sumy však Leith Ross důrazně odmítl. Podle Pospíšila byla československá vláda v zásadě připravena nabízené britské podmínky přijmout, pokud by půjčka mohla být použita na obecnější hospodářské účely. Bylo pro ni totiž těžké před veřejností obhájit přísné podmínky využití prostředků pro uprchlíky, když náléhavě potřebovala peníze na řešení ekonomických problémů.⁷⁰

Britské podmínky byly obsaženy ve čtyřech přílohách k dohodě. Zahrnovaly výši prostředků, které měly být poskytnuty emigrantům, a zákaz diskriminace uprchlíků stejně jako závazek, že tyto osoby nebudou nuceny k návratu do země svého původu. Dále se týkaly kontroly využití daru pro uprchlíky a definic osob, na které se měl vztahovat. Kromě toho se začalo diskutovat o otázce, na jaké kategorie uprchlíků se budou prostředky z daru uplatňovat. Na základě návrhu Roberta J. Stop-

⁷⁰ Viz záznam o rozhovorech z 11.1.1939 (*tamtéž*, C 546).

forda se rýsovaly tři základní skupiny: uprchlíci z Rakouska a Německa, kteří nezískali československé státní občanství; uprchlíci německé národnosti, kteří získali československé občanství, ale z politických důvodů se nemohli vrátit do Německa; Židé z odstoupených území, kteří by nemohli být považováni za příslušníky československé národnosti či optovat pro československou státní příslušnost. Podle britského ministerstva financí měly do poslední kategorie spadat i případy Židů, kteří uprchli do Čech ze Slovenska. Pro definici uprchlíků se měla využít i pravidla Společnosti národů a vysokého komisaře pro uprchlíky. Ministerstvo zahraničí při projednávání dohody chtělo mít definice uprchlíků jen v její příloze a upozorňovalo, že mezi podporovanými uprchlíky by se neměli ocitnout ti Židé, kteří neuprchli z odstoupených území nebo ze Slovenska, neboť jinak by to jen posílilo snahu Česko-Slovenska o jejich vystěhování.

Podle Pospíšila však byla podpora emigrace uprchlíků pro Česko-Slovensko z ekonomického hlediska problematická: chudí emigranti chtěli stále další peníze, zatímco bohatí hodlali vyvézt kapitál. Z toho důvodu také odmítl alternativu, že by se československá vláda zavázala hradit emigraci uprchlíků z vlastních zdrojů, poté co by byla částka z britského daru vyčerpána. Pospíšil hájil postoj své vlády k „židovské otázce“ poukazem na německý nátlak i na nálady české veřejnosti, která volala po omezení vlivu Židů v lékařských a právnických profesích, zvláště pokud mluvili německy. Soudil, že pro československou stranu by bylo přijatelnější, kdyby její závazky o nediskriminaci z rasových důvodů byly tajné, což však Leith-Ross rozhodně odmítl.⁷¹

S ohledem na pozdější působení Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky byla nejdůležitějším momentem těchto složitých jednání diskuse o definici „uprchlíků“, pro něž byl určen čtyřmiliónový dar britské vlády. Byla otevřena možnost zahrnout do ní i Čechy z odtržených území, kteří z politických, náboženských či jiných důvodů nechtěli v Česko-Slovensku zůstat. Osoby bez státního občanství byly naopak z návrhu dohody vyčleněny s tím, že je Velká Británie může definovat později. Ministerstvo zahraničí zároveň vyslovilo obavu, že definice uprchlíků podle sjednávané dohody by se svým rozsahem mohla stát precedencem, a trvalo na vymezení „uprchlíků ve smyslu této dohody“ uplatňované Ústavem pro péči o uprchlíky.

Velká Británie spolu s Francií poskytly Česko-Slovensku finanční půjčku na základě série dohod uzavřených v Londýně dne 27. ledna 1939.⁷² Vedoucí britské delegace Frederick Leith-Ross nejprve požádal československé vyjednavče, aby se vyjádřili k nejnovějším informacím z britského tisku, podle nichž ministr zahraničí

71 *Tamtéž.*

72 K sjednání dohody viz *School of Slavonic and East European Studies* (dále jen *SSEES*), University College London, pozůstalost Karla Lisického, signatura (sign.) 3-4-1, karton (k.) 12; z britské strany viz *TNA*, FO 371, 22894. Originál dohody spolu s výměnou dopisů *tamtéž*, FO 973/119/17.

František Chvalkovský uzavřel tajnou dohodu s Německem o vydávání německých antifašistických uprchlíků německé tajné policii, aniž by bylo nutné žádat o to diplomatickou cestou. Britská strana vyžadovala od svých partnerů výslovnou garanci, že k žádné takovéto dohodě ani k jinému podobnému kroku nedošlo. Dalším problémem závěrečných londýnských jednání se znovu stala otázka, jak definovat osoby, jež smluvní strany hodlaly považovat za podporované uprchlíky, a zejména zákaz diskriminace. Britská strana měla v úmyslu do poskytovaného daru započítat některé sumy již poukázané uprchlíkům z Česko-Slovenska po 15. říjnu 1938 a rezervovala i částku půl milionu liber pro židovské vystěhovalce do Palestiny.⁷³ Vyhradila si také případné změny v dojednaných podmínkách a kontrolu plnění československých závazků prostřednictvím svého zvláštního zmocněnce v Praze a trvala na závazku protistrany, že uprchlíkům umožní nejen další emigraci z republiky, ale zároveň uvolní všechna jejich finanční aktiva v Česko-Slovensku. Pospíšil přistoupil i na společný britsko-francouzský požadavek, aby se československá vláda zavázala, že nebude žádného uprchlíka nutit opustit území Česko-Slovenska, „pokud by tím riskoval své zdraví, svobodu nebo život“.⁷⁴ Národní banka česko-slovenská musela deklarovat, že částka daru ve prospěch uprchlíků ve výši čtyř milionů liber zůstane deponována u Bank of England na zvláštním účtu a disponovat s ní bude možno jen za vzájemného souhlasu Ústavu pro péči o uprchlíky a britského zmocněnce.

První příloha ke smlouvě precizovala, na jaké uprchlíky se měla podpora vztahovat: získat ji mohli zaprvé uprchlíci, kteří před 21. květnem 1938 žili na území, jež Československo nuceně odstoupilo v Mnichově, ocitli se na československém území a nemohli optovat pro československé občanství; zadruhé uprchlíci německé či rakouské národnosti, kteří se uchýlili do Československa před 30. září 1938 a nacházeli se na pomnichovském území Česko-Slovenska; nebo zatřetí jakékoli další skupiny uprchlíků, na nichž se smluvní strany dohodnou v budoucnu. Druhá příloha vymezovala podmínky užití daru ve výši čtyř milionů liber výhradně na pomoc uprchlíkům, zatímco u půjčky se zmiňovala o možnosti použít prostředky z ní i na účely „státní rekonstrukce“, a to zejména pro zaměstnávání uprchlíků ve sféře veřejných rekonstrukčních prací. Pokud by však účel vynaložených prostředků z půjčky nesouvisel s péčí o uprchlíky či s jejich následnou emigrací, československá strana byla povinna uprchlíkům poskytnout takto spotřebované prostředky ve stejné výši později. Třetí příloha stanovovala maximální výši plateb pro jednotlivé uprchlíky a jejich rodiny (dvě stě liber) včetně možnosti vyměnit československé koruny za libry (v maximální výši padesát tisíc korun). Československá strana potvrzovala, že povolí, aby byly prostředky britských subjektů dosud blokové v Česko-Sloven-

73 Viz zvláštní dopis Leith-Rosse, jehož znění bylo československé vládě oznámeno 30.1.1939 (tamtéž, FO 371, 22894, C 1240).

74 Tamtéž, FO 973/119/17.

sku převedeny na libry, a že zajistí volné platby dividend, úroků a dalších podobných titulů, jež plynuly z britských investic v Česko-Slovensku.⁷⁵

Celý komplex dokumentů byl ještě zpřesněn výměnou dopisů mezi přednostou Ústavu pro péči o uprchlíky dr. Zavřelem a britským zmocněncem Stopfordem, které byly rovněž datovány 27. ledna 1939, avšak neměly být publikovány, a navíc mohly být po dohodě obou stran změněny.⁷⁶ V dopisech byly především ještě podrobněji konkretizovány kategorie podporovaných osob, a to i ve vztahu k uprchlíkům ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Řešil se v nich také způsob převodu částek ze zvláštního účtu britského daru ve prospěch ústavu. Celé jednání bylo zakončeno 30. ledna 1939, když Fredericka Leith-Rosse navštívil Vilém Pospíšil,⁷⁷ který mimo jiné potvrdil závazek československé vlády, že poskytne i další prostředky, které budou nezbytné pro podporu sudetoněmecké emigrace do Kanady.⁷⁸ Na jednání bylo kromě toho upřesněno, že Česko-Slovensko může uvolnit i další prostředky pro podporu nejen výše zmíněné emigrace, ale i vystěhovalectví Židů, a to na základě souhlasu ministerstva sociální péče.

Výsledky londýnských jednání přinesly pomnichovskému Česko-Slovensku více, než se ještě v prosinci 1938 zdálo reálné, a vzhledem k tomu je mohlo pokládat za úspěšné. Celková poskytnutá suma ve výši přibližně čtyř miliard korun byla značná, zůstává ovšem faktem, že zdaleka nemohla pokrýt materiální ztráty způsobené zemi Mnichovskou dohodou ani celkové potřeby československého hospodářství. Britská strana mohla být s jednáním spokojena zase z toho důvodu, že se jí podařilo většinu prostředků svázat s plněním poměrně přísných kritérií a poskytnout je na účely, které pokládala za prioritní.

Výsledek jednání byl hned nazítří po uzavření smlouvy oznámen britským dominiím, neboť uprchlický problém si vyžadoval jejich spoluúčast.⁷⁹ Stejně tak se mělo na zvládnutí vlny emigrantů z Česko-Slovenska připravit britské ministerstvo vnitra (*Home Office*). Co se týkalo britské legislativy, zákon o finanční pomoci Česko-Slovensku vyjasňoval, že desetimilionovou zálohu, kterou Národní bance československé na podzim 1938 poskytla Bank of England, měla britská vláda splatit tomuto finančnímu domu s jednoprocentním úrokem, a teprve okamžikem splacení této sumy nastávaly účinky československo-britské smlouvy z 27. ledna 1939. Zákon tak vytvořil fikci, že k tomuto datu byly prostředky ve výši deseti milionů liber poskytnuty československé vládě britským kabinetem, s tím že částka čtyři miliony představovala dar britské vlády a zbývajících šest milionů půjčku.

75 *Tamtéž*, FO 371, 22384, C 1692.

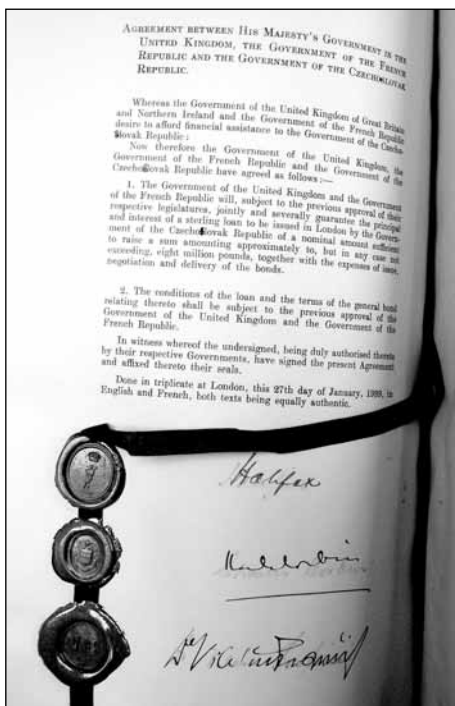
76 *Tamtéž*, FO 371, 22384 a C 1907; viz také FO 371, 24098, W 1873, dopis J. Trenta z Treasury západnímu a centrálnímu departmentu Foreign Office ze 14.2.1939.

77 *Tamtéž*, FO 371, 22384, C 1392, záznam Leith-Rosse pro Foreign Office z 30.1.1939.

78 *Tamtéž*, FO 371, 24087, W 3218.

79 *Tamtéž*, FO 371, 22384, C 1132.

Projednáni zákona v britském parlamentu však nebylo nijak jednoduché. Poslanci totiž reprezentovali širší škálu názorů na řešení problému uprchlíků a někteří z nich hodlali vládě důrazně připomenout fakt, že poskytnutí půjčky Česko-Slovensku je důsledkem Mnichova. O tom vypovídala především debata v Dolní sněmovně, zahájená 7. února 1939.⁸⁰ Hovořilo se v ní o více než desítky tisíc uprchlíků, kteří toho času již emigrovali z Česko-Slovenska nebo se tak bezprostředně chystali učinit. Jejich konečnou stanicí mohla být i britská dominia, především Austrálie a Kanada; Austrálie v této souvislosti souhlasila s udělením patnácti tisíc vstupních víz pro období tří let, zejména pro sudetoněmecké antifašisty.⁸¹ Schválení zákona ve sněmovně napomohly čerstvé informace Roberta J. Stopforda z Prahy, podle nichž ho československé úřady přijaly přátelsky a nabídly mu, aby se podílel na vypracování plánu využití poskytnutých prostředků pro dohodnuté kategorie uprchlíků;⁸² 16. února pak Stopford doplnil tyto informace telefonicky o odhadované počty emigrantů.⁸³ O eventuálním rozšíření kategorií osob, které by se mohly stát adresáty prostředků z daru britské vlády, se ve sněmovně zevrubně diskutovalo. Někteří poslanci dokonce vyslovovali názor, že by se tato podpora měla vztahovat i na ty odpůrce nacistického režimu, jimž se z obsazených území nepodařilo včas utéci. Poslanci také chtěli vědět, jak

Text třístranné britsko-francouzsko-československé smlouvy z 27. ledna 1939 o poskytnutí finanční půjčky, respektive daru, Československu. Pod textem jsou podepsáni britský ministr zahraničí lord Halifax, francouzský velvyslanec v Londýně Charles Corbin a československý zmocněnec Vilém Pospíšil (foto z osobního archivu autorů)

80 *Tamtéž*, FO 371, C 1646, výňatek ze záznamu debaty v Dolní sněmovně 7.2.1939.

81 Foreign Office připravil pro vládu materiál o možnostech usazení uprchlíků v dominiích, který měl posloužit k přesvědčování poslanců (*tamtéž*, FO 371, 24098, W 2300).

82 *Tamtéž*, FO 371, 22384, C 1853, Stopfordova zpráva pro Treasury z 13.2.1939.

83 *Tamtéž*, FO 371, 24098, W 2817.

velké masy uprchlíků se dohoda týká. Ministr financí sir John Simon ve svém závěrečném vystoupení k této záležitosti využil výše zmíněnou zprávu zmocněnce Stopforda, který celkový počet uprchlíků odhadl na sto osmdesát šest tisíc. U velké většiny z nich, která byla české národnosti (podle něj sto padesát tisíc), se přitom dalo očekávat, že až na řídké výjimky zůstanou v českých zemích (k jejich usazení měla dopomoci osmimilionová půjčka, z poloviny hrazená Francouzi), zatímco zájem emigrovat z Česko-Slovenska mělo patnáct tisíc Židů,⁸⁴ třináct tisíc sudetských Němců, šest tisíc Němců z říše a Rakouska a asi dva tisíce Maďarů. (K počátku února 1939 podle údajů britské vlády již z Česko-Slovenska odešlo více než pět a půl tisíce osob, z toho patnáct set Židů.)

Tím, že vláda zdůraznila význam pomoci uprchlíkům, získala na svou stranu většinu Dolní sněmovny a zákon v ní byl schválen.⁸⁵ Následovala obsahově podobná debata ve Sněmovně lordů, po níž zákon 28. února 1939 obdržel královský souhlas a 1. března si britská a československá vláda mohly mezi sebou vyměnit příslušné nóty.⁸⁶

Jak pomoci uprchlíkům po německé okupaci?

Ústav pro péči o uprchlíky a britský zmocněnec Robert J. Stopford zahájili v únoru 1939 konkrétní kroky k provedení londýnských dohod.⁸⁷ Čtrnáctého února absolvoval Stopford jednání s Josefem Kotkem, vedoucím oddělení pro emigraci ministerstva sociální a zdravotní správy, a dr. Šlapákem z Ústavu pro péči o uprchlíky, které posloužilo k detailnějšímu vymezení podporovaných skupin uprchlíků. Bylo dohodnuto, že do podpor podle československo-britských dohod nebudou prozatím zahrnuti ti Židé, kteří se uchýlili do Česko-Slovenska po 30. září 1938 z Německa a Rakouska, ale jen ti, kteří uprchli po tomto datu z území odstoupeného po Mnichovu. Podobně slovenští Židé měli profitovat z britských prostředků jen tehdy, pokud do českých zemí uprchli před 27. lednem 1939.⁸⁸ Stopford též navrhl, aby z britského daru nebyli saturováni ti uprchlíci, kteří měli prokazatelně finanční prostředky v zahraničí a mohli s nimi volně disponovat.⁸⁹ Zmocněnec nakonec odmítl

84 Počet Židů odhadl Stopford v podkladové zprávě pro ministra tak, že k těm, kteří se k židovství sami hlásili, přičítal další, především z řad „sudetských Němců“.

85 Simonův postoj ocenil 16.2.1939 osobním dopisem i Vilém Pospíšil (*tamtéž*, FO 371, 22385, C 3010).

86 Nóty si vyměnili William Strang a československý *chargé d'affaires* Karel Lisický (*tamtéž*, FO 371, 22384, C 2508).

87 Stopford přijel do Prahy již 11.2.1939 a svůj návrh na způsob realizace londýnských dohod předal Zavřelovi 9.3.1939 (CHALUPA, A. (ed.): *Pražský rok Roberta J. Stopforda*, s. 113).

88 TNA, FO 371, 22384, C 2160 a FO 371, 24098, W 2937, Stopfordova zpráva pro Treasury z 18.2.1939.

89 *Tamtéž*, FO 371, 24098, W 2943, telegramy mezi Stopfordem a Waleym ze 17.2.1939.

schvalovat seznam všech podporovaných uprchlíků a souhlasil s řešením, že v Londýně bude československé úřady v záležitostech uprchlíků reprezentovat úředník zdejšího vyslanectví Viktor Jansa.⁹⁰

Ústav pro péči o uprchlíky přijímal žádosti o vystěhování a podle ustanovení příloh k finanční dohodě vydával příslušné dokumenty umožňující vyplatit částku dvě stě liber v zemi, kam uprchlík odcházel, a to po předložení pasu, respektive také víza (v případě emigrace do Palestiny). Na základě dohody se Stopfordem byly příslušné částky uvolňovány v týdenních intervalech po sto tisících liber.⁹¹ Na československé straně se na převodech podílela Anglo-československá banka a Živnostenská banka.⁹² Ve smyslu dohod musel být transport dojednaný a zaplacen pouze britským přepravním společností.⁹³ Teprve těsně před 15. březnem bylo dojednáno, že prostředky z britského daru mohou být použity i pro uprchlíky směřující z Česko-Slovenska do Francie, a eventuálně naopak, prostředky z francouzského daru mohly sloužit uprchlíkům vydávajícím se na území britského impéria.⁹⁴ Jistou komplikaci ještě přinesl požadavek slovenské autonomní vlády, aby získala vlastní podíl na těchto finančních zdrojích. Pražská vláda hodlala o tomto požadavku uvažovat až později, neboť její prioritou byla finanční stabilizace uprchlíků, kteří se koncentrovali především v českých zemích.

Vzhledem k německé okupaci v polovině března 1939 stačilo Česko-Slovensko využít k dohodnutému účelu jen část daru⁹⁵ a menší díl půjčky. O dalším osudu těchto finančních prostředků již rozhodovala britská vláda. Otázkou se zabýval premiér Neville Chamberlain v Dolní komoře britského parlamentu již 15. března 1939, kdy konstatoval, že vláda Česko-Slovenska přestala existovat a území, za které byla zodpovědná, bylo rozděleno mezi několik států. Požádal proto Bank of England, aby až do „vyjasnění situace“ zastavila všechny platby ve prospěch Česko-Slovenska. Do 15. března 1939 byly z poskytnutých prostředků skutečně odčerpány tři miliony dvě stě padesát tisíc liber (asi tři čtvrtě milionu liber z daru pro uprchlíky a dva a půl milionu liber z půjčky).⁹⁶ Podle Chamberlaina se tak sta-

90 *Tamtéž*, W 3101, Stopfordův telegram Waleymu z 20. 2.1939.

91 VELECKÁ, H.: Britská pomoc uprchlíkům z Československa v roce 1939, s. 664.

92 Banky získaly vlastně jen jednu platbu, a to každá polovinu ze 167 tisíc liber, které poukázala Bank of England 3.3.1939 (*tamtéž*, FO 371, 24098, W 4620).

93 *Tamtéž*, FO 371, 24098, W 4205, Stopfordova souhrnná zpráva Waleymu z 28.2.1939.

94 *Tamtéž*, W 4252, Waleyho telegram Stopfordovi z 13.3.1939.

95 Události ze 14. a 15. března 1939 podnítily horečnou aktivitu britských úředníků působících v té době v Praze, aby ze země mohlo uniknout co nejvíce uprchlíků ohrožených nacismem (viz CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 114 n.).

96 Podle Stopfordovy zprávy pro Treasury z 27.2.1939 potvrdil československý Ústav pro péči o uprchlíky, že k 21.2.1939 využil z částky daru 134 tisíc liber (pro celkem 2568 uprchlíků) a 500 tisíc deponoval na podporu židovského vystěhovalectví do Palestiny u Lloyd's Bank

lo v souladu s dohodnutými podmínkami a podstatná část prostředků byla využita ve prospěch uprchlíků.⁹⁷ Sir John Simon v následné debatě prohlásil, že instruoval britské vyslanectví v Praze, aby Stopfordovým prostřednictvím pokračovalo ve finanční pomoci zejména těm uprchlíkům, jimž byla již vystavena britská víza. Finanční prostředky však musely být využity „bezpečným způsobem“, o němž se mělo ještě v budoucnu rozhodnout.⁹⁸

Britská vláda po vytvoření protektorátu další splátky z příslušných kont u Bank of England zablokovala. Zmrazení bylo provedeno na základě příkazu ministra financí Simona, který to s odvoláním na „události v Česko-Slovensku“ a na „veřejný zájem“ uvedl ve zvláštním dopise z 15. března 1939 adresovaném Bank of England.⁹⁹ Kromě prostředků poskytnutých Česko-Slovensku podle smlouvy z 27. ledna 1939 však blokáce postihla i další československá finanční a majetková aktiva ve Velké Británii. Stalo se tak nejprve podle dalšího příkazu, který britský ministr financí 17. března 1939 zaslal Anglické bance a v němž žádal o „zmrazení veškerých finančních transakcí a převodů zlata a dalších cenin“ ve prospěch subjektů z bývalého Česko-Slovenska.¹⁰⁰ Informovány byly britské finanční instituce a následujícího dne i britské zastupitelské úřady v Praze a Berlíně.¹⁰¹ Ve vztahu k protektorátu existovala obava z německých odvetných opatření a z toho, že by britské vyslanectví v Praze mohlo zůstat bez prostředků. Hledala se proto cesta, jak vyslanectví eventuálně zajistit přísun financí, a to i pro pokračující pomoc uprchlíkům. Jednadvacátého března informoval Sir John Simon Dolní sněmovnu, že celá problematika se bude řešit na základě zvláštního zákona, jehož návrh byl již připraven.¹⁰² Zákon o omezeních česko-slovenských bankovních účtů (*Czecho-Slovakia (Restriction on Banking Accounts) and c. 1939 Act*) byl projednán ve zkráceném řízení během března 1939. Dokončil se jím proces zmrazení československých majetkových aktiv včetně bankovních účtů, obligací a československého měnového zlata ve Velké Británii v odhadované

(k 3. březnu bylo z tohoto depozita skutečně vyplaceno jen asi 150 tisíc liber). Toto vyčíslení Stopford 27. února československé straně odsouhlasil. (*TNA, FO 371, 24098, W 3939.*) Dne 3.3.1939 bylo poté převedeno ústavu z částky daru dalších 165 tisíc liber, z toho 65 tisíc na období od 22. února do 1. března a sto tisíc jako záloha na další měsíc. Kromě toho Británie hodlala pokrýt i částku 22 tisíc liber vyplacenou pro uprchlíky od Mnichova do 15.10.1938. (*Tamtéž, W 4373.*)

97 Toto prohlášení bylo sděleno britskému vyslanectví v Praze 16.3.1939 (*tamtéž, FO 371, 22895, C 3254*). Podle souhrnné zprávy Treasury z 25.2.1946 bylo z půjčky využito celkem dva a půl milionu liber a tři čtvrtě milionu bylo spotřebováno z britského daru.

98 *Tamtéž.*

99 *Tamtéž, C 3870.* Viz též SMETANA, Vít: Británie a československé zlato: „Case study“ britského appeasementu? In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 4 (2001), s. 621–658, zde s. 627.

100 TÝŽ: Nevyřízené účty, s. 524; *TNA, FO 371, 22895, C 3870.*

101 *Tamtéž, FO 371, 22895, C 3559.*

102 *Tamtéž, C 3582.*

výši patnácti milionů liber.¹⁰³ Za rozhodné datum byl zvolen 15. březen 1939. Zákon se týkal nejen československého státu, ale i právnických a fyzických osob, které měly právě k 15. březnu sídlo (rezidenci) na území Česko-Slovenska. Nevztahoval se tedy například na bankovní účty Čechoslováků, kteří bydleli mimo ČSR, a zejména na uprchlíky a jejich bankovní účty v britských bankách.¹⁰⁴

O smyslu zmrazení československých majetkových aktiv informoval John Simon Dolní sněmovnu při druhém čtení zákona 22. března 1939.¹⁰⁵ Poslanci se zaměřili především na uprchlickou otázku a většina diskutujících zákon přivítala. Zákon získal velkou podporu zejména poté, co Simon poslance ujistil, že přispěje i k řešení problému s financováním uprchlíků, a když je seznámil s případnými výjimkami z blokace účtů, které mohlo udělovat ministerstvo financí. Jen konzervativní poslanec Robert J. G. Boothby v debatě naléhavě žádal, aby byl sestaven podrobný seznam československých majetkových aktiv ve Velké Británii a obdobný seznam dotčených britských zájmů v bývalé ČSR. Navrhoval vytvoření zvláštního fondu, ze kterého by byli odškodněni britští investoři v republice a také držitelé dluhopisů československých šterlinkových půjček.¹⁰⁶

Od 22. března 1939 se na ministerstvu zahraničí diskutovalo o návrhu Sigismunda D. Waleyho, aby se britské vyslanectví v Praze obrátilo v protektorátu na německého diplomata Karla Rittera a nabídlo mu jednání o převedení nevyčerpané částky z britského daru pro uprchlíky, poukázané již do Prahy, zpět do Británie, popřípadě dokonce o refundaci nespotřebované části britské půjčky Česko-Slovensku. Toto jednání však mělo mít neoficiální charakter a nemělo být pokládáno za britské uznání německé anexe českých zemí. Vedoucí činitelé Foreign Office a jeho právní poradce sir William Malkin na základě návrhu centrálního departmentu tyto neoficiální kontakty povolili, i když upozornili na fakt, že se nejedná o finanční, ale o „zcela politické otázky“.¹⁰⁷ Britská diplomacie se také měla alespoň pokusit přesvědčit německé úřady, aby umožnily odchod dalším uprchlíkům a aby jejich emigraci financovaly z prostředků britského daru.¹⁰⁸ Waleyho náměty se snažil v jednáních s protektorátními úřady alespoň částečně realizovat Robert J. Stopford, který navrhl převést již poskytnuté prostředky z britského daru na takový účet, nad nímž by mohl vykonávat kontrolu. Hodlal tak zajistit, aby mohla pokračovat podpora dohodnutým kategoriím uprchlíků. Pro tyto úvahy získal jak minis-

103 Viz *tamtéž*, FO 371, 22895, C 3564, dopis Treasury pro Foreign Office s odhadem zablokovaných československých aktiv z 18.3.1939. Podobný odhad obsahoval i záznam „Czecho-Slovak Balances“ z 15.4.1939 (*tamtéž*, 23087, C 5855; viz též T 210-1).

104 *Tamtéž*, FO 371, 22895, C3804, poznámky Treasury z 23.3.1939.

105 *Tamtéž*, C 3844, výtah z parlamentní debaty z 22.3.1939.

106 *Tamtéž*, C 3959.

107 *Tamtéž*, C 4172.

108 *Tamtéž*, FO 371, 22895, C 4262, Waleyho dopis Makinsovi z 25.3.1939.

tra sociální péče protektorátní vlády Vladislava Klumpara a úředníka ministerstva financí Rossiho, tak i vedoucí činitele Ústavu pro péči o uprchlíky Zavřela a Kotka.¹⁰⁹ Avšak rozhodující byl již samozřejmě postoj německých orgánů, které situaci v protektorátu kontrolovaly. Jejich předběžný souhlas s pokračující britskou pomocí některým skupinám uprchlíků získal Stopford při jednání se zmocněncem Říšské banky v Národní bance pro Čechy a Moravu Müllerem. Ten zatím jen nezávazně souhlasil s uvolněním korunových vkladů pro pomoc uprchlíkům za předpokladu, že Národní banka Čech a Moravy získá z prostředků britského daru další splátku v librách.¹¹⁰ Po této předběžné a relativně vstřícné sondáži však již 1. dubna 1939 Pospíšil, Zavřel a Kotek informovali Stopforda, že říšské orgány v protektorátu podmiňují uvolnění prostředků z britského daru na pomoc uprchlíkům odblokováním československých majetkových aktiv v Londýně.¹¹¹ Musel se tedy hledat jiný kompromis. Ještě v dubnu 1939 Klumpar s Rossim navrhli usilovat o získání německého souhlasu s platbou sto tisíc liber v českých korunách, která by byla vyplacena z účtu číslo dvě u Bank of England a zároveň deponována ministerstvem financí do zvláštního fondu, jenž by měl po dohodě s britskou stranou sloužit k podpoře další emigrace z protektorátu. Prostředky z fondu by pak byly vypláceny i nově dohodnutým kategoriím uprchlíků, a to až v Londýně. Administrativní práce a rozhodování by však zůstaly na Ústavu pro péči o uprchlíky.

Stopford se nevzdával možnosti využít počáteční relativní autonomie v rozhodování českých protektorátních úřadů, neboť alternativou podle něho bylo jen „přenesení řízení [uprchlické] akce“ zcela mimo území protektorátu.¹¹² Proto bez ohledu na obtížnou pozici, kterou v protektorátu měl, nechtěl odjet z Prahy. Své nadřízené v Londýně dokonce nabádal, aby se zdrželi veřejných prohlášení, která by mohla jeho jednání v Praze ohrozit. Například protestoval proti tomu, aby bylo zveřejněno, že z britského daru jsou podporováni i ilegální emigranti, kteří z protektorátu uprchli po 15. březnu 1939.

Vzhledem k vývoji diskuse mezi britskými úřady o podpoře emigrace z Československa na britském území ministerstvo financí prosazovalo myšlenku vytvořit z prostředků daru pro uprchlíky svěřenecký fond (*trust fund*), do něž by zbylá částka v hodnotě více než tři miliony liber vplynula buď nyní nebo v budoucnu. Britové se v tomto směru snažili dosáhnout dohody s Německem a s Národní bankou pro Čechy a Moravu. S českými protektorátními úřady počítali již jen ve velmi omezené míře, a to spíše pro administraci pomoci uprchlíkům na místě. Svěřenecký fond to-

109 Viz též CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 119.

110 TNA, FO 371, 24098, W 5228, Stopfordova zpráva pro Waleyho z 28.3.1939.

111 Tamtéž, W 5424, Stopfordova zpráva pro Treasury z 1.4.1939.

112 Tamtéž; viz též další Stopfordovy zprávy o rozhovorech s československými představiteli (FO 371, 24098, W 4793, 4890, 5000 a 5758); srv. CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 120 n.

tiž měl po dohodě s Němci jmenovat své místní zmocněnce pro protektorát a eventuálně i pro již samostatné Slovensko.¹¹³

Výsledkem výše zmíněných Stopfordových jednání a celkového vývoje v protektorátu bylo, že britská vláda souhlasila v omezené míře s uvolněním prostředků jen pro řešení vybraných akutních problémů uprchlíků.¹¹⁴ Mezi ně patřila především podpora emigrace do Kanady, podpora pokračujícího vystěhovalectví Židů do Palestiny z prostředků uložených na účtu u Lloyd's Bank či vypravení transportů žen, a zejména dětí, které byly v největším ohrožení.¹¹⁵ Již 28. března 1939 potvrdil Sigmund D. Waley z ministerstva financí Stopfordovi, že z takzvaného Fondu mimořádných civilních výdajů (*Civil Contingencies Fund*) budou uvolněny prostředky právě na podporu emigrace sta vybraných rodin do Kanady, které měly být v budoucnu nějakým způsobem zúčtovány ve vztahu k částce britského daru.¹¹⁶ Hrazeny měly být jak výdaje uprchlíků do výše dvou set liber na rodinu, tak i náklady na dopravu.¹¹⁷ Ministerstvo také souhlasilo s tím, že z prostředků britského daru na účtu číslo dvě u Bank of England by „čas od času“ poukázalo další splátky ve výši sto tisíc liber pro potřeby Ústavu pro péči o uprchlíky a Stopfordovy akce v protektorátu. Podmínkou však bylo zřízení pouze osobního účtu, který by byl veden na Stopfordovo jméno, a to se nepodařilo realizovat. Situaci dále komplikovala žádost slovenské vlády o poskytnutí proporční části z britského daru, což odmítly jak české, tak i německé úřady v protektorátu.¹¹⁸

Mezi problémy, které se vynořily během března 1939, byla i otázka, zda je možno rozšířit kategorie podporovaných uprchlíků nad rámec dohod z 27. ledna 1939. Zejména šlo o další skupiny Židů a nově také Čechů, kteří hodlali z protektorátu emigrovat. Nemalá část české emigrace hledala útočiště nejen ve Francii či Polsku, ale také na britských ostrovech či v dalších oblastech britského impéria. Faktický zánik Česko-Slovenska vedl britskou stranu k nutnosti hledat řešení nejen politických, ekonomických a sociálních problémů spojených s emigrací, ale i výše analyzovaných finančních záležitostí. Tento úkol vystoupil do popředí již po okupaci Česko-Slovenska, a zvláště pak po vypuknutí druhé světové války. Britští politici ve vládě i v parlamentu se v prvé řadě snažili, aby i zbylá část daru pro uprchlíky byla použita víceméně k původně zamýšlenému účelu, a vznik etnicky české (československé) emigrace znamenal velkou komplikaci. Již 21. března 1939 se v souvislosti s projednáváním výše zmíněného zákona o omezení československých bankovních

113 TNA, FO 371, 24099, W 6285, Waleyho telegram Stopfordovi ze 17.4.1939.

114 VELECKÁ, H.: Britská pomoc uprchlíkům z Československa v roce 1939, s. 668 n.

115 CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 120–122.

116 Jako pravidlo pro poskytování pomoci uprchlíkům z bývalého Česko-Slovenska to vysokému komisaři pro uprchlíky potvrdil S. D. Waley 12.4.1939 (TNA, FO 371, 24098, W 6069).

117 *Tamtéž*, FO 371, 24098, W 5233.

118 *Tamtéž*, W 5354.

úctů ve Sněmovně lordů vyjádřil ministr zahraničí lord Halifax, že se počítá s využitím těchto prostředků pro uprchlíky přicházející z území bývalého Česko-Slovenska. Zatím však nedokázal definitivně říci, zda si to nevyžádá další změny v britském zákonodárství, a stejně se vyjadřovalo i ministerstvo financí.¹¹⁹

Podle tehdejších odhadů se ve Velké Británii v březnu 1939 nacházelo okolo dvacíti set emigrantů z území bývalého Česko-Slovenska, o které se staraly dobrovolné a charitativní organizace. Bylo též více než zřejmé, že jejich počet dále poroste. Mnozí uprchlíci se po 15. březnu 1939 nedostali na britské území v rámci oficiálně organizované akce a hledali také ilegální cesty k opuštění protektorátu. Některé organizace, jež se staraly o uprchlíky z Česko-slovenska, přišly již v březnu 1939 s iniciativou využít zbylou částku ze čtyř milionů liber britského daru pro další podporu uprchlíků na britském území, popřípadě i v Polsku¹²⁰ a skandinávských zemích, a pro přípravu jejich eventuální další emigrace do britských dominií a do Spojených států.¹²¹ Ovšem prostředky nevládních a charitativních organizací rychle vysychaly. Na ministerstvo financí se v tomto smyslu obrátila například Margaret Laytonová za Britský výbor pro uprchlíky z Česko-Slovenska. Její žádost přitom podpořilo několik britských poslanců a připojil se k ní i zvláštní vládní výbor pro uprchlíky, v jehož čele stál lord William Malcolm Hailey, bývalý guvernér v Paňdžábu a Spojených provinciích.¹²²

Takovéto návrhy, i když nebyly principiálně odmítnuty, byly vázány na zásadní vládní rozhodnutí, co se stane s prostředky poskytnutými na základě londýnských československo-britských dohod z 27. ledna 1939.¹²³ Britské úřady byly maximálně ochotny uvolnit částku sto tisíc liber na podporu těch československých uprchlíků na britském území, kteří emigrovali po 14. březnu 1939. Především diplomaté Foreign Office (podporováni ministerstvem vnitra) však upozorňovali na řadu rizik, která s sebou tento krok nesl. Patřila k nim mimo jiné obava z agentů-provokátorů, rozšíření britských finančních závazků na neúnosnou míru či nadměrné zvýšení počtu emigrantů. Důležitější však byla zásadní politická obava z rozšiřování britské podpory na českou emigraci z protektorátu. Prozatím byly proto britské úřady připraveny maximálně „přimhouřit v této záležitosti oko“.¹²⁴ I tato otázka urychlila úvahy o nutnosti přijmout adekvátní legislativní kroky.

119 *Tamtéž*, FO 371, 22895, C 3804, Waleyho záznam pro Foreign Office z 23. 3.1939.

120 K tomu viz např. *tamtéž*, FO 371, 14101, W 17682.

121 Viz např. *tamtéž*, FO 371, 22894, W 5549, Waleyho dopis A. W. G. Randallovi z 1.4.1939.

122 *Tamtéž*, W 5780. Britský výbor pro uprchlíky z Česko-Slovenska v této souvislosti již od počátku dubna 1939 počítal s tím, že by zbylé prostředky z pomnichovského daru spravoval tříčlenný trust jmenovaný britskou vládou (viz *tamtéž*, HO 294-216, záznamy o jednání výboru).

123 Viz reakci na tento návrh v Home Office a Foreign Office (*tamtéž*, FO 371, 22894, W 5338).

124 Viz zejména Makinovy poznámky ze 4.4.1939 k úmyslu Treasury uvolnit sto tisíc liber na podporu uprchlíků z Československa na britském území (*tamtéž*, W 5650).

Celá problematika uprchlíků z Československa se také stále více přesouvala z gesce ministerstev financí a zahraničí na resort vnitra. Ten se v polovině dubna 1939 ujal pod vedením stálého státního podtajemníka sira Alexandra Maxwella koordinace záležitostí spojených s dalším osudem uprchlíků z Česko-Slovenska, včetně zde sledovaných finančních aspektů. Mezi osoby, které se budou těšit britské podpory, měli být zařazeni také Židé a Češi z protektorátu, zvláštní pozornosti se mělo dostat politicky perzekvovaným lidem a antifašistům (přes obavy, aby se mezi nimi neocitli komunisté), na druhé straně však měli být z pomoci vyloučeni „ekonomičtí uprchlíci“. Ministerstvo zahraničí v zásadě vyslovilo s těmito návrhy finančního resortu předběžný souhlas, upozornilo však na nutnost opatrného přístupu k podporovaným kategoriím uprchlíků, neboť prý hrozilo, že by „Němci poslali Židy z celého Německa do Prahy“, a ti by pak těžili z britské podpory.¹²⁵ Zejména Sigismund D. Waleyrazil názor, že podpora emigrace českých Židů není příliš nutná, neboť jejich situace v protektorátu je lepší než v říši; podporu emigrantů, kteří by v Británii čekali měsíce či roky na odjezd do „konečné destinace“, dokonce označil za „plýtvání penězi“.¹²⁶

Ministerstvo financí připravilo konkrétní návrh na vytvoření Česko-slovenského podpůrného fondu (*Czecho-Slovakia Relief Fund*) i na jmenování členů jeho správní rady (*trustees*).¹²⁷ Do této funkce ministerstvo vnitra navrhlo trojici mužů, kte-

Propagační materiál dětské sekce Britského výboru pro uprchlíky z Československa (Národní archiv, Praha, fond České školy ve Velké Británii)

125 Viz návrh ministerstva financí ze 17.4.1939, na jehož základě mělo Treasury převést prostředky ministerstva vnitra, které měly být později zúčtovány oproti prostředkům uloženým v Bank of England na účtu č. 2. Celá záležitost měla být administrativně svěřena zvláštnímu výboru a svěřeneckému fondu. (*Tamtéž*, FO 371, 24099, W 6120 a W 7082.)

126 *Tamtéž*.

127 Viz též CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 124 n.

ří měli ještě sehrát při nalezení odpovídající administrativní struktury významnou roli. Byli jimi Ewart G. Culpin (dosavadní předseda Britského výboru pro uprchlíky z Česko-Slovenska), sir Malcolm Delevigne (přímý zástupce britské vlády) a Erich Turk (dosud působil ve výboru pro podporu židovských uprchlíků).¹²⁸ Avšak podle odhadu, který na počátku května 1939 vyhotovil Robert J. Stopford, měly finanční závazky vůči osobám, jež z území bývalého Česko-Slovenska již emigrovaly – náklady na odjezd asi sedmi set uprchlíků z Polska, administrativní výlohy a peníze nutné pro jejich další cesty (kromě výše zmíněných „destinací“ se uvažovalo o přepravě dvou set osob do Švédska a stejného počtu do Norska) – brzy dosáhnout částky tři miliony liber. Naskýtala se tak otázka, zda z britského daru zbudou vůbec nějaké významné prostředky.¹²⁹ Stopfordových vývodů se chopilo i ministerstvo zahraničí a využilo je k tomu, aby odsunulo rozhodnutí týkající se dalšího osudu československé emigrace. Za této situace se na ministerstvu vnitra za předsednictví sira Maxwella konalo 6. května 1939 jednání o dalším postupu, jehož se zúčastnili kromě navržených *trustees* a lorda Haileyho i zástupci ministerstev zahraničí, a zejména financí – Sigismund D. Waley a Robert J. Stopford.¹³⁰ Prozatím se shodli na tom, že nebudou oficiálně rozšiřovat kategorie podporovaných uprchlíků, a to do té doby, než bude znám výsledek sondážních rozhovorů s německými orgány.

Stopfordovým úkolem bylo, aby se po návratu do Prahy pokusil dojednat kooperaci s protektorátními úřady ohledně administrace svěřeneckého fondu a jeho působení v protektorátu. Setkal se jak s ministrem Klumparem, který obecně podporoval růst židovské emigrace, tak i s Vilémem Pospíšilem, jenž se snažil vyjít vstříc britským představám o uvolnění prostředků z konta číslo dvě u Bank of England.¹³¹ Klíčový však byl postoj německých orgánů. Stopford se proto sešel s pověřencem říšského ministerstva financí Müllerem, který ho odkázal na připravované jednání o blokování československých majetkových aktivech.

Pátého června 1939 se na britském ministerstvu vnitra uskutečnilo za předsednictví sira Alexandra Maxwella další jednání o budoucnosti svěřeneckého fondu pro uprchlíky z Česko-Slovenska.¹³² Účastníci schůzky konstatovali, že stále vzrůstá počet emigrantů v Polsku, a řešili otázku, zda má smysl pokračovat ve spolupráci s protektorátními orgány při organizování „legální“ emigrace (tj. nikoli například české politické emigrace) s využitím prostředků z britského daru. Stejně tak zvažo-

128 TNA, FO 371, 24099, W 7082.

129 *Tamtéž*, W 7116. Po jednání s Britským výborem pro uprchlíky z Česko-Slovenska 9.5.1939 upřesnil Stopford náklady na podporu emigrace z bývalé ČSR na 2 miliony 350 tisíc liber pro 7100–7600 osob (*tamtéž*, W 7494). Podle Stopfordova materiálu zbyval na další podporu emigrantů z ČSR koncem května 1939 asi jeden milion liber (*tamtéž*, W 8611).

130 *Tamtéž*, W 7440, záznam o jednání z 6.5.1939.

131 *Tamtéž*, W 8048, Stopfordova zpráva Makinsovi z 13.5.1939.

132 *Tamtéž*, W 8935, záznam o jednání zasláný Stopfordem do Foreign Office.

vali eventuální použití těchto peněz i pro podporu židovského vystěhovalectví ze Slovenska. Tuto možnost sice v principu neodmítli, ponechali ji však na budoucím vývoji. K zásadnímu rozhodnutí ovšem jednání dospělo ve vztahu k české emigraci: ze svěřeneckého fondu mělo být napříště podporováno nanejvýš tisíc rodin politických „ilegálních“ uprchlíků z Česko-Slovenska, zatímco potřeby dalších osob spadajících do této kategorie měly být pokryty z jiných, nevládních zdrojů. Nic na tom nezměnila ani žádost československého vyslance ve Francii Štefana Osuského tlumočená francouzskou diplomacií.¹³³

Nevyřešen zůstal také problém financování svěřeneckého fondu, zejména když dohoda s německými orgány stále nebyla na pořadu dne a finanční a majetkoprávní otázky měly jasnou souvislost i s britským uznáním protektorátu *de facto*. Zástupci zainteresovaných resortů a Britského výboru pro uprchlíky z Česko-Slovenska se proto na schůzce 5. června shodli na tom, že se britská strana pokusí ještě jednou dosáhnout dohody s Ústavem pro péči o uprchlíky a s německými orgány. V případě nezdaru by pak britské straně nezbylo než přijmout v této věci jednostranná legislativní opatření. Významná role měla však zároveň připadnout správní radě svěřeneckého fondu, jejíž členové měli nadále rozhodovat o všech platbách ve prospěch uprchlíků z území bývalého Česko-Slovenska.

V souvislosti s uplatňováním nastíněné britské strategie se však znovu vyskytl problém s definicí českých uprchlíků (respektive emigrantů), kteří by se měli těšit podpoře svěřeneckého fondu. Na jedné straně se Britové snažili splnit požadavky německé strany a nepodporovat „ilegální emigraci“, na druhé straně si však uvědomovali, že „obětí 15. března 1939“ je nutné pomoci. Při hledání kompromisu se ministerstva financí i zahraničí na základě Stopfordových návrhů přiklonila k omezené podpoře české (československé) „politické emigrace“, s tím že její další vlna by mohla přibýt do Velké Británie v případě, pokud se zhorší německé represe v protektorátu. V dané souvislosti však vyvstával problém následného vydržování politických utečenců z protektorátu z prostředků svěřeneckého fondu či nevládních organizací, protože se nedalo očekávat, že by měli v úmyslu reemigrovat mimo Británii.¹³⁴

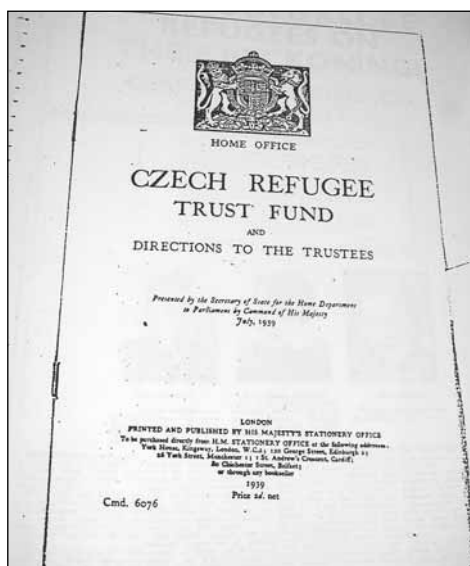
Ustavení svěřeneckého fondu a jeho československá skupina

V polovině června 1939 se pro svěřenecký fond ustálil název *Czech Refugee Trust Fund*.¹³⁵ Problematické otázky, zejména přístup k „ilegálním uprchlíkům“ a zajištění finančních prostředků pro fond, však pouhou změnou názvu pochopitelně ne-

133 Osuského nótu z 27.4.1939, která požadovala rozšíření podporovaných kategorií uprchlíků o českou a slovenskou „politickou emigraci“, projednala francouzská ambasáda v Londýně s Foreign Office na počátku června 1939 (*tamtéž*, W 8980).

134 *Tamtéž*, W 9620, Waleyho dopis pro Foreign Office ze 17.6.1939.

135 *Tamtéž*, W 9901, záznam o jednání v Home Office z 13.6.1939.

Směrnice pro správní radu Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky (Národní archiv, Praha, fond České školy ve Velké Británii)

byly vyřešeny. Zajímavé je, že odpovědné britské orgány se stále ještě zabývaly možností poskytnout padesát tisíc liber pražskému Ústavu pro péči o uprchlíky na pokrytí nákladů na emigraci „legálních“ uprchlíků, mezi nimiž byla například skupina mladých židovských, sociálnědemokraticky orientovaných intelektuálů kolem advokáta a politika Egona Schwelba či lékaři z Baťovy kliniky ve Zlíně, kteří by spadali pod kategorie dohodnuté 27. ledna 1939 (až pětinu této částky by přitom bylo možné využít i pro české a židovské emigranty, kteří do těchto kategorií nepatřili). Tato otázka nabyla na významu koncem června 1939, když britská diplomacie podala oficiální žádost o *exequatur* pro nového generálního konzula v Protektorátu Čechy a Morava, což znamenalo uznání protektorátu Velkou Británií *de facto*.¹³⁶

Během července 1939 došlo k právnímu zakotvení Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky. Designovaní členové správní rady vypracovali memorandum, které bylo projednáno na schůzce u sira Maxwella 3. července 1939 a poté Stopfordovým přičiněním zpracováno do formy návrhu na zřízení fondu.¹³⁷ Memorandum se týkalo vzájemného vztahu britské vlády, svěřeneckého fondu a nevládních organizací a navrhovalo i rozsah povinností orgánů fondu – především jeho správní rady, poradního výboru a ředitele. Základním úkolem britské vlády bylo zajistit pro fond po schválení v parlamentu prostředky a stanovit podmínky pro poskytování podpor. Správní rada pak měla tyto podmínky interpretovat v konkrétní situaci a dohlížet na práci ředitele, který měl celou činnost fondu zastřešovat po administrativní stránce. Počítalo se ještě s vytvořením zvláštního poradního výboru fondu, v němž by byly zastoupeny další organizace zabývající se péčí o uprchlíky, a s funkcí auditora účtů. V instrukcích pro orgány fondu pak měly být vymezeny kategorie podporovaných osob, a to v zásadě rozšířením původních kategorií vyplývajících ze

¹³⁶ *Tamtéž*, W 10102, Stopfordovy návrhy pro Foreign Office z 29.6.1939.

¹³⁷ *Tamtéž*, W 10179.

smluv z 27. ledna 1939 o české politické uprchlíky a eventuálně o další kategorie osob, které mohl definovat ministr vnitra (britské orgány v té době stále ještě počítaly s možností spolupráce svěřeneckého fondu s protektorátním Ústavem pro péči o uprchlíky). Podpory měly sloužit k zajištění dopravy osob z protektorátu a jejich reemigrace z území Velké Británie, jakož i k zabezpečení pomoci uprchlíkům na britských ostrovech, což obnášelo hrazení nákladů na zdravotní péči, stravu a ošacení, ale i na rekvalifikaci včetně výuky anglického jazyka; platily se z nich též administrativní výlohy Britského výboru pro uprchlíky z Česko-Slovenska a další náklady schválené správní radou fondu.

Memorandum se poté stalo předmětem diskuse na ministerstvech vnitra, zahraničí a financí, která se především zaměřila na precizaci kategorií podporovaných uprchlíků. Nově byla například zavedena formule „území známé jako tzv. Protektorát Čechy a Morava“, jejímž smyslem bylo vymezit kategorii českých politických uprchlíků tak, aby byli prozatím vyloučeni emigranti přicházející po 14. březnu 1939 z území Slovenska.¹³⁸ Po vyřešení některých právních problémů, jimiž se od dubna do června 1939 zabývali právníci ministerstva financí (*Treasury Solicitors*),¹³⁹ byla 21. června 1939 britskými ministerstvy vnitra a financí vypracována listina oficiálně zřizující The Czech Refugee Trust Fund (takzvaný *trust deed*)¹⁴⁰ a zformulovány zvláštní instrukce pro správní radu. Tyto dokumenty potvrzovaly, že v čele CRTF stane jako ředitel správní úředník sir Henry Bunbury; po schůzce u sira Maxwella konané 24. července 1939 ho do této funkce jmenovala výše zmíněná tříčlenná správní rada.¹⁴¹

Český svěřenecký fond pro uprchlíky byl v zásadních věcech podřízen kontrole ministerstva vnitra a ve finančních otázkách též resortu financí. Na jeho činnost mu

138 *Tamtéž*, W 10679, dokumenty Foreign Office k CRTF z 13.7.1939.

139 Prolínaly se zde právní a politické aspekty. Bylo nutno zajistit vhodnou právní formu pro správu finančních prostředků a zabránit sporům, pokud šlo o poskytované podpory. (Srv. např. „právní názor“ (*Legal Opinion*) právníků Treasury z 2.4.1939.) Když se řešila otázka, na základě jaké procedury má být určeno složení správní rady, uvažovalo se i o možnosti jmenovat její členy soudními rozhodnutím namísto dohody s československou vládou, případně dosáhnout konsenzu přímo s německými orgány v protektorátu. Nakonec přijaté řešení ve formě CRTF zase vyžadovalo přijmout nová legislativní opatření. (Blíže viz *tamtéž*, TS 27/467.) Na průtahy se vznikem CRTF si stěžoval Stopford, který upozorňoval na svízelnou pozici uprchlíků v protektorátu a zdůrazňoval, že je britské úřady nemožou „nechat na holičkách“ (CHALUPA, A. (ed.): *Pražský rok Roberta J. Stopforda*, s. 125).

140 Originál dokumentu a jeho změny vypracované v Home Office viz *TNA*, HO 213-192; viz též publikaci *Czech Refugee Trust Fund and Directions to the Trustees* ze dne 21.7.1939 (London, His Majesty's Office 1939); k ustavení CRTF viz i záznam o schůzi členů správní rady a ředitele fondu v Home Office se sirem Maxwellem 24.7.1939 (*TNA*, HO 294, 217).

141 Originály jmenovacích dekretů odpovědných činitelů fondu a změny v jeho personálním složení viz *tamtéž*, HO 294-69.

byla zpočátku poskytnuta suma padesát tisíc liber, s tím že přísun dalších finančních prostředků měl záviset na vývoji jednání o odblokování britského daru pro uprchlíky z Česko-Slovenska. Fond však mohl získávat prostředky i formou darů či jiných subvencí a díky zvláštnímu povolení ministerstva financí je směl investovat do cených papírů.¹⁴² K čerpání prostředků uložených u Westminsterské banky bylo zapotřebí podpisů alespoň dvou členů správní rady, přičemž jedním z nich musel být sir Malcolm Delevigne, považovaný za přímého zástupce vlády, respektive ministerstva financí.¹⁴³ Zvláštní ujednání platila pro využití zbylé částky z půl milionu liber původně deponovaných na účtu u Lloyd's Bank, které byly určeny k podpoře židovského vystěhovalectví do Palestiny; v červenci 1939 se stále jednalo o více než čtyři sta tisíc liber. Britský parlament poté odsouhlasil ve prospěch CRTF mimořádnou grantovou podporu až do výše dvou a půl milionu liber, s tím že tato suma bude ministerstvu financí splacena po uvolnění blokované částky britského daru. Ve dnech 14. a 17. srpna 1939 tak byly ve prospěch CRTF převedeny dvě částky po dvou stech padesáti tisících liber, doplněné poté další splátkou ve výši sto tisíc liber.¹⁴⁴ Část prostředků byla vzápětí splacena do Fondu mimořádných civilních výdajů.¹⁴⁵

Vytvořením Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky ukončil k 27. červenci 1939 svou činnost Britský výbor pro uprchlíky z Česko-Slovenska, který zároveň předal CRTF své spisy a převedl na něj svá aktiva a závazky. Na druhé straně byli dosavadní členové tohoto výboru vyzváni, aby se účastnili práce zejména v poradním výboru CRTF a ve zvláštních poradních a pracovních skupinách.¹⁴⁶

Představitelé svěřeneckého fondu spolu s Robertem J. Stopfordem se ještě koncem července 1939 chystali na cestu do Prahy k jednání s protektorátními a německými orgány.¹⁴⁷ Během návštěvy se měla též vyřešit otázka podílu Slovenska na prostředcích fondu.¹⁴⁸ Britský velvyslanec v Berlíně sir Neville Henderson byl požádán, aby zde zařídil vydání dokladů nezbytných pro vstup delegace CRTF do protektorátu.¹⁴⁹ Německé úřady s tím však nijak nespěchaly a teprve 15. srpna 1939 vyslovily s její cestou souhlas.¹⁵⁰ Stopfordova a Culpinova pražská mise byla naplánována na 22. srpen, po doporučení Foreign Office však byla nejprve odložena

142 Viz *tamtéž*, HO 294, 217, záznam o schůzi členů správní rady a ředitele fondu se sirem Maxwellem v Home Office 24.7.1939. Jednání se zúčastnil i R. J. Stopford.

143 *Tamtéž*.

144 *Tamtéž*, T 210-3, shrnující memorandum Treasury k projednání druhého čtení návrhu zákona o československých finančních nárocích a uprchlících.

145 *Tamtéž*, FO 371, 24100, W 15554.

146 Viz jednomyslné rozhodnutí generální rady výboru z 27.7.1939 (*tamtéž*, HO 294-216).

147 Viz CHALÚPA, A. (ed.): *Pražský rok Roberta J. Stopforda*, s. 128.

148 TNA, FO 371, 24100, W 11372.

149 *Tamtéž*, W 11372.

150 *Tamtéž*, W 11976.

a posléze, když vypukla válka, už na ni nebylo pomyslení. Stopford to ve svých pamětech okomentoval následujícími slovy: „A tak jsem se nikdy nevrátil do Prahy, toho smutného města, jehož osudem od středověku bylo tak často být v drápech útočnicka a nyní se vrátit pod teutonské jho.“¹⁵¹

Válečný konflikt zásadně změnil nejen postavení uprchlíků z bývalého Česko-Slovenska (v době ohrožení Británie se nad nimi dokonce vznášelo nebezpečí, že budou internováni jako „nepřátelští“ cizinci), ale i postavení a činnost svěřeneckého fondu. O součinnosti s protektorátními úřady ani o poskytnutí části finančních prostředků slovenské vládě již nemohla být řeč. Na novou situaci zareagovalo britské ministerstvo financí, které již 20. října 1939 instruovalo resorty zahraničí, vnitra, dominií i svěřenecký fond o opatřeních, která si vyžádalo přijetí Zákona o obchodování s nepřítelem (*Trading with the Enemy Act 1939*) a zvláštních měnových předpisů (takzvaných *Exchange Regulations*).¹⁵² To se samozřejmě týkalo těch uprchlíků, kteří zůstali po vypuknutí války na území protektorátu či se reemigraci dostali na „nepřátelské území“.

Vzhledem k tomu, že britské orgány hodlaly v maximální míře naplňovat podmínky využití britského daru sjednané v Londýně 27. ledna 1939, měl Český svěřenecký fond pro uprchlíky podporovat v první řadě německé emigranty, kteří přišli do Československa ve třicátých letech, a německé antifašisty i židovské uprchlíky z území odstoupených po Mnichovu. Teprve jako třetí skupina v pořadí měli nárok na podporu Češi, popřípadě Slováci, kteří odešli do emigrace po 15. březnu 1939 z území protektorátu, a to jen pokud u nich byly shledány „zvláštní okolnosti“ a pokud tak rozhodly orgány fondu.¹⁵³ K 12. říjnu 1939 odhadovaly britské úřady celkový počet uprchlíků a emigrantů z území předmnichovského Československa na britském území na šest tisíc.¹⁵⁴ Většinu osob, jež se těšily podpoře z prostředků CRTF, však tvořila národnostně německá (respektive německožidovská) emigrace z Československa, která se organizovala na politickém základě do několika samosprávných skupin – komunistické pod vedením Gustava Beuera, liberální (židovské) v čele s Alfredem Peresem, a zejména sociálnědemokratické, reprezentované Wenzelem Jakschem. Čeští a slovenští emigranti vytvořili v rámci svěřeneckého fondu vlastní skupinu.¹⁵⁵

151 CHALUPA, A. (ed.): Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 128.

152 TNA, FO 371, 24100, W 15267, dopis úředníka Treasury A. Granta pro Foreign Office z 20.10.1939.

153 Viz *Czech Refugee Trust Fund and Directions to the Trustees*.

154 TNA, FO 371, 24100, W 14696, prohlášení tajemníka ministerstva vnitra sira Johna Andersona z 12.10.1939 v Dolní sněmovně britského parlamentu.

155 Viz např. KŘEN, J.: *V emigraci*, s. 419–421; k činnosti československé skupiny CRTF v letech 1939–1940 viz zejména dokumenty uložené v *Archivu Masarykova ústavu*, Praha (AMÚ), Benešův archiv (BA), fond (f.) 40, sign. IV/29/6; *SSEES*, f. K. Lisický; *Archiv Národního muzea*, Praha (ANM), f. Ambrosovi, zejména k. 2 a 3.

Češi a Slováci zaujímal, jak je z výše uvedeného pochopitelné, i v samosprávné organizaci CRTF značně problematické postavení. Když se objevili v Británii první z nich, nenalezli zde jedinou skupinu, která by jim etnicky a zároveň politicky vyhovovala a do níž by se mohli bez problémů zařadit. Největší organizační iniciativu zprvu vyvíjeli sociální demokraté Josef Bělina a Václav Patzak, z komunistů pak poslankyně Anežka Hodinová-Spurná, a dále tělovýchovný pracovník a zároveň ministerský úředník Miloš Ambros-Vejchoda.¹⁵⁶ Výsledkem bylo rozhodnutí vytvořit takzvanou Jednotnou československou skupinu Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky, která měla čelit hegemonii Němců tím, že sdružovala příslušníky všech národů a národností republiky¹⁵⁷ bez ohledu na etnický původ, náboženské vyznání a politickou legitimaci, pokud se hlásili k ideji demokratického Československa a stáli na pozicích antifašismu a boje za obnovení republiky. Tato skupina se zformovala na jaře 1939 a zprvu měla jen čtyřicet členů. Jejich počet však vzrůstal, takže na počátku války v ní bylo registrováno již asi pět set osob¹⁵⁸ a během dvou let přibýlo dalších dvě stě. I přes tento početní vzestup a přes rozsáhlé aktivity na kulturním a kulturně-politickém poli se však československá skupina nemohla svou silou ani zdaleka vyrovnat německým formacím.¹⁵⁹

Svou existenci oznámila Jednotná československá skupina Britskému výboru pro uprchlíky z Česko-Slovenska dopisem z 15. července 1939, v němž sdělovala, že dle svého přesvědčení splnila všechna kritéria kladená na ostatní skupiny a že se tedy považuje za jim rovnocennou. Zároveň vznesla žádost, aby se registrace nových uprchlíků z území bývalého Československa řídila dostatečnými znalostmi poměrů v republice a aby se přitom přihlíželo k zvláštnímu, neskupinovému charakteru československé emigrace.¹⁶⁰

Záhy se však ukázalo, že přes deklarované cíle nedokáže československá skupina zachovat vnitřní jednotu, a to ani ve vztahu k řídicím orgánům svěřenecké-

156 K tomu srv. ANM, f. Ambrosovi, k. 2, inventární číslo (inv. č.) 157. Výbor československé skupiny tvořili Miloš Ambros-Vejchoda, Josef Bělina, Anežka Hodinová-Spurná, Jiří Fischer, Vladimír Marek, Josef Valo, Otto Schling, Pavel Kavan a Oskar Frýdecký.

157 Tedy – podle jejich vlastního prohlášení – Čechů, Slováků, Podkarpatorusů a Maďarů.

158 V lednu 1940 to bylo údajně přesně 512 osob, z nichž 332 dorazilo do Anglie ilegálně (polským transportem nebo zcela načerno z Rigy a Norska), 180 pak legálně (*tamtéž*, inv. č. 56).

159 Podle původní představy mělo v rámci československé skupiny působit pět sekcí (jejich názvy jsou převzaty z archivního dokumentu): a) politických uprchlíků bezprostředně ohrožených, b) politicky dosud činných a na další upotřebitelných, c) židovských, d) ostatních, e) zatímně i maďarských. Vedle tohoto členění se pak měla skupina rozdělit i podle kritéria, k čemu by se dali uprchlíci „upotřebit, resp. přeškolit“: a) osoby vojenské, b) ti, kdož mají zájem o práci v zemědělství, c) ti, kdož by se chtěli přeškolit v nějakém řemesle, d) ti, kteří chtějí pokračovat v cestě dál (Kanada, Austrálie, Nový Zéland, Rhodesie, Britská Guyana, USA). (*Tamtéž*, inv. č. 33.)

160 *Tamtéž*, inv. č. 56.

ho fondu. Její ideologická a politická rozpolcenost se plně projevila v samosprávných orgánech. Spíše pravicový sociální demokrat Josef Bělina nakonec vytvořil samostatnou skupinu a ve vedení původní organizace jej pak vystřídal Václav Patzak. Komunisté se za nějaký čas totálně separovali, a není překvapením, že právě oni tvořili nejpevnější a nejdokonaleji zorganizovaný politický útvar, který měl v životě československé emigrace značnou váhu, což zase vzbuzovalo oprávněné obavy hostitelské země. Některým Čechům a Slovákům – zejména těm, kteří se nehlásili k levici – se zdálo, že jim CRTF neskýtá dostatek prostoru, aby mohli projevit vlastní názory, a necítili se zde volně, jak kvůli pravidlům daným britskou stranou, tak kvůli nahladění, které mezi československými emigranty převládalo. Mnozí z nich pak rozvíjeli své aktivity mimo CRTF, kde nemuseli čelit takovému limitujícímu vlivu.

Navzdory pomoci schválené britským parlamentem se Český svěřenecký fond pro uprchlíky ve své činnosti hned od počátku potýkal s finančními a administrativními těžkostmi, které vyplývaly z právní nemožnosti přímo využít zablokované prostředky z britského daru podle československo-britské smlouvy z 27. ledna 1939. Poté co vypukla druhá světová válka, se tato otázka dala řešit už jen přijetím zvláštního britského zákona. Ten se začal připravovat v době, kdy se britský válečný kabinet a jeho jednotlivé resorty zabývaly obecným problémem podpory uprchlíků na britském území z veřejných zdrojů.¹⁶¹

Teprve po přijetí Zákona o československých finančních nárocích a uprchlících (*Czecho-Slovakia (financial claims and refugees) Act*) z 31. ledna 1940 mohl Český svěřenecký fond pro uprchlíky ve své činnosti využít i zbylých prostředků z britské-

Pozvánka na vánoční večírek Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky dne 29. prosince 1939 (foto z osobního fondu autorů)

161 TNA, FO 371, 24101, W 18514, zpráva vládního výboru pro záležitosti uprchlíků pro válečný kabinet z 8.12.1939.

ho daru, které k tomuto dni činily tři miliony sto pětáctýřicet tisíc liber.¹⁶² Tento zákon totiž zbavoval Bank of England jakékoli právní odpovědnosti ve vztahu ke zbylé části britského daru Česko-Slovensku na pomoc uprchlíkům. Z jejího zvláštního účtu číslo dvě byly peníze zaslány britskému ministerstvu financí a po odečtení již odčerpaných prostředků pak byla zbývající částka převedena ve prospěch svěřeneckého fondu, který je měl využívat v souladu se zřizovací listinou a instrukcemi ministerstva. Zde se však otázka využití prostředků pro uprchlíky dostala do přímé souvislosti s osudem peněz z britské půjčky.

Nároky podle výše zmíněných britských předpisů přijatých v lednu 1940 byly propláceny po celou dobu války. Přijímání příslušných formulářů, jež odůvodňovaly tyto nároky a splňovaly i další stanovené podmínky, bylo několikrát prostřednictvím výzev v britském tisku prodlouženo a konečný termín byl stanoven na 31. leden 1940.¹⁶³ Formuláře doplněné seznamem nutných dokladů distribuoval i svěřenecký fond (vydal k té příležitosti i zvláštní oběžník), který též pomáhal s jejich vyplněním osobám, jež neměly právní zastoupení nebo nerozuměly anglicky. Fond plnil důležitou úlohu také při vypořádávání nároků vzniklých v souvislosti s takzvanou Stopfordovou akcí.¹⁶⁴

Finanční prostředky a další kapacity svěřeneckého fondu se snažila využít pro svou potřebu i československá exilová vláda, avšak bez úspěchu. Sám Edvard Beneš se během procedury uznání své prozatímní vlády v červnu a červenci 1940 nechal opakovaně slyšet, že počítá s větším zapojením CRTF do pomoci československým emigrantům pod záštitou československé exilové vlády. Dokonce měl v úmyslu jednoho z jejích členů pověřit pouze problematikou uprchlíků a spoluprací se svěřeneckým fondem.¹⁶⁵ Československá vláda se touto otázkou poté zabývala na několika svých zasedáních. Představitelé fondu, zejména jeho ředitel sir Henry Bunbury, byli československou iniciativou zaskočeni a vyvolali proto již v červenci¹⁶⁶ a poté znovu v srpnu 1940 jednání o této záležitosti ve Foreign Office. Jeho cílem bylo připomenout britské diplomacii, že většinu osob podporovaných fondem tvořili sudetští Němci, kteří by „zcela jistě protestovali, pokud by péče o ně měla

162 *Tamtéž*, T 210-3, souhrnné memorandum Treasury k projednání druhého čtení návrhu zákona o československých finančních nárocích a uprchlících.

163 *Tamtéž*, FO 371, 30822, C 45, memorandum vedoucího kanceláře Fondu pro československé finanční nároky (*Czecho-Slovak Financial Claims Fund*) Stanleyho Wyatta z 5.12.1941. Přestože byl termín prodloužen, 150 žádostí muselo být vyřazeno, neboť byly podány po 1.2.1940 (*tamtéž*, T 210-25).

164 Týkalo se to zejména dosud neproplacených potvrzení o přidělení finančních prostředků na emigraci, nejčastěji ve výši 200 liber (*tamtéž*, T 210-20).

165 AMÚ, BA, f. Edvard Beneš – Londýn (EB-L), k. 337, archivní jednotka 99, Benešův záznam o rozhovoru s Osuským z 9.7.1940; TNA, FO 371, 24289, C 7646, Benešovo memorandum z 21.6.1940 předané Foreign Office.

166 TNA, FO 371, 24289, C 8466.

být převedena z vlády Jeho Veličenstva na československou prozatímní vládu“, a podobně by reagovala i značná část levicových českých emigrantů.¹⁶⁷

Československá vláda skutečně otázku Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky v polovině září 1940 otevřela, a to v souvislosti s návrhem ministra financí Eduarda Outraty na vydání nových britských právních předpisů, jež by řešily přetrvávající problémy kolem pomnichovské půjčky. Spolu s tím se mělo odpovídajícím způsobem změnit i postavení CRTF a vyplácení podpor z jeho prostředků.¹⁶⁸ To však britská strana rezolutně odmítla. Současně s procesem uznání československé prozatímní vlády Británií se totiž mezi britskými ministerstvy zahraničních věcí a vnitra rozpředla diskuse o vztahu československých exilových orgánů a svěřeneckého fondu.¹⁶⁹ Ačkoli se vyskytly názory, že by bylo možné roli CRTF omezit jen na starost o peníze spravované fondem, většina diplomatů včetně významného experta centrálního departmentu Foreign Office Franka Robertse nabádala k opatrnosti, upozorňovala na problémy s československými vojenskými jednotkami a poukazovala na nutnost hájit zájmy oponentů Edvarda Beneše a jeho exilové reprezentace.¹⁷⁰ Obě ministerstva sice v zásadě přiznávala československým exilovým orgánům právo starat se na britském území o záležitosti československých uprchlíků, avšak zároveň hodlala zachovat dosavadní právní základy pro činnost CRTF. Československá exilová vláda se svými pokusy změnit postavení a využití Českého svěřeneckého fondu pro uprchlíky tak na podzim 1940 narazila na odmítavý postoj britského kabinetu a stejně dopadla i se snahou přizpůsobit svým zájmům pravidla rozdělování finanční pomoci v rámci fondu.

167 *Tamtéž*, FO 371, 24289, C 9608, Robertsův záznam o jednání s Bunburym z 2.9.1940.

168 *Tamtéž*, FO 371, 24292, C 10296, Waleyho dopis Makinovi z 25.9.1940.

169 *Tamtéž*, FO 371, 24289, C 8466. K debatě došlo na základě dopisu úředníka ministerstva vnitra E. Coopera adresovaného W. Strangovi z 21.7.1940.

170 Viz zejména *tamtéž*, Robertsův záznam z 31.7.1940. Robertse 1. srpna s odvoláním na problém československých Němců výrazně podpořil Makins. Narozdíl od nich jiný úředník Foreign Office Latham navrhoval vytvořit novou organizaci pro péči o československé uprchlíky, s tím že by větší podíl odpovědnosti převzaly orgány československé exilové vlády.

Poezie ve sbornících britského válečného exilu

Michal Jareš

Tato stať je věnována sborníkům poezie, které vycházely v prvních letech druhé světové války v britském exilu. Důvodem pro výběr tématu byl fakt, že tyto válečné sborníky přinášely širší exilové veřejnosti texty autorů, kteří se později (to znamená po válce) mnohdy nedočkali vlastní knižní publikace, ať již z důvodů ekonomických, politických nebo i osobních.¹ Stejnou funkci po celou dobu války splňovaly také exilové časopisy, jejichž podrobný popis a recepce by si ovšem vyžádaly daleko větší prostor. Sborníky pomáhaly exilové komunitě v začátcích překonat prvotní stavy bez literatury.

Předmětem zájmu jsou zde právě autoři, jejich poetická spřízněnost s dobovou poezií protektorátní i s vlivy nového, byť exilového domova. Doposud se těmto problémům nevěnovala větší pozornost, československý válečný exil je a byl vnímán spíše z hledisek čistě vojenských nebo politických. Kromě dobových ohlasů v exilovém tisku se kulturním událostem kompaktněji věnuje hlavně Bořivoj Srba ve své obsáhlé monografii *Múzy v exilu*.² Srba si ovšem všímá hlavně londýnského kultur-

1 Například Ota Ornest přestal poezii psát po návratu do ČSR v roce 1945 (ORNEST, Ota – VALTROVÁ, Marie: *Hraje váš tatínek ještě na housle? Rozhovor s Otou Ornestem*. Praha, Primus 1993, s. 372).

2 SRBA, Bořivoj: *Múzy v exilu: Kulturní a umělecké aktivity čs. exulantů v Londýně v předvečer a v průběhu druhé světové války 1939–1945*. Brno, Masarykova univerzita 2003. Viz recenze Jany Čechurové „Za války múzy nemlčely“ v *Soudobých dějinách* (roč. 12, č. 1 (2005), s. 179–182).

ního dění a jeho práce se soustředí zejména na divadelní produkci československých exulantů, s velmi důležitým přesahem k divadelní kultuře sudetských Němců a dalších národnostních menšin, které se hlásily k Československu. Vedle Srbovy práce jsou k dispozici také nejrůznější vzpomínky účastníků válečného exilu, jejichž spolehlivost je samozřejmě často velmi kolísavá. Bohužel po druhé světové válce nebyl do roku 1948 ani čas na zhodnocení tvorby jednotlivých autorských subjektů v exilu, a tak kromě shrnujících studií literárního historika Václava Černého a politika Juraje Slávika (ministra vnitra v londýnské exilové vládě)³ nemáme do dnešních dnů žádnou práci o naší válečné literatuře a literárněkulturním životě ve Velké Británii. Dvě Slávikovy studie vycházejí z přednášky, kterou proslovil jako velvyslanec v USA v Newyorské veřejné knihovně 21. března 1947 na společné schůzi Slovenského literárního kroužku „Národ“ a Československého kulturního kroužku.⁴

Tato stať si neklade za cíl vyčerpát stanovené téma. Chce spíše na několika případech ukázat pro válečnou dobu typické poetiky, připomenout, a hlavně otevřít doposud opomíjenou součást naší kultury, totiž válečnou exilovou tvorbu, která byla již ve svých počátcích samými autory chápána jako víceméně okrajová část české literatury.⁵

Literární dílo, či pouhé básnění?

V lednu 1947 vyšlo první dvojčíslo osmého ročníku *Kritického měsíčníku*. Rok a půl po skončení druhé světové války v něm Václav Černý obrátil pozornost na literaturu vycházející v oněch letech v exilu. Nebyla to sice první zpráva o československém exilovém písemnictví, ale kritická stať uceleného a shrnujícího rázu do té doby nevyšla. V rámci poválečného vývoje, který přinášel literatuře nová témata, ať už jimi byla květnová revoluce nebo diskuse kolem existencialismu básnické generace bednářovské, se emigrační tvorba zdála poněkud vzdálená. Na překážku byla roztržičnost a nepřehlednost samotného materiálu, vždyť české literární projevy vznikaly za války v Sovětském svazu, Velké Británii, Americe, ale třeba i v Jeruzalémě,⁶ pařížském či polském exilu. To vše poskytovalo zatím jen nesourodý, neu-

3 ČERNÝ, Václav: Česká beletrie emigrační. In: *Kritický měsíčník*, roč. 8, č. 1–2 (18.1.1947), s. 8–21; SLÁVIK-NERESNICKÝ, Juraj: Odbojová poézia Slovákov a Čechov v zahraničí. In: *Slovenské pohľady*, roč. 63, č. 5 (1947), s. 290–297; TÝŽ: *Odbojová poézia Slovákov a Čechov v zahraničí*. New York, New Yorkský denník 1947.

4 Mezi další informační studie o literatuře druhého exilu patří přednáška Pavla Tigrida proslovená 12.7.1945 v Českém rozhlasu a poté přetištěná v týdeníku *Obzory* (viz TIGRID, Pavel: *Literatura v exilu*. In: *Obzory*, roč. 1, č. 2 (1.9.1945), s. 27–30).

5 Bořivoj Srba mj. cituje Otu Ornesta, který se roku 1965 ve sborníku *Theater – Divadlo* vyjádřil: „Sám pro sebe pokládám emigraci dnes stejně jako tehdy za naprosté intermezzo...“ (SRBA, B.: *Múzy v exilu*, s. 7.)

6 V edici Jerusalem Press vyšlo více než pět knih původní české tvorby (mj. i v roce 1942 druhé vydání sbírky Jana Dočkála *Slezské slzy*). Kultura vojenské jednotky v Jeruzalémě měla oporu

chopitelný a často nedocenitelný obraz ve chvílích těsně poválečných, kdy se vzpomínky na různé typy emigrace teprve zvolna usazovaly.

Václav Černý ve svém článku vcelku lakonicky charakterizoval část této tvorby (nebylo v silách jednoho autora pojmut kompletní produkci exilového písemnictví z let 1939–1945 už z důvodu její nedostupnosti): „Myšlenku nutné spásy a lidského vyhojení tato literatura v podstatě ukájí a naplňuje obsahem jediné představy: představy návratu domů. Domov uzdraví, domov vyhojí, domov učiní zase šťastným; toť vše. Tedy málo. Samojediná představa návratu k matce jest, přesně vzato, představou substrakční, eliminační, spočívá na tom, že jisté životní obsahy mají a chtějí být škrtnuty, vymazány, negovány. Domov jistě hojí, ale žádá zase od nás jasnou a pozitivně obsažnou formulaci svého dalšího osudu. A tato formulace jistých, dobře promyšlených tvarů a cest společné budoucnosti, národní i lidské: jaká že je v naší emigrační beletrii? Žádná. Její hrdinové netvoří plány do budoucnosti, neznají problémy budoucího uspořádání lidských vztahů; ba víc: oni nemají téměř ani sociálních představ, leč pokud se týkají národa v onom smyslu patrioticko-etickém. Otázka rekonstrukce společenského řádu je jim cizí. A to je, mám za to, hlavní rozdíl mezi nimi a námi, kteří jsme obsah svého utrpení a představu konce války i vítězství od představy sociálněstrukturní obnovy vůbec neoddělovali, a také důvod, proč nad naší emigrační beletrií nemůžeme nestát bez rozpaků.“⁴⁷

Již z této ukázky můžeme vysledovat velmi podstatný rys tehdejšího přijímání exilové tvorby: ono rozdělení na „ně“ a „nás“. Zkušenost exilu byla nepřenositelná a ani samotní autoři nepřikládali v pozdějších letech své tvorbě z válečných časů příliš velkou důležitost. Odlišnost pohledu Černý mírně bagatelizuje pouze příklonem k jedinému – a pro nezávislého pozorovatele nejzřetelnějšímu – tématu, totiž k „návratu domů“. Jak se však ukáže dále, byl tento často se opakující motiv pouze jedním z mnoha, které přetrvávaly zejména v prvních letech exilového pobytu.

„Za války, kterou prožíváme v cizině, jest naše kniha vzácnější než pomeranče. Má nové, chabější životní podmínky, má nové poslání, a ovšem i nový druh překážek brání jejímu vzniku a ovlivňuje celou její emigrantskou kariéru,“ napsal Bohuš Beneš do prvního čísla kulturního měsíčníku *Obzor* v roce 1941. Jeho článek vystihuje celou situaci v exilu z pohledu exulanta na počátku čtyřicátých let: „Kniha v emigraci jest právě tak emigrantem jako ti, kteří ji ve vyhnanství tvoří a čtou. Nese s sebou všechny známky boje za ztracenou nezávislost. Krátce po převratu úplně zmizí. Autoři se obyčejně musí živit jinak než tvorbou. Mnoho jich je nuceno

v časopisu *Zpravodaj*, který v Jeruzalémě vycházel, stejně jako v listu *Čechoslovák v Orientě*. Podobnou funkci ale plnilo i vysílání káhirského rozhlasu, kde vedle cyklostylovaného časopisu *Volá Káhýra* vyšla i sbírka básní Jardy Kantora (pseudonym Jaroslava Rozuma) *Květy v bombách* (viz RULF, Eduard: *Volá Káhira 1939–1943: Vzpomínky na čs. vojenské rozhlasové vysílání z Káhiry*. Olomouc, Votobia 2000).

7 ČERNÝ, V.: Česká beletrie emigrační, s. 20 n.

Frontispis Dalibora Bartoška ze sborníku Z lyriky války

kopat příkopy nebo dělat práci příručích v obchodech a číšníků v restauracích. Mezitím za ně zaskočí diplomaté, státníci a úředníci, kteří obvykle ihned po převratu a odchodu do ciziny píší knihy, aby měli být z čeho živi. Stává se, že celá hmotná existence politického uprchlíka závisí na zdaru této nové činnosti. Proto někdo napíše knihu večerníkové senzačnosti, jen aby ji prodal a nemusil jít žebrat. Jiný opět svou osobní knihou podá čtenářům nekonečnou přednášku o tom, co ho politicky trápí. Mám o tom zkušenosti. Sám jsem napsal velkou knihu po Mnichově, prodal jsem ji neobyčejně drah – načež kniha nevyšla; byl jsem přemluven, abych se dal na víru mlčení. Jen málo těch, kteří jsou s to psát v tak kritické době, mlčí a nepíše o své újmě.“⁸

Beneš shrnul situaci, jíž procházela většina autorů, kteří odešli do exilu. Je zde příznakově pojmenováno, že rukopisná kniha, nebo dokonce sám tvůrčí akt psaní v exilu jsou náhražkou života a zaplňují pocit prázdna, jemuž byl exulant vystaven. Pokud budeme vycházet z takovéhoho přístupu, je nutné zcela zákonitě změnit kritéria vnímání daného slovesného produktu, který z „této nové činnosti“ vznikl. V rozdílnosti měřítek spočívá také důvod, proč se Václav Černý vyjadřoval k této literatuře tak kriticky; soudil ji pohledem člověka, jenž Benešem popisovanou situaci nezažil.

Můžeme – a máme? – tento typ textů vůbec považovat za literární dílo? Právě takovéto otázky rozpoutaly již v exilu dlouhou – a podle mého názoru velmi podnětnou – diskusi o smyslu exilové tvorby. Nakonec se v ní však naplnila téměř věštecká slova Bohuše Beneše, totiž že tato odnož národního písemnictví „krátce po převratu úplně zmizí“.⁹

Beneš ve svém článku nesetrvává pouze u tohoto konstatování, jeho hledání smyslu exilového psaní pokračuje v popisu tvorby uměleckého textu přes politické pamflety¹⁰ překvapivě k poezii.¹¹ Toto hledisko pro nás může být zajímavé v dalším pohledu na exilovou poezii – její vyznění by mělo být poměřováno v blízké příbuznosti s politikou. Vedle Černého koncepce „návratu domů“ je zde tedy „politika“ jako další téma exilové tvorby, které s sebou přináší i její kritiku, tj. epigramatiku. Jak se tato dvě témata spolu doplňovala a tvořila podstatnou část poezie, bude zřetelně vidět na básnických sbornících, které v britském exilu vycházely.

8 BENEŠ, Bohuš: Kniha v exilu. In: *Obzor*, roč. 1, č. 1 (květen 1941), s. 5 n.

9 Velmi podrobně se sporům o exilovou tvorbu věnuje Bořivoj Srba v citované monografii, s. 429–442.

10 „Politika jest hlavní páteří této primitivní tvorby. Někdy špatná politika, pokřivená osobními ambicemi těch, kteří ještě události neměli čas vytrfít.“ (BENEŠ, B.: Kniha v exilu, s. 6.)

11 „Z důvodů, jež by měl osvětlit psycholog či sociolog, přijde hned po politice poezie, ačkoliv tyto dva obory na první pohled nemají mnoho společného, kromě ambicí, o kterých jsem se zmínil. Poezie zabere obvykle dost místa i času a dlouho se snaží zastínit politiku.“ (Tamtéž.)

Jaké ještě obecné charakteristiky lze z dnešního pohledu vztáhnout na exilovou poezii? Knižně vydávaná válečná poezie českých autorů byla po celou dobu války udržována v jistém stavu hibernace, ať již v oblasti poetiky nebo žánru: zjednodušené by se dalo říci, že se držela toho, co si autoři přinesli z vlasti, a její služba byla podmíněna dobovými událostmi. K hlavním motivům patřily pocity samoty, zra- dy a ztráty pevných vazeb a kořenů. Autoři podléhali často deziluzím a utíkali se k psané tvorbě, kterou lze pak chápat i jako formu autoterapie. I přes takové vymezení však není možné souhlasit s jednostranným zařazením této tvorby do jakéhosi nejasného a vágního stesku po domově. Za výrazné texty, které podle mého názoru obstály i v tak důsledné a selektivní redukci, jakou vytváří uplývající čas, stačí připomenout sbírky Viktora Fischla (*Evropské žalmy*, Londýn 1941), Františka Gottlieba (*Dvojí nástup*, Londýn 1942, pod pseudonymem Josef Goral), Lubora Zinka (*Žhavý dech*, Londýn 1942) nebo Libuše Pánkové (*Potapěč*, Londýn 1943, pod pseudonymem Libuše Ambrosová-Vokrová). Zejména sbírku poslední jmenované autor- ky lze považovat za jeden z vrcholů oficiálně vydávané exilové tvorby. V *Potapěči* rezonuje halasovská dikce, kterou Pánková přesvědčivě doplňuje vlastní zkušeností a vizí uzavřenosti, sklíčenosti světa kolem.

Častým motivem byl samozřejmě domov a jeho reminiscence, ať již stylizova- né do pozdvihnuté pěsti proti fašismu, jako je tomu u Jana Dočkála (*Slezské slzy*, Londýn 1941 a Jeruzalém 1942), nebo se odvíjející v proudu pouhého vzpomínání (Viktor Kripner, František Gottlieb, Alois Volek). Exiloví básníci se nevyhýbali ani politickým tématům, a lze konstatovat, že případným shromážděním válečné epi- gramatické tvorby (a to nejen z Velké Británie, ale například i ze Sovětského svazu, kde pod pseudonymem Matýšek publikoval coby epigramatik jeden z komunistic- kých vůdců Václav Kopecký) bychom plastičtěji chápali některé z podstatných udá- lostí druhé světové války. Pozoruhodným námětem byla i lidická tragédie, která je zachycena v mnoha textech i mimo český, respektive československý exilový svět – stačí připomenout básnickou skladbu Edny St. Vincent Millayové *The Murder of Li- dice* (1942) s patetickými verši typu: „Oh, Mirko, Mirko, my good man, / It seems but a week since we were wed – / With many a kiss and many a plan, – / And must you so soon be dead?“¹²

Poměry v československém exilu ve druhé polovině válečného šestiletí se někdy negativně podepisovaly na vydávání knih a periodik.¹³ Vzhledem k povaze někte-

12 „Ach Mirko, Mirko, manželi / není to dávno co sis mne bral – / s polibky, s láskou a s nadšením – / proč bys teď umíral?“ (Přeložil autor.)

13 Viz např. poznámka Ivana Jelínka týkající se časopisu *Obzor* v jeho knize vzpomínek *Jablko se kouše* (Praha, Torst 1996), která byla později převzata i do Jelínkova úvodu k souboru básní Josefa Lederera: „Obzor, žel, zanikl, neboť Benešova vláda mu vzala subvenci, aby bylo víc na bezvýznamné a bědně politické pamflety.“ (In: LEDERER, Josef: *Básnické dílo*. Praha, Rozmlu- vy 1993, s. 6.)

rých časopisů, v nichž se beletrie objevovala jen zřídka,¹⁴ i vzhledem k tomu, že mnoho exilových autorů nevydalo za celou válku žádnou básnickou sbírku, ať již byly důvody jakékoli,¹⁵ se objevuje v tomto období vedle oficiálně vydávaných sbírek další, skrytá poloha exilové básnické tvorby, která dosud nebyla nikým systematicky zhodnocena ani sledována. Připomeňme ovšem, že slovo „oficiálně“ je v daném případě pouze orientační, protože některé ze strojopisných svazečků působí dojmem pozdějších samizdatů a mnohé z takto vydaných knih se dostaly jen k minimálnímu počtu čtenářů.¹⁶ Jestliže za „vydavatele“ některých svazečků básní nebo povídek byli označeni „autorovi přátelé“, definovala se tak i sama čtenářská komunita, která se k textu dostala.¹⁷

Vrátíme-li se k oné „skryté“ básnické tvorbě exilu, musíme nejprve charakterizovat, oč se jedná: Jsou to jednotlivá básnická díla otištěná pouze v časopisech či novinách, které v exilu vycházely. Vedle časopisecké a knižní tvorby ale vycházely také (byť nepočtené) literární sborníky, nebo alespoň revue sborníkového charakteru, v nichž se objevovala jména některých autorů, kteří oficiálně knižně nepublikovali. Tyto případné talenty se po válce kvůli politické situaci nadále nerozvíjely, a tak zůstalo z některých básnických pokusů pouze torzo v podobě básní otištěných v časopisech či sbornících. Pozdější (byť ojedinelá) poválečná shrnující vydání časopisecké a sborníkové poezie¹⁸ vykazují značnou autorskou ne-

14 Mám na mysli politický ráz knih a brožur, které po roce 1942 začaly převládat na úkor beletrie. Jestliže týdeník *Čechoslovák* až do konce svého trvání dával na svých stránkách prostor beletrii či beletrizovaným zprávám z bojiště (mj. od Jiřího Muchy nebo Františka Klátily), časopis *Mladé Československo* vyhradil beletrii pouze nepravidelnou rubriku a jinak se věnoval spíše politice, případně referátům o vyšlých knihách či časopisech.

15 V případě Josefa Lederera, tehdy působícího pod pseudonymem Jiří Klan, se jednalo o možná až přehnanou sebekritičnost: autor sice publikoval ve válečných exilových časopisech, debutoval však až na začátku 70. let sbírkou *Sopka islandská a jiné verše* (Kolín nad Rýnem, Index 1973). Ota Ornest na svou válečnou tvorbu rezignoval po příjezdu do Prahy a jeho básnické dílo ze 40. let je prakticky neznámé a roztroušené po časopisech a sbornících. Stejně tak můžeme mluvit o válečné poezii Zdeny Ančíka, Jiřího Muchy nebo Karla Brušáka.

16 To samozřejmě platí hlavně o tvorbě vznikající ve vojenských jednotkách, kde například Vojenská katolická duchovní služba vydávala drobné svazečky převzaté české poezie. Cyklostylovaná edice nazvaná přízračně „Mrtví živým“ obsahovala mj. básně Adolfa Heyduka, Svatopluka Čecha, Jaroslava Vrchlického, Otokara Březiny a dalších klasiků.

17 Například v tiráži ke sbírce Františka Klátily *Balada o české vesnici* z roku 1942 stojí: „Vytiskli vojáci 2. praporu čsl. vojska v Anglii v počtu 350 výtisků pro sebe a pro přátele.“

18 Viz zejména sborník *Ve vichru války*, uspořádaný Jaroslavem Tomčíkem a přichystaný do tisku v roce 1970, tehdy ovšem nevydaný (nejen) kvůli autorům jako Ivan Jelínek či Viktor Fischl (vyšel až v roce 1992 v nakladatelství Naše vojsko). Sborník se měl prý původně jmenovat „Evropský žalm“ podle Fischlový sbírky, což ovšem ve sborníku není příliš jasně řečeno, a namísto ediční poznámky je zde uveřejněn dopis Jaroslava Seiferta editoru Tomčíkovi, v němž pisatel velmi opatrně, ale vcelku příznivě hodnotí celou práci: „Výborná je předmluva, jen bych tam taktně naznačil, že jde hlavně o dokument. Ne všechny básně jsou stejně kvalitní. A některé jsou i slabší.“ (s. 151)

vyrovnanost a zároveň i sestavovatelovu neznalost celkového autorského zázemí v exilovém prostředí.¹⁹

Do vydání poválečných sborníků se zařazovaly velmi jednoduché básně vojáků, které i přes svou ryzí upřímnost a prostou snahu „napsat“ poezii vyvolávají v dnešní době dosti zkreslující pohled na exilovou poezii. V první řadě se opravdu jednalo spíše o verše, které měly hlavně posílit čtenáře-vojáka v jeho tíživé situaci. Tvorba vojáků je však pouze jednou složkou vcelku bohatého básnického obrazu exilové Británie, třebaže se právě vojáci stali synonymem československé emigrace na ostrovech. Je přitom důležité připomenout, že ani ve vlastních vojenských řadách se pouhé „básnění“ nesetkávalo s příznivou odezvou – Rudolf Nekola, redaktor vojenského deníku *Naše noviny*, si v jednom článku o životě motoeskadrony v roce 1941 povzdechl: „Ono se tam básní. To my nějak už musíme dělat, i kdyby na sůl nebylo. A protože je sůl, maso i knedlíky, tož se pak obzvláště řinou verše.“²⁰

I přes tuto výchozí skepsi k textům by nebylo správné posuzovat básnickou tvorbu této doby jako vyložené špatnou, jako průměrné či podprůměrné veršování, naviň a sentimentální, jak to činí Václav Černý.²¹ Setrívání ve značně eklektických pozicích, motiv „návratu domů“ a epigramy však nevylučují alespoň jednoho nebo dva autory, kteří se takovému souhrnnému hodnocení vymykají, anebo je dokonce negují. Právě básně otištěné časopisecky nebo ve sbornících nás přivádějí k hlubšímu poznání tvorby této velmi omezené komunity autorů a jsou možná pro pochopení podstatnější než vydané knihy.

Československá kniha v britském exilu

„Kniha ve vyhnanství se za války rodí velmi těžko. Enervovaní spisovatelé píšou enerující knihy. Enervován jest i vydavatel, tiskař, sazeč, metér a čtenář. Celý proces zrození knihy trvá mnohem déle než v míru, někdy čtyři, pět měsíců. Česká kniha v Anglii se sází, opravuje, láme a tiskne jako čínská kniha u Neuberta na Smíchově. (...) Když anglický metér rozhází pár písmen z kulturní rubriky listu, udělá z toho nevědomky přehled o mezinárodní situaci.

Tiskneme s překážkami; onehdy nám vyletěly štočky jedné knihy do povětří. Slovník, kniha, jež jest mnohem více čtena než bible, se zastavil na dvoutisícím výtisku pro nedostatek papíru. Jindy cenzura hledá tak dlouho, až najde prospěch nepříteli

19 Jaroslav Tomčík byl sice jmenován v roce 1943 osvětovým náčelníkem československé brigády ve Velké Británii, ovšem jeho výběr se opíral o sborník *Z lyriky války* (1941) a o básnické sbírky Viktora Fischla, Ivana Jelínka a Viktora Kripnera. Zcela stranou ponechal autory z okruhu *Kulturního zápisníku* i autory komunistické či s komunisty sympatizující.

20 RN [NEKOLA, Rudolf]: Ping-pong, fotbal atd. In: *Naše noviny*, roč. 2, (26.1.1941), s. 122 (správně má být 121).

21 ČERNÝ, V.: Česká beletrie emigrační, s. 10.

v referátu o kopané. A máme jen čtyři cenzury, dvě československé a dvě anglické, takže na čtenáře mnoho nezbude. Kniha ve vyhnanství není med pro vydavatele, někdy zklame autora; a nejnepříjemnějším úkolem jest, aby potěšila čtenáře.“²²

Přehled o původní československé produkci, která v letech 1939 až 1945 vycházela ve Velké Británii, poskytuje následující tabulka.²³ Nejsou do ní zahrnuty knihy československých autorů, jež byly přeloženy do angličtiny nebo v angličtině přímo vznikly, ani tvorba příslušníků menšin, kteří se hlásili k československé národnosti (tedy zejména sudetských Němců) a kteří třeba později i v Československu žili a pracovali (například Pavel Reiman). Na druhou stranu tabulka zaznamenává knihy přeložené do češtiny (většinou z angličtiny), a to hlavně proto, že mnohé z nich výrazně ovlivnily kulturní život exilu.²⁴

Knihy vydané v češtině a slovenštině ve Velké Británii v letech 1939–1945

	próza (i překlady)	poezie (i překlady)	drama	literární sborníky	ostatní (i překlady)	celkem
1939	–	–	–	1	1	2
1940	2	9	–	–	14	25
1941	11	13	–	3	25	52
1942	11	10	1	3	52	77
1943	6	10	1	4	35	56
1944	2	7	–	2	36	47
1945	2	3	–	1	27	33
celkem	34	52	2	14	190	292

Tabulka ukazuje, že největší rozmach ve vydávání původní československé tvorby spadá do let 1941 až 1943. Některá díla v této tabulce chybějí, protože nebyla dostupná a podle názvu není jasné, k jakému žánru je zařadit.²⁵ Nutno podotknout,

22 BENEŠ, B.: *Knihy v exilu*, s. 6.

23 Tabulka vychází z bibliografických údajů knihoven s důležitými sbírkami k danému tématu (zejména Britská knihovna v Londýně, Národní knihovna v Praze, knihovna Libri prohibiti v Praze), z existujících soupisů a z dalších dostupných zdrojů. Za jeden z mála pořízených soupisů (byť značně neúplný) vděčíme Karlu Nogrínovi, který jej v roce 1968 vydal pod názvem „Soupis publikací vydaných péčí čs. odboje na Západě za druhé světové války“ (in: *Historie a vojenství*, roč. 27, č. 2 (1968), s. 270–303). Mezi dalšími zdroji je pak třeba uvést i knihu Jiřího Kovtuna (KOVTUN, George J.: *Czech and Slovak Literature in English: A Bibliography*. Washington, Library of Congress 1988, 2. vydání), dále pak bibliografické soupisy Národní knihovny a některé archivní fondy.

24 Takový význam měly zcela jednoznačně básně T. S. Eliota – skladby *Tam domov máš* (East Cocker) a *Nyní a v Anglii* v přetlumočení Libuše Pánkové.

25 Například KRATOCHVÍL, Josef: *Komedie v emigraci*. Edinburgh, vlastním nákladem, pravděpodobně 1942.

že část děl básnických a prozaických tvoří texty, které vznikly buď už dříve a ve válečném období byly pouze nově přetištěny (výbory z díla Jana Nerudy, Petra Bezruče, Jiřího Wolкера, Aloise Jiráska či Karla Čapka) nebo vyšly nedávno v okupované vlasti a v exilu se dočkaly přetištění pro svou obsahovou závažnost či díky pozitivním ohlasům domácího tisku.

Česká literatura vydaná před válkou byla mnohdy exulantům přístupná ve veřejných i soukromých knihovnách britských překladatelů²⁶ nebo krajanských spolků. Knihy nově vyšlé v protektorátu s sebou přinášeli exulanti, a to buď v originále nebo v prepisu, který byl dále rozmnožen a koloval mezi čtenáři. Například u básnické skladby Vítězslava Nezvala *Historický obraz*, která vyšla v roce 1942 tiskem v Londýně, je hned v úvodu zmíněno, že „text těchto veršů byl přepsán z původní knížky, jež vyšla v r. 1940 v Praze; dvakrát překročil Atlantický oceán, než se dostal do anglické tiskárny.“²⁷ Z prozaické tvorby, která vycházela v protektorátu, je nutné jmenovat knihu Jana Drdy *Městečko na dlani*²⁸ nebo román Petera Jilemnického *Pole neorané*;²⁹ z poezie zmíněnou titulní skladbu ze sbírky Vítězslava Nezvala *Historický obraz* nebo básnickou skladbu Josefa Hory *Jan houslista*.³⁰ Za zmínku stojí i soukromé vydání básně *Zborov* legionářského generála Rudolfa Medka, sepsané podle paměti několika vojáků, kteří toto dílo znali z paměti.³¹

V zemích, které doposud nebyly ve válce s nacistickým Německem nebo si zachovávaly neutralitu, existoval stálý přístup k dennímu protektorátnímu tisku, čehož využívala většina exilových kulturních časopisů, jež ve Velké Británii vycházely. Zprávy o domácím literárním životě, přetiskování recenzí a básní (zejména z *Lidových novin*) bylo nedílnou součástí exilového kulturního života. Tigridův a Bergerův *Kulturní zápisník* dokonce uváděl repertoár pražských divadel (!) a přetiskoval i část ankety *Lidových novin* o knihu roku. Podle mnoha svědectví – ať již dobových nebo vzpomínkových – lze vysledovat stálý zájem čtenářské obce o původní českou literaturu. „Ničeho nám není v emigrantském kulturním životě tak zapotřebí jako krásy a hloubky původní tvorby,“ poznamenal k tomu tehdejší komentátor.³²

26 Například u překladatele Paula Selvera.

27 OBZOR: „Text těchto veršů...“ In: NEZVAL, Vítězslav: *Historický obraz; Veliká pouť: Ze sbírky „Pět minut za městem“*. Londýn, Československá (Literární knihovna „Obzoru“) 1942, s. [6]. Stejný text je ovšem přetištěn i ve sbírce Josefa Hory *Jan Houslista*.

28 Londýn, Lidová knihovna Mladého Československa 1943. Drdova kniha vycházela také na pokračování v *New-yorských listech* v roce 1942.

29 Londýn, Eudová knihovna Mladého Československa 1943.

30 Londýn, Československá (Literární knihovna „Obzoru“) 1942. Mimo tato vydání byla otištěna skladba Josefa Kolmana-Cassia *Ovčín* v časopise *Kulturní zápisník*.

31 Báseň vyšla v Moreton Hall v roce 1942 v příloze časopisu *Palba* v deseti exemplářích.

32 Viz předmluva ke vzpomínkovému vydání básnické skladby *Jan Houslista* Josefa Hory, s. [7].

Hlavním vydavatelem českých a slovenských knih v britském exilu bylo nakladatelství oficiálního týdeníku československé politické reprezentace *Čechoslovák*, kde se vedle politicko-vojenských a ekonomických rozborů a přednášek objevovaly častěji i beletristické tituly. Kromě toho si zaslouží pozornost velmi aktivní levicově orientované nakladatelství Mladé Československo, vydávající stejnojmenný časopis. Podobnou roli sehrával i Kulturní odbor Ústředního svazu československého studentstva. Vojáci vydali množství drobných tisků v edici vojenského deníku *Naše noviny* nebo nákladem Vojenské katolické duchovní služby. Lze konstatovat, že většina exilových institucí vydala nejméně jednu (byť třeba cyklostylovanou) publikaci. Neměli bychom zapomenout ani na sympatické vydavatelské snahy jednotlivců, kteří se – často za podpory zámořských krajanských spolků – zasloužili o vznik nejedné publikace.³³ Přitom ovšem platí, že hlavní část vydavatelské produkce válečného exilu byla soustředěna spíše na propagandu a politicko-ekonomické spisy a přednášky než na díla s uměleckými hodnotami, či aspoň ambicemi.

* * *

Pokud budeme v rozboru exilové poezie vycházet z prezentované tabulky, je k dispozici dohromady čtrnáct sborníků literární povahy. Vytkneme-li si však, že ve sborníku musí být obsažena alespoň jedna báseň, tento počet se výrazně zužuje. Vzhledem k tomu, že po roce 1942 již celkem normálně fungovaly časopisy jako odbytiště literární činnosti autorů v exilu, jsou z hlediska našeho tématu nejdůležitější sborníky vydané do konce tohoto roku. Pokud z výběru vyřadíme i drobné cyklostylované tisky Vojenské katolické duchovní služby, které přetiskovaly pouze básně starších, či dokonce nežijících autorů (sborníčky *Slovanská lípa*³⁴ a *Slovensko, ty ještě spíš?*³⁵), a sborníky vydávané k různým výročím, ve kterých se sice najdou pozdravné básně nebo krátké vzpomínkové črty, avšak jejichž zařazení do kategorie literárních sborníků je dosti problematické (například sborníky *Dvacetpět let Rudé armády*³⁶ a *Sedm-*

33 Jen na okraj připomenou, že spolupracovník deníku *Naše noviny* Rudolf Nekola odjel v rámci propagace a shánění finančních zdrojů do Spojených států a Kanady, o které velmi bystrým způsobem referoval v dopusd nezveřejněné korespondenci s básníkem Ivanem Jelínkem a redakcí *Našich novin* (je uložena ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze, s jejím stavem po záplavách v roce 2002 ovšem nejsem obeznámen).

34 Edice „Mrtví živým“, svazek 23. Autory básní jsou Svatopluk Čech, Josef Václav Sládek, Josef Václav Frič, Andrej Sládkovič, Karel Dostál-Lutinov, Ján Kollár, Svetozár Hurban Vajanský, Ludmila Podjavorinská. Vydala Vojenská katolická duchovní služba v roce 1943, 16 stran.

35 Edice „Mrtví živým“, svazek 17. Autory básní jsou Adolf Heyduk, Svatopluk Čech, Jan Neruda, Jaroslav Vrchlický. Vydala Vojenská katolická duchovní služba v roce 1943, 16 stran.

36 Vydal Svaz československých legionářů v Londýně v únoru 1943, 48 stran. Sborník obsahuje mj. stař Františka Langera a básně Oty Ornesta (s. 47).

náctý listopad 1943³⁷), zbývá pouze sedm almanachů.³⁸ Tato práce se v dalším věnuje pouze třem z nich, které obsahují básně jen českých autorů; stranou zde zůstávají slovenské almanachy *Zem spieva* a *Hnev svätý*, jakož i dva útlé cyklostyly *Časy* a *Skryté prameny* s básněmi Halasovými, Holanovými, Seifertovými a Ortenovými, neboť obsahují pouze verše autorů domácích, a nikoli exilových.

Ještě předtím je důležité připomenout sborník *Hlasy domova*. Pochází z Francie, kde se před vypuknutím války a těsně poté shromáždila značná část česky píšících autorů, kteří pak po porážce Francie v létě 1940 uprchli do Velké Británie. Svými texty se do něj pravděpodobně zapojili dva exiloví básníci a jeden z autorů (Jiří Mucha) figuroval při vzniku tohoto sborníku. Můžeme jej proto chápat jako „nultý“.

Hlasy domova / Křik Koruny české

Mezi prvními činy, které měly změnit bezkulturní stav, jenž se v roce 1939, tedy těsně po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava, zmocnil kulturní komunity v Paříži, byl vydán svazek anonymních básní autorů z Čech nazvaný *Hlasy domova*. Tento soubor šestnácti básní, které při svém odchodu z Prahy v srpnu 1939 přivezl do Paříže Jiří Mucha, vlastně vykonal základní službu čtenářům ve dvojím ohledu: Zaprvé podpořil takzvanou československou věc, tedy překonání pomnichovského komplexu a vytvoření jednotného odboje v zahraničí, který by mohl politicky komunikovat se západními mocnostmi a postavit se proti fašismu. Zadruhé se Českoslováci žijící v cizině – nejen političtí emigranti, ale i velká komunita krajanů – měli možnost vydáním tohoto sborníku seznámit se situací v okupované vlasti. A kromě toho – což je možná nejdůležitější kulturněhistorická charakteristika tohoto sborníku – znamenal jakousi tečku za doposud nerozděleným kulturním myšlením a poetickou tvorbou národního společenství. Až do roku 1939 totiž exil zůstával s domovem propojen tisícerými živými vazbami. Teprve s Mnichovem a následujícími událostmi ustávala vzájemná kulturní komunikace, kterou sborník *Hlasy domova* ještě naposled mohl reprezentovat – jednak díky svému vzniku v Čechách, jednak

37 „Památky zavražděných a mučených československých studentů. K třetímu Mezinárodnímu studentskému dni, 17. listopadu 1943.“ Sborník obsahuje kresby Antonína Pelce, básně Lubora Zinka a Viktora Fischla a „Poselství prezidenta E. Beneše k mezinárodnímu studentskému dni“. Vydal Kulturní odbor Ústředního svazu československého studentstva v Londýně v roce 1943, 7 stran.

38 Jedná se o tyto sborníky: *Domů... Londýn*, Doly Šperková, Václav Beneš a Pavel Kavan [1940], 35 s. [+ 1 s.]; *Časy*. Londýn, Kulturní zápisník 1941, 6 s.; *Z lyriky války*. Napsali vojáci. Vyšlo nákladem Archivního odd[ělení] 1. čs. brigády kdesi v Anglii [Leamington] 1941, 31 s.; *Ústy domova: Básně i próza*. Londýn, Mladé Československo květen 1941, 57 s. [+ 1 s.]; *Skryté prameny: Verše z těžkých dob*. Londýn, Kulturní zápisník 1942, 10 s.; *Zem spieva: Výbor zo slovenskej poézie*. Londýn, Mladé Československo 1942, 59 s.; *Hnev svätý: Z veršov odbojného Slovenska*. Londýn, Čechoslovák 1944, 117 s.

rozšířením své původní podoby o dvě básně autorů žijících v exilu. Všechny další kulturní podniky, sborníky, knihy se odehrávaly či vycházely již bez takového úzkého propojení obou břehů; tak pozdější exilové sborníky ukazují jen jednu stranu domácí literární tvorby – tu, kterou mohli jejich sestavovatelé najít na stránkách protektorátního tisku dostupného v exilu.

Redaktorkou *Hlasů domova* byla Milada Síssová, která pracovala v týdeníku *Československý boj*; sborník byl vydán jako první svazek „Edice Československého boje“.³⁹ Pod názvem *Křik Koruny české* jej v roce 1939 sestavili Josef Palivec a Václav Černý, kteří do něj zařadili nepodepsané básně autorů žijících v protektorátu. Vedle Františka Halase, Josefa Hory, Vladimíra Holana, Jaroslava Seiferta, Rudolfa Medka a Karla Tomana zde nacházíme i dvě básně, jejichž autorství je nejisté – „Za mrtvým“ a „Z dálky“. Editoři a komentátoři poválečného i polistopadového vydání (s původním názvem)⁴⁰ se snažili tuto otázku rozšifrovat.

Starší interpretace přisuzují pravděpodobné autorství básně „Z dálky“ Josefu Horovi.⁴¹ Vedle toho Jiří Mucha,⁴² Jaromír Slomek⁴³ a Jiří Rambousek⁴⁴ vyslovují domněnku, že autorem zmiňované básně by mohl být Viktor Kripner, autor na kulturním poli jak v pařížském, tak později i v londýnském exilu velmi aktivní. Kripnerova spolupráce s *Československým bojem* je zřejmá, pod pseudonymem „Kver“ zde publikoval politické epigramy, z nichž některé později zahrnul do sbírky *Hákový karabáč*.⁴⁵ Pro Kripnerovu účast hovoří nejen „emigrantská“ nálada básně („Voda řeky Seiny odtéká, / rachot dlouhých bulvárů mě mámí. / Ale ve snu, Praho daleká, / vidím tvoje mosty, věže, chrámy.“),⁴⁶ ale i ten fakt, že se ukázky z *Hlasů domo-*

39 *Hlasy domova* vyšly pak v roce 1940 v Chicagu nákladem Československé národní rady v Americe (v doslovu k poválečnému vydání z roku 1947 Karel Cvejn uvádí rok 1942).

40 *Křik Koruny české*. Ed. a doslov Karel Cvejn, předmluva Josef Palivec. [Praha], Práce 1947; *Křik Koruny české*. Ed. Jaromír Slomek, doslov Jiří Mucha. Posledně jmenovaný v doslovu k vydání z roku 1990 mj. o změně názvu píše: „Kdo přišel s názvem *Hlasy domova*, nevím, ale Síssová to myslím nebyla. Měl jsem ostatně dojem, že básně byly bez titulu a že si ho někdo z nás musel vymyslet. Nevím. *Křik Koruny české* byl mnohem lepší, a jestli jsme ho znali, nechápu, proč jsme ho nepoužili.“ (s. [65]) O změně názvu píše i Josef Palivec v předmluvě ke sborníku z roku 1947: „Nadepsala-li (Milada Síssová, pozn. M.J.) tu knížku *Hlasy domova*, tedy asi proto, že už z názvu bylo krajanům patrné, že básně pocházejí z vlasti.“ (s. 9 n.)

41 Jaromír Slomek v ediční poznámce k vydání z roku 1990 připomíná jako obhájce tohoto tvrzení Antonína Matěje Pišu a Karla Cvejna, podle nějž báseň „má nápadnou horovskou intonaci i obraty“ (-n [CVEJN, Karel]: Horovská poznámka k vydání „*Křiku Koruny české*“). In: *Kytice*, roč. 2, č. 7, (1947), s. 336). Viz *Křik Koruny české*, 1990, s. [76].

42 *Tamtéž*, s. [66–68].

43 *Tamtéž*, s. [73–76].

44 RAMBOUSEK, Jiří: *Křik Koruny české – málo známá odbojová akce českých spisovatelů*. In: *Universitas*, č. 1 (2003), s. 3–12. (Časopis vychází v Brně.)

45 KRIPNER, Viktor: *Hákový karabáč*. Paříž, Čs. kolonie, září 1939.

46 *Z dálky*. In: *Křik Koruny české*, 1990, s. 35.

va objevily v kulturní revue *Obzor*, kde Kripner pracoval jako výkonný redaktor.⁴⁷ Stranou zatím zůstává podnětná poznámka Michala Přibáně, který připomíná v této souvislosti též básníka, spisovatele a exilového nakladatele Roberta Vlacha.⁴⁸

Na druhou stranu jsou zde nejméně tři zásadní námitky proti Kripnerovu autorství. V jeho pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví se nenachází žádná báseň z let 1938 až 1940, která by jevila příbuznost s oněmi anonymními verši. Ani v žádném z vlastních poválečných životopisů uložených v této pozůstalosti se Kripner nezmiňuje o své účasti na sborníku. A nakonec, dá se předpokládat, že by Kripner zařadil „svou“ báseň do výše uvedeného výboru z *Hlasů domova* v časopisu *Obzor*, k němuž napsal úvodní slovo. Z těchto důvodů zůstávají nadále o autorství básně „Z dálky“ pochybnosti a Kripnerovi ji lze přisuzovat jen velmi hypoteticky.

Pokud jde o autorství básně „Za mrtvým“, věnované památce Jana Opletala, autoři edičních poznámek a doslovů se již neshodují na žádném jménu. Podle Jiřího Rambouska to mohl být Jan Týml, ačkoli jej od takového úsudku odrazoval Jaroslav Seifert. Rambousek dále zdůrazňuje, že nelze vyloučit, že „báseň Za mrtvým“ připojil po zprávě o smrti Jana Opletala někdo z autorů žijících v Paříži.⁴⁹ Jaromír Slomek dále zmiňuje ve své ediční poznámce z roku 1990 také Blahynkovu stať ze sborníku *Česká literatura v boji proti fašismu*, kde Milan Blahynka určuje jako autora Vladimíra Holana.⁵⁰ Pokud přijmeme výchozí Rambouskovu tezi, že by autor mohl být z emigračního okruhu, nabízejí se dva autoři, kteří byli pak dále literárně činní i v anglickém exilu: František Klátíl a Jiří Mucha. „Za mrtvým“ je třísloková, spíše konvenční báseň, jaké se ve vypjatých chvílích národního ohrožení psávaly. Spíše než umělecké hodnocení si zaslouží ocenit za politickou aktuálnost: dá-li se věřit datu na konci básně (17. listopadu 1939), vznikla bezprostředně po represích proti českým studentům a vysokým školám. Národněsocialistický novinář František Klátíl tehdy určitě pobýval v Paříži: plyne to z jeho za války vydaných vzpomínek na tamní krajanskou kolonii,⁵¹ v nichž se sice o sborníku nezmiňuje, avšak vcelku

47 Viz KRIPNER, Viktor: Zlom. In: *Obzor*, roč. 2, č. 3 (březen 1942), s. 10 n. (jedná se o úvod k výboru básní z *Hlasů domova*). – Zde je nutné opravit i nepřesnou informaci Karla Cvejna z doslovu ke *Křiku Koruny české*, že *Obzor* byla „americká česká revue“ (*Křik Koruny české*, 1947, s. 40). Tuto formulaci přebírá i Jiří Rambousek ve výše citované práci (*Křik Koruny české*, 1990, s. 7). *Obzor* byl časopis londýnského exilu, který se vyčlenil jako literární měsíčník v rámci „oficiálního“ týdeníku *Čechoslovák*. Pouze jedno číslo *Obzoru* bylo celé věnováno exilové kultuře Spojených států (roč. 2, č. 6 (červenec–srpen 1942), tzv. Americké číslo).

48 PŘIBÁŇ, Michal: Kdo byl Robert Vlach. In: *Host*, roč. 18, č. 5 (2002), s. 28–31.

49 RAMBOUSEK, J.: *Křik Koruny české...*, s. 8.

50 Viz BLAHYNKA, Milan: Období okupace. In: TÝŽ (ed.): *Česká literatura v boji proti fašismu*. Praha, Československý spisovatel 1987, s. 118.

51 KLÁTIL, František: *Jak to bylo v Paříži: Ličení o počátcích boje o svobodu za druhé světové války*. Londýn, Kruh autorových přátel 1944.

pečlivě tu uvádí jména většiny československých kulturních a politických aktérů působících v té době ve francouzské metropoli.

I pozdější Klátílovy poetické snahy o aktuálnost jsou nesený v duchu nepřiliš komplikovaného básnění, které sice dodržuje všechny formální dispozice, ale výsledek trochu pokulhává svou nevyrovnanou, byť upřímně myšlenou frázovitostí. Pokud v pozdějších letech rýmuje Klátíl s následující vervou: „Kovář kladivo, malíř štětec, / básník svou lyru, motor letec, / každý před sebou kus cesty vonné / jenom on ne“⁵² – lze s trochou dobré vůle vidět Klátíla i za sborníkem *Hlasy domova*. Jako další indicii v tomto směru bychom mohli vnímat Klátílovu snahu vyjadřovat se k současnosti veršem: již za první republiky vydal básnické skladby věnované Václavu Jaroslavu Klofáčovi⁵³ nebo Tomáši Garriguovi Masarykovi.⁵⁴ Podle některých svědectví napsal ve Francii knihu básní s názvem *Čtrnáct milionů*, což měla být „poetická mapa našeho domova, plného drásavé bolesti, ponížení a utrpení“.⁵⁵ Na základě řečeného nelze ještě tvrdit, že Klátíl je autorem básně ze sborníku *Křik Koruny české*; pouze se dostávají do souvislostí některá fakta, jež v důsledku Klátílovy emigrace po roce 1948 nebyla známá.

Jako druhý potenciální autor inkrimované básně byl jmenován spisovatel a novinář Jiří Mucha. Mucha stejně jako Kripner publikoval v *Československém boji* nejčastěji poezii; a stejně jako Klátíl nebyl básníkem nejvýraznějším. Tato domněnka je však více než diskutabilní, neboť vychází z pouhého předpokladu, že se Mucha kolem vzniku sborníku i kolem *Československého boje* pohyboval. Že by zapomněl během války na své autorství básně ve sborníku, ke kterému psal v roce 1990 doslov, je krajně nepravděpodobné, avšak nelze to zcela vyloučit a nebyl by to v literární historii první případ.

Sborník *Hlasy domova*, respektive *Křik Koruny české*, vytvořený v okupované vlasti, nastavil latku, kterou další sestavovatelé sborníků – tentokrát však již v exilu – následovali: vždy více sázeli na autory domácí, jejichž jednotlivé básně přejímali z protektorátního tisku, aby zbytek sborníku doplnili básnickou produkcí exilovou. To platí i o prvním sborníku sestaveném na anglické půdě, s příznačným názvem *Domů...*

Domů...

Tento básnický sborník (varianta názvu je na obálce bez tří teček) vyšel v Londýně soukromým nákladem Doly Šperkové, Václava Beneše a Pavla Kavana s vročením 1939, ve skutečnosti však v srpnu 1940.⁵⁶ Doly Šperková (psána též Dolores) před

52 TÝŽ: Českému letci. In: TÝŽ: *Příloha obžalovacího spisu: Básně*. Londýn, Nákladem autorových přátel-vojáků 1940, s. 39.

53 KLÁTIL, Fráňa: *Se srdcem vzníceným na tebe myslíme*. Praha, Mladé proudy 1928.

54 TÝŽ: *T. G. M.: Pozdrav nesmrtelnému*. Praha, Klátílova edice Nalevo 1936 a 1937 (2. vydání).

55 Předmluva Jiřího L. Hronka ke knize Klátílových básní *Příloha obžalovacího spisu*, s. 5.

56 Viz reklamy v *Čechoslováku* ze srpna 1940.

válkou pracovala v Ústředním sekretariátu žen Československé strany národně-socialistické a v britském exilu zpočátku vydávala a financovala týdeník *Čechoslovák v Anglii*, Václav Beneš působil před odchodem z republiky jako právník a politolog na Univerzitě Karlově a Pavel Kavan byl členem Ústředí československé mládeže ve Velké Británii. Sborníček byl koncipován velmi rozmanitě, obsahoval i texty slovenské proveniencie a šíře jeho záběru byla větší než u *Hlasů domova*. Již úvodní motto zcela jasně vymezuje jeho určení: „Těm, kteří ztratili dočasně domov, / ale neztratili svou víru.“ Závěrečné slovo pak zdůrazňuje vedle bojové naděje a masarykovské tradice i exilové prvenství tohoto edičního počínu: „Je to poprvé, co na zemi Velké Británie vyšly knižně české a slovenské básně, aby zachytily lásku československého národa ke svobodě a pevnou víru, že heslo jeho prezidentů T. G. Masaryka a dr. Edvarda Beneše ‚Pravda vítězí!‘ zživotní ve spravedlivém boji spojenců a sestoupí se štítu československých prezidentů do měst a vesnic jejich osvobozené republiky.“⁵⁷ Poněkud nesourodě působilo, že některé příspěvky vyšly s udáním autora a jiné nikoliv. Juraj Slávik zmiňuje Karla Hynka Máchu, Josefa Václava Sládka, Jiřfho Wolкера, Antonína Sovu, Viktora Dyka a Mariána Rázuse,⁵⁸ což jsou všechno autoři ve sborníku „přiznaní“. Vedle nich můžeme s jistotou určit i přítomnost Františka Halase, Jana Nerudy, Petra Křičky, Jaroslava Seiferta, Josefa Hory a Jana Kolmana-Cassia. Důvod, proč nebyla jejich jména uvedena, můžeme vysvětlit zřejmě snahou neohezkřit autory žijící v protektorátu; stejný postup ostatně zvolili i sestavovatelé sborníku *Hlasy domova*. Určení autorství dalších osmi básní je však nejasné.

Mezi těmito texty se objevují i dvě básně, které zřejmě vznikly až v exilu: „Emigrant“ (s. 9) a „Domů...“ (s. 32). Prvně jmenovaná báseň nepřekračuje spíše průměrný pokus. První tři sloky alespoň věrně ilustrují život v emigraci: „Omšelý převlečník, na šatech záplaty, / včerejší pozice lavinou zaváty. / Živ z cizích obědů, živ z cizích večeří / v hodinu návratu snad ani nevěří.“ V dalších se ale báseň stává nářkem nad ztrátou všeho, nad stálým nebezpečím, kdy zůstává jen drobná naděje v poezii, aby vše završila sice jistě dobře míněná, ale naprosto nevhodná, úsměv vzbuzující pointa: „Do rukou sevřených mansardou zazněl vzlyk. / Komenský plakal tak. Fryč. Snad i Masaryk. / A teď se, sytý, směj – a vtipkuj, sytý dál! / Já jenom do dějin se chvíli zadíval.“ Záleží samozřejmě na okolnostech a také na důvodu, proč byla báseň napsána: vznikla zřejmě někdy na přelomu let 1939 a 1940 a autor mohl skrze ni tlumočit pocity shodné s dalšími příchozími do exilu. V takovém případě však má podobná tvorba úkol spíše terapeutický, jak to naznačují i verše jiného českého exulanta: „a nebyti té zvučné tříště / kytyce vlaštovčfho křiku / jež oknem vhozena sem padla // snad bych se zalkl samotou“.⁵⁹

57 Viz *Domů...*, s. 35.

58 SLÁVIK-NERESNICKÝ, J.: *Odbojová poézia Čechov a Slovákov v zahraničí*, s. 6.

59 KRIPNER, Viktor: *Jaro v Anglii*. In: TÝŽ: *Čas vrší dny*. Londýn, Českoslovák 1942, s. 41.

Obálka sborníku *Domů...* (1940)

bylo spíše seznamovat anglicky mluvící čtenáře se situací „československé akce“. Sborník *Domů...* zapadl a k mnoha čtenářům se nedostal, ale jeho prvenství je nezpochybnitelné a důležité.

Ústy domova

První svazek Edice Mladého Československa, nazvaný *Ústy domova*, vyšel v květnu 1941 v redakci Karla Brušáka a Oty Ornesta, ovšem geneze jeho vzniku je mnohem starší. Bořivoj Srba uvádí, že Brušák s Ornestem měli část materiálu tohoto sborníku připravenou již na podzim 1939 pro Kulturní komisi Jednotné československé skupiny při Českém svěřeneckém fondu pro uprchlíky (*Czech Refugee Trust Fund*). Zde se ale měl spíše soustřeďovat materiál jakožto „repertoárová zásobnice“ pro ochotníky a divadelníky; mělo tedy jít o texty „uvědomělého rázu“ určené na podporu „československé akce“.⁶⁰ Vztah sestavovatelů k divadlu, a tedy repertoární

Báseň, která dala sborníku jméno, je skladbičkou popisující jeden z odjezdů z Prahy a loučení s městem. Nepřekračuje nijak typicky dojmovou báseň, která nezapůsobí silněji na čtenáře – básnická kliše jako „mokrem chodníkům, se mnou se loučící, / plakalas, Praho!“ nebo „píseň dálky zpívala železná kola“ snad samy dost napovídají o charakteru této básně.

Prvenství tohoto sborníku s sebou neslo bohužel i to, že nebyl nijak recenzován: mnoho potenciálních kritiků a autorů bylo v době jeho vydání teprve na cestě z okupované Francie a kromě tištěného *Čechoslováka v Anglii* (který založila Šperková) tehdy ještě nevycházel v exilu žádný jiný česky tištěný časopis – *Mladé Československo* vydávalo svůj cyklostyl od června 1940, anglické časopisy *Spirit of Czechoslovakia* a *Central European Observer* se kultuře věnovaly velmi okrajově a jejich náplní

60 SRBA, B.: *Múzy v exilu*, s. 238 n. a 409 n.

charakter sborníku, vyzporoval i Juraj Slávik: „Zbierka bola zostavená pre potreby, aby som tak povedal, emigračné a recitačné. O tom svedčia i jednotlivé kapitoly antologie: Žalář duchů, Ústy domova, Pramen víry.“⁶¹ Brušák se spolu s Ornestem⁶² vedle evidentní fixace na divadlo snažil vytvořit průřezovou publikaci české literatury a kultury od Jana Husa přes Jana Amose Komenského a Josefa Vojtěcha Friče až po současníky a vlastně nejmladší autory (zde Josef Lederer alias Jiří Klan).⁶³ Karel Brušák si uvědomoval problematičnost takového řazení, a proto ve své předmluvě ke sborníku mimo jiné píše: „Neboť když jsme je (básně – pozn. autora) kladli k sobě, nebyli jsme oblouzeni přeludností krátkodechých cílů. Běží jen o střídme gesto dlaně, která se ponořila do bezútešnosti, jíž se lidstvo obklopuje, aby se ujistila, že je v nás ještě to, co jediné je živoucí a plné naděje. Mnohé z nich, psány v dobách stejné tmy a stejného děsu, odevzdávají nám dojmavé a zavazující poselství klidu, síly, touhy i víry. A všechny šeptají do vřavy ničení o zázračné vlastnosti lidského ducha tvořit, jež je sama sobě účelem, jež je jeho jedinou vesmírnou vlastností. (...) Jen několik kroků od spálených knihoven a zničených sbírek jsem viděl kvést stromy, kosi zobají v trávě a holubi pijí z jam, jež zbyly po výbuchu. Moudrost života, snášejičího shovívavě šílení lidstva. Je to týž jas, v jarním povětří i v nás, bez něhož nejsme nic a jenž se bude skvíti i na našich mrtvých zrácích.“⁶⁴ Patetický a bojovný duch, který se objevuje v úvodních slovech, nezmizel pochopitelně ani v dalších, již vybraných textech.

Je zajímavé sledovat, jakým způsobem je tento sborník sestaven. Bořivoj Srba poukazuje na „techniku montáže, pracující s prolínáním časových rovin“, jejímž autorem byl prý Karel Brušák.⁶⁵ Tato kolážová forma má ovšem své kořeny ještě v Čechách a projevila se v – tehdy samozřejmě neznámých – denících Jiřího Ortena a v interním „časopisu“ *Noc*, který si v nákladu dvou nebo tří kusů „vydávala“ společnost kolem Kamila Bednáře, Zdeňka Urbánka a Jiřího Ortena.⁶⁶ Nešlo přitom jen o vydávání časopisu, ale i o schůzky a večery poezie a soukromá čtení nových básní. Do okruhu *Noci* patřil i Josef Lederer (v té době pišící pod jménem Jiří Klan), který s Otou Ornestem uprchl do exilu. Je proto možné, že původní idea takového řazení sborníku vznikla někdy v rozhovorech mezi Ornestem, Brušákem a také Jo-

61 SLÁVIK-NERESNICKÝ, J.: *Odbojová poezia Čechov a Slovákov v zahraničí*, s. 7.

62 Bořivoj Srba připomíná i podstatnou roli Pavla Tigrida.

63 Pavel Tigrid to nazývá vzletně „echo věků, v nichž v žaláři duchů i u pramene víry setkávají se – náhodou, a přece v hlubokém spojení vnitřním – velicí básníci českého národa, jeho filozofové i písmáci, neznámí skladatelé lidových her i nejmladší básníci víry a naděje“ (viz tgd [TIGRID, Pavel]: *Hrstka lístků*. In: *Kulturní zápisník*, roč. 1, č. 3 (1941), s. [23]).

64 K. B. [BRUŠÁK, Karel]: *Hle, hrstka lístků...* In: *Ústy domova*, s. 5.

65 SRBA, B.: *Múzy v exilu*, s. 410.

66 O tomto „časopisu“ blíže viz JAREŠ, Michal: *Časopis Noc (1938–1939): Úvod*. In: *Aluze*, roč. 3, č. 1 (1999), s. 73–79.

sefem Ledererem. Nepřiznanou Ledererovu spolupráci na celém díle by potvrdzoval další fakt: z exilových autorů jsou v antologii zastoupeni básněmi pouze Brušák, Ornest – a Lederer.

„Tato knížka není antologií; je to několik stránek, které nepřelétly a na nichž se oči nikoli náhodou zastavily; a budete-li je čísti s láskou, s jakou byly sestaveny, pochopíte jistě jejich celek a to, co je nad ním.“⁶⁷ Slova Oty Ornesta dávají onomu kolážovitému skládání jisté požehnání, a stejně tak se dají chápat i již citované věty Karla Brušáka. Platí to, přestože se myšlenka, tedy samotné texty, měla zřetelně podřídit formě – čili soustředění do antologie spíše povzbudivého charakteru, která měla čtenáře v krušné době (v březnu 1941 Londýn zažil již pětistý nálet) duševně pozdvihnout a posílit. Pavel Tigrid o antologii později napsal, že byla „nejúspěšnější a snad i nejpamátnější knihou, která se v exilu objevila. (...) Všichni mluví ve variantě témat a forem jedněmi ústy: o víře ve svobodu, spravedlnost a Boha, o nenávisti k tyranii, o lásce k zemi a lidu.“⁶⁸ Nakolik byl sborník *Ústy domova* přijat u případných čtenářů v exilu, je však dnes nemožné určit – jediné dobové ohlasy známe od Pavla Tigrida (který se na vzniku sborníku sám podílel) a od Jiřího Muchy. Oba celý tento podnik zahrnuli výjimečnou chválou, ačkoli jindy byli k soudobé exilové produkci spíše kritičtí. Tigrid sborník označil za „závažný literární přínos“, přestože se rodil za „obtížných podmínek materiálových a finančních“.⁶⁹ Jiří Mucha se vyjadřoval místy až emfaticky:

„Řeknu krásná kniha, ale to nestačí. Chtěl bych, aby ji každý četl, protože v ní je tolik síly a občerstvení, jako byste otevřeli dveře domova dokořán. Ale ne dnes. Zítra. Umění je skutečnost, stvořená předčasně. Jako dítě zrozené v šesti měsících. A i kniha, jako je tato, může být uměním.“

Je to něco kolem padesáti stran básní a prózy z posledních šesti set let českého života. Ale žádná ztuhlá antologie, seřazená pečlivě podle dat. Je to jedna souvislá četba, kde se čtrnácté století střídá s rokem 1940 a probuzenectví se světovou válkou, protože každé z těchto slov je živé, platné na svém místě a v tom okamžiku, a ne preparovaná muzejní relikvie páchnoucí naftalinem. (...)

Celou sbírkou jako by procházela jedna myšlenka: Proměnná hodnota času. Ve starších i prastarých tvorbách naleznete stejnou ozvěnu na stejné pocity, které i dnes jdou v patách bídě a smrti. A současně naleznete víru v čas aktivní, slibující a přinášející přeci jen vysvobození. Čtete a zastavujete se nad moudrostí lidí, kteří již staletí tlí, čtete a zavane k vám vůně domovské krajiny, čtete a rozbuší se vám srdce mladou, až dětinskou vzpourou. Ten, kdo knihu sestavoval, Karel Brušák, chtěl cosi říci a řekl to dobře.“⁷⁰

67 ORNEST, Ota: Mladé Československo... In: *Ústy domova*, s. 54.

68 TIGRID, P.: Literatura v exilu, s. 28.

69 TÝŽ: Hrstka lístků, s. 23.

70 MUCHA, Jiří: *Ústy domova*. In: *Obzor*, roč. 1, č. 2 (červen 1941), s. 11.

Kromě výběru ze starší české literatury tvořily náplň sborníku také básnické texty převzaté z druhorepublikového a protektorátního tisku (z deníků *Lidové noviny* a *Národní práce* z let 1939 a 1940, z *Kritického měsíčníku* z roku 1938 či ze sborníku *Podzim 1938*). Pouze čtyři příspěvky byly tištěny z rukopisů, jejichž autory byli pořadatelé sborníku a jejich blízký přítel: Ota Ornest přispěl básní „Vlastní podobizna“ (datovanou v Londýně roku 1941, s. 26), Karel Brušák zde má básně „Za dračími křídly“ (datovanou v Londýně roku 1941, s. 52) a Josef Lederer publikoval básně „Růženka do skonání věků“ (pod pseudonymem Jiří Klan, datovanou v Londýně 15. března 1940, s. 40 n.). Pod jménem Lídy M., autorky básně „Čekání“, se skrýval opět Ota Ornest, který využil jména své tehdejší přítelkyně, herečky Lídy Matouškové, aby jí tímto svérázným způsobem vyslal pozdrav z emigrace (ačkoli pravděpodobnost, že by se Matoušková mohla s tímto sborníkem v protektorátu setkat, byla zcela minimální).⁷¹ Žádný z těchto tří autorů nevydal za války sbírku poezie, přestože se jejich tvorba často objevovala v tehdejší exilovém tisku. *Ústy domova* byl také jediný almanach, v němž tehdy publikovali (kromě Ornesta, jehož básně „Bylina“ otiskl sborník *Dvacetpět let Rudé armády*).⁷² Jejich účast nabízí lákavé srovnání s celkovou koncepcí sborníku, kam všichni tři zcela jasně patřili generačně – vedle přítomných básníků Ivana Blatného, Jiřího Ortena (zde pod pseudonymem Karel Jílek), Hanuše Bonna nebo Klementa Bochořáka a Kamila Bednáře. Sborník *Ústy domova* tak nahrazoval čtenářům v exilu čítanku nových básnických textů a jmen, kterou reprezentoval v protektorátu *Jarní almanach básnický 1940*, sestavený Václavem Černým.⁷³

Ornestovy básně ve sborníku jsou zřejmě nejvíce ovlivněné dobou vzniku, jak o tom svědčí zmiňované pocity odloučení od domova: „Ještě teď / poznali byste mne zdálky / mí drazí za mořem“ (básně „Vlastní podobizna“). Stesk a navracení do jistoty domova se zde mísí s obavou a neklidem, nechybějí ani typická metaforická klišé, poučená na Halasově poetice („hrbolky neklidu“). Ornest tuší za básní spíše vyjádření zoufalství a stýská si z něj, chybí mu schopnost odpoutat se od základního „sdělení“ určité pravdy, která sama o sobě neříká víc, než je ve slovech napsáno. Vedle toho se v jeho dvou básních skládají slova a postavy v lehké ireálních souvislostech, aniž by měl čtenář možnost dobrat se souznění, a hlavně porozumění.

Pokud Ornest napíše „tragická Elektra, jež čeká na výstřely / při kruté rozkoši“ (v básni „Čekání“), cítíme za jeho psaním spíše chtění než opravdovou sílu prožitku. Kromě evidentních point („jdi, matko, otevřít, jdi, někdo u nás tluče, / ote-

71 Své autorství přiznal Ota Ornest v osobním rozhovoru s autorem této práce.

72 Viz pozn. 35.

73 Za zmínku stojí, že vedle Jiřího Ortena (zde jako Karel Jílek), Hanuše Bonna (jako Josef Kohout) nebo Kamila Bednáře se v *Jarním almanachu básnickém 1940* objevuje i jméno Jiřího Klana, který byl v době vydání sborníku již v anglickém exilu.

vři mrtvému, padne ti do náruče, // čekání, čekání, čekání...“) nevyjadřuje Ornest vlastně nic jiného, jeho životní zkušenost exulanta se drolí ve verbální hledání, aniž by dokumentovala víc než předem daný strach o blízké doma, obavy více než nejasné z válečného stavu a stesk, kteréžto pocity se však utápějí v příliš vypjaté snaze „napsat“ básně. Ornestovy básně v této antologii kromě toho vyvolávají smíšené pocity z nezvalovské bezstarostnosti, kdy rým přebírá význam básně a kdy některé vedle sebe postavené metafory vyloženě překážejí („smrt políbí však dříve na pěšině / růžový dolíček, / v koutečku děvče přehrabuje v klíně / přehršlí perliček“). Vedle hymnické skladby Josefa Lederera (Jiřího Klana) působí Ornestovy básně jako nesourodá změt obrazů, která měla své opodstatnění při provedení recitačního pásma, stává se plynulým tokem spíše zvukomalebných slov než jasných veršů. Ornest nakonec sám přiznal, že nebyl básníkem a že jeho verše z války jsou ve srovnání s texty jeho bratra Jiřího Ortена nicotné.⁷⁴ Přesto se i v Ornestově tvorbě z let 1939 až 1945, otištěné na stránkách novin a časopisů, dají nalézt daleko sevrěnější básně, ve kterých se dobová rétorika a motivické refrény daleko lépe doplňují s tvorbou dalšího autora bez sbírky, Jiřího Klana.

Klanův (alias Ledererův) básnický text „Růženka do skonání věků“ patří v rámci sborníku k nejvýraznějším pracím. Klan se přihlašuje svou skladbou k Halasovi („Kterak se hanbíš za tu apostrofu, / schovánek jen a poslední“ nebo „Kokrhají kohouti všech zrad“), přece však se nenechává strhávat k nápodobě. Jeho vstupní verše („Hle, tiše spí a na nic nevzpomíná, / nepamětliva krve. Růže po všech zdech / se na skle mění v květenství jiná, / jimž dává rozměr boží dech“) lze chápat jako metaforický spánek nevinnosti Čech, které ožívají ve vzpomínkách autora uprostřed válečného běsnění. Báseň má navíc dataci víc než symbolickou – 15. března 1940. Přiznání k „politickému“ je pak jasnější: „Mé Čechy, k spáse vrávorající, / co křiknout ve tvář dní.“

Klan systematicky nevyslovuje to, oč mu jde, skrývá se na všechny možné způsoby a nakonec je na čtenáři, co si dokáže vybrat. Je to vzkaz rodině („Tak jsem vám psal, mí milí, toto psaní,“) stejně jako návrat – nikoli však klasický návrat domů, ale návrat k pohádce, k času, který setrval, v němž dálka je „douška mateří“. Za zmínku stojí i to, jak málo se udála proměna autora Klana v autora Lederera, jak v mladém básníkovi již dřímал velký hermetik jazyka a jeden z nejvýraznějších českých básníků druhé poloviny 20. století: když v této básni objevíme motiv Gorgony („Tehdá jsi, ruko slitovná, / hladila Gorgoniny copy“), je to téměř stejný metaforický obraz jako v jeho sbírce *Elegie* („Třebaže zgorgoněl, i skály skončí“),⁷⁵ ačko-

74 „V Anglii mi zhusta vycházely básničky v tamním českém tisku. (...) Po pádu nacismu jsem se vrátil domů a seznámil se s odkazem svého bratra; hluboce jsem se zastyděl. Od té doby jsem nenapsal ani jediný verš; svou posedlost po rýmech jsem kompenzoval psaním písňových textů a překlady několika básnických her.“ (ORNEST, O. – VALTROVÁ, M.: *Hraje váš tatínek ještě na housle?*, s. 372.)

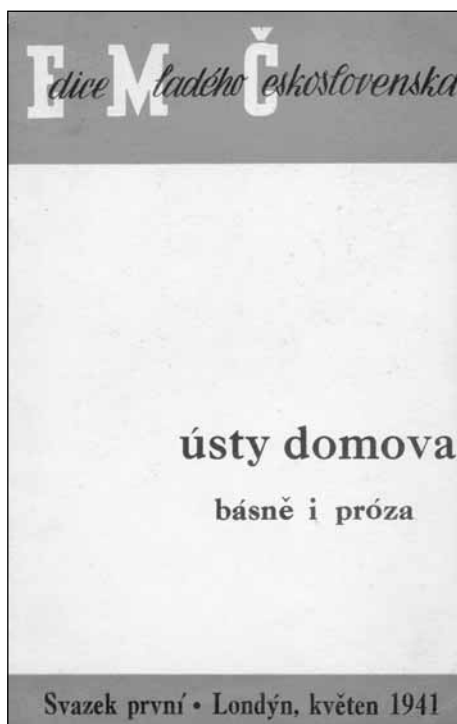
75 LEDERER, Josef: Kalliopé. In: TÝŽ: *Elegie*. Londýn, Rozmluvy 1986, s. 21.

li vznikla až na začátku osmdesátých let. Mýtus, který prostupoval básníka, je věčný, stejně bytí a kamení jako pohled mytické bytosti, vše se stává nehybnou formou, která však v sobě skrývá cokoli, na co jen lze pomyslet. Světy Jiřího Klana jsou proniknutelné, jen pokud samy chtějí, jeho básně se mnohdy stavějí čtenářům jako džungle ireálných vizí, které teprve až po filozofickém čtení jednotlivých veršů a slov nabývají obsah, jehož hranic však nelze dohlédnout. Klanův básnický text v antologii *Ústy domova* působí značně odlišně od ostatních výtvorů, „nehodí se k nim“, a přece je aktuální, bytostně básnický a hledačský; takový, jaký mohl vzniknout pouze v exilu a pouze v ten čas. Klan jím obhajuje – byť spíše osamocen – soud, že i exilové písemnictví přineslo české literatuře něco nového a hodnotného.

Poslední původní báseň zveřejněná v almanachu *Ústy domova*, Brušákova „Za dračími křídly“, jež sborník téměř uzavírá (po ní následuje už jen Halasova báseň „Chudému“ ze sbírky *Dokořán*), je spíše expresivním náčrtem („nad hadrem lidských cév“ nebo „Oheň a síra jež kolem se rvaly / ničíce protivný hmyz“), ponořeným do tónu odbojné lyriky a vyúsťujícím do hymnického přání: „Kéž vzejde ta setba / křídlatý plaz / Pohrdat sluncem naděje nedbat / a neznat čas“. Evokuje tak básně staré Číny, které skupinka kolem Kamila Bednáře znala jednak z Mathesiových překladů, ale i díky Klabundově knize čínských parafrází *Chinesische Gedichte* (Viedeň 1933), z níž jak Brušák, tak Klan překládali.

Z lyriky války

Poslední „velký“ sborník, který je předmětem tohoto pojednání, jako jediný obsahuje výlučně příspěvky autorů spjatých s britským exilem. Je to almanach vojenských básní tehdejších spolupracovníků *Našich novin*, cyklostylovaného deníku, jehož historie začala již na lodi Neuralia, která převážela vojáky první československé divize po obsazení Francie hitlerovskými vojsky. V podobě cyklostylu od 3. července 1940 nejprve po dobu jedenácti dnů plnily funkci novin na cestě do Velké Británie. Tehdy je ovšem vydával major generálního štábu Václav Koutník, odpo-

Obálka sborníku *Ústy domova* v úpravě V. Schlossera (1941)

vědným redaktorem byl František Feigel a obsah měl na starosti redakční kruh ve složení Karel Nigrin, Josef Toufar a Bedřich Bělohávek. Při příjezdu do Liverpoolu 11. července 1940 a následném pomalém vyloďování pouze jednou nevyšly – v neděli 14. července – aby pak poskytovaly každodenní informace a povzbuzení československým vojákům. Redakce se ovšem změnila, po svém příjezdu a ubytování v kempu v Cholmondeley v ní pracovali Rudolf Nekola, Rostislav Kocourek, Zdena Ančík, Štěpán Laner a Ivan Jelínek za vydatné pomoci malíře Zdenka Kolaříka. Vzhledem k tomu, že Laner byl spíše překladatel a Kocourek verše nepsal, jsou ve sborníku *Z lyriky války* zastoupeni z *Našich novin* Nekola, Ančík a Jelínek (ovšem Kocourek pod pseudonymem VrR obstaral úvod ke sborníku). Doplnují je Jiří Mucha, který přišel z Francie později a s *Našimi novinami* spolupracoval jen nárazově, básník Lubor Zink, který ještě v Čechách stačil publikovat ve sborníku *Chvála slova*, letec Alois Volek, autor objevivší až svým odchodem do exilu vlastní básnické sklony, a neznámý O. Molitor, zastoupený zde pouze jednou básní. Sborníček poskytuje celkem slušnou představu o tvorbě vojáků první československé brigády, která sice v rámci utajení sídlila „kdesi v Anglii“, ovšem v roce 1941, kdy *Z lyriky války* vyšlo, to bylo v táboře v Leamingtonu.⁷⁶

„Nešli jsme vojančit, šli jsme bojovat. (...) Čekáme na rozkaz k útoku. A zatím, snad až příliš, vzpomínáme. Ten si píše deník, jiný dopisy, jež nikdy neodešle, třetí sbírá památky a pohlednice a mezi tím, na kraji cest, vznikne báseň, psaná na kousku papíru, zastrčeném do kapsy mezi utržené knoflíky, nůž, krabičku sirek,“ napsal do úvodu sborníku Rostislav Kocourek⁷⁷ a odhalil tím jednu samozřejmou věc: vše, co se zde tisklo, jsou myšlenky často vzniklé z osamění, z dennodenní rutiny vojenského drilu a ze stálého čekání v záloze. Toto není jen případ Velké Británie. Malíř Jindřich Křeček, který v roce 1939 prošel „východní“ cestou skrz Krakov přes SSSR na Blízký východ a odtamtud do Anglie, vzpomíná na pobyt v Jarmolincích, kde byli nuceni vyčkávat: „Zase se recitovalo, psaly se básně, to se doplňovaly sbírky dříve začaté, zpívalo se.“⁷⁸ Vojenský stav otevíral v člověku zdánlivě skryté možnosti – do chvíle, než si o sobě začal myslet, že jeho psaní je poezií. Celkem přesně to shrnuje Jiří Mucha: „Jednoho velmi deštivého dne, když jsme seděli u šálku čaje ve stanu kantýny vojenského tábora v Anglii, ukazoval jsem Ivanu Jelínkovi svou celoroční básnickou žeň. (Tak dlouho jsem nepřestával doufat, že to s veršem někdy dotáhnu.)

Děšť crčel na stanovou plachtu, uvnitř bylo chladné, zakouřené vlhko, čaj měl typickou vojenskou příchut' a Jelínek se probíral s ustaraným výrazem mými papíry.

76 Píšíci vojáci by šlo doplnit ještě Františkem Klátilem, Zdeňkem Vršovským (Zdeňkem Václavíkem) nebo Jiřím Orlickým (pseudonym).

77 VrR [KOCOUREK, Rostislav]: Nešli jsme na vojnu... Předmluva. In: *Z lyriky války*, s. [5].

78 *Literární archiv Památníku národního písemnictví*, pobočka Staré Hradky (dále LA PNP – Staré Hradky), fond Jindřicha Křečka-Jituse, fragment strojopisných vzpomínek, s. 25.

– Víš, – řekl nakonec a potřásl hlavou. – To není tvůj obor. Nech toho. Básník z tebe nebude. –⁷⁹ Nelze však pominout, že i v takových podmínkách vznikaly básně velmi svébytné, mnohdy násilně stavěné, přesto však psané s otevřeností, snahou po vyjádření vlastní situace (voják kontra válka), s poctivostí a úctou ke slovu.

O sborníku se příliš mnoho nepsalo, za zmínku stojí však Brušákova zmínka v článku „České umění v emigraci“, kterým rozpoutal velmi důstojnou polemiku o umění v exilu: „Jedině ... sbírka ‚Z lyriky války‘ a Klátilova ‚Příloha obžalovacího spisu‘ stojí za řeč. I ty jsou sice ve svém celku odvozeniny a odvary, ale v první je přec několik čísel, která jsou skutečně básněmi (Jelínek, Tak už jsou v průsmyku), ba dokonce jsou tam i básně samostatné a neovlivnitelné (tak Muchův Voják, Na horách roste koniklec), vyslovující s překvapující jasností vztah dnešního vojáka k válce.“⁸⁰ Brušák v několika slovech velmi přesně charakterizoval celou sbírku, narozdíl od Václava Černého, který o ní prohlásil, že zde není „umělecký výkon však ani jeden, nejmenší. Naivní a nevinné veršovnícké pokusy, tu matně sčtetlé na Wolkerovi, tu zase vybubřelé centovými slovy a popisem katastrofálních dějů, vždy nakonec bezmocně zabředlé do slapů sentimentality buď stýskavé, buď naopak tamtamové, prokázaly nepochybně svým autorům ve chvíli vzniku *okamžitou* službu: ulevily jim v těžké životní hodině.“⁸¹

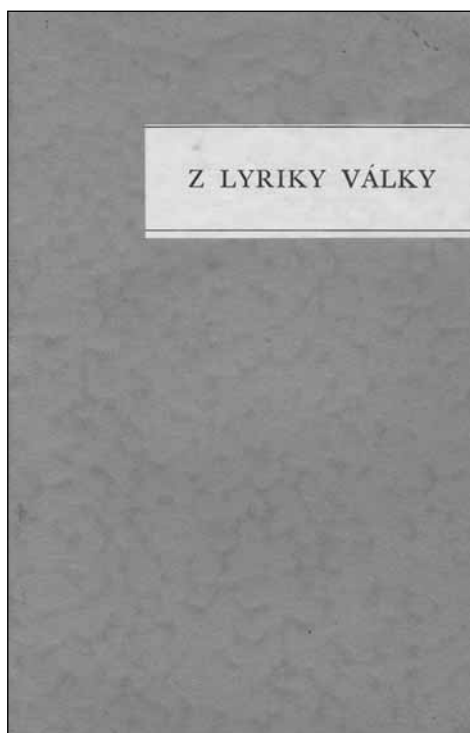
Hned vstupní Muchova báseň „Poledne“ (s. 7), vzniklá ještě ve Francii u Agde, je sympatická svou snahou postihnout téma vojáka a války i s přesahem ke stálé hrozbě a přítomnosti smrti: „Na poli zvlněném / smrt s chlapci hraje na vojáky.“ Vedle Muchy setrvávají u témat vojny také O. Molitor v básni „Bdíme“ („zas na stráži / je voják sám / rty mlčí / vzpomínám“ – s. 13), Ivan Jelínek a Alois Volek. Další dva, Rudolf Nekola a Zdena Ančík, se takto zaměřené poezii vyhýbají. V Brušákem vyzdvihnutém textu Ivana Jelínka „Tak už jsou v průsmyku“ (s. 14) se už slovníkem ocitáme v jiné poetické rovině než u předchozích textů: „hlavu tam padlým obváže / čaromoc uschlých žebříčků“, nádherná je aliterace „do větru sviští šalmaj kostí“ – to vše představuje polohu lyrické válečné poezie, jaká by snad měla být: nepodbízává, přesto vypovídající o situaci, bez zbytečného poetického snění, ale s nádechem určitého mystéria, protože sama válka je záležitostí takřka mytickou, mužskou. A mýtu je v Jelínkovi na rozdávání: „Křídle se usedá pták Noh / ten pták beze lsti“ („Křídlení“, s. 24); „Z vajec ohniváků / jen hejno netopýří / se klube“ („Black-out“, s. 28). Jelínek se jako jediný obrací proti tradiční básnické skladbě, i za cenu, že není chápán tak, jak by měl.⁸² Vedle autorů, kteří se ve své tvorbě věnovali pouze válečnému bytí a stávajícím politickým poměrům, jsou ve sborníku *Z lyriky vál-*

79 MUCHA, Jiří: *Studené slunce*. Praha, Československý spisovatel 1968, s. 61 n.

80 BRUŠÁK, Karel: *České umění v emigraci*. In: *Obzor*, roč. 1, č. 2 (červen 1941), s. 12.

81 ČERNÝ, V.: *Česká beletrie emigrační*, s. 10.

82 Tamtéž, s. 12.

Obálka sborníku *Z lyriky války* (1941)

ky i zástupci poezie velmi intimní, vzpomínkové a toužící po domově. Dochází tak k podivuhodnému kontrastu, jaký by bez války ani nebyl možný – mezi intimními, lyrickými verši a básněmi prostoupenými přítomnou vojenskou realitou.

Závěrem

Snad i z provedeného dílčího rozboru a ukázek je patrné, že výše uvedené vývody Václava Černého jsou sotva opodstatněné: domov a stesk po něm byly pouze jednou ze složek, které exilová poezie obsahovala. V mnoha textech svébytně pokračovala poetika rozvíjená již v předchozích letech, prožitých v Československu. Jiří Klan (Josef Lederer), Ivan Jelínek nebo Viktor Kripner se dostali ve válečném exilu na jeden z vrcholů své tvorby. Zatímco Klan a Jelínek tyto vrcholy po druhé světové válce překročili, Kripner jako básník nachází svou katarzi právě ve Velké Británii. Dosud

nebyla řeč o cynismu, který se objevoval hlavně v krátkých fejetonech nebo publicistických textech a korespondenci. Cynismus, bezpochyby jeden z mnoha obranných mechanismů vojáků, je v poezii možná nepatřičný, přesto však pronikal alespoň do epigramů nebo drobných veršů psaných „na okraji dne“. Příkladem mohou být i písňové texty, jako třeba začátek bojové písně 311. leteckého pluku: „Třistajedenáctej squadron / sere si to na mission“, která pokračuje refrémem: „Špiritus, špiritus, / to je naše velké plus, / to je naše pýcha, / jen ať se s ním míchá.“⁸³

Jak tedy chápat exilové sborníky poezie? Myslím že jako soubory, které přes svou roztržičnost nechaly zaznít hlas pozoruhodných autorů, toužících vypovědět něco podstatného o své životní situaci. Je otázka, zda v exilovém šestiletí lze v takovém případě mluvit o marginalitě. Všechny kulturní produkty z této doby se z pohledu

83 LA PNP – *Staré Hradky*, fond J. Křečka-Jituše, „311. squadron – hymnus“, rukopis. Autorem této písně byl buď skladatel Ondřej Kacíř nebo Alois Volek.

dneška mohou zdát marginální – a vše kulturní bylo pro těch několik stovek tehdejších čtenářů důležité a přínosné. Ulevovalo takové psaní „v těžké životní hodince“? Bylo jen plodem nutkání zahnat prázdnotu? Anebo pramenilo z opravdového pocitu, u kterého zrazovala slova i nálada? Každopádně udržovalo důvěru v jazyk, obnovovalo vzpomínku i vytříbovalo a stmelovalo. Těžko v takové situaci hierarchizovat. Exilem poznamenaní vyhnanci nenacházeli přízeň ve svém domově nikdy. Byli odsouzeni k čekání, a docenění se jim leckdy nedostalo do dneška. Ten, kdo neodešel, nepochopí, co nutilo psát poezii, když šlo často doslova o život. A ten, kdo odešel, umí podat svědectví o tomto stavu pravděpodobně jen metaforou – bohužel dodnes často takovou, že jí rozumíme jen zčásti.

Stručné biogramy autorů exilových sborníků

Zdena Ančík (1900–1972)

novinář, spisovatel, editor díla Jaroslava Haška. Jako voják spolupracoval s redakcí deníku *Naše noviny*, v roce 1944 vydal knížku humoristických fejetonů a povídek *Scvrk se nám Cvrk a jiné povídky* (vyšla roku 1946 v Praze pod titulem *Naši v Anglii*). Po návratu do vlasti byl do počátku 50. let šéfredaktorem humoristického časopisu *Dikobraz*, později pracoval jako úředník na předsednictvu vlády.

Karel Brušák (1913–2004)

literární kritik a historik, překladatel a spisovatel. Literárně byl činný od 30. let (soubor povídek *Opojené mlhy*, 1933), kdy spolupracoval s předními literárními časopisy (*Kritický měsíčník*, *U-Blok*), ve druhé polovině desetiletí zakotvil v Paříži. Po odchodu do Británie byl úředníkem československé exilové vlády a komentátorem československé sekce vysílání BBC. Za druhé světové války spolupracoval hlavně s časopisy *Review 42* a *Obzor* a stal se jednou z nejvýraznějších kritických osobností exilové publicistiky. Po válce zůstal v Británii, v 60. letech získal docenturu české filologie a literatury na Univerzitě v Cambridge.

Ivan Jelínek (1909–2002)

básník, novinář a esejista. Do literatury vstoupil už ve 30. letech v Brně. Ve válečné Británii pracoval mimo jiné jako redaktor *Našich novin*. Poezii shrnující zkušenost válečného exilu vydal v Londýně roku 1944 ve sbírce *Básně (1938–1944)*, jež v Československu vyšla v roce 1946 pod názvem *Básně 1939–1945*. Roku 1947 odešel jako novinář do Velké Británie a po únorovém převratu zůstal v exilu. Působil v redakcích Rádia Svobodná Evropa, Hlasu Ameriky, dlouhá léta byl kulturním redaktorem československého vysílání BBC. Na Západě vydal řadu básnických sbí-

rek a publikoval v exilových časopisech, v roce 1994 v České republice vyšel jeho autobiografický román *Potápěči* a rozsáhlé memoáry *Jablko se kouše*.

František Klátil (1905–1972)

novinář, politik a spisovatel. Téměř po celou svou kariéru byl spjat s národněsocialistickou stranou. Ve 20. letech se stal ústředním tajemníkem její mládežnické organizace, ve 30. letech působil jako zpravodaj melantrišských listů v Paříži. Zde vstoupil do československé vojenské jednotky, v Británii pak patřil ke kritickým glosátorům poměrů v emigraci (*Jak to bylo v Paříži*, 1944). Po návratu do vlasti se stal předním novinářem a poslancem za národní socialisty. Jako poúnorový emigrant žil v Británii a od poloviny 50. let v USA, kde vydával časopis *Čas* a měsíčník Rady svobodného Československa *Československé noviny*. Živil se také jako námořník a věnoval se literární tvorbě, vydal výběry ze své publicistiky, próz i poezie. V Československu vyšla část jeho práce o dějinách národněsocialistické strany pod názvem *Republika na stranami* (1992).

Viktor Kripner (1906–1956)

básník a politický úředník, synovec a editor díla Viktora Dyka. Od poloviny 30. let působil na lyceu v Dijonu a na Sorbonně, zároveň byl kulturně i novinářsky činný. V londýnském exilu byl zaměstnán v kanceláři prezidenta Beneše a spolupracoval hlavně s časopisem *Obzor*. Po válce se stal československým *chargé d'affaires* v Belgii a poté odborovým radou ministerstva zahraničí. Roku 1950 byl propuštěn a politicky perzekvován, živil se jako překladatel a učitel jazyků. Vydal šest básnických sbírek, například *Hákový karabáč* (Paříž 1938), *Čas vrší dny* (Londýn 1942) a *Znamení na nebi* (Praha 1947).

Josef Lederer (1917–1985)

básník, literární historik a překladatel, zpočátku publikoval pod pseudonymem Jiří Klan. Patřil k výrazným členům takzvané bednářovské skupiny existenciálních básníků. Od roku 1939 žil trvale ve Velké Británii, za války zde studoval a pracoval jako redaktor českého vysílání BBC. Později spolupracoval s Rádiem Svobodná Evropa, publikoval v exilových časopisech a v odborných periodikách anglicky tiskl literárněvědné studie. V Británii přednášel literaturu a vyučoval češtinu, stal se uznávaným odborníkem na alžbětinské drama. Vydal sbírky *Sopka islandská a jiné verše* (Kolín nad Rýnem 1973) a *Elegie* (Londýn 1986), ve vlasti mu pak v roce 1993 vyšlo souhrnné *Básnické dílo*.

Jiří Mucha (1915–1991)

spisovatel, novinář, překladatel, syn malíře Alfonse Muchy. Před válkou žil kosmopolitně, většinou v Paříži. Roku 1939 vstoupil do československé divize francouzské armády, po evakuaci do Británie pracoval jako válečný zpravodaj BBC. Po návratu do vlasti se zpočátku dál živil jako novinář, postupně se však vydal na spisovatelskou dráhu. V letech 1951–1954 byl vězněn v komunistických lágrech, od 60. let žil střídavě v Praze a v Londýně. Kromě povídek psal hlavně romány, zpo-

čátku reflektující válečné události (*Oheň proti ohni*, 1947; *Válka pokračuje*, 1949), později hlavně politické perzekuce 50. let (*Pravděpodobná tvář*, 1963; deníková autobiografie *Studené slunce*, 1967) a nakonec osobnost jeho otce (*Alfons Mucha*, 1969) a českou kulturní enklávu v Paříži 30. let (vzpomínková próza *Podivné lásky*, 1988).

Rudolf Nekola (1902–1969)

básník, redaktor, autor textů pro mládež. V letech 1941 až 1943 byl členem československé náborové mise, po válce se stal šéfredaktorem deníku *Obrana lidu*. Po únoru 1948 odešel do Kanady, kde vydával bulletin *Naše noviny* a později týdeník *Nový domov*. Jako redaktor spolupracoval s Ednou Ashovou na pamětní publikaci *A gem for the Canadian mosaic: Pictures of the life and the work of Canadians of Czechoslovak origin* (Toronto 1957), jeho novelka *Le Pèlerin de Rio* vyšla pouze ve francouzském překladu v roce 1955 v pařížském nakladatelství Rencontres.

Ota Ornest (1913–2002)

divadelní režisér, ředitel a překladatel, vlastním jménem Ohrenstein, bratr básníka Jiřího Ortena. Za druhé světové války v britském exilu se podílel na československém vysílání BBC a spolupracoval s levicovou organizací Mladé (Nové) Československo. Po návratu domů byl režisérem a dramaturgem Realistického divadla Zdeňka Nejedlého a od počátku 50. let do začátku „normalizace“ ředitelem, do konce roku 1976 též režisérem v Městských divadlech pražských. Po podpisu Charty 77 byl v letech 1977–1978 vězněn a do konce 80. let nesměl vykonávat divadelní povolání. Poté působil jako režisér ve Středočeském divadle v Mladé Boleslavi a Kladně. Své vzpomínky shrnul v knize rozhovorů s Marií Valtrovou *Hraje váš tatínek ještě na housle?* (1993).

Ota Ornest na fotografii v roce 1944 (foto z knižního rozhovoru Marie Valtrové s Otou Ornestem *Hraje váš tatínek ještě na housle?* Praha, Primus 1993)

Ukázky poezie z válečných exilových sborníků**Ivan Jelínek****VÁLKA**

Svět starý
s věží opadává
na zříceniny katedrál
Vztyčiv se záda narovnává
kdo si pušku vzal

Ve tváři poďobaný
bomb neštovicemi
Svět ze snů leda známý
toužený nerozmyšlený

přichází zpívaje si
s písni kosí

Tu sedám za stůl
verše klidně píši
na něž jsme spolu
s vrabci přišli

(Z lyriky války)

Jiří Mucha**VOJÁK**

Na patách mých je hrůza
ve zracích mých je strach
sto tisíc mrtvých na pláních
a spáleniště pach

Jednoho dne už žádný nevystřelí
jednou se skončí i má krutá hra
na řekách které nikdo neubráníl
jedové símě zrá

Smrt ke smrti
den ke dni
havran k vráně sedá
V oblacích podzimních na kříži mrtví jsou
už je to tak
už žádný nevystřelí
a města prázdná v prach se rozpadnou

(Z lyriky války)

Karel Brušák

ZA DRAČÍMI KŘÍDLY

Já prosil krev ďáblů ať přejde mi v žíly
ledová nezkrotná krev
ať opilý zmírám a rodím se chci-li
nad hadrem lidských cév

Oheň a síra jež kolem se rvaly
ničíce protivný hmyz
ať moje srdce na ocel kalí
smutné a bojácné kdys

Kéž vzejde ta setba
křídlatý plaz
Pohrdat sluncem naděje nedbat
a neznat čas

Londýn 1941

(Ústy domova)

Jiří Klan (Josef Lederer)

RŮŽENKA DO SKONÁNÍ VĚKŮ

Hle, tiše spí a na nic nevzpomíná,
nepamětliva krve. Růže po všech zdech
se na skle mění v květenství jiná,
jimž dává rozměr boží dech.

Sní mléčně jen, tak jako děti
prstíkem snu se dotýkají,
když noční vítr třese stromy
a při niněře meluzín
v pokoji po tmě bloudí stín.
Zranila se prý o věténko,
které vil čas, a tu se zdá jí,
ach, co ty víš. Ne o člověku.
Růženka do skonání věků.

Amfora hrdla labutího,
o vlas a přece nepřeteče.
Co ty však počneš, když i blesk se stydí
zažehnout časy, když jen hřmí,
když jazyk písni vytržen je
a přibit na veřeje tmy.

Je hvězdou pastýřskou,
krásná panenka snící.
Tvé dýchavičné fatum vrtí
náhodou osud v máselnici
a ty se pyšníš peřím slov,
ó básníku. Kdo sebere
tvé po úhorech rozházené kosti,
verš tvůj se čepýří,
ten holub marnivosti,
a stud a stud
jak Zvíře ze Zjevení
ti spokojená hnízda plení.
Jen dálka, douška mateří.

Sloupovím města jde dál
zas vítr, vítr podjarní
a jeho koně vraní.
Tam velmi věří ti a přec je zradíš
za jidášský groš vzpomínání.
Jen dálka, douška mateří.

Kokrhají kohouti všech zrad
a planá růže korunuje spící.
Ty však už nepřestaneš vzpomínat
na vlhký sníh a na vánici.

Tehdá jsi, ruko slitovná,
hladila Gorgoniny copy.

Mé Čechy, k spáse vrávorající,
co křiknout ve tvář dní.
Kterak se hanbíš za tu apostrofu,
schovánek jen a poslední.

Hle, tiše spí a na nic nevzpomíná,
nepamětlivá krve. Růže po všech zdech
se na skle mění v květenství jiná,
jimž dává rozměr boží dech.

Jde vítr, vítr podjarní
a jeho koně vraní.
Mít všechnu dálku za sebou
a ještě jednu řeku.
Tak jsem vám psal, mí milí, toto psaní.

- - - - -

Růženka do skonání věků.

Londýn, 15. března 1940

(Ústy domova)

Ota Ornest

VLASTNÍ PODOBIZNA

Když jsem byl malý
a to by malíř nevyjádřil
miloval jsem svá všechna slova jimž jsem nerozuměl
ale věřil

Říkával jsem své lásce
Oblec se
jsi málo průsvitná
je za tebou vidět jen česká vesnička

Potom bude vidět svět
ještě teď ještě teď

* * *

Ještě teď
poznali byste mne zdálky
mí drazí za mořem

Sestřičko hadačko
z mých vrásek se dá lépe číst

Do čeho obléknu své oči dnes?
Odbíhá dítě dítě se vrátí

Vítr který mi proudí mezi zuby
mne neobráť

Hrbolky neklidu
Umím je ještě na noc odlíčit

Od rukou k očím je však dál a dál

Jsem plný otisků prstů
jako starší gramofonová deska

Mé vědomí a to by malíř nevyjádřil
rumění

V kolečku uprostřed točí se moje jméno
To nejvlastnější je mi vyvlastněno

Mějte strpení

Londýn 1941

(*Ústy domova*)

Anonym

DOMŮ...

Děšť bil do oken jedoucího vlaku,
defilé světel obraz města hnětlo
ze tmy loučení. Květy rudého máku
a chrpy očí ve věnec vpletlo,
Praho, Tobě!
Píseň dálky zpívala železná kola,
křižovatka se blýskla osvětlená zpola
v ulice známé do dálek běžící.
Mokrem chodníků, se mnou se loučící,
plakalas, Praho!

Věčně se vtiskněte obrazy drahých mých,
studentských lásek a deset úderů zvonu
daleko někde. Ruce mi podejte věže a vzpomínky.
Někdy snad vrátím se domů,
Praho, domů!

(Domů)

Běloruská emigrace v Československu (1918–1938)

Daniela Kolenovská

Na konci první světové války, kdy se pod tlakem bolševiků zhroutila ruská Prozatímní vláda, zaplavilo Evropu několik vln emigrantů z východu. Odcházeli z různých důvodů. Byli mezi nimi lidé, kteří nespatořovali v zemi zničené několikaleťm pohybem front budoucnost. S rostoucími úspěchy Rudé armády však přicházeli stále více ti, kteří doufali, že se jim v zahraničí podaří konsolidovat vlastní síly, přispět k pádu sovětského režimu a poté převzít doma vládu. V Československu se první exulanti začali usazovat v roce 1919. Nejpočetnější a také nejvíce respektovanou skupinou byli ruští činitelé usilující o obnovu původní říše. Proti nim se stavěli reprezentanti neruských hnutí, kteří v podmínkách exilu pokračovali v práci pro vlastní národní cíle. Patřili k nim i Bělorusové.¹ Pouhých několik desítek do současnosti dochovaných dokumentů (původní pražský Běloruský archiv je pro nás ztracen) samozřejmě nedovoluje rekonstruovat jejich život v meziválečném Čes-

1 Přepis běloruských jmen, názvů a dalších slov do češtiny není ustálený. V této stati se obecně řídíme zásadami pro transkripci z běloruštiny podle platných *Pravidel českého pravopisu*. Pokud se však v českých písemných pramenech vyskytuje u některých běloruských veřejných činitelů jiná zažitá podoba jejich jména než běloruská, přidržujeme se této zažité podoby. V přehledu osobností běloruského exilu v Československu, který následuje za článkem, jsou uváděny pokud možno všechny zachycené tvary jmen (vedle běloruských také ruské, polské nebo české), avšak ve správné transkripci. (Pozn. redakce.)

koslovensku plnou měrou.² Základní trendy jsou ovšem zřejmé. Lze je vysledovat zejména díky materiálům ze sbírek Archivu hlavního města Prahy, Národního archivu a Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR. Důležité jednotliviny se nacházejí v Archivu Kanceláře prezidenta republiky, v Archivu Masarykova ústavu AV ČR a v Archivu Akademie věd ČR. Tento komplex písemností odráží především politické a spolkové aktivity, v menší míře se dotýká kulturní sféry. (Pro úplnost dodejme, že dramatický vývoj postoje obyvatelstva k „československým“ Bělorusům po roce 1945 dokládají několika dokumenty také fondy Archivu Ministerstva vnitra ČR.) Geograficky je život Bělorusů v meziválečném Československu možné nejlépe zmapovat na území hlavního města, kde rozvíjeli spolkovou činnost.³

Mezinárodní souvislosti

Bílá Rus, historické území na východě Evropy obývané slovanskými kmeny, patřila od 9. století ke Kyjevské Rusi. Po jejím rozpadu byla postupně začleňována do Litevského velkoknížectví a spolu s ním se také roku 1569 stala součástí polského státu (*Rzeczpospolita*).⁴ Během trojího dělení Polska získalo dnešní běloruské území Rusko a pod jeho nadvládou se celý region vyvíjel až do první světové války. Navzdory silným polským a ruským vlivům, které vstupovaly do zdejšího etnického vývoje, se postupně vytvářel běloruský národní program. Od počátku byl znevýhodněn výraznou slabostí elity, nejednoznačným vývojem identity místního obyvatelstva a odmítavým postojem státního národa. Z pohledu Hrochovy klasifikace národních hnutí⁵ komplikoval již zahájení běloruské národní agitace na konci 19. století také silný asimilační trend společnosti jako celku. Výsledky ruského cenzu z roku 1897 tyto skutečnosti potvrzují. Obyvatelstvo tehdy žijící na dnešních běloruských územích tvořili z dvaasedesáti procent Bělorusové. Rusové, kteří měli pouze třiapůlprocentní podíl na populaci příslušných gubernií, obsadili většinu úřednických míst. Vyšší vrstvy společnosti se hlásily převážně k polskému národu (třináct procent), ve měs-

2 Pražský Běloruský archiv byl společně s Ruským zahraničním archivem předán v roce 1950 Sovětskému svazu. Viz *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) Prezidium ministerstva vnitra – nová registratura (PMV-NR), karton (k.) 400, signatura (sign.) P-1412/1-25/8-1945, P-1412/1-6/8/1945.

3 Vedle Prahy studovalo několik Bělorusů také v Poděbradech, v Brně a Bratislavě, kde se však kolektivně neorganizovali.

4 Interpretace národního charakteru Velkoknížectví litevského se různí. Řada běloruských autorů ho chápe jako vlastní běloruský stát s Vilniusem (bělorusky Vilnia, polsky Vilno) jako jeho hlavním městem, přičemž vychází z renesanční koncepce vzniku států v Pobaltí. (Viz VERŠININ, Mikuláš: Bílá Rus – Polsko – Litva: Ke sporu o město Vilno. In: *Národní listy*, (23.10.1923).)

5 HROCH, Miroslav: *V národním zájmu*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999.

tech převládali Židé (čtrnáct procent). Běloruští aktivisté byli značně nejednotní v politických otázkách a obtížně se prosazovali, ti nejčinnorodější z nich navíc museli po revoluci roku 1905 zemi alespoň načas opustit.⁶

Nový impulz národnímu hnutí přinesla až první světová válka. Rozbití původní identity a změny související se soustředěním milionů vojáků v regionu zvýšily rychlost národní mobilizace. Podmíněnou podporu běloruskému hnutí poskytly také obě válčící strany ve snaze posílit vlastní pozice. Na straně ruské v intelektuálním prostředí levicového spolku Hromada vznikl nejprve program federalizace Ruska. Odtud vzešlo i vyhlášení Běloruského národního výboru, který začal v roce 1917 s petrohradskou Prozatímní vládou jednat o autonomii. Neúspěch těchto rozhovorů a rozhodnutí ruské vlády pokračovat ve válce novou červencovou ofenzivou zvýšily popularitu a vliv bolševiků jak mezi obyvatelstvem, tak uvnitř Běloruského národního výboru. Rozpadající se běloruské národní hnutí se pak mimo jeho rámec pokusil sjednotit nově vytvořený orgán – Velká běloruská rada. Ta po listopadové revoluci uznala bolševickou vládu v Petrohradě, avšak nepřestala usilovat o autonomii a na prosinec svolala napříč politickými směry celonárodní sjezd. Bolševikům se nicméně podařilo sjezd rozehnat a vláda sovětského Ruska převzala řízení části běloruského hnutí. Ve Smolensku byla 1. ledna 1919 založena Běloruská sovětská socialistická republika (BSSR), která se později stala zakládajícím státem Svazu sovětských socialistických republik. Počátkem dvacátých let, kdy se sovětskou politikou vůči neruským národnostem stala takzvaná korenizace, došlo k vyhlášení bělorutenizační kampaně. Oficiálně měla podpořit obnovu běloruského národního života, neoficiálně jí však bolševický stát čelil rozpadu carského Ruska, přičemž umožňoval omezený rozvoj levicové části národního hnutí a získával ji tak na svou stranu.⁷

Výkonný výbor rozehnaného celonárodního běloruského sjezdu našel útočiště na území, jež bylo na konci první světové války pod kontrolou Němců. V březnu

6 ZAPRUDNIK, Jan: *Belarus At a Crossroads in History*. San Francisco – Oxford, Westview 1993; EBERHARDT, Piotr: *Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: History, Data and Analysis*. Armonk – New York, M. E. Sharpe 2003, s. 143–149; srv. MIRANOVIČ, Javhen: Naselnicтва Belarusi v pačatku XX stahoddzja. In TÝŽ: *Najnovšaja historija Belarusi*. Sankt Petěrburg, Něvski prascjah 2003, s. 23–25. Miranovič pracuje s daty sebranými v roce 1897 pouze v regíonech patřících tehdy Rusku. Konstatuje, že Bělorusové žili převážně na venkově (85,5 procenta) a byli pravoslavní (81 procent). Většina z nich chápala svou národnost v rámci „západoruství“ a ruskou identitu respektovala jako mateřskou.

7 Pro strategii „návratu ke kořenům“ se užíval termín „korenizace“ (z ruštiny), v případě běloruského hnutí byla jeho specifickou variantou „bělorutenizace“ či „bělorusizace“. Výsledky kampaně mezi uprchlíky umocnila amnestie z roku 1923, která jim umožňovala beztrestný návrat. Po upevnění centrální sovětské vlády na konci 20. let byla korenizace zavržena a národní aktivisté pronásledováni.

1918, v době jednání o brestlitevském míru, kam nebyl běloruský zástupce vpuštěn, výbor vyhlásil vznik Běloruské lidové republiky (*Belaruskaja Narodnaja Respublika* – BNR).⁸ Její vedení (Rada BNR) se ovšem vzápětí rozešlo nad otázkou, jaký poměr má nová republika zachovávat vůči Němcům. Předseda rady Anton Luckevič, který viděl ve spolupráci s Němci perspektivu a jehož názor zvítězil, pak přesídlil i s radou spolu s ustupujícím německým vojskem do Vilna. Polská ofenziva v roce 1919 pro změnu aktualizovala potřebu vyjasnit vztahy k Varšavě. Došlo k dalšímu štěpení exilové reprezentace, a tentokrát musel Luckevič ustoupit Vaclavovi Lastouskému, který byl odpůrcem úzké spolupráce s Polskem. Vzápětí rada pod vedením Lastouského přesídlila do litevského Kaunasu, kde působila jako oficiálně uznávaná exilová vláda až do roku 1923, kdy velmoci stanovily hranice Litvy. Běloruské národní hnutí se tímto okamžikem stalo pro Litvu zbytečnou přítěží a vláda v Kaunasu podnikla kroky, které to jasně demonstrovaly: jednostranně vypověděla společnou smlouvu z listopadu 1920, zrušila jí garantovanou exterioritu zastupitelství Rady BNR, nechala odstranit z jeho budovy vlajku a zabavila v něm veškeré písemnosti. Zástupce rady v Kaunasu Valkovič se proto v lednu 1925 obrátil na tamní československý konzulát s žádostí o pomoc.⁹

Francysak Skaryna (asi 1490–1551), renesanční humanista, knihtiskař a lékař. Pamětní deska na budově pražského Klementina připomíná 6. srpen 1517, kdy Skaryna v Praze začal tisknout biblické texty v běloruské redakci (foto autorky)

8 Dokumenty schválené na Všeběloruském sjezdu viz ŽUK-HRYŠKEVIČ, Vincent: *25-ha sakavika: Vspaminy z Mensku, Budslava, Vilni, Pragi, Saveckaj turmy*. Toronto, Fond Vspaminav z Belaruskaha Žycja 1978, s. 37–40.

9 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR* (dále AMZV), Pařížský archiv, k. 41, dopis konzulátu Republiky československé v Kovně ministerstvu zahraničních věcí v Praze z 27.1.1925.

Představitelé běloruské exilové vlády byli opět nuceni hledat nové působiště. Polsko, které po ukončení bojů se sovětskou armádou získalo západní oblasti běloruského etnografického prostoru, sice nabídlo Bělorusům jejich vlastní školy i účast v polském politickém životě, Rada BNR mu však nedůvěřovala. V úvahu nepřípadal ani původní německý partner, který rovněž roku 1923 ukončil působení Generální mise BNR v Berlíně jako orgánu běloruské exilové vlády. Nepodařilo se přesídlit ani do Lotyšska, Estonska nebo Finska, kde původně legální zastupitelství Běloruské lidové republiky působila.¹⁰

Československý postoj

Meziválečné Československo bylo atraktivní hned z několika důvodů. Šlo o slovanský stát s pozitivní tradicí kontaktů s běloruským prostředím,¹¹ který vyhlášením Ruské pomocné akce prokázal svou ochotu nezištně přijmout emigranty z dřívějšího Ruska. Části z nich navíc československá politická reprezentace imponovala programovou propagací demokratických principů a vlastními zkušenostmi z exilu, odkud během války dosáhla vlivného postavení a vymohla zemi při rozpadu Rakouska-Uherska nezávislost.¹² Bělorusové proto československé představitele s důvěrou žádali o podporu již při jednání pařížské mírové konference. Ačkoli na československé politické scéně nepanovala v „ruské otázce“ shoda, nebyli zcela odmítnuti.¹³ Ministr zahraničí a člen (od října 1919 předseda) československé mírové delegace v Paří-

10 WINNICKI, Zdzisław J.: Polska, polskość we współczesnym piśmiennictwie białoruskim. In: ALBIN, Janusz – KUPCZAK, Janusz M. (ed.): *Z badań nad współczesną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej*. Wrocław, Uniwersytet Wrocławski 2000, s. 273–304; ZAPRUDNIK, J.: *Belarus At a Crossroads in History*, s. 82.

11 Připomínán je především pražský pobyt Francýška Skaryny na počátku 16. století. Podrobněji viz ŠABLOVSKAJA, I.: Belorusskaja emigracija v Čechii i problemy jejo izučeniija. In: MAGIDOVÁ, Marija ad.: *Russkaja, ukrainskaja i belorusskaja emigracija v Čechoslovakii mežu dvumja mirovymi vojny: Rezultaty i perspektivy issledovanij. Fondy Slavjanskoj bibliotěki i pražskich archivov. Meždunarodnaja konferencija, Praga 14–15 avgusta 1995 g. Sbornik dokladov*. 2 sv. Praha, Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna 1995, s. 29–42.

12 *Archiv Kanceláře prezidenta republiky*, Praha (dále AKPR), f. Holdy, inventární číslo (inv. č.) 1809, telegram předsedy Rady BNR Pjatri Krečeského prezidentovi T. G. Masarykovi z 27.10.1921; *Archiv Masarykova ústavu AV ČR*, Praha (dále AMÚ), Archiv Tomáše Garrigua Masaryka (dále ATGM), f. Edvard Beneš I. (EB I.), sign. 107, R360C/1, zdravotní shromáždění veřejných činitelů a představitelů různých socialistických a společenských organizací Ruska, Běloruska, Haliče, Donu, Kubáně a Těreku v Praze předsedovi vlády Edvardu Benešovi z 27.10.1921.

13 SLÁDEK, Zdeněk: České prostředí a ruská emigrace (1918–1938). In: BĚLOŠEVSKÁ, Ljubov (ed.): *Duchovní proudy ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1919–1939): Méně známé aspekty*. Praha, Slovanský ústav AV ČR 1999, s. 7–47; TEJCHMANOVÁ, Světlana: *Rusko v Československu: Bílá emigrace v ČSR 1917–1939*. Praha, Ústav dějin střední a východní Evropy AV ČR 1993, s. 5–20.

ži Edvard Beneš se během roku 1919 běloruskými záležitostmi opakovaně zabýval. V dubnu 1919 obdržel například z Prahy instrukci následujícího znění: „Milý příteli, byl u mne včera minister[ský] předseda Běloruské republiky. Ucházejí se o naši mravní a pokud možno i politickou pomoc. Přijdou k Vám, vyloží Vám věc a dají memoranda. Ta Běloruská republika je ovocem ruského rozkladu; měli by zůstat Rusy a basta! Jak Ukrajinci; ale Rusko se rozpadlo, a proto načas organizace těchto okrajín je lepší než rozklad pod moskevským umělým centralismem! Proto my, nepouštějící se do filologie a vniterní administrace, akceptujeme status quo. Z toho hlediska jsem je ubezpečil, že rádi s nimi budeme obchodovat atd...“¹⁴ Znal-li toto mínění Anton Luckevič, který tehdy zastával funkci předsedy Rady Běloruské lidové republiky a reprezentoval ji také na pařížské mírové konferenci, pak se s ním nesmířil. Nespokojil se s pouhými konzultacemi u Beneše a snažil se ho přimět, aby Československo podpořilo budování západní fronty proti bolševikům tím, že svolí k organizování běloruských vojenských jednotek na svém území.¹⁵

Zájem československých oficiálních míst o nekomunistické běloruské hnutí pramenil z více zdrojů. Prahu i „běloruský“ Kaunas spojoval ostražitý poměr k Polsku, takže pražská skupina běloruských politiků byla vnímána jako jeden z nástrojů tlaku Prahy na Varšavu.¹⁶ Důležitější pro rozhodování určujících politiků byl ovšem nevyčitatelný vývoj sovětského Ruska a pozice ruského exilu.¹⁷ Někteří historici dnes tvrdí, že Československo v březnu 1919 uznalo nezávislost Běloruské lidové republiky, a spojují tento akt s údajným tehdejšími přijetím Antona Luckeviče u prezidenta Masaryka.¹⁸ Odpovídající archivní materiál se však dosud nepodařilo nalézt. Ved-

14 AMÚ, ATGM, f. TGM-R, k. 526, složka (sl.) 27 „Rusové 1918, 1919“, strojopisný opis dopisu Benešovi do Paříže z 30.4.1919, bez podpisu. K dokumentu je přiložena práce historika Mitrafana Downar-Zapolského *Die Grundlagen des Staatswesens Weißruthenien* (Grodno 1919) a navštívenka Antona Luckeviče. Instrukce snad mohla pocházet od prezidenta Masaryka, autorce se však nepodařilo v žádné z návštěvních knih dokumentujících osobní i pracovní schůzky prezidenta Masaryka toto setkání prokázat.

15 AMZV, Pařížský archiv, k. 49, katalogizační čísla (kat. č.) 4931, 4932, 4933 a 4935, dopisy Antona Luckeviče Benešovi z 12.6.1919, 27.6.1919, 3.7.1919 a 22.8.1919; *tamtéž*, kat. č. 4934, pracovní překlad dopisu ministra obrany BNR Kondratoviče Benešovi z 21.6.1919 a Benešova odpověď Luckevičovi z 24.6.1919.

16 OCYTKO, Małgorzata: Białoruska społeczność w Pradze w okresie międzywojennym: Stan badań. In: SAČANKA, Boris: *Belaruskaja emigracyja*. Minsk 1991, s. 19–24. Podobně byla československá meziválečná diplomacie viněna z „česko-německých protipolských piklů“ i v případě kontaktů s Litvou (viz ŠVEC, Luboš: *Československo a pobaltské státy 1918–1939*. Praha, Karolinum 2001, s. 104–110).

17 MASARYK, T. G.: *Slované po válce*. Praha, St. Minařík 1923, s. 16, 26.

18 ŘEZNÍK, Miloš: *Bělorusko*. Praha, Libri 2003, s. 99; ŠABLOVSKAJA, I.: Belorusskaja emigracija v Čechii, s. 29–42; SAHANOVIC, Hienadz – ŠYBIEKA, Zachar: *Dějiny Běloruska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2006, s. 152.

Na pohlednici s běloruskou vlajkou je nápis: „Neopouštějte naši běloruskou řeč, abychom nezemřeli.“ Autorem výzvy je běloruský národní buditel, spisovatel a básník Francyšak K. Bahuševič (1840–1900), jenž užíval mj. pseudonym Macej Budačok (Archiv Akademie věd ČR, Praha, fond Adolfa Černého)

vnitřně důležité zachování versailleského systému, který Rada Běloruské lidové republiky odmítala. Každé ustálení evropských poměrů vnímaly proto obě strany naprosto rozdílně a nejpozději v polovině dvacátých let se tato skutečnost na pozici běloruských emigrantů v Československu projevila. Ač tedy zpočátku byli běloruští představitelé československými orgány přijímáni jako zástupci Běloruské lidové republiky, nedosáhli pravděpodobně ani konkludentního uznání *de facto*.

Činnost Rady Běloruské lidové republiky v Československu podstatně omezoval nedostatek finančních zdrojů. Na absenci prostředků si stěžoval Mikuláš Veršinín,

le Luckevičových vzpomínek na audienci u Masaryka přinesla jedinou zmínku v tomto smyslu pouze tisková zpráva zaslaná na jaře 1919 československé delegaci v Paříži: „Diplomatická mise běloruské republiky navázala obchodněpolitické styky. Masaryk přijme [v] nejbližších dnech ... ministrprezidenta Luckeviče.“¹⁹

Zde se nabízí srovnání s postojem československé diplomacie vůči nezávislosti pobaltských států, a to otevírá prostor k pochybám. Jakkoli naléhavé byly totiž utilitární důvody, jež vedly československou vládu v roce 1919 k ochotě uznat Litvu *de facto*, převážila nakonec zdrženlivost a uznání bylo odloženo.²⁰ Zdá se nepravděpodobné, že by byl takto opatrný postup změněn v případě Běloruské lidové republiky, jejíž nejednotná reprezentace navíc nedisponovala reálnou mocí nad jakýmkoli územím, neměla podporu rozhodujících států a teprve se pokoušela organizovat vlastní vojenskou sílu z ruských válečných zajatců. Pro Československo bylo kromě toho ži-

19 AMZV, Pařížský archiv, k. 73, kat. č. 7046, nedatováno, pravděpodobně 17. března 1919; srv. LUCKEVIČ, Anton: *Za 25 hadou*. Vilnius 1928.

20 ŠVEC, L.: *Československo a pobaltské státy 1918–1939*, s. 49–65.

který radu v Československu neoficiálně zastupoval od podzimu 1919, i její prezident Pjatra Krečeski, jenž se o dva roky později pokoušel navázat v Praze na Všeběloruskou konferenci²¹ a ve spolupráci s ostatními neruskými exilovými organizacemi vybudovat novou základnu pro běloruský exil. Požadovaného výsledku se mu však dosáhnout nepodařilo. Československá vláda zachovávala odstup a vyhýbala se politickým gestům. Když se pak v listopadu 1923 funkcionáři Běloruské lidové republiky byli nuceni vystěhovat z Litvy a zamířili do Československa, mohli tak učinit pouze jako soukromé osoby a ve své činnosti směli pokračovat jedině v rámci organizací vytvořených na bázi platného spolčovacího zákona.²²

Obrisy běloruské emigrace v ČSR

V porovnání s Rusy a Ukrajinci byli Bělorusové v Československu podstatně méně početnou skupinou. V roce 1924, kdy příliv bývalých carských poddaných vrcholil, jich mezi odhadovanými třiadvaceti až pětadvaceti tisíci uprchlíků nalezneme necelé procento – přibližně sto padesát až sto šedesát osob. Podle běloruského politika Tamaše Hryba přijelo do Československa na tři sta studentů pocházejících z běloruských gubernií. Dvě třetiny z nich označil Hryb za kosmopolity a bývalé studenty ruských vysokých škol, zbytek podle něho tvořili „narodnici“ – lidé politicky aktivní v běloruském exilovém hnutí.²³ Ti hráli v úzkém kruhu běloruské národní inteligence důležitou roli. Politicky šlo podobně jako u Rusů a Ukrajinců o různorodou skupinu. Pravici vedl křesťanský demokrat Janka Stankevič, hlavním ideologem eserů byl Tamaš Hryb a s rostoucím úspěchem agitovali ve prospěch Běloruské sovětské socialistické republiky sovětsští diplomaté i marxista a pravděpodobně také agent sovětské tajné policie Petr Cvetkov. Vedle představitelů vlády sestavené 25. března 1918 tvořili významnou složku běloruské emigrace studenti, kteří přijížděli z Polska, Litvy i sovětského Běloruska v souvislosti s vyhlášením Ruské pomocné akce.

21 Pražská Všeběloruská konference se konala v Obecním domě ve dnech 26.–28.9.1921 za účasti 37 delegátů, kteří jednali o sjednocení aktivit národního hnutí. Československá vláda na jednání svého zástupce nevyaslala. (NA, f. Prezidium Zemského úřadu v Praze (207), k. 406, sign. 207-406-16/1, 207-406-16/2-4.)

22 LJACHOVSKIJ, Uladzimir: Čechy a běloruské národní hnutí (nepublikovaná stať z roku 2004 v překladu A. Havlína, uloženo v osobním archivu autorky).

23 Viz SLÁDEK, Zdeněk – BĚLOŠEVSKÁ, Ljubov a kol.: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice: 1918–1939*. Praha, Slovanský ústav AV ČR 1998, s. 19; VORANA, Tacjana – HES, Aljandra ad.: *Hramadska-kulturnaja čynnasc belaruskaj i rasijskaj emigracyji v Čechaslavakii 1921–1938: Katalog*. Minsk, Nacyjanalny archiiv Respubliki Belarus 2002, s. 21; AMZV, f. 2. Sekce politická 1918–1939, k. 241, č. 98564, dopis ředitele administrativně-hospodářské a finanční agendy Komitétu pro umožnění studia ruských studentů v ČSR ministerstvu zahraničních věcí z 25.6.1922.

K nejvýznamnějším běloruským organizacím patřila Běloruská hromada (*Belaruskaja Hramada*), založená v roce 1921, a Běloruská rada v Praze, která ji o dva roky později nahradila. Vysokoškoláci se od roku 1924 soustředili ve Sjednocení běloruských studentských organizací (*Abjednaninnija belaruskich studentskich arhanizacyjav* – ABSA). O vzájemných vztazích běloruských emigrantů a jejich představách o činnosti jednotlivých organizací se dnes v českých archivech dozvídáme zejména díky zájmu pražského policejního ředitelství o ně. Monitorovalo aktivity všech spolků, vyžadovalo od nich informace o všech změnách v jejich struktuře i o chystaných akcích, na veřejné schůze docházeli policejní zpravodajové.²⁴

Bělorusové získali od československého ministerstva zahraničních věcí v roce 1921 nejprve dvacet stipendijních míst, v následujícím akademickém roce jich bylo již čtyřicet devět. Využívali také výhody soustavy vzdělávacích institucí pro Ukrajince a Rusy. Najdeme je například mezi studenty poděbradské Ukrajinské hospodářské akademie,²⁵ jména nejvýraznějších osobností jsou však zapsána v imatrikulačních seznamech Českého vysokého učení technického, Filozofické a Lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Dotazníky, které studenti při nástupu do každého semestru vyplňovali, svědčí nejen o tom, že jim bylo umožněno hlásit se oficiálně k běloruskému mateřskému jazyku, běloruské národnosti, nebo dokonce k běloruské státní příslušnosti. Cenné jsou v univerzitních „nacionálech“ také informace o předchozím vzdělání studentů, o jejich vyznání i stipendiích získaných pro pobyt v Československu. Dozvídáme se tak, že běloruští studenti přicházeli do Prahy ponejvíce s maturitním vysvědčením z běloruských gymnázií ve Vilně a Dvinsku, často byli také absolventy gymnázia v Novogrůdku. Z náboženského hlediska tvořili běloruští studenti smíšenou skupinu, v níž převládali pravoslavní, naopak výjimkou byl muslim Jan Jakubovski z Novogrůdku. Získání plného stipendia nebylo ani zdaleka samozřejmostí a po celou dobu trvání studia se jeho podpore těšilo pouze několik osob.²⁶

24 *Archiv hlavního města Prahy (AHMP)*, f. Spolkový katastr, SK XXII/1030, bez katalogizačního čísla, zpráva „Zemská správa politická v Praze nebere kvůli nedostatům ve stanovách na vědomí vznik spolku Běloruská hromada v Praze“, 29.12.1921; *tamtéž*, SK XXII/1166, bez katalogizačního čísla, „Stanovy spolku Běloruská rada v Praze“, 8.1.1924; *tamtéž*, „Ministerstvo vnitra vzalo na vědomí utvoření spolku s názvem ‘Běloruská rada v Praze’“, 10.3.1924; *tamtéž*, SK X/344, bez katalogizačního čísla, „Stanovy ABSA“, nedatováno (pravděpodobně 1925); NA, f. 207, k. 406, sign. 207-406-20/1-3, sign. 207-406-21.

25 V prvním roce činnosti akademie (1922/23) bylo mezi 216 studenty sedm Bělorusů, v následujících ročnících jejich podíl klesal: 1923/24 jich bylo pět z 349, 1924/25 devět z 495, 1925/26 šest z 541, 1926/27 osm z 613. Viz SLÁDEK, Z. – BĚLOŠEVSKÁ, L. a kol.: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice*, s. 40–42; viz též statistika posluchačů Ukrajinské volné univerzity v Praze v ročníku 1921/1922, dochovaná v AMÚ, ATGM, f. EB I., k. 107, sign. R 360 C/8, 336/3/tr/3.

26 *Archiv Univerzity Karlovy*, Praha (dále AUK), nacionály Filozofické, Přírodovědecké a Lékařské fakulty UK za léta 1921–1939 (dotazník Jana Jakubovského se nachází ve Fondu Lékařské

Do programu československé vlády navrhovala studenty Společnost běloruské školy ve Vilniusu, běloruské oddělení lotyšského ministerstva školství a zřídkka také národní komisariát (ministerstvo) BSSR. Prostřednictvím Mikuláše Veršinina prosazovala své kandidáty také Rada Běloruské lidové republiky, která jim zároveň i doporučovala, aby se v zájmu svého národa věnovali učitelství, zemědělství a lesnictví. Československé ministerstvo zahraničních věcí v létě 1922 zakročilo proti praxi, kdy byl od vybraných stipendistů vyžadován písemný závazek pracovat po ukončení studia pro běloruský národ, kde bude třeba, nebo se z této povinnosti vyplatit.²⁷

Veršinina činnost ve prospěch studentů nekončila získáním stipendijních míst, jako předseda Běloruské hromady se o ně dále staral ve spolupráci s Česko-ukrajinským komitétem pro podporu ukrajinských a běloruských studujících, který vznikl v srpnu 1921. Ten evidoval celkem sedm set studentů. Desetkrát více jich měl v péči Komitét pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům, v němž se v říjnu 1926 sloučil zmiňovaný česko-ukrajinský komitét s obdobnou organizací zaměřenou na podporu ruských studentů. Jeho aktivity financovalo přes Legiobanku ministerstvo zahraničních věcí, které rozdělvalo prostřednictvím ředitelství jednotlivých škol také studentská stipendia a nazpět získávalo přehled o chování a prospěchu žáků i posluchačů. Díky tomu dnes víme, že v roce 1924 podporovalo ministerstvo zahraničních věcí v rámci Ruské pomocné akce 6341 vysokoškoláků a středoškoláků, z toho celkem čtyřicet sedm Bělorusů.

Vizitka Mikuláše Veršinina, vyslance Rady Běloruské lidové republiky (exilové vlády) v Praze, zakladatele a ředitele zdejšího Běloruského archivu (Archiv Akademie věd ČR, Praha, fond Adolfa Černého)

fakulty UK, Zimní běh 1923/1924, záznam 708); podrobněji viz „Přehled osobností běloruského exilu v Československu“, publikovaný jako dodatek této studie.

27 MIROČICKIJ, L.: Belorusskoje Studěncestvo v emigracii v Praze (20-je gody). In: MAGIDOVÁ, M. ad.: *Russkaja, ukrainskaja i belorusskaja emigracija...*, s. 826–833; AMZV, f. 2. Sekce politická 1918–1939, k. 241, č. 124104, č. 29375, 1921.

Bělorusové se však v Praze, v Brně i Bratislavě vzdělávali také na vlastní náklady. Dokazují to Veršininovy prosby o československá studentská víza a rovněž informace, podle níž v akademickém roce 1924/1925 studovalo jen na Univerzitě Karlově celkem sto deset běloruských posluchačů.²⁸

Běloruští studenti prakticky kopírovali aktivity ruských a ukrajinských emigrantů a účastnili se práce řady politických i kulturních spolků, avšak pouze málokterí z nich se orientovali na spolupráci s ruskými emigranty.²⁹ Roku 1925 vznikla Běloruská (Kryvická) kulturní společnost Francyšaka Skaryny (*Belaruskaje (Kryvickaje) kulturnaje tavarystva im. Francyšaka Skaryny – BKT*), jejíž nakladatelství nejprve uvedlo Krečeuskeho sborník *Zamežnaja Belarus* a od roku 1931 začalo vydávat časopis *Iskry Skaryny*. V Praze vycházela také studentská periodika *Belaruski studěnt*, *eserská Perevjasla* a sovětským zastupitelstvím financovaný *Naš prameň*.³⁰ Oproti ostatním se však Bělorusům nepodařilo vytvořit vlivné vědecké instituce – úmysl vedení Běloruské hromady zřídit samostatný pedagogický ústav v Praze, který by poskytl zázemí padesáti studentům, dokud nebude možné přesídlit do Běloruska, neuspěl, neboť československé ministerstvo zahraničních věcí pro něj v roce 1923 ve svém rozpočtu nenalezlo potřebné finance.³¹ Janka Stankevič sice později vedl na Ukrajinském vysokém pedagogickém institutu Mychajla Drahomanova katedru bělorusistiky, při další ukrajinské vzdělávací instituci fungoval v letech 1927 až 1930 i Hrybův Běloruský vědecký kabinet a z iniciativy Mikuláše Veršinina vznikl roku 1928 také Běloruský archiv, rozhodující československou pomoc ani podporu ostatních běloruských exilových činitelů však nezískaly. Znovu chyběly finanční prostředky. Běloruský archiv, který československé úřady vytrvale odmítaly při-

28 *Archiv Akademie věd ČR, Praha (dále AAV), f. Krofta Kamil, k. 574, sl. 18, publikace Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci (Praha, Ministerstvo zahraničních věcí 1924); PODANÝ, Václav – BARVÍKOVÁ, Hana a kol.: Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938: Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice. Praha, Archiv AV ČR – Literární archiv Památníku národního písemnictví 1995, s. 16 n.*

29 V lednu 1925 vznikla studentská deklarace „Jedinstvo ruské kultury“, podobně zaměřena byla i Socialistická liga nového Východu, kterou pomáhal založit prezident BNR Pjatra Krečeuski (viz SLÁDEK, Z. – BĚLOŠEVSKÁ, L. a kol.: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice*, s. 130 n.).

30 RACHŮNKOVÁ, Zdeňka – ŘEHÁKOVÁ, Michaela – VACEK, Jiří: *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu: 1918–1945, sv. 1/3: Bibliografie s bibliografickými údaji o autorech*. Praha, Národní knihovna ČR 1996; VACEK, Jiří (ed.): *Ruská, ukrajinská a běloruská emigrace v Praze: Katalog výstavy. Praha 14.–15.8.1995*. Praha, Národní knihovna ČR 1995, s. 37.

31 NA, f. Archiv ministerstva zahraničních věcí – Ruská pomocná akce (AMZV-RPA), k. 306, písemnosti spolku Běloruská hromada, přípis Běloruské hromady v Praze ministerstvu zahraničních věcí č. 109 z 15.9.1923 a odpověď ministerstva z 18.9.1923. Za laskavé upozornění na obsah těchto dokumentů autorka vděčí Bohdanu Zilynskému.

jmout jinak než do úschovy, proto na konci druhé světové války sdílel osud Ruského zahraničního archivu. Obsah jeho „čtyř skříní“ – jedenáct tisíc archiválií, šest set osmdesát knih a dvě stě dvacet inventárních čísel – je dnes roztržštěn v ruských a běloruských archivních fondech.³² (Zčásti takto zmizel v roce 1945 i cenný společný osobní archiv Vasila Zacharky a Pjaty Krečeského).

Jediné spojení běloruských exilových politiků s československou vědou tak tvořil Slovanský ústav. Korespondenci s Bělorusy udržoval jeho člen Adolf Černý, přítel bratří Luckevičů, slavista a lektor Karlovy univerzity, který již před první světovou válkou otevíral ve *Slovanském přehledu* cestu příspěvkům o běloruské problematice. Slovanský ústav prezentoval běloruská témata na veřejnosti. Běloruské oddělení nechybělo na mezinárodních výstavách slovanských knih v letech 1925 a 1926, a díky Slovanskému ústavu ani na výstavě slavistiky a slovanské spolupráce v mladoboleslavském Národohospodářském ústavu v dubnu 1933. Další výstava běloruských knih pak proběhla v Praze a v Brně od května do července 1933.³³ Samotné běloruské národní úsilí česká veřejnost výrazněji ne-

Obálka časopisu Běloruský student, který ve dvacátých letech minulého století vydávalo v Praze Sjednocení běloruských studentských organizací

32 Uvádí se i jiný počet položek Běloruského archivu: 15 tisíc archivních jednotek, 200 periodik, 12 tisíc záznamů v kartotéce (viz VORANAVA, T. – HES, A. ad.: *Hramadska-kuturnaja čynnasc belaruskaj i rasijskaj emihraciji v Čechoslavakii*, s. 27 a 29; srv. SURMAČ, Hanna: *Belorusskij zagraničnyj archiv*. In: MAGIDOVÁ, M. ad.: *Russkaja, ukrainskaja i belorusskaja emigracija...*, s. 85–91). Část dokumentů o běloruském studentském životě v Praze je dnes uložena v Minsku v Běloruském státním archivu – Muzeu literatury a umění v osobních fondech Pauliny Mjadzjolkové, Mikolaje Šimanky a v Národním archivu republiky Bělorusko ve fondu 458 (Kastus Jezavitav) a fondu 459 (Vasil Rusak).

33 AAV, f. Černý Adolf, k. 5, inv. č. 380, 391, 395; f. Slovanský ústav, k. 28, inv. č. 187; *Katalog výstavy slavistiky a slovanské spolupráce*. Mladá Boleslav, Hejda 1933, s. 7; VORANAVA, T. – HES, A. ad.: *Hramadska-kuturnaja čynnac belaruskaj i rasijskaj emihraciji v Čechoslavakii*.

reflektovala a jeho akce se odehrávaly v úzkém kruhu zainteresovaných. Skromný rozměr překročila pouze oslava pátého výročí založení Běloruské lidové republiky, kterou provázela koncert studentského sboru v Obecním domě uvedený profesorem Karlovy univerzity Javhenem Ljackým.³⁴ Přestože se podobnou akci již nepodařilo zorganizovat, běloruská otázka měla své zastánce. Svědčila o tom nejen „Běloruská příloha“ *Poděbradských novin* v roce 1928, ale také vstřícnost k práci Mikoly Iljaševiče. Publikoval ve *Sborníku Československé společnosti zeměpisné*, nakladatelství Český čtenář vydalo jeho přehled *Bělorus a Bělorusové* a byl dokonce přizván ke zpracování nové edice *Ottova slovníku naučného*. Jakkoli široký byl však prostor, který jeho běloruským heslům redakce oproti původnímu vydání encyklopedie ponechala, srovnání s pozorností věnovanou pobaltským státům dokládá znovu rozdíl v jejich prospěch. Jistý odstup naznačuje i skutečnost, že zpracování hesla „Minsk“, který encyklopedie bez výhrad akceptovala jako hlavní město BSSR, bylo svěřeno jinému autorovi.³⁵ Také Jaroslav Bidlo, jehož přednášky o dějinách Slovanů navštěvovala většina běloruských studentů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Bělorusy akceptoval jako samostatný národ, výklad aktuální situace však omezil na konstatování, že se bolševikům podařilo díky tamnímu proletariátu a válečnému úsilí udržet původní centralizaci navzdory odstředivým národním snahám.³⁶

Uvnitř pražské skupiny běloruských exilových politiků docházelo k neshodám. Svou roli v nich hrály první úspěchy sovětské národnostní politiky v BSSR i zvýšená aktivita sovětské tajné policie mezi emigranty. Rozpory vyvrcholily na berlínské konferenci v říjnu 1925, kde část běloruských exulantů zvolila život v Sovětském svazu. Toto rozhodnutí zasáhlo i organizace v Československu. V jeho důsledku došlo k novému rozkolu, který běloruský exil dále oslabil.³⁷

Zároveň začali do Vilniusu a polského západního Běloruska odjíždět úspěšní absolventi československých vysokých škol. Noví studenti, kvůli celkovému přečerpá-

34 ŽUK-HRYŠKEVIČ, V.: *25-ha sakavika*, s. 18–22.

35 Za upozornění na Iljaševičův podíl při zpracování slovníkových hesel i na „Běloruskou přílohu“ *Poděbradských novin* (roč. 14, č. 10 (1928)) děkuje autorka Bohdanu Zilynskému. Viz hesla „Běloruská literatura“ a „Bílá Rus“ in: NĚMEC, Bohumil (ed.): *Ottův slovník naučný nové doby: Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*, sv. I/1. Praha, J. Otto 1930, s. 536 n., 613–615; srv. hesla „Bělorusjija“ a „Bělorusové“ in: *Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, sv. 3. Praha, J. Otto 1890, s. 704 n.; dále viz hesla „Litva“ a „Lotyšsko“ in: BENDA, Antonín – BRAITO, Silvestr M. – CIBULKA, Josef ad. (ed.): *Ottův slovník naučný nové doby*, sv. III/2. Praha, J. Otto 1930, s. 1237–1245, 1291–1300; heslo „Minsk“ in: CIBULKA, Josef – DĚDINA, Václav – FISCHER, Jaroslav ad. (ed.): *Ottův slovník naučný nové doby: Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému*, sv. IV/1. Praha, Novina 1936, s. 280; ILJAŠEVIČ, Mikola: *Bělorus a Bělorusové*. Praha, Český čtenář 1930.

36 BIDLO, Jaroslav: *Dějiny Slovanstva*. Praha, Vesmír 1927, s. 253.

37 MIRONOWICZ, Eugeniusz: *Białoruś*. Warszawa, Trio 1999, s. 55–67.

ní prostředků určených na Ruskou pomocnou akci, však stipendia nezískávali. Aktivity běloruských spolků značně poklesla. Na počátku třicátých let, kdy čistka v Akademii věd BSSR v Minsku prozradila iluzornost nadějí navrátilců, kteří podlehli lákadlům bělorutenizační kampaně, vypukla hospodářská krize.³⁸ Přestože o drastických změnách v běloruské akademii, kterou sovětská moc prohlásila za nepřátelské centrum, měla československá odborná veřejnost pravděpodobně informace, další podpora běloruské komunity ze strany pražské vlády nebyla za daných podmínek ekonomicky možná.³⁹

Úpadek a zánik

Sociální postavení Bělorusů v Československu se ve třicátých letech dále zhoršovalo, protože při hledání práce byli jako cizinci oproti místním občanům znevýhodňováni. Pochopitelně se jich dotkly také změny související se sbližováním Prahy s Moskvou. V roce 1934 běloruské hnutí v Československu ztratilo smrtí Mikuláše Veršinina nejobětavějšího zastávce. Sotva čtyřicetiletý Tamaš Hryb, který ho mohl nahradit, zemřel o čtyři roky později. Následující rozklad dřívějších aktivit exilu popsala ve svých pamětech běloruská básnířka Larysa Henijušová, která se tehdy z Polska přestěhovala do Prahy za svým manželem. Poznala zdejší hlavní běloruské činitele a sbližila se dokonce s prezidentem Rady Běloruské lidové republiky Vasilem Zacharkou. Ten podle ní emigranty podporoval a zajímal se také o dění v Bělorusku, ale až na občasně protesty u Společnosti národů významnější politickou činnost nevyvíjel. Ačkoli se ještě roku 1939 podařilo knižně publikovat Rusakův národopisný náčrt Běloruska,⁴⁰ prostředky nutné k účinnějšímu prosazování běloruských cílů v Praze chyběly. Rozhodující postavení v této situaci postupně získal movitý lékař Ivan Abramovič Jermačenko. Náhlý vzestup jeho zájmu o národní život i působení jím řízené pobočky Běloruského výboru svépomoci za protektorátu⁴¹ hodnotila Henijušová negativně,

38 Podrobněji o čistkách a teroru v BSSR, v něž se proměnila bělorutenizační kampaň, viz PROŤKO, Taťana S.: *Stanovlenije sovětskoj totalitarnej sistěmy v Belarusi: 1917–1941 gg.* Minsk, Tesej 2002; MIRANOVIČ, Javhen: *Saveckaja Belarus: 1921–1939.* In: TÝŽ: *Najnovšaja historyja Belarusi.* Sankt Petěrburg, Něvski prascjah 2003, s. 53–76.

39 AAV, f. Slovanský ústav, k. 36, Běloruská akademie věd v Minsku – informace o organizaci a činnosti, 30.1.1930.

40 RUSAK, Vasil: *Belarus / Weissruthenien: Kurzer ethnographischer Entwurf übersetzt aus dem weissruthenischen.* Prag, Weissruthenischer (krywitschen) Kulturverein Dr. F. Scaryna 1939.

41 Běloruský výbor svépomoci (*Belaruskij kamitět samapomačy*) vznikl jako součást běloruského byra říšského ministerstva vnitra na základě rozhodnutí konference běloruských emigrantských center v Gdaňsku v roce 1939. K pobočkám ve Varšavě, Krakově a Bělé-Padljašské se v létě 1940 přidaly pobočky v Poznani, Lodži, Toruni, Lipsku, Mnichově a také v Praze, kde výbor fungoval jako jediná legální běloruská národní organizace v protektorátu.

Obálka knihy *Abyste věděli, sestavené z korespondence Larysy Henijušové (Kab vy vedali: Z epistaljnaj spadžyny (1945–1983). Minsk, Limaryus 2005)*

a to zejména po německém útoku na Sovětský svaz, kdy Jermačenka zaujal postoj plně loajální k hitlerovské říši. Podobně postupovali v naději na rozklad Sovětského svazu a vznik samostatného běloruského národního státu pod německým patronátem i jiní Bělorusové. Prezident Zacharka, který názory Henijušové ovlivňoval, však v horlivosti zaostával za nejvýraznějšími postavami tohoto trendu Jermačenkem, a především Mikalajem Šcorsem, šéfem čerstvě založeného Běloruského národního centra v Berlíně.⁴²

Částečné vystrážlivění z neopodstatněných nadějí přišlo ještě za války, naplno se však realita prosadila teprve po jejím skončení. Ivan Jermačenka se zachránil útekem do amerického zajetí, jiní Bělorusové však takové štěstí neměli: například historik Mikola Iljaševič nebo podnikatel Vasil Rusak zmizeli poté, co je na československém území zajistily sovětské orgány. „Zničení fyzicky – budeme silní duchem, z něho se znovu zrodíme a budeme žít dál,“

psala v roce 1947 Henijušová v dopise z Prahy svému příteli a dodávala: „Hrdou hlavu mají pouze dva z nás: já a můj syn.“⁴³ Československá komunita emigrantů z Ruska se téhož roku podstatně zúžila v důsledku opce pro Sovětský svaz. Po únorovém převratu moskevské vedení požádalo o vydání emigrantů, kteří spolupracovali s hitlerovským Německem. Československé úřady se jejímu přání bez bližšího zkoumání jednotlivých akt podrobily. V případě citované Larysy Henijušové dokonce bez ohledu na to, že mezitím získala československé občanství.⁴⁴

42 HENIJUŠ, Larysa: *Spovedz*. Minsk, Mastackaja litératura 1993. Příprava textu, předmluva, komentáře M. M. Čajavski.

43 HENIJUŠ, Larysa: *Kab vy vedali: Z epistaljnaj spadžyny (1945–1983)*. Minsk, Limaryus 2005, s. 14.

44 MIRANOVIČ, Javhen: Německaja akupacyjnaja politika. In: TÝŽ: *Najnovšaja historyja Belarusi*, s. 130–147; HENIJUŠ, L.: *Spovedz*, s. 27–67; TÁŽ: *Kab vy vedali*. Osud Běloruska Henijušová

Byla to odplata za několik článků a básní zveřejněných v běloruském tisku vydávaném v říši? Vyhnula by se Henijušová deportaci do Minska, vyhnanství nebo zákazu publikace svých veršů, kdyby běloruský exil zachoval věrnost druhé československé republice? Podobné otázky, které poslední kapitola dějin běloruského exilu v meziválečném Československu otevírá, může uspokojivě zodpovědět teprve další výzkum archivního materiálu.

Závěrem budiž řečeno, že Ruská pomocná akce, která Bělorusy převážně do Československa po první světové válce přivedla, umožnila řadě z nich dokončit vysokoškolské vzdělání. Dosáhla tak svého hlavního cíle. Splnění politických plánů emigrantů, nalezení ekonomické podpory pro ně, případně jejich integrace do československé společnosti, to už v plánu Ruské pomocné akce nebylo a neusilovala o to ani československá zahraniční politika.⁴⁵

reflektovala i v básnické sbírce *Ad rodných niv: Veršy. / Von der Heimatflur: Gedichte*. Praha, Drukerei Politiky 1942.

45 Autorka děkuje Michalu Plavcovi a Luboši Veselému za spolupráci při archivním výzkumu.

Přehled osobností běloruského exilu v Československu*

Abramčyk Mikola/Mikuláš

(1903–1970), působil jako zástupce Rady BNR ve Vilně. V letech 1924–1929 studoval na Filozofické fakultě UK, dva poslední roky pobíral stipendia ministerstev zahraničí a školství. Žil v Berlíně, kde v roce 1941 organizoval Běloruskou radu svépomoci, a v Paříži, kde zemřel.

Alexjuk Valerian

Narozen 1901 ve Vilně, od roku 1921 studoval v Praze Lékařskou fakultu UK.

Aniskovič Viktor

v roce 1921 pražský vysokoškolský student, člen Běloruského selského svazu v Praze a Prvního pražského běloruského sokolského kroužku

Astapkevič Pjatra/Petr

Narozen 1898 v Minské gubernii, od akademického roku 1921/1922 studoval Přírodovědeckou fakultu UK, v roce 1932 byl členem kontrolní komise Běloruské rady v Praze, dosáhl titulu inženýra.

Babrovič/Bobrovič Kazimír, Jan

Narozen 1902 ve Vilenské gubernii, od roku 1921 studoval Lékařskou fakultu UK, předseda Běloruského studentského klubu F. Skaryny.

Badunovová Paluta

(1885–1938), členka Sdružení běloruského pokrokového studentstva v Praze, patřila k vedení běloruských eserů, v Praze žila v letech 1923–1925, poté se odstěhovala do SSSR.

Bakač Petr

Narozen 1907 v Grodenské gubernii, roku 1928 maturoval na Prvním běloruském gymnáziu ve Vilně, v letech 1937–1939 studoval na Filozofické fakultě UK.

Baran Sergej/Siarhiej

(1894–1937), poslanec polského Sejmu v letech 1922–1923. Organizoval protipolský odpor na Grodensku a Białystocku, za což byl odsouzen k osmi letům vězení. Účastnil se pražské Všeběloruské konference v roce 1921. Od roku 1930 žil v SSSR, kde byl později jako polský špion zastřelen.

* Tento přehled je sestaven s důrazem na osobnosti, které se podle dokumentů aktivně podílely na činnosti běloruských organizací v meziválečném Československu. Ačkoli byl pro zjištění biografických údajů využit Archiv Univerzity Karlovy, nezahrnuje jména všech tehdejších běloruských studentů či stipendistů, kteří v Praze, Poděbradech, Brně nebo Bratislavě pobývali. V tomto směru je třeba odkázat na fondy archivů konkrétních vysokých škol. Ze stejného důvodu přehled neobsahuje ani jména těch, kteří se na území dnešního Běloruska narodili, hlásili se však k jiné národnosti.

Basevič Michal

Narozen 1893 ve Slucku, v roce 1918 studoval v Moskvě, od roku 1922 student Lékařské fakulty UK.

Busel Sergej

člen vedení Běloruské hromady v Praze a člen Zahraniční skupiny Běloruské strany socialistů-revolucionářů

Buska Xenofont

člen vedení Běloruské hromady v Praze

Cvetkov/Cvjatkov Petr/Pjatra

Bývalý spolupracovník Vojensko-diplomatické mise Rady BNR v Rize, studoval UK. Později se stal jedním z vůdců marxistického kroužku běloruských studentů a prosovětského Svazu občanů BSSR v Praze.

Cvikevič/Ćwikiewicz Aljalexandr/Alexandr

(1888–1937), historik a filozof. Od roku 1919 ministr zahraničních věcí běloruské vlády, se kterou roku 1920 přesídlil do Kaunasu. V Praze byl roku 1921 přítomen na Všeběloruské konferenci. V letech 1923–1925 byl premiérem běloruské vlády, v polovině 20. let odcestoval do SSSR a stal se profesorem Akademie věd BSSR, v roce 1937 byl zastřelen.

Čarnecki Mikola (1899–1944)

historik. Na doporučení běloruského zastupitelství v Kaunasu studoval od roku 1922 Filozofickou fakultu UK, získal stipendium Česko-ukrajinského komitétu a doktorskou práci obhájil v roce 1929. Byl členem Zahraniční skupiny Běloruské strany socialistů-revolucionářů, členem Sdružení běloruského pokrokového studentstva, organizace Volná hromada a členem prezidia ABSA. Od léta 1929 žil v západním Bělorusku a spolupracoval s litevským časopisem *Zolak*.

Dejlis

Člen Běloruské rady v Praze, za své vystoupení na berlínské konferenci byl v roce 1925 vyloučen.

Duz-Duševskij Klavdij

(1891–1959), běloruský veřejný činitel, architekt, účastnil se Všeběloruské konference v Praze v roce 1921.

Dvarčanin/Dwarczanin Ihnat/Ignác

(1895–1937), básník a literární vědec. První předseda Běloruského studentského spolku F. Skaryny v Praze, stál v čele Sdružení běloruského pokrokového studentstva, redaktor časopisů *Perevjasla* a *Prameň*. Získal stipendium Česko-ukrajinského komitétu a v letech 1921–1925 studoval na Filozofické fakultě UK. Po absolutoriu odešel do Polska, kde byl na léta 1928–1930 zvolen do Sejmu. V roce 1930 byl odsouzen na osm let do vězení, v rámci výměny politických vězňů se v roce 1932 dostal do SSSR, kde byl o rok později uvězněn a v roce 1937 zastřelen.

Halavinski/Golovinskij Aljalexandr/Alexandr

student lesnictví na ČVUT, předseda ABSA

Básnířka Larysa Henijušová (repro z knihy Kab vy vedali)

Henijuš/Genijuš Ivan/Janka/Jan Pjatrovič

Narozen v roce 1902, manžel básnířky Larysy Henijušové. V Praze studoval jako stipendista Česko-ukrajinského komitétu v letech 1922–1927 na Lékařské fakultě UK. Byl členem Běloruského selského svazu a Prvního pražského běloruského sokolského kroužku. Spolu s manželkou byl vydán v roce 1948 do SSSR.

Henijušová/Genijušová, rozená Miklaševičová Larysa Antonovna

(1910–1983), běloruská básnířka, občanka meziválečného Polska, absolventka polského humanitního gymnázia ve Vaukavysku. Do Prahy přišla za svým mužem v roce 1937 nebo 1938, byla tajemnicí Rady BNR. Za války přispívala do berlínského časopisu *Ranica*. Ač získala spolu s manželem v červnu

1947 československé občanství, byla v roce 1948 zatčena, občanství zbavena a vydána sovětským orgánům. V Minsku byla poté odsouzena k 25 letům vyhnanství. Do Běloruska se vrátila v roce 1956, od roku 1963 směla publikovat v sovětském tisku.

Hiris/Giris Leon

náhradník člena kontrolní komise Běloruské rady v Praze v letech 1929–1930

Hiris/Giris Michas

předseda ABSA

Holubová Marie

Narozena 1893 v Petrohradě, získala stipendium Česko-ukrajinského komitétu a v letech 1922–1927 studovala na Lékařské fakultě UK.

Hryb/Gryb Tamaš/Tomáš

(1895–1938), narozen v Poljaně ve Vilenské gubernii, studoval v Petrohradě, kde byl v únoru 1917 zvolen do Sovětu vojenských a dělnických zástupců, zároveň organizoval Všeběloruský kongres v Minsku jako jeho tajemník. V roce 1918 se stal ministrem zemědělství Varonkovy vlády BNR, v Lastouského vládě byl ministrem vnitra. V Praze byl poprvé na Všeběloruské konferenci v roce 1921, od roku 1922 zde žil, získal stipendium Česko-ukrajinského komitétu a v roce 1928 absolvoval Filozofickou fakultu UK. Jako hlavní ideolog běloruských eserů vedl organizaci Nová obec a byl místopředsedou Sdružení běloruského pokrokového studentstva. V letech 1928–1930 pracoval jako lek-

tor běloruského jazyka na Ukrajinském vysokém pedagogickém institutu Mychajla Drahomana. Pracoval ve slovanském archivu ministerstva zahraničí, byl vedoucím Běloruského vědeckého kabinetu, od roku 1934 vedl Běloruský archiv v Praze. Působil jako předseda BKT, spolupracoval s časopisy *Iskry Skaryny* a *Slovan-ská revue*.

**Hryškevič/Griškevič Francyšak/
František**

(1905–1946?), absolvoval První běloruské gymnázium ve Vilně, v letech 1926–1931 studoval na Filozofické fakultě UK s podporou stipendia Komitétu pro umožnění studia ruským a ukrajinským studentům. Účastnil se práce ABSA i BKT, od roku 1929 byl místopředsedou výboru Běloruské Rady v Praze. Po promoci se vrátil do západního Běloruska.

Hryškevič/Žuk-Hryškevič Vincent

Narozen 1903, středoškolské studium začal na běloruském gymnáziu v Budslavi a dokončil na Prvním běloruském gymnáziu ve Vilně. V letech 1922–1926 vystudoval na Filozofické fakultě UK, působil jako předseda ABSA.

Huzouski/Guzovski Michas

Narozen v roce 1886, účastnil se pražské Všeběloruské konference v roce 1921, od téhož roku žil ve Vilně, zemřel v SSSR.

Iljaševič Mikola/Mikuláš

Narozen v roce 1903, po maturitě na Prvním běloruském gymnáziu ve Vilně obdržel stipendium československého ministerstva zahraničí a v letech 1923–1928 vystudoval historii na Filozofické fakultě UK. Působil jako sekretář a tiskový referent ABSA, byl členem BKT. Autor přehledu *Bělorus a Bělorusové* (1930). Po osvobození Československa v roce 1945 byl zajištěn sovětskými orgány.

Jermačenka/Jermačenko Janka/Jan/Ivan Abramovič

(1894–1970), s armádou generála Wrangela odešel do Cařihradu, později

Tamaš Hryb, eserský politik a kulurní organizátor (repro z výstavního katalogu Tacjany Voranavové, Aljaksana Hese ad. Hramadska-kulturnaja čynnasc belaruskaj i rasijskaj emihracyji v Čechaslavakii 1921–1938. Minsk, Nacyjanalny archiv Respubliki Belarus 2002)

působil jako vyslanec Rady BNR na Balkáně (na konzulárním oddělení v Bulharsku a v Bělehradě). V roce 1922 získal stipendium Česko-ukrajinského komitétu a zapsal se na Lékařskou fakultu UK, kterou absolvoval v roce 1929. Vydal několik knih o léčení pohlavních chorob. Člen vedení Běloruské hromady v Praze a předseda Prvního pražského běloruského sokolského kroužku, člen Běloruského selského svazu a dalších organizací. Za druhé světové války vystupoval jako říši loajální zástupce běloruských národních zájmů, řídil Běloruský výbor svépomoci a vlastní Běloruské nakladatelství. Před sovětskou armádou uprchl do amerického zajetí a vystěhoval se do USA, kde pomáhal založit Bělorusko-americký pomocný výbor v South River (New Jersey).

Jermačenkova Vera

Narozena 1901 v Besarábii, v roce 1922 se při zápisu na Lékařskou fakultu UK přihlásila k běloruskému mateřskému jazyku, v letním semestru k ukrajinskému jazyku a ukrajinské národnosti. Patřila k vedení Běloruského selského svazu v Praze.

Jezavitav/Jezovitov Kastus/Kanstancin/Konstanty

(1893–1946), vedl Centrální běloruskou vojenskou radu a pomáhal založit Běloruskou lidovou republiku, za to byl na konci války krátce vězněn sovětskými orgány. V Praze se účastnil Všeběloruské konference v roce 1921. Řídil běloruské gymnázium v Lotyšsku a vydal knihu o lotyšských Bělorusech (1927). Zemřel v Minsku ve vězení.

Kaberac Michas

(1902–1928), absolvent Univerzity Karlovy, člen studentské sekce Běloruské hromady, člen Sdružení běloruského pokrokového studentstva a ABSA.

Kaloša/Kološa/Kaloszi C. Ales/Alexander Michajlovič/Jakubovič

Narozen 1905 v Zajamnu, inženýr, byl polským občanem, v roce 1939 se údajně neúspěšně pokusil získat sovětské občanství. V Praze působil jako pokladník a člen výboru Běloruské rady, v letech 1940–1942 byl jako totálně nasazený zástupcem pražské odbočky běloruského zastupitelství v Německu a v roce 1944 údajně vyzval k zesílení boje proti Rudé armádě. Po válce proto sovětské orgány požádaly o jeho vydání. Ještě v květnu 1947 se stal československým občanem, vzápětí byl však podle retribučních dekretů obviněn a občanství pozbyl. V březnu 1948 byl v Klatovech jako cizinec zatčen a v roce 1949 pak odsouzen k 25 letům odnětí svobody. V září 1955 byl předán zástupcům ministerstva vnitra ČSR. Jeho manželkou byla Češka Olga.

Kandratovič/Kondratovič Kipryjan/Cypryan Antonavič

(1859–1932), generál carské armády, od listopadu 1917 z pověření sjezdu běloruských vojáků západního frontu organizoval z Grodna samostatné běloruské ozbrojené složky. Počátkem roku 1919 odjel do Paříže jako člen běloruské delegace při mírové konferenci.

Kaplan Benjamin

Narozen 1906 v Baranovičích, absolvent Prvního běloruského gymnázia ve Vilně. Roku 1923 mu mělo československé vyslanectví ve Varšavě udělit vízum, aby na vlastní náklady studoval pražskou techniku.

Karpovič Samuel

Narozen 1906 v Grodnu, absolvent běloruského gymnázia a Německé vysoké školy technické v Praze, v zimním semestru 1927/1928 zapsán na Přírodovědeckou fakultu UK.

Klauski T.

člen Běloruské rady v Praze

Klavsuť/Klavsuc Fjodor/Theodor/Chvedar

Narozen 1900 v Seňavské Slobodě, po maturitě na gymnáziu v Novogrůdku přišel v roce 1922 do Prahy, kde absolvoval Lékařskou fakultu UK. Byl členem vedení Běloruského selského svazu v Praze, členem ABSA, členem kontrolní komise Běloruské rady a knihovníkem Prvního pražského běloruského sokolského kroužku. V roce 1945 byl v Třebíči jako československý státní příslušník na příkaz ministerstva vnitra zatčen za údajné udavačství a kolaboraci, vzápětí byl však propuštěn, vyšetřován na svobodě a osvobozen.

Klimovič Adolf

(1900–1970), po ukončení Prvního běloruského gymnázia ve Vilně studoval od roku 1921 na pražské technice agronomii, v roce 1922 se zapsal na Filozofickou fakultu UK. Patřil k vedení Běloruské křesťanské demokracie a účastnil se pátého Uniatského kongresu ve Velehradě. Inicioval vznik ABSA a vedl jeho mezinárodní oddělení. Od roku 1928 žil ve Vilně. Jeho osobní archiv je dnes v Minsku v oddělení rukopisů Ústřední vědecké knihovny Běloruské akademie věd.

Krahelski Ja.

Stál v čele prvního běloruského mládežnického klubu na českém území s názvem „Tábor“. Organizace založená v roce 1905 usilovala o kulturní osvětu mezi svými krajany a snažila se českou veřejnost informovat o minulosti a současnosti Běloruska.

Kraskovská/Kraskouská Ljudmila

(1904–2000), významná archeoložka a etnografka. Maturovala na Běloruském gymnáziu ve Dvinsku, v roce 1924 se přestěhovala do Prahy. Absolvovala Filozofickou fakultu UK a Ukrajinský vysoký pedagogický institut Mychajla Draho-manova (1929). Od akademického roku 1925/1926 uváděla v univerzitních nacionálech běloruskou národnost a litevskou státní příslušnost, prokazovala se litevským pasem. V letech 1929–1930 pracovala v Národním muzeu, v roce 1931 přijala nabídku Slovenského národního muzea v Bratislavě, kde později vedla archeologické oddělení.

Kraskovská/Kraskouská Olga

studentka Univerzity Karlovy

Kraskovskij/Kraskouski Ivan

(1880–1955), běloruský spisovatel a pedagog, od roku 1922 ředitel Běloruského gymnázia v lotyšském Dvinsku. Roku 1925 se vrátil do SSSR, kde ve 30. letech musel čelit pronásledování. Po druhé světové válce žil v Československu. Jeho osobní archiv je dnes v Minsku v oddělení rukopisů Ústřední vědecké knihovny Běloruské akademie věd.

Krečuski/Krečevský Pjatra/Petr/Pjatrus A.

(1879–1928), básník, dramaturg a historik. Narozen v Grodenské gubernii, absolvoval vilenský duchovní seminář, pak učil, do první světové války pracoval v bance, poté sloužil v carské armádě. V únoru 1917 se stal předsedou Sovětu vojenských a dělnických zástupců v Baryšově, byl členem výkonného výboru Všeběloruského sjezdu v roce 1917. Od prosince 1919 do roku 1928 zastával funkci předsedy Rady BNR. Do exilu odešel v roce 1920. V Praze byl poprvé na Všeběloruské konferenci v roce 1921, od roku 1923 zde trvale žil, jako socialista a federalista byl jedním ze zakladatelů Socialistické ligy nového Východu. Roku 1924 inicioval vznik Běloruské rady v Praze, působil jako redaktor sborníku *Zamežnaja Belarus*. Je pochován na Olšanských hřbitovech.

Lastouski/Lastovský Vaclav/Václav

(1883–1937), od roku 1920 působil v Kaunasu jako premiér běloruské exilové vlády, v roce 1921 uzavřel s československou vládou dohodu o studentských stipendiích a účastnil se v Praze Všeběloruské konference. Žil v Litvě, pracoval jako redaktor časopisů *Belaruskij stah* a *Krivič*, finančně podporoval pražskou běloruskou emigraci. V letech 1927–1929 byl ředitelem Běloruského státního muzea. Později byl v SSSR obviněn z protisovětské činnosti a zastřelen.

Lauski/Lavský Vjačeslav/Václav

(1900–1951), člen vedení Běloruského selského svazu v Praze, předseda ABSA a člen evropského Sdružení běloruských studentských organizací, sekretář Prvního pražského běloruského sokolského kroužku, od roku 1928 též tajemník Běloruské rady. V roce 1929 absolvoval pražské ČVUT a odešel učit na běloruské gymnázium v Novogrůdku.

Lembovič Jan

Narozen 1895 ve Slucku, studoval filozofii v Charkově, roku 1922 se zapsal na Lékařskou fakultu UK.

Lisevič

člen Běloruské rady v Praze

Ljackij Jevgenij Alexandrovič

(1868–1942), slavista, etnograf, autor řady odborných prací. Narodil se jako Rus v Minské gubernii, absolvoval moskevskou univerzitu a v roce 1917 emigroval do Finska. Od roku 1922 působil v Praze jako profesor ruské řeči a kultury na Univerzitě Karlově. Zasadil se o zřízení ruského nakladatelství Plamja v Praze, byl předsedou Ruské historické společnosti v Praze, vedl také přednášky pro Slovanský ústav. Jeho osobní fond je uložen v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze.

Luckevič Anton

(1884–1946?), ideolog běloruského národního obrození, iniciátor vyhlášení nezávislosti Běloruska, jehož zájmy se jako předseda rady ministrů a ministr zahraničních věcí exilové vlády pokoušel hájit i na pařížské mírové konferenci. V roce 1919 se proto také údajně setkal s prezidentem Masarykem. Působil v Polsku, v roce 1939 byl zatčen agenty NKVD a zmizel.

Luckevič Ivan

(1881–1919), etnograf, archeolog a novinář, bratr Antona Luckeviče, užíval pseudonym Kaljada. V letech 1903–1919 se aktivně zapojil do běloruského národního hnutí, v roce 1908 se účastnil Všeslovanského sjezdu pokrokového studentstva v Praze.

Lubgin Josef/Ja.

Narozen 1902 v Duboli, od roku 1922 studoval na Lékařské fakultě UK, patřil k vedení Prvního pražského běloruského sokolského kroužku.

Lucky Michael

Narozen 1904 v Drisse, maturoval na Běloruském gymnáziu v Dvinsku, v letech 1923–1927 studoval na Přírodovědecké fakultě UK jako stipendista československého ministerstva zahraničí. Zprvu se hlásil k běloruské národnosti, v roce 1925 pak k ruské.

Makovský Věceslav

Narozen 1905 ve Vilně, po maturitě na Prvním běloruském gymnáziu ve Vilně studoval na Lékařské fakultě UK.

Mališevskij Igor

Narozen 1894 ve Vilně, v roce 1925 uzavřel studium Ruské právnické fakulty v Praze a zapsal se jako běloruský uprchlík na Filozofickou fakultu UK. V akademickém roce 1927/1928 označoval v univerzitním nacionálu svou národnost za ruskou.

Mamoňka Jazep

(1889–1937), v roce 1921 se účastnil v Praze Všeběloruské konference, o rok později začal v Československu studovat hospodářství. Byl posluchačem Ukrajinské zemědělské akademie v Poděbradech a členem Sdružení běloruského pokrokového studentstva v Praze. Studium nedokončil a roku 1925 se odstěhoval do Litvy. Zemřel v SSSR.

Menski/Menke Lev

Narozen 1905 ve Vilně, absolvoval tamní První běloruské gymnázium. V letech 1922–1926 studoval na Přírodovědecké fakultě UK jako stipendista československého ministerstva zahraničí. Člen Běloruské rady v Praze, spolu s dalšími šesti členy z ní však kvůli vnitřním sporům vystoupil.

Mozalevský/Mozalevskij Lev

Narozen 1901 v Grodenské gubernii, maturoval na grodenském reálném gymnáziu. V roce 1922 získal stipendium Česko-ukrajinského komitétu a zapsal se na Filozofickou fakultu UK, studium ukončil v roce 1925.

Orsa Alexandr

Narozen 1896 v Něhněvičích, po maturitě na gymnáziu v Novogrůdku absolvoval v letech 1925–1929 Přírodovědeckou fakultu UK. Byl členem kontrolní komise Běloruské rady v Praze v roce 1928.

Petkevič Vaclav

Narozen 1903, absolvoval Běloruské gymnázium ve Dvinsku a v roce 1923 se zapsal na Filozofickou fakultu UK.

Prokulevič Uladzimir/Vladimir

(1887–1938), člen vedení BNR, spoluzakladatel Běloruské rady v Praze, od-

kud byl roku 1925 za své vystoupení na berlínské konferenci vyloučen. V Praze žil v letech 1922–1925, pak vycestoval do SSSR. Manželka Alžběta, rozená Kalacká, pracovala jako pedagožka.

Punský Israel

Narozen roku 1903 ve Vilně, absolvent tamního Prvního běloruského gymnázia. V roce 1923 žádal československé vyslanectví ve Varšavě o vízum ke studiu na Přírodovědecké fakultě UK na vlastní náklady.

Rusak Vasil

(1896–1946?), absolvent oboru agronomie na ČVUT, v roce 1921 se účastnil v Praze Všeběloruské konference. Byl členem prezidia ABSA, místopředsedou Běloruské rady v Praze a členem BKT, v letech 1924–1925 působil v Dramatickém kroužku. Manželstvím získal v roce 1938 československé občanství a začal podnikat v gastronomii. Byl členem Opery studia v Praze, financoval *Iskry Skaryny* a za německé okupace pomohl několika židovským rodinám. V květnu 1945 byl zatčen příslušníky Rudé armády. V lednu 1946 o něm československé úřady mohly jeho ženě A. Rusákové-Šuldové sdělit pouze tolik, že mu při zatčení sovětsí vojáci oznámili, že ho odvezou do Leningradu, protože pracoval proti SSSR.

Rydleuski/Rydlevskij Ljavon/Leon

(1903–1953), v roce 1929 absolvoval Ukrajinskou hospodářskou akademii v Poděbradech. Poté vycestoval do Francie, kde se postavil do čela tamní běloruské emigrace. Za války vystupoval jako antifašistický aktivista.

Sak Jan

inženýr, člen kontrolní komise Běloruské rady v Praze v roce 1930

Sak Jazep/Josif

člen vedení Běloruského selského svazu v Praze

Sak Juljan/Julián

Narozen 1893, po maturitě na gymnáziu v Novogrůdku studoval v letech 1922–1928 na Lékařské fakultě UK. Byl členem vedení Běloruského selského svazu.

Siemiacki Trofim

Narozen 1859, v Praze studoval nejprve Bohosloveckou fakultu UK, v ročníku 1931/1932 se zapsal na Filozofickou fakultu UK jako Bělorus polské státní příslušnosti. Intenzivní studium (až 85 hodin týdně) ukončil v roce 1934.

Sjapira

člen Běloruské rady v Praze

Slaněvski/Slaněvský Ihnat/Ignác

Narozen 1900 v Kupicku, v letech 1922–1927 vystudoval historii na Filozofické fakultě UK jako stipendista československého ministerstva zahraničí. Byl členem studentské sekce Běloruské hromady a Běloruského selského svazu, pokladníkem Prvního pražského běloruského sokolského kroužku, v roce 1929 kandidátem prezidia výboru Běloruské rady v Praze. Po ukončení studia se vrátil do západního Běloruska.

Solovjev Arkadi

Narozen 1902 ve Dvinsku, získal stipendium Česko-ukrajinského komitétu a v roce 1922 se zapsal na Přírodovědeckou fakultu UK.

Stankevič Adam

(1891–1949), katolický duchovní a historik, jeden ze zakladatelů a člen vedení Běloruské křesťanské demokracie. Žil ve Vilně, kde v letech 1924–1926 působil ve Sdružení běloruské školy a jako redaktor časopisu *Krynica*. Zemřel ve vyhnanství na Sibiři.

Stankevič/Stankevič-Vojcechovič Jan/Janka

(1891–1976), publicista, filolog, historik a pedagog. Pocházel z Vilenské gubernie, působil v redakci časopisu *Naše niva* a poté sloužil v carské armádě. Ve Vilně po válce dokončil První běloruské gymnázium a pomáhal založit BNR. V letech 1922–1926 vystudoval na UK slovanský jazyk a historii. Byl členem vedení Běloruské hromady v Praze a BKT, jako předseda Běloruského křesťanského svazu se účastnil pátého Uniatského kongresu ve Velehradě. Kromě toho byl redaktorem časopisu *Běloruský student*, v Praze vydal dvě učebnice běloruského jazyka a na Vysokém pedagogickém institutu Mychajla Drahomanova vedl katedru běloruských studií. Od roku 1926 působil ve Vilně, na tamní univerzitě obhájil titul a složil státní zkoušku z běloruského a polského jazyka. Učil na Prvním běloruském gymnáziu, v Pravoslavném duchovním semináři i na univerzitě Stefana Bátoryho. V letech 1928–1930 byl poslancem polského Sejmu. Za války pracoval ve školním nakladatelství v Minsku.

Šach Ales

inženýr, člen kontrolní komise Běloruské rady v Praze v roce 1933

Šyškouski/Šiškovskij Kastus/Konstantin

Narozen 1897, od roku 1919 studoval na Lékařské fakultě UK. Byl obchodním ředitelem dramatické skupiny při Běloruské radě v Praze a tajemníkem Běloruské hromady.

Tamašcyk Uladzimir

inženýr, tajemník Běloruské rady v Praze v roce 1934

Tomaševský S. VI.

tajemník Běloruské rady v Praze v roce 1934

Valtar Viktor

(1902–1931), literát, absolvent ČVUT v Praze. Byl členem Sdružení běloruského pokrokového studentstva, po ukončení studia žil v Lotyšsku. Je autorem knihy o běloruské emigraci *Zrození pod Saturnem*. Jeho osobní archiv je dnes v Minsku v oddělení rukopisů Ústřední vědecké knihovny Běloruské akademie věd.

Vernikovská Ljudmila/Lubov

Narozena 1904, absolvovala běloruské gymnázium v Novogrůdku. V letech 1923–1928 studovala na Filozofické fakultě UK jako stipendistka Česko-ukrajinského komitétu. M. Veršinín ji v Praze zastupoval jako poručník.

Veršinín/Vjaršynin, původním jménem Veramej Mikuláš/Mikolaj

(1878–1934), účastnil se ruské revoluce v roce 1905, poté emigroval do Rakouska-Uherska a od roku 1907 žil v Praze. Přispíval do časopisu *Naše Niva*, od roku 1918 působil jako vyslanec BNR v Československu a zároveň studo-

val na ČVUT. Účastnil se založení Běloruské hromady v roce 1920 a Běloruské rady v Praze a stanul v jejich vedení. Shromáždil základ dokumentace Běloruského archivu v Praze a byl jeho ředitelem.

Vitan- Dubejkauski/Dubejkovskij Ljavon/Leon

(1869–1940), architekt, účastník Všeběloruské konference v roce 1921

Vituška/Vituško Ales

Narozen 1905 v Něsviši, udával běloruskou národnost a polskou státní příslušnost, držitel polského pasu. V Praze studoval v letech 1925–1930 na Lékařské fakultě UK jako stipendista Česko-ukrajinského komitétu. Byl předsedou ABSA, členem kontrolní komise a tajemníkem Běloruské rady v Praze.

Vituška/Vituško Michas/Michal

člen kontrolní komise a v roce 1932 tajemník a pokladník Běloruské rady v Praze

Vlasav Aljaxandr/Alexandr

(1874–1941), jeden ze zakladatelů Běloruské socialistické hromady, vydavatel a redaktor časopisu *Naše Niva*. V roce 1908 se účastnil Vseslovanského sjezdu pokrokového studentstva v Praze. Působil v polském senátu, roku 1939 byl zatčen agenty NKVD.

Voloducky Alexandr

Narozen 1892, na Filozofické fakultě UK absolvoval letní semestr roku 1924.

Vukdeličovová Jadviga Julie

Narozena 1896 v Zaceni, v roce 1915 maturovala na Alexejevském gymnáziu v Minsku. Získala stipendium Česko-ukrajinského komitétu a v roce 1922 se zapsala na Přírodovědeckou fakultu UK. Od roku 1925 se v univerzitním nacionálu hlásila národností i státní příslušností ke Království Srbů, Chorvatů a Slovinců.

Zabejda-Sumicki Michas

(1900–1981), běloruský operní zpěvák a pedagog. Působil v charbinské a poznaňské opeře, výrazně ho ovlivnila studijní cesta do Milána. V Praze žil od roku 1940, po německém útoku na SSSR odmítl otevřenou kolaboraci, musel opustit divadlo a pořádal koncerty v běloruských městech obsazených Němci. Po osvobození zůstal v Praze, kde je i pochován na Olšanských hřbitovech.

Zacharka/Zacharko Vasil

(1877–1943), běloruský politik, křesťanský demokrat a federalista. Sloužil v carské armádě, v roce 1917 se stal tajemníkem Centrální běloruské vojenské rady, za což byl sovětskými úřady obviněn ze spolupráce s Poláky a zadržen. V Praze byl poprvé v roce 1921 na Všeběloruské konferenci, od roku 1923 zde žil. V roce 1925 spoluzakládal Běloruskou radu v Praze a stal se jejím předsedou, poté byl od března 1928 do roku 1943 prezidentem Rady BNR. Kromě toho byl členem Socialistické ligy nového Východu a pracoval ve slovanském archivu ministerstva zahraničí. Dne 20. dubna 1939 jako prezident BNR v memorandu vyjádřil plnou podporu Hitlerově politice, avšak spolupráci s kolaborantským Běloruským národním centrem v Berlíně se vyhnul.

Zajac/Zajc Leonard

(1890–1935), v Praze byl poprvé na Všeběloruské konferenci, od roku 1923 zde žil. Spoluzakládal Běloruskou radu v Praze, ve vedení BNR působil do

roku 1925, kdy byl za své vystoupení na berlínské konferenci vyloučen. Byl také vedoucím dramatické skupiny při Běloruské radě v Praze. V roce 1925 odcestoval do SSSR.

Zeňkovičová Ljubov

Narozena 1897, v letech 1923–1925 studovala na Filozofické fakultě UK, Mikuláš Veršinin ji zastupoval jako poručník.

Zilko/Zylka/Žylka Uladzimir/Vladimír

(1900–1933), básník a publicista, absolvent Běloruského gymnázia v Dvinsku. V roce 1920 se léčil na Grodensku a po podpisu Řížské mírové smlouvy se tak ocitl na polském území. Přestěhoval se do Vilna, kde pracoval pro list *Naša budúčnja*. V roce 1923 byl donucen k emigraci do Prahy, kde studoval na Filozofické fakultě UK. Byl delegátem na kongresu ABSA v roce 1924, členem Sdružení běloruského pokrokového studentstva v Praze, členem Sdružení vysokoškolských studentů-občanů RSFSR a redaktorem časopisů *Perevjasla* a *Prameň*. V Praze také vydal své první sbírky *Ujavenije* a *Na rostani*. Po absolutoriu v roce 1926 žil v Minsku. V BSSR působil jako aktivní literát a básník, přispíval do časopisu *Zvjazda*. V roce 1930 byl načas zatčen a později odsouzen k vyhnanství v Uržumě, kde také v roce 1933 zemřel.

Zurankav/Zurankov Ivan

student Univerzity Karlovy, člen kontrolní komise Běloruské rady v Praze

Fotografie Vasila Zacharky, v letech 1928 až 1943 prezidenta Rady Běloruské lidové republiky (exilové vlády), na jeho náhrobku na Olšanských hřbitovech v Praze (foto autorky)

Horizont

Příliš mnoho nácků?

*Soudobé dějiny ve Velké Británii**

Detlev Mares

„Pozor! Příliš mnoho nácků“ – takto nadepsal v prosinci 2001 anglický list *The Economist* článek o dějepisu v britských školách. Podnět k němu daly statistiky dokazující, že žáci při výběru volitelných kurzů výrazně preferují dějiny nacismu před dějinami Tudorovců, Stuartovců či raného Sovětského svazu. Někteří komentátoři tuto skutečnost vykládali jako touhu po „historii, která nám dělá dobře“ (*feelgood history*) – tedy po příbězích, díky kterým se Britové cítí spokojení sami se sebou.¹ Osvědčený způsob, jak toho dosáhnout, spočívá v tom, že se upírá pozornost na údajně zářné časy raněnovověkých národních dějin anebo na katastrofální historii Sovětského svazu, a hlavně Německa v první polovině 20. století.

* Stať vyšla původně pod názvem „Too many nazis? Zeitgeschichte in Großbritannien“ ve sborníku: NÜTZENADEL, Alexander – SCHIEDER, Wolfgang (ed.): *Zeitgeschichte als Problem: Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2004, s. 128–148. V souladu s našimi vydavatelskými zvyklostmi jsme v poznámkovém aparátu doplnili křestní jména autorů, nakladatele uváděných knižních publikací a čísla citovaných periodik a také opravili některé chybné údaje. (Pozn. redakce.)

1 *The Economist*, (3.11.2001), s. 41; také viz *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (18.2.2003), s. 10. Za diskusi a informace o britských soudobých dějinách velmi děkuji Henningu Hoffovi, Ute Schneiderové a Hans-Christophu Schröderovi.

Zvláštní postavení nacismu v britském historickém vědomí se nezastavuje ani před akademickou historickou vědu. Se spolehlivou pravidelností publikují britští historici standardní díla o dějinách třetí říše – z posledních let zmiňme jen Hitlerův životopis od Iana Kershawa nebo syntetické zpracování fenoménu třetí říše od Michaela Burleigha.² Tento setrvalý zájem o nacistické Německo ale nesouvisí ani tak s „*feelgood history*“ jako spíše s počátky oboru soudobých dějin (*contemporary history*). Jde o výraz toho, že výchozí otázky, jež si kladly britské soudobé dějiny, měly svůj mezinárodní rozměr,³ a ten se zcela nevytratil ani poté, co postupně nabyla na váze specificky britská témata. V počátečním mezinárodním zaměření oboru se reflektovaly legitimační problémy v seberepozumění britských historiků soudobých dějin, mimo jiné představy, jež ve Velké Británii neviděly centrum směrodatných vývojových trendů ve 20. století. Následující přehled popisuje postupnou změnu této výchozí situace směrem k institucionalizaci výzkumu soudobých dějin, který svá hlavní témata nalézá zřetelněji v domácích dějinách. Článek nejdříve líčí důležité okamžiky v procesu institucionalizace oboru soudobých dějin ve Velké Británii a poté představuje některá důležitá témata oborových diskusí z posledních dvou desetiletí. Z těchto postřehů se nakonec pokouší vyvodit časové vymezení britských soudobých dějin a vystihnout jejich přínos k evropskému výzkumu soudobých dějin.

I.

Když se britští historici věnují dějinám třetí říše, nepohybují se příliš daleko od břehů vlastních ostrovů. Druhá světová válka jako výsledek nacistické politiky byla klíčovou životní zkušeností postižené generace a hluboce ovlivnila mezinárodní postavení Velké Británie. Již za války začali britští historici hledat příčiny nacismu v německých dějinách a pokoušeli se tím jednak najít vysvětlení probíhajících událostí, jednak získat politický vliv.⁴ Současně s glorifikací vítězství v oficiálních vzpomínkových aktech a v populární kultuře se po roce 1945 pozornost britských historiků obrátila k hledání příčin války. Z britského pohledu mělo zvláštní historickou

2 KERSHAW, Ian: *Hitler*, sv. 1: 1889–1936. *Hubris*; sv. 2: 1936–1945. *Nemesis*. London, Norton 1998 a 2000 (česky vydalo oba díly pražské nakladatelství Argo v roce 2005); BURLEIGH, Michael: *The Third Reich: A New History*. London, Macmillan 2000.

3 Pojmy „anglické“ a „britské“ dějiny zde kvůli dominantnímu postavení Anglie ve Spojeném království většinou používám jako synonyma, ačkoli u prací o vnitřní politice je často zapotřebí velmi důsledně rozlišovat mezi jednotlivými zeměmi a národy – Anglií, Skotskem, Walesem a Severním Irskem.

4 NAMIER, Lewis B.: *Conflicts: Studies in Contemporary History*. London, Macmillan 1942; O'BUTLER, Rohan D.: *The Roots of National Socialism, 1783–1933*. London, Faber & Faber 1941; TAYLOR, A. J. P.: *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*. London, Hamish Hamilton 1945.

a politickou brizancí hodnocení politiky appeasementu premiéra Neville Chamberlaina. Zvažoval se její význam pro posílení mezinárodního Hitlerova vlivu a pro vznik války, přičemž se zpravidla dočkala odsouzení. Nejdříve však tento negativní obraz appeasementu razili politici a novináři (mezi nimi pozdější předseda labouristů Michael Foot), kteří Chamberlainovi a jeho předchůdcům v úřadu po porážce u Dunkerque vyčítali, že kvůli chybným odhadům situace a slabosti nebyli dostatečně připraveni na válku.⁵ Tento negativní pohled posílily i dějiny druhé světové války z pera Winstona Churchilla, odměněné v roce 1953 Nobelovou cenou za literaturu. Jeho hodnocení nebylo překvapivé, jelikož již ve třicátých letech kritizoval přílišné ústupky Hitlerovi.⁶ Bez ohledu na příslušné politické zájmy lze první práce o příčinách druhé světové války považovat za charakteristické pro počátky britských soudobých dějin. Anglický historik appeasementu Frank McDonough soudí: „V bezprostředně poválečném období bylo pro práci historiků příznačné, že vynášeli rychlé soudy s čerstvými vzpomínkami na hodnocené události, ale bez přístupu k vládním archivům. Tak se zrodily soudobé dějiny.“⁷

Bylo by ovšem zavádějící spatřovat příčiny britského zájmu o německou diktaturu jen v účasti Británie ve druhé světové válce a v její předešlé. Jak uvádí Norman Stone, „německá katastrofa“ v první polovině 20. století dosáhla takových rozměrů, „že se po jejích příčinách ptal každý seriózní pozorovatel“.⁸ A především, nacismus byl jen výhonkem totalitárních tendencí zleva i zprava, jejichž vysvětlení zaměstnávalo současníky v první polovině 20. století a jejichž výzkum ještě dnes hraje v britských soudobých dějinách ústřední roli. Vývoj v Německu, Itálii, Japonsku a v Sovětském svazu přinášel otázky, jež překračovaly státní hranice a dotýkaly se jádra každého porozumění soudobým událostem.

Mezinárodní zaměření britských soudobých dějin, které z toho plynulo, se vtisklo i do institucionalizace oboru. Důležitou událostí bylo založení Ústavu pro soudobé dějiny (*Institute of Contemporary History*) v roce 1964, spojeného s Knihovnou holokaustu židovského emigranta Alfreda Wienera.⁹ Ústav i jeho časopis *Journal of Contemporary History*, vydávaný od roku 1966 (prvními vydavateli byli George L. Mosse a Walter Laqueur, jenž byl od roku 1964 vedoucím Wienerovy

5 FOOT, Michael – OWEN, Frank – HOWARD, Peter: *Guilty Men*. London, Victor Gollancz 1940.

6 CHURCHILL, Winston.: *The Second World War*, 6 sv. London, Cassell 1948–1954 (české vydání: Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1992–1995 a znovu 2005).

7 McDONOUGH, Frank: *Neville Chamberlain, Appeasement and the British Road to War*. New York – Manchester, Manchester University Press 1998, s. 3.

8 STONE, Norman: Der englische Sonderweg. In: HIERY, Hermann J. (ed.): *Der Zeitgeist und die Historie*. Dettelbach, J. H. Röhl 2001, s. 79–84, zde s. 79. (Bayreuther Historische Kolloquien, sv. 15.)

9 BARKOW, Ben: *Alfred Wiener and the Making of the Holocaust Library*. London, Vallentine Mitchell 1997.

knihovny), se zabývaly v prvé řadě evropskými dějinami 20. století.¹⁰ V šedesátých letech to znamenalo především dějiny fašismu, nacismu a komunismu. První číslo časopisu tak bylo věnováno tématu „Mezinárodní fašismus 1920–1945“. Kromě naléhavosti těchto témat podpořily internacionalizaci britského výzkumu soudobých dějin i zdejší dějepisné a institucionální tradice. Jeho předchůdce najdeme například v britském studiu mezinárodních vztahů. Stejně jako po roce 1945 se již po první světové válce zrodila potřeba porozumět počátkům a následkům šokující konfrontace mnoha států, což vedlo v roce 1920 k založení Královského ústavu mezinárodních záležitostí (*Royal Institute of International Affairs*). Zde se kromě mezinárodních vztahů zkoumaly i některé aspekty soudobých dějin, a z tohoto dědictví pak mohla těžit i nová disciplína historiografie při svém etablování v šedesátých letech.¹¹

Další důležitou okolností je, že počátky samostatného britského výzkumu soudobých dějin spadají vjedno s vrcholem ocenění monumentálního díla univerzální historie Arnolda Toynbeeho *Studium dějin*, jehož poslední svazky vyšly v roce 1954. Jistěže Toynbeeho vliv na rozvoj oboru soudobých dějin nelze – vzhledem ke kritice, kterou jeho dílo vyvolalo mezi historiky – přeceňovat; přesto však jeho studie, překračující jednotlivé epochy a kultury, podpořily internacionalizaci historické perspektivy, konkrétně směrem k zemím tehdejšího třetího světa.¹² Tento pohled poznamenal i dějiny impéria, jež se během šedesátých let přeměnily ve výzkum jednotlivých zemí v rámci takzvaných teritoriálních studií (*area studies*).¹³ Navíc tehdy měnící se role Británie ve světě (rozpad, respektive proměna jejího impéria v Commonwealth) a vzestup nových politických aktérů, především Evropského hospodářského společenství, vyvolaly potřebu porozumět těmto změnám. Ke změně situace po druhé světové válce se kromě toho přidružila řada otázek z oblasti mezinárodních vztahů, jako například mýtus a realita často zmiňovaných „zvláštních vztahů“ se Spojenými státy.¹⁴

10 Viz *Journal of Contemporary History*, roč. 1, č. 1 (1966), s. VI.

11 SELDON, Anthony: Britain. In: TÝŽ (ed.): *Contemporary History: Practice and Method*. Oxford, Oxford University Press 1988, s. 119–121.

12 KENYON, John P.: *The History Men: The Historical Profession in England since the Renaissance*. London, Weidenfeld & Nicolson 1993, 2. vydání, s. 289–291.

13 LOUIS, Roger: Introduction. In: WINKS, Robin W. (ed.): *Historiography*. Oxford, Oxford University Press 1999 (= *The Oxford History of the British Empire*, sv. 5), s. 1–42, zde s. 39–41.

14 Shrnutí viz např. YOUNG, John W.: Britain and „Europe“: The Shape of the Historiographical Debate. In: BRIVATI, Brian – BUXTON, Julia – SELDON, Anthony (ed.): *The Contemporary History Handbook*. New York – Manchester, Manchester University Press 1996, s. 207–214; BULLER, Jim: Britain's Relations with the European Union in Historical Perspective. In: MARSH, David – BULLER, Jim – HAY, Colin ad.: *Postwar British Politics in Perspective*. Cambridge, Polity Press 1999, s. 107–124.

Na dějiny Británie se zaměřuje Ústav pro soudobé britské dějiny (*Institute of Contemporary British History* – ICHB), od října 2002 přejmenovaný na Centrum pro soudobé britské dějiny (*Centre for Contemporary British History* – CCBH). Jeho zakladatelé Peter Hennessy a Anthony Seldon zdůraznili, že přesná znalost vlastních dějin je nezbytná pro rozvoj stabilní demokratické společnosti.¹⁵ Ponechme stranou, nakolik tato formulace, pronesená v době vrcholící éry Margaret Thatcherové, obsahovala záměrné politické stanovisko. Založení ICHB každopádně přineslo nejen zdůraznění *britských* soudobých dějin, ale také posun časového těžiště výzkumu, jelikož nový ústav se zaměřil především na dějiny po roce 1945.¹⁶ Ani Centrum pro soudobé britské dějiny se však neomezuje pouze na britské ostrovy. Zájem o impérium a dekolonizaci zakládá mezinárodní perspektivu v samotném srdci britských soudobých dějin.¹⁷ Časopis tohoto ústavu, založený v roce 1987 a nesoucí od roku 1996 název *Contemporary British History*,¹⁸ se zabývá dějinami Spojeného království, impéria a Commonwealthu i britskými a evropskými mezinárodními vztahy.¹⁹

Popis institucionalizace britských soudobých dějin možná působí jako nepřerušovaná řada úspěchů, mnozí britští historici soudobých dějin to ale vidí jinak: přijetí své práce uvnitř historického cechu nepovažují za příliš nadšené. V roce 1988 si Anthony Seldon postěžoval: „Nad ustavením britských soudobých dějin se vznáší hustý mrak nezájmu.“²⁰ Ještě v roce 1996 opakoval, že si Britové nové disciplíny příliš necení.²¹ Odrážely se v tom známé námitky vůči příliš malému odstupu od analyzovaných událostí a poukazování na ochranné lhůty archivů, které podle skeptiků historickou práci znemožňovaly.²² Stížnosti na malé uznání soudobých dě-

15 Viz internetovou stránku <http://www.icbh.ac.uk>.

16 CATTERALL, Peter: What (if anything) is Distinctive about Contemporary History? In: *Journal of Contemporary History*, roč. 32, č. 4 (1997), s. 441–452, zde s. 441.

17 DARWIN, John: Decolonization and the End of Empire. In: WINKS, R. W. (ed.): *Historiography*, s. 541–557.

18 Dříve (v letech 1987–1995) se časopis jmenoval *Contemporary Record*.

19 Tak to stojí v upozornění pro přispěvatele časopisu. Od roku 1992 komplementárně vychází časopis *Contemporary European History* se silnějším evropským zaměřením.

20 SELDON, A.: Britain, s. 119.

21 BRIVATI, B. – BUXTON, J. – SELDON, A. (ed.): *The Contemporary History Handbook*. V novějších příručkách o britských dějinách heslo *contemporary history* příznačně nenajdeme: srv. BUTLER, Larry J. – GORST, Anthony (ed.): *Modern British History: A Guide to Study and Research*. London, I. B. Tauris 1997; RAMSDEN John (ed.): *The Oxford Companion to Twentieth-Century British Politics*. Oxford, Oxford University Press 2002; LOADES, David (ed.): *Reader's Guide to British History*, 2 sv. New York – London, Fitzroy Dearborn 2003.

22 BULLOCK, Allan – STALLYBRASS, Oliver (ed.): *The Fontana Dictionary of Modern Thought*. London, Fontana – Collins 1977, s. 135. Aktuální vyvrácení námitky, že soudobé dějiny mají příliš malý časový odstup od zkoumaného předmětu, viz RÖDDER, Andreas: „Breakthrough in the Caucasus?“ German Reunification as a Challenge to Contemporary Historiography. In: *German Historical Institute Bulletin*, roč. 24, č. 2 (listopad 2002), s. 7–34, zde s. 25–31.

jin ve Velké Británii reagovaly i na počáteční rezervovanost mnohých univerzit vůči novému oboru. Především staré instituce dlouho dávaly přednost starším historickým epochám. Například kdo chtěl v roce 1914 absolvovat obor anglické moderní dějiny, zabýval se jimi do roku 1852;²³ u studentů téhož oboru v roce 1946 to bylo po rok 1878.²⁴ Jako by absence nových podnětů v historiografii měla být kompenzována tím, že učební plány sahaly hlouběji do minulosti. Ještě v roce 1993 John Lewis Gaddis ironicky poznamenal, že v Oxfordu „moderní“ dějiny zjevně začínají Diokleciánem.²⁵

Postavení a sebereflexe oboru soudobých dějin se utváří na základě postoje k vlastním dějinám té které země. Měřeno tím, nakolik inspirace historiků tohoto oboru pochází od problematizujícího vidění vlastních národních dějin,²⁶ Britové ve srovnání s jinými národy své nejmladší dějiny navzdory všem proměnám 20. století nepovažují za příliš problémové. Dlouho se mnohé zdálo být vyřešeno odkazem na staleté „tradice“, i když historici od osmdesátých let stále více usilovali tyto tradice odhalit jako nedávné „vynálezy“.²⁷ Ironií je, že předtím historici sami přišli s „vynálezem“, který posiloval dojem nepřerušené kontinuity národních dějin: s „whigovskou interpretací dějin“. Tento pojem, ražený od roku 1931 Herbertem Butterfieldem, označuje sklon britských historiků dějiny vlastní země vykládat jako úspěšný příběh tvořený především dlouhou kontinuitou parlamentu, vzestupem svobod a blahobytu.²⁸ Tato interpretace byla sice mezitím v mnoha ohledech předstížena, nikoli však překonána. Dokládá to výrok Simona Schamy, že prosazení *party of liberty* v raněnovověké Anglii „znamenal rozhodující obrat v politických dějinách světa“.²⁹ Dokud byly mladší historické zlomy v populárním i vědeckém obrazu dějin rozpuštěny v obecnějším diskurzu pokroku, bylo pro výzkum soudobých dějin těžké legitimovat se prací na specificky britských tématech. A to tím spíše, že relativní kontinuitu novějších britských dějin lze doložit i na „historickém materiálu“,

23 WOODWARD, Llewellyn: *The Study of Contemporary History*. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 1, č. 1 (1966), s. 1–13, zde s. 1 n.

24 BRIVATI, B. – BUXTON, J. – SELDON, A. (ed.): *The Contemporary History Handbook*, s. XI.

25 GADDIS, John L.: *On Contemporary History: An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford*. Oxford, Oxford University Press 1995, s. 1.

26 KRIKLER Bernard – LAQUEUR, Walter (ed.): *A Reader's Guide to Contemporary History*. London, Weidenfeld & Nicolson 1972, s. 4 n.

27 HOBBSAWM, Eric J. – RANGER, Terence (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press 1983.

28 BUTTERFIELD, Herbert: *The Whig Interpretation of History*. London, G. Bell 1931. K mnohoznačnosti tohoto pojmu viz SCHRÖDER, Hans-Christoph: „Englische Geschichte“ und die Whighistoriographie seiner Zeit. In: VIERHAUS, Rudolf (ed.): *Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1992, s. 27–47, zde s. 27–32.

29 SCHAMA, Simon: *A History of Britain*, sv. 2: *The British Wars 1603–1776*. London, BBC Worldwide Ltd. 2001, s. 9.

použijeme-li srovnávací přístup. Kupříkladu první světová válka přinesla Velké Británii dalekosáhlé společenské, politické a ekonomické změny: od proměn stranického systému po zavedení volebního práva pro ženy až po silnější polarizaci mezi třídami.³⁰ Jakkoli však byly tyto změny v britském kontextu hluboké, co znamenaly ve srovnání s nástupem fašismu a nacismu nebo bolševické revoluce v jiných zemích? Historik Arthur Marwick proto v roce 1968 mluvil o „notorické fádnosti britských soudobých dějin (žádné sověty, žádné koncentrační tábory, žádný odboj)“.³¹ A přece by si jistě žádný vědec nepřál „barevnější minulost“, neboť – jak poznamenal Stefan Collini – „jestli někdo v britské politice postrádá více vzrušení, ať si uvědomí, jaký život čeká za jiných okolností“.³² Každopádně pokud i některým historikům soudobých dějin ty britské připadají „bezbarvé“, nepřekvapí jejich obtíže při snaze získat jejich disciplíně uznání i za hranicemi úzkých odborných kruhů.

II.

Přestože ještě nedávno bylo možné slyšet stesky historiků nad malým uznáním jejich oboru v rámci britské historiografie, dnes už takové hodnocení neplatí: soudobé dějiny se staly kvetoucí disciplínou.³³ První polovina 20. století se s rostoucím časovým odstupem a díky novému evropskému historickému zlomu v letech 1989–1990 stala „skutečnou historií“ a britská společnost na počátku 21. století je konfrontována s řadou otázek po svém dalším směřování a identitě. To historiografii nabízí řadu podnětů a témat, jako například otázky genderových rozdílů a etnického složení společnosti. Především druhé téma reflektuje rostoucí tlak vnímat zemi jako multietnickou společnost, jíž je ve skutečnosti již dlouhou dobu. Přitom jsou jako předmět historického zájmu objevovány i takové skupiny a osoby, pro které „whigovská interpretace dějin“ neměla místo a jejichž přínos kultuře země zpochybňuje zažitě kategorie vlastenectví a národní identity.³⁴ Tomu odpovídá i spek-

30 BERGHOFF, Hartmut – FRIEDEBURG, Robert von (ed.): *Change and Inertia: Britain under the Impact of the Great War*. Bodenheim, Philo 1998; MORGAN, Kenneth O.: Die soziale und politische Mobilisierung Großbritanniens, 1918–1926. In: MOMMSEN, Hans (ed.): *Der Erste Weltkrieg und die europäische Nachkriegsordnung: Sozialer Wandel und Formveränderung der Politik*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2000, s. 125–144.

31 MARWICK, Arthur: The Impact of the First World War on British Society. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 3, č. 1 (1968), s. 51–63, zde s. 55.

32 COLLINI, Stefan: Writing „the National History“: Trevelyan and After. In: TÝŽ: *English Pasts: Essays in History and Culture*. Oxford, Oxford University Press 1999, s. 9–37, zde s. 14.

33 Svědčí o tom i existence řady výzkumných center na univerzitách, jako např. Ústavu pro politiku a soudobé dějiny (*Department for Politics and Contemporary History*) na Salfordově univerzitě nebo Centra pro soudobé dějiny na Glasgowské kaledonské univerzitě.

34 YEO, Stephen: Whose Story? An Argument from within Current Historical Practice in Britain. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 21, č. 2 (1986), s. 295–320; SAGGAR, Shamit: Whose

trum témat, jež se objevují v publikacích a akcích Centra pro soudobé britské dějiny. Najdeme zde aktuální otázky genderu, etnicity nebo „rasy“ i debaty o nosnosti sociálněhistorických třídních analýz nebo studie z kulturních dějin.³⁵

Hledáme-li v mnohosti metodologických pojetí a témat obecnější „narrativy“, které ovlivňují debaty britských historiků, musíme začít u politických a ekonomických problémů. V novějších britských dějinách sice chybějí hluboké zlomy, situace Britů po druhé světové válce však klade řadu otázek po postavení země ve světové politice a po vlastních ekonomických možnostech. Výslovným či implicitním leitmotivem historických diskusí se stala otázka: „Co jsme udělali špatně?“ („*What went wrong?*“)³⁶ V pozadí představy, že se britské dějiny téměř odchýlily od svého dosavadního kurzu, byla obava před hlubokým úpadkem země (*decline*). V čem přesně měl spočívat, zůstalo sporné a bylo to analyzováno v nejrůznějších oblastech: v politice a ekonomii, vnitřní i zahraniční politice, kultuře i morálce.

Jeden z pohledů viděl tento úpadek ve změně Velké Británie z velmoci na počátku 20. století na středně velkou evropskou mocnost na jeho konci. Přelomem se stala druhá světová válka, byť se to současníkům tak nezdálo – Británie patřila k vítězným mocnostem a byla stálým členem Rady bezpečnosti nově vzniklé Organizace společnosti národů. Propuštění mnoha kolonií z britské nadvlády (mezi nimi v roce 1947 Indie) mohlo být prezentováno jako dobrovolný přesun moci, který Brity nutně nemusel vést k závažnějším pochybnostem o sobě samých. Podle tohoto pohledu země splnila svou imperiální misi a úkol dovést dřívější kolonie k samostatné státnosti. Fakt, že řada někdejších kolonií zůstala v Commonwealthu, zmíněný přístup zdánlivě potvrzoval.³⁷ Teprve suezská krize v roce 1956, při níž Británie svůj pokus o vojenské řešení situace nedokázala mezinárodně prosadit, přivedla mnohé Brity k tomu, aby si uvědomili omezený význam své země na světové scéně.³⁸ Historiografie také začala pozitivní obraz dobrovolného stažení Británie z kolonií konfrontovat s alternativními interpretačními modely. Teze, že se země s ko-

Histories? National Narratives in Multiracial Societies. In: BRIVATI, B. – BUXTON, J. – SELDON, A. (ed.): *Contemporary History Handbook*, s. 50–60; PANAYI, Panikos: *Immigration, Ethnicity and Racism in Britain, 1815–1945*. New York – Manchester, Manchester University Press 1994.

35 Aktuální badatelská témata viz CATTERALL, Peter: *Contemporary British History: A Personal View*. In: *Contemporary British History*, roč. 16, č. 4 (zima 2002), s. 1–10.

36 PORTER, Dil: „Never-Never Land“: Britain under the Conservatives, 1951–1964. In: TIRATSOO, Nick (ed.): *From Blitz to Blair: A New History of Britain since 1939*. London, Weidenfeld & Nicolson 1997, s. 102–131, zde s. 102.

37 Celkově pozitivní hodnocení viz ALBERTINI, Rudolf: *Das Ende des Empire: Bemerkungen zur britischen Dekolonisation*. In: MOMMSEN, Wolfgang J. (ed.): *Das Ende der Kolonialreiche: Dekolonisation und die Politik der Großmächte*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuchverlag 1990, s. 25–46.

38 DOCKRILL, Saki: *Britain's Retreat from East of Suez: The Choice Between Europe and the World?* New York, Houndsmills 2002, zde s. 225 n.

loniemi nakonec rozloučila z donucení, se opírala o analýzy odporu britského veřejného mínění proti lpění na impériu, mezinárodní situace po roce 1945, chybějících ekonomických zdrojů Spojeného království nebo úspěchu hnutí za nezávislost v samotných koloniích.³⁹

Motiv úpadku nezůstal omezen na zpracování dekolonizace a poklesu světového vlivu, v historiografii zažil konjunkturu za ekonomické krize v sedmdesátých a na počátku osmdesátých let, kdy se země ocitla podle mnohých názorů na pokraji chaosu (*Unregierbarkeit*). Ekonomická výkonnost pionýrské země průmyslové revoluce rapidně poklesla, časté stávky ochromovaly podlomené hospodářství a ve fiskální oblasti byl manévrovací prostor vlády natolik otřesen, že země byla v roce 1976 nucena sáhnout k půjčce od Mezinárodního měnového fondu. Zdálo se, že krajně neuspokojivý stav pramení z deficitů ležících hluboko v ekonomické oblasti.

Jestli některé historické dílo vyšlo zcela aktuálně k dobové situaci, pak to byla v roce 1981 kniha amerického historika Martina J. Wienera *Anglická kultura a úpadek průmyslového ducha*. Podle ní krize britského hospodářství vzešla z potlačení podnikatelského ducha a ochoty riskovat v důsledku závislosti na překonaných společenských ideálech. Již od pozdního 19. století se prý „hlavy obchodu a průmyslu“ orientovaly na „elitní kulturu spojenou s předindustriálními aristokratickými a náboženskými hodnotami i s novějšími hodnotami profesními a byrokratickými.“ Podle Wienera tak nastal proces „gentryfikace“, jenž oslaboval národohospodářsky důležité úsilí po „expanzi, produktivitě a zisku“. Elitní školy a univerzity prý tento zhoubný vývoj svými učebními plány jen podporovaly. Jeho vyústěním byl podle autora ekonomický úpadek země.⁴⁰

Téměř současně s Wienerem předložil Corelli Barnett jinak založenou, motiv krize ovšem ještě zesilující tezi o příčinách britského úpadku. Podle něj po druhé světové válce britská politika a hospodářství zanedbaly ekonomickou modernizaci, namísto níž se příliš energie vynaložilo na budování státu blahobytu a na udržování sebeiluze o Britech jako imperiálním národem. Podle Barnetta spočívala rozhodující chyba v tom, že vlády lpěly na zachování říše, která již dlouho nebyla finančně udržitelná, a také na státu blahobytu, s jehož nepřiměřenou nákladností to bylo stejné. Místo toho měla být udržována ekonomická základna země.⁴¹

39 K výše uvedenému viz DARWIN, J.: *Decolonization and the End of Empire*, s. 544–556.

40 WIENER, Martin J.: *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit, 1850–1980*. Cambridge, Cambridge University Press 1981, citát s. 127; viz i novější studii, která uvažuje nad spojnici mezi ekonomickým úpadkem a nedostatky technického a vyššího vzdělání: SANDERSON, Michael: *Education and Economic Decline in Britain, 1870 to the 1990s*. New York, Cambridge University Press 1999.

41 BARNETT, Corelli: *The Collapse of British Power*. London, Methuen 1972; TÝŽ: *The Audit of War: The Illusion and Reality of Britain as a Great Nation*. London, Macmillan 1986; TÝŽ: *The Lost Victory: British Dreams, British Realities, 1945–1950*. London, Macmillan 1995.

Oba autoři měli úspěch i mimo akademickou sféru, ba především mimo ni. Jejich práce vlastně odrážely obavy z úpadku průmyslové výkonnosti země, které se průběžně opakovaly od konce 19. století.⁴² Jen zřídka však zemi vládli politici, kteří by úpadek viděli jako hlavní problém země a kteří by se proti němu snažili mobilizovat všechny síly. V Margaret Thatcherové se ale v roce 1979 objevila ministerská předsedkyně, která byla „mesianistickým katastrofismem“⁴³ přímo prodchnutá. Její energicky proklamované poselství, v němž najdeme prvky Wienerových a Barnettových analýz, nepřeslechnutelně pojmenovalo důvody britského „úpadku“: zavinila jej státní správa, odbory, instituce pečovatelského státu a znárodněný průmysl, jejichž hlavním záměrem podle premiérky bylo udržení výhod a jistot pro jejich členy, avšak kterým chyběla jakákoli ochota k inovaci a hospodárnosti. Historické argumenty, jaké vyslovili Wiener a Barnett, za dané situace bezprostředně vstupovaly do politických debat, a ty se zase zpětně promítaly do práce historiků. Tak apel Margaret Thatcherové ke znovuoživení ctností, jako je píle a ochota riskovat, které prý během viktoriánské éry stvořily sílu Británie, inspiroval pilné historiografické pokusy osvětlit charakter a kvality „viktoriánských hodnot“.⁴⁴

Také další interpretační vzorec úpadku země získal svou brizanci během politických debat thatcherovských let: poválečný konsenzus. Původně přitom nešlo o vysvětlení úpadku, ale naopak o pojem, jímž se označovala příčina poválečné stability země. Historický vývoj poválečného dvacetiletí se podle tohoto konceptu vyznačoval „poválečným konsenzem“ mezi nejsilnějšími stranami, které po zážitku válečné solidarity přijaly tytéž předpoklady pro modernizaci Velké Británie: keynesiánské řízení hospodářství, smíšenou ekonomiku a zřízení státu blahobytu, který své občany provázel „od kolébky až do hrobu“.⁴⁵ Labouristická vláda Clementa Attleeho (1945–1951) podle zmíněného interpretačního vzorce využila zkušenost s plánovaným hospodářstvím válečných let a touhy obyvatel po spravedlivém společenském uspořádání k založení státu blahobytu. Vedle zestátnění některých klíčových odvětví průmyslu se rozhodujícím nástrojem sociální politiky stalo zřízení Národní

42 THOMPSON, Frederick M. L.: *Gentrification and the Enterprise Culture: Britain, 1780–1980*. Oxford, Oxford University Press 2001, s. 143–153.

43 Uvedený výraz viz CANNADINE, David: *Statecraft: The Haunting Fear of National Decline*. In: *TÝŽ: In Churchill's Shadow: Confronting the Past in Modern Britain*. London, Allen Lane 2002, s. 26–44, zde s. 28.

44 Srv. např. WALVIN, James: *Victorian Values*. London, André Deutsch 1987; PEDERSEN, Susan – MANDLER Peter (ed.): *After the Victorians: Private Conscience and Public Duty in Modern Britain*. London, Routledge 1994.

45 ADDISON, Paul: *The Road to 1945*. London, Jonathan Cape 1975, s. 14 a 16; HENNESSY, Peter: *Never Again: Britain, 1945–51*. London, Jonathan Cape 1992, s. 2 n.; KAVANAGH, Dennis A.: *Thatcherism and British Politics: The End of Consensus?* Oxford, Oxford University Press 1987; KAVANAGH, Dennis A. – MORRIS, Peter: *Consensus Politics from Attlee to Major*. Oxford, Basil Blackwell 1994.

zdravotnické služby (*National Health Service*), která každému zajišťovala bezplatnou zdravotní péči.⁴⁶ Jelikož základy poválečného uspořádání, položené labouristy, přijali i konzervativci, dalo se hovořit o prospěšném konsenzu v základních otázkách hospodářské, finanční a sociální politiky.⁴⁷ Toto hodnocení se koncem sedmdesátých let změnilo téměř ve svůj pravý opak. Vysoké náklady a čekací lhůty ve zdravotnictví kazily lesk labouristického dědictví stejně jako malá výkonnost státních podniků a zařízení. Situaci zhoršovala neschopnost labouristů zabránit stávkám posílených odborů v „zimě nespokojenosti“ 1978/1979, které – alespoň podle veřejných ohlasů – Británii na celé dny uvrhly do chaosu. Kritika Margaret Thatcherové se neobracela jen proti labouristické vládě Jamese Callaghana (1976–1979), ale i proti poválečnému konsenzu jako takovému, a naordinovala britské společnosti ultraliberální kúru.⁴⁸

Na základě podnětu vycházejícího z politické sféry se historici začali intenzivněji zabývat poválečným konsenzem. Opět se tak prokázalo úzké sepětí výzkumu soudobých dějin a aktuálních politických debat, v tomto případě dokonce se zvláštní pointou: mnozí historici začali tvrdit, že žádný poválečný konsenzus nikdy neexistoval! Podle těchto názorů se připomínaný koncept příliš těsně zaměřuje na názory špiček velkých stran, především labouristického ministra financí Hughua Gaitskella a jeho konzervativního následovníka Raba Butlera, což znemožňuje přesnější pohled na politické a společenské konflikty poválečné doby.⁴⁹ Margaret Thatcherová ovšem důrazně podpořila užívání tohoto pojmu. Znamenal pro ni působivý prostředek, jak se ve své politické praxi vymezit proti práci jejích předchůdců, jak labouristických, tak konzervativních. To posílilo dojem, že premiérka usiluje o radikální obnovu země.⁵⁰

I když se Thatcherová domnívala, že svým působením zastavila úpadek země, v soudobých dějinách toto téma nezmizelo ani po premiérčině nuceném odstoupení. Otázka po příčinách ztráty vlivu na světové scéně se znovu vynořila v diskusích o konci impéria. Za jeho rozpad byla ironií dějin pravicovými kritiky viněna

46 MORGAN, Kenneth O.: *The People's Peace: British History, 1945–1990*. Oxford, Oxford University Press 1990, s. 29–70.

47 MARQUAND, David – SELDON, Anthony (ed.): *The Ideas that Shaped Post-War Britain*. London, Fontana 1996.

48 EVANS, Eric J.: *Thatcher and Thatcherism*. London, Routledge 1997; KAVANAGH, Dennis A.: *The Reordering of British Politics: Politics after Thatcher*. Oxford, Oxford University Press 1997.

49 KERR, Peter: *The Postwar Consensus: A Woozle That Wasn't?* In: MARSH, D. ad: *Postwar British Politics*, s. 66–86.

50 JONES, Harriet: *The Post-War Consensus in Britain: Thesis, Antithesis, Synthesis?* In: BRIVATI, B. – BUXTON, J. – SELDON, A. (ed.): *Contemporary History Handbook*, s. 41–49, zde s. 43; JONES, Harriet – KANDIAH, Michael (ed.): *The Myth of Consensus: New Views on British History, 1945–1964*. London, Macmillan 1996.

válečná koalice. Do hledáčku kritiků se dostal především Winston Churchill, ikona mainstreamového konzervatismu.⁵¹ John Charmley ve své revizionistické biografii vinil válečného premiéra z toho, že přehnaním britských nároků vedl politiku, která se po válce ukázala jako neplodná (*barren*).⁵² Churchillovo neochvějné lpění na „zvláštních vztazích“ Británie se Spojenými státy a nekompromisní postoj vůči Hitlerovi prý způsobily, že byla promarněna šance udržet impérium a Stalinovi se urovnala cesta do Evropy.⁵³ Charmley dokonce tvrdil, že Churchill mohl v roce 1940 s Hitlerem uzavřít separátní mír, který by prý ponechal nedotčeny britské světové zájmy a zabránil šíření komunismu. Tyto teze vyvolaly v akademické a publicistické sféře doslova bouři; přesvědčivé ovšem nebyly. Charmleyho spekulace se ukázaly jako přlíš vzdálené od doložitelných možností historického vývoje. Churchillem vedení konzervativci v posledních válečných letech sice opravdu opomenuli rozvíjet takové plány pro období míru, které by reagovaly na touhu společnosti po reformách.⁵⁴ Avšak Churchillova zahraniční politika za války se většinou historiků nezdá v žádném případě tak zavádějící, jak sugeroval Charmley. Především domněnka, že by byl možný separátní mír s Hitlerem a že by udržel impérium jako samostanou politickou sílu, by sotva obstála v konfrontaci s realitou nacistické politiky a vnitřní dynamiky britské říše. I když už Churchill pro historiky dávno není nedotknutelnou hrdinskou postavou s neomylným politickým instinktem, je jeho mobilizace britského obyvatelstva proti nepříteli nadále považována za vynikající výkon jeho prvního premiérského období.⁵⁵

Z revizionistických pozic – které celkově nemohou být spojovány jen s názory Johna Charmleyho – ovšem zůstala v platnosti určitá rehabilitace Chamberlainovy politiky appeasementu. Přičítá se mu k dobru, že chtěl zemi uchránit od války s Německem, a navíc poznal, že střet odhalí neudržitelnost britských velmocenských ambicí a že může vést ke ztrátě impéria. Kromě toho si uvědomoval, že válka posílí labouristy a odbory, čehož se obával podstatně víc než Churchill. Politika appeasementu spočívala na iluzi, že se diktátory typu Hitlera a Mussoliniho podaří

51 CATTERALL, P: What (if anything) is Distinctive about Contemporary History?, s. 449; RAMSDEN, John A.: How Winston Churchill Became „The Greatest Living Englishman“. In: *Contemporary British History*, roč. 12, č. 3 (1998).

52 CHARMLEY, John: *Churchill: The End of Glory. A Political Biography*. London, Hodder & Stoughton 1993, s. 3.

53 TÝŽ: *Churchill's Grand Alliance: The Anglo-American Special Relationship, 1940–57*. London, Hodder & Stoughton 1995.

54 RAMSDEN, John A.: *An Appetite for Power: A History of the Conservative Party since 1830*. London, Harper Collins 1998, s. 305–316.

55 OVERY, Richard: Revision Fails the History Test. In: *The Observer*, (17.1.993), s. 51; ADDISON, Paul: Churchill and the Price of Victory: 1939–1945. In: TIRATSOO, N. (ed.): *From Blitz to Blair*, s. 53–76.

uspokojit ústupky. Nový obraz sice ukazuje Chamberlaina jako muže, který v této věci chyboval, nikoli však jako slabého politika. Dokládá, že své představy dokázal ve vládě prosazovat velmi energicky.⁵⁶

Různé varianty motivu úpadku v debatách britských historiků soudobých dějin, jak zde byly stručně představeny, ukazují na jejich rozmanité, ba až protikladné přístupy. Například Charmleyho tezi o možnosti zachránit impérium lze sotva sladit s Barnettovým názorem, že vlády příliš dlouho lpěly na překonaném snu o britské říši. I argumenty snášené na obhajobu jednotlivých přístupů narážejí na kritiku. Speciální výzkumy kultury šlechty a průmyslníků nebo hospodářských dopadů školského systému vyvrátily Wienerovu kulturněhistorickou tezi o „gentryfikaci“ jako vysvětlení ekonomického úpadku.⁵⁷ Correlli Barnett musel čelit výtkám, že svou interpretaci měnil tak často, až se chytil do vlastních protimluvů.⁵⁸ Nevyjasněná nakonec zůstává otázka, zda vůbec má smysl mluvit o „úpadku“, případně v jakém rozsahu. Životní úroveň britského obyvatelstva je vysoká jako nikdy v minulosti; historici, kteří hovoří o ekonomickém úpadku, musí tento paradox vysvětlit: jak je možné, že „věk úpadku byl zároveň věkem blahobytu“?⁵⁹ Pokud jde o ztrátu velmocenského postavení, bylo namísto se ptát, jestli nešlo o výjimečný stav, když země s tak omezenými zdroji jako Velká Británie vybudovala světové impérium a tak dlouho je dokázala udržet. Namísto argumentace se všeobecným, pojmově nejasným paradigmatem úpadku nezbyvá než pracovat s jemnějšími analýzami, které fenomény úpadku zkoumají v jednotlivých oblastech a dávají je do souvislosti s paralelními pozitivními jevy. Patří k tomu i zapojení britské zkušenosti do mezinárodních dějin, v jehož světle se vyjevuje relativní charakter krizových ukazatelů. Řada témat výzkumu britských soudobých dějin se tak v mnoha případech vrací na mezinárodní srovnávací úroveň.

Diskuse o úpadku navíc jasně ukázaly, že výzkum soudobých dějin je ve Velké Británii interdisciplinární záležitostí, která překračuje hranice akademického oboru. Pěstuje se nejen na katedrách historie, ale i na ústavech politologie, hospodářských dějin a mezinárodních vztahů. K tomu je třeba přičíst i práce publicistů s dobrým historickým vzděláním. Mnozí historici a politologové zároveň průběžně komentují konání vlád a experimentují přitom s přístupy a pojmy, které mají svůj původ v politické tematizaci aktuálních problémů. To vysvětluje i skutečnost, že mnohé koncepty prodělají rychlou konjunkturu, záhy však ztrácejí na významu.

56 CHARMLEY, J.: *Churchill*, s. 343–354; McDONOUGH, E.: *Neville Chamberlain*, s. 1–10 a 45–56; PARKER, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War*. London, Macmillan 1993.

57 RUBINSTEIN, William D.: *Capitalism: Culture and Decline in Britain, 1750–1990*. London, Routledge 1993; THOMPSON, F. M. L.: *Gentrification and the Enterprise Culture*, především s. 154–156.

58 *Tamtéž*, s. 157 n.

59 CANNADINE, D.: *Statecraft*, s. 44.

Nepřehlédnutelná je hloubka časového záběru, do něž se britské soudobé dějiny dostaly spolu s debatami o úpadku země. Wienerova teze zacházela daleko do 19. století, zatímco debata kolem Barnetta, Charmleyho a poválečného konsenzu se týkala problematiky poloviny 20. století. To oživilo otázku, která je citlivá nejen pro britské historiky soudobých dějin: co vlastně jsou soudobé dějiny?

III.

Zřejmě nepřekvapí, že právě ve Velké Británii, kde chybějí všeobecně uznávané základní historické přelomy, vzniklo mnoho různých představ o časovém vymezení soudobých dějin. Časopis *Contemporary British History* prostor svých výzkumů definuje pragmaticky jako dějiny „vymezené paměti žijících současníků“ (*within living memory*).⁶⁰ Takové vymezení sice nestanoví žádnou jednotu sledované epochy, jeho výhodou je ale pružnost: hranice soudobých dějin se posouvají zároveň s časem.

Oproti tomu se Geoffrey Barraclough ve svém standardním díle *Úvod do soudobých dějin* z roku 1964 pokusil soudobé dějiny vymezit obsahovými znaky. Jelikož pro něj „soudobé dějiny“ byly „světovými dějinami“, nacházel jejich mezníky vně britské historie. Dobu mezi propuštěním kancléře Bismarcka a nástupem amerického prezidenta Kennedyho do úřadu chápe jako „rozvodí“ mezi dvěma epochami: před rokem 1890 leží „moderní“ dějiny, s Kennedym vstupujeme roku 1961 do vlastních „soudobých“ dějin. Mezi uvedenými daty se podle Barraclougha utvořily důležité problémové konstelace, s nimiž se potýkají evropské společnosti – a také soudobé dějiny jako vědecká disciplína.⁶¹ Za hlavní témata Barraclough považoval razantní technologický a vědecký pokrok, ztrátu významu Evropy, masovou demokracii i nástup Asie a Afriky. Řadil k nim také sílu komunistické ideologie a mocenské postavení Sovětského svazu. Změny, jež se udály od vyjití Barracloughovy knihy, ovšem ukazují slabiny přístupu, který soudobé dějiny vymezuje pevným tematickým jádrem.

Jiná hlediska, silněji orientovaná na britské dějiny, prosazoval Anthony Seldon. V roce 1988 se přimlouval za to, aby soudobé dějiny znamenaly období po roce 1945. Zahrnovaly by tak konec impéria, plný rozvoj státu blahobytu, přeměnu Británie v atomovou velmoc a členství v evropských nadnárodních strukturách stejně jako všeobecný ekonomický úpadek země a ustavičnou nejistotu ohledně role někdejší velmoci v mezinárodní politice.⁶² Obsahově se tak vymezuje epocha, která se časově do značné míry překrývá s dějinami „vymezenými paměti žijících současníků“. Ještě blíže současnosti obor vymezil Brian Brivatis. Možný začátek soudobých

60 Viz *Contemporary British History*, poznámka pro přispěvatele.

61 BARRACLOUGH, Geoffrey: *An Introduction to Contemporary History*. London, C. A. Watts & Co. 1964, s. 2 a 29 n.

62 SELDON, A.: *Britain*, s. 119.

dějin ztotožnil s událostí, která mnohým Britům jasně odhalila meze velmocenského postavení vlastní země a zahájila pozvolný obrat k Evropské integraci: byla jí suezská krize v roce 1956.⁶³

Na opačném konci časového spektra je někdy jako počátek britských soudobých dějin uváděn rok 1832.⁶⁴ Rozšíření volebního práva v roce 1832 pro mnohé historiky 19. století znamenalo završení historického vývoje britských občanských práv.⁶⁵ Tento pokus se dá nicméně chápat spíše jako manifestace politického postoje než jako systematicky odůvodněná periodizace. Pokud by uvedené datum bylo pro řadu historiků časovou hranicí, za niž se nechtějí vypravovat, jelikož se k tomu necítí povoláni, znamenalo by takové vymezení soudobých dějin epochu historie bez historiků.⁶⁶ S debatami o mezním roce 1832 nemají dnešní práce britských soudobých dějin nic společného.

Vhodnější cézurou pro pohledy zaměřené na dlouhodobé procesy se zdá být konec první světové války. Historici soudobých dějin debatují o tom, nakolik může být přelomem britských dějin. Jelikož ale tato válka v mnoha oblastech společnosti, kultury a hospodářství spíše urychlila již existující vývojové tendence, než že by je vyvolala, ztrácí tento přelom svou váhu.⁶⁷ K tomu přistupuje fakt, že zároveň s vymíráním posledních veteránů válečné generace konec první světové války působí stále více jako anachronismus.⁶⁸ Trvalou platnost má však díky svému významu pro samotný výzkum soudobých dějin: jak bylo řečeno, katastrofa první světové války poprvé podnítila silnější zájem o historická vysvětlení bezprostředně minulých událostí, byť tehdy ještě nevyústil v ustavení samostatné disciplíny soudobých dějin.⁶⁹

63 BRIVATI, Brian: Introduction. In: BRIVATI, B. – BUXTON, J. – SELDON, A. (ed.): *Contemporary History Handbook*, s. XV–XXIV, zde s. XVI n.

64 SCHILDT, Axel: Zeitgeschichte. In: GOERTZ, Hans-Jürgen (ed.): *Geschichte: Ein Grundkurs*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag 1998, s. 318–330, zde s. 320; HUDEMANN, Rainer: Neueste Geschichte. In: DÜLMEN, Richard van (ed.): *Fischer Lexikon Geschichte*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuchverlag 2003, s. 490–516, zde s. 490.

65 Ve skutečnosti tomu tak samozřejmě nebylo. Srv. MARES, Detlev: *Auf der Suche nach dem „wahren“ Liberalismus: Demokratische Bewegung und liberale Politik im viktorianischen England*. Berlin, Philo 2002, s. 137–140 a 188–193.

66 Obecně k „politické“ roli britského dějepisceví 19. století viz MANDLER, Peter: *History and National Life*. London, Profile Books 2002, s. 11–45.

67 WINTER, Martin J.: Cultural Politics and the First World War: Recent Anglo/American Historiographical Trends. In: *Neue Politische Literatur*, roč. 34, č. 2 (1994), s. 218–223; BERGHOF, H. – FRIEDEBURG, R. von (ed.): *Change and Inertia*; PRINZ, M.: Der Erste Weltkrieg als Zäsur britischer Geschichte? Eine Deutung im Spannungsfeld von Geschichtsschreibung und Erinnerungskultur. In: MOMMSEN, H. (ed.): *Der Erste Weltkrieg*, s. 207–246.

68 Remembrance Day – Journey's End. In: *The Economist*, (10.11.2001), s. 41.

69 SELDON, A.: Britain, s. 119.

Důležitější pro současné vymezení soudobých dějin je druhá světová válka. Hodnocení jejího významu pro společenský a politický vývoj je úběžníkem mnoha diskusí o britských dějinách druhé poloviny 20. století.⁷⁰ Jedni historici píší o „dobré válce“, kdy národní solidarita a překonání třídních bariér umožnily společné úsilí a poválečný sociálně-politický konsenzus;⁷¹ druzí hovoří naopak o radikalizaci třídních protikladů za války a o poválečné politice, která konfliktní potenciál pouze zakryla. Attleeho labouristická vláda podle nich zůstala u nedostatečné demokratizace, místo aby využila příležitosti k radikální proměně společnosti a politiky.⁷² V rámci těchto debat druhá světová válka jakožto referenční rámec interpretací soudobých dějin zastínila první světovou válku.

Výčet možných počátečních dat epochy soudobých dějin ukazuje na neplodnost pokusů definovat jejich jasný startovní bod. Jelikož chybí nějaký hluboký historický předěl, který by mohl pragmaticky definovat počátek britských soudobých dějin, nabízejí se v sepětí se stále otevřeným koncem soudobých dějin vlastně jen problémově orientované přístupy pro možné ohraničení dané epochy.⁷³ Zvláště když zohledníme, že se struktura a vnímání současných problémů mění a že různý způsob kladení otázek si vyžaduje přiměřeně rozdílný a různě hluboký retrospektivní historický pohled, vyjevují se v závislosti na dané perspektivě rozličné momenty, které mohou být oním výchozím bodem soudobých dějin. Jednoznačné ohraničení epochy je vzhledem k takové variabilitě časových horizontů nemožné. Tak může být například motiv úpadku britských dějin vztahován k událostem vzdáleným celá staletí, zatímco historický průzkum situace etnických menšin ve Velké Británii začíná podle data usidlování jednotlivých skupin. Alespoň zhruba lze však určit časové jádro zájmu soudobých dějin, které tvoří 20. století a ve stále větší míře doba po druhé světové válce. V této periodě začíná nejen většina výzkumů inspirovaných aktuálními společenskými problémy, ale také interpretační „narativ“ určující perspektivu badatelů.

70 BRIVATI, Brian – JONES, Harriet (ed.): *What Difference Did the War Make?* Leicester – New York, Leicester University Press – St. Martin's Press 1993.

71 Shrnutí problematiky viz FIELDING, Steven: *The Good War 1939–1945*. In: TIRATSOO, N. (ed.): *From Blitz to Blair*, s. 25–52.

72 McKIBBIN, Ross: *Classes and Cultures: England 1918–1951*. Oxford, Oxford University Press 1998, s. 528–536; k modifikacím interpretačních přístupů autora viz TÝŽ: *Classes and Cultures: a Postscript*. In: *Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen*, č. 27 (2002), s. 153–165.

73 SANDKÜHLER, Thomas: *Zeitgeschichte in Deutschland am Ende des 20. Jahrhunderts*. In: CORNELIËN, Christoph (ed.): *Geschichtswissenschaften: Eine Einführung*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuchverlag 2000, s. 114–129, zde s. 119; ERKER, Paul: *Zeitgeschichte als Sozialgeschichte: Forschungsstand und Forschungsdefizite*. In: *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 19, č. 2 (1993), s. 202–238, zde s. 213 a 215.

Význam tohoto časového jádra se ještě zvětšuje tím, že zájem o soudobé dějiny výrazněji než u výzkumu časově odlehlejších epoch přesahuje hranice akademické historiografie. Tématům a otázkám soudobých dějin propůjčují zvláštní závažnost osobní zážitky současníků i stopy nejmladších dějin v historickém vědomí veřejnosti.⁷⁴ S pomocí konceptu časového jádra počínajícího v polovině 20. století můžeme systematicky zdůvodnit původně pragmatickou definici soudobých dějin jako historie „vymezené paměti žijících současníků“. V případě Velké Británie ale nelze úplně pominout ani několik desetiletí před druhou světovou válkou. Ta totiž stále patří k důležitým předmětům badatelské praxe, navíc porozumění událostem a trendům této doby je předpokladem pro pochopení pozdějšího vývoje britských dějin. A v neposlední řadě v předválečných desetiletích lze vystopovat fenomény, které britské dějiny zařazují do mezinárodních souvislostí soudobých dějin.

IV.

Zvážení specificky britských otázek výzkumu soudobých dějin a přesun pozornosti na období po druhé světové válce jako by nasvědčovaly tomu, že došlo k odklonu od mezinárodní orientace počátků oboru soudobých dějin ve Velké Británii. Avšak zájem o dění v zahraničí, především v období po druhé světové válce, znamená, že britské soudobé dějiny nejsou omezeny na dějiny vlastního národa více, než je tomu v jiných zemích. Cíle badatelské aktivity v oblasti mezinárodních dějin ale samy o sobě ještě nevřazují britské soudobé dějiny do mezinárodního rámce. Existence prací o dějinách různých zemí nevede ke vzniku mezinárodních nebo evropských badatelských koncepcí a interpretací, které by rozpouštěly národní soudobé dějiny ve vytváření obecnějších perspektiv. Na druhou stranu jsou výhledy na takový transnacionálně založený výzkum soudobých dějin ve Velké Británii slibné, jelikož mu zde silná mezinárodní tradice poskytuje řadu podnětů. Vždyť britská standardní zpracování soudobých dějin, od Barracloughova klasického *Úvodu do soudobých dějin* po *Soudobou historickou příručku* z roku 1996,⁷⁵ nabízejí historickou reflexi všech regionů světa.

Také některé otázky vycházející silněji z domácích dějin míří k internacionalizaci bádání. Například „relativní úpadek“ země je možno řádně postihnout jen srovnáním se situací v ostatních státech. Zvláště světové postavení země nelze charakterizovat bez zohlednění „kolapsu světové infrastruktury po roce 1945, který postihl Británii i ostatní evropské koloniální mocnosti“.⁷⁶ Největší mocnost zasáhl zvláště

74 HOCKERTS, Hans Günter: Zugänge zur Zeitgeschichte: Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, řada B, roč. 51, č. 28 (2001), s. 15–30.

75 BARRACLOUGH, G.: *An Introduction to Contemporary History*; BRIVATI, B. – BUXTON, J. – SELDON, A. (ed.): *Contemporary History Handbook*.

76 DARWIN, J.: *Decolonization and the End of Empire*, s. 543.

silně, avšak právě nejen ji. Britské dějiny jsou jedním z příkladů, pro něž platí Baracloughovo zjištění, že „takováto změna politického postavení Evropy byla rozhodujícím zvratem, který radikálně změnil charakter a podmínky mezinárodních vztahů“. ⁷⁷ Respektování těchto rámcových mezinárodních podmínek může přinést nové podněty pro analýzy vnitropolitického dění v Británii. Ukazují to práce, které se zabývají zpětným působením studené války na prosazení liberálních hospodářských konceptů, poté co dosavadní model ekonomicko-politického poválečného konsenzu nebyl nadále beze změn udržitelný. ⁷⁸

V řadě ohledů jsou britské dějiny pevně svázány s evropskými soudobými dějinami, a to jak pokud jde o dramatické mezníky v podobě dvou světových válek, tak o mnohem poklidnější události, jako je například vývoj evropské integrace. Také v tom spočívají podněty k překonání rámce národních dějin. Jay M. Winter spatřuje vznik „komparativních evropských dějin“ ve výzkumu první světové války. Podle něj metodologicky vycházejí ze srovnání jednotlivých zemí, avšak mají v sobě potenciál obohatit se kulturněhistorickými přístupy a rozvinout se v síť pohledů přesahujících jednotlivé země. ⁷⁹

Při hledání takovýchto společných koncepcí a interpretací evropských soudobých dějin samozřejmě nelze zahledit rozdíly ve vývoji jednotlivých zemí. Například přelom let 1989 a 1990 znamenal pro britské soudobé dějiny mnohem menší změnu než pro státy střední a východní Evropy. Britské soudobé dějiny nemají žádnou srovnatelnou zkušenost ani s německým dvoustátím mezi lety 1949 a 1990. Právě v rovnováze mezi specifickými národními zkušenostmi a evropským, respektive mezinárodním pohledem spočívají výzvy a možnosti evropských soudobých dějin. Jednotlivé země mohou ke společnému pohledu přispět na základě svých specifických historických zkušeností. Pokud dnes Evropa čelí obavám z poklesu politického a ekonomického významu, může Velká Británie ve výzkumu soudobých dějin znovu získat svou roli průkopnické země – ze svých debat o úpadku má přece za uplynulá desetiletí velké zkušenosti.

Z němčiny přeložil Petr Šafařík

77 BARRACLOUGH, G.: *An Introduction to Contemporary History*, s. 89.

78 JONES, H.: *The Post-War Consensus in Britain*, s. 47 n.; COCKETT, Richard: *Thinking the Unthinkable: Think-tanks and the Economic Counter-revolution, 1931–83*. London, Harper Collins 1995, s. 132 n. a 231 n. (1. vydání 1994).

79 WINTER, Jay M.: *Recent Trends in the Historiography of Britain and the First World War: Cultural History. Comparative History. Public History*. In: BERGHOFF, H. – FRIEDEBURG, R. von (ed.): *Change and Inertia*, s. 87–97, zde s. 94–96, citát s. 94.

Recenze

Zápas dvou kultur v totalitním systému

Zamyšlení nad poslední knihou Jiřího Knapíka

Karel Hrubý

KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha, Libri 2006, 398 stran.

Po únoru 1948 spojili komunisté ve svých rukou politickou i ekonomickou moc a jejich ideologie získala monopolní postavení. Jejich cílem bylo vytvořit nejen nový politický, hospodářský a sociální systém, nýbrž také nového člověka. K tomu měla napomáhat i proměna kultury. Tady se rozpoutal (metaforicky řečeno) „boj o duši“ české a slovenské společnosti, o její hodnotové a myšlenkové obsahy, o příslušnost k té či oné civilizační oblasti, které se v poválečných letech ve střední Evropě střetávaly: Západ, či Východ; demokracie, či diktatura komunistických sekretariátů; hodnoty humanity, tolerance a plurality, anebo „třídní boj“, „revoluční spravedlnost“ a vnucovaná uniformita?

Pokroková „socialistická“ kultura¹ – jejímž vzorem byla kultura sovětská – měla nahradit zaostalou kulturu „měšťáckou“, která se etablovala v období kapitalismu

1 Přívlastek „socialistická“ dávám do uvozovek, abych upozornil na záměnu slov *socialistický* a *socialismus* s výrazy *komunismus*, *komunistický*, která sloužila režimu k zakrytí podstatného rozdílu mezi oběma pojmy, respektive politickými systémy. „Socialismus“ je pojem širší, který zahrnuje i demokratické a humanitní hodnoty a pluralitní parlamentární formy sociálního uspořádání, kdežto pojem „komunismus“ je spojen s bolševickými představami a praktikami,

a tvořila také významnou součást kulturního dědictví první republiky.² Z této kultury sice bylo podle názoru komunistů vhodné zachránit složky syčené lidovou tradicí, přivlastnit si některé národní velikány a hnutí a vytrhnout „progresivní“ směry či díla, ale v podstatě měla být postupně překonána a umlčena jako produkt buržoazní éry. Nová, „socialistická“ kultura měla vychovávat člověka k jinému vidění a hodnocení skutečnosti, k nové morálce a úkolu, jímž bylo budování beztrždní komunistické společnosti.³ Nová kultura měla tak – „po dobrém“ anebo často spíše „po zlém“ – pomáhat vytvořit nové společenství, integrované materialistickým světovým názorem, základními poučkami marxismu-leninismu, revolučními a budovatelskými etickými normami, symboly a mýty i nenávisí k údajně výbojnému a zkaženému světu imperialismu. Její přední tvůrci pak měli „střežit mravní i politickou čistotu a pokrokovou linii našeho kulturního života“, jak to eufemisticky vyjádřil Jan Drda na ustavující schůzi kulturní komise Ústředního akčního výboru Národní fronty.⁴

Instituční rámec kultury

Komunističtí vítězové po únoru 1948 začali vytvářet systém řízení, nátlaku, perzekuce a svodů, který za pomoci politicky angažovaných či konformních umělců, vědců a kulturních pracovníků svíral kulturu do kadlubů jejich představ, plánů a ideologie. Výstavbu tohoto systému, podobu a proměny institucionálního rámce, v němž se kultura vyvíjela v letech následujících, formování mocensko-ideologic-

zahrnujícími násilné metody nejen při získávání moci, nýbrž i při následné přeměně společnosti. Pojmové rozlišení mezi socialismem a komunismem (resp. bolševismem) nerespektuje bohužel často dnešní politický, a dokonce ani vědecký slovník, jak na to přesvědčivě ukázala pětisvazková sborníková řada editovaná Zdeňkem Kárníkem a Michalem Kopečkem *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu* (Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2003–2005).

- 2 Na zásadní rozlišování dvou kultur, „kapitalistické“ a „proletářské“, u Vladimira I. Lenina upozornil např. Jiří Knapík v knize *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950* (Praha, Libri 2004, s. 13). Lenin a Ždanov operovali též s dělením kultury na „reakční“ a „pokrokovou“, které si osvojili i naši komunisté (viz KŘEŠŤAN, Jiří: „Poslední husita“ odchází: Zdeněk Nejedlý v osídlech kulturní politiky KSČ po roce 1945. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 1 (2005), s. 17).
- 3 Tento úkol vyjádřil s plnou otevřeností Václav Kopecký na 9. sjezdu KSČ v květnu 1949, kde žádal odstranit „předsudky maloměstácké mentality“ a před kulturou vytyčil všeobecný cíl „dokonati revoluční převrat v myslích lidí, uskutečniti ideologickou převýchovu nejširších mas v socialistickém duchu“ (KOPECKÝ, Václav: Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti. In: *Protokol IX. řádného sjezdu KSČ v Praze 25.–29. května 1949*. Praha, Svoboda 1949, s. 348 n.).
- 4 Kulturní pracovníci v Národní frontě. In: KOUŘIL, Miroslav (ed.): *Sjezd národní kultury 1948: Sbírka dokumentů*. Praha, Orbis 1948, s. 20 n.

kých proudů uvnitř tohoto systému a zápasy režimních kulturních „elit“ o jeho podobu přehledně a v podstatě výstižně popisuje a analyzuje Jiří Knapík v knize *V zajetí moci*, s podtitulem *Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*.⁵

Tématu komunistické kulturní politiky věnoval autor řadu přípravných prací, z nichž nejucelenější pohled na počátky tažení za vítězstvím takzvané socialistické kultury poskytla jeho předešlá kniha *Únor a kultura*.⁶ V ní se Knapík pokusil souvisle zachytit legislativní, organizační a ideologické mechanismy přerodu kultury v prvních třech letech po únorovém převratu. *V zajetí moci* je v podstatě jejím pokračováním a prozatímním završením; jednak v první kapitole syntetizuje řadu významných poznatků a závěrů z minulé knihy, jednak – a především – rozšiřuje časový záběr tohoto procesu až do roku 1956, který znamenal první zcela zjevný otřes proklamované jednoty kultury a moci. Vývoj kulturní politiky i její četné krize a problémy, které se v tomto „gründerském“ období komunistického režimu vynořovaly, sleduje zde Knapík systematictěji a v některých úsecích podrobněji. Obě knihy spojuje autorův záměr postihnout a posoudit cíle, metody a organizační nástroje, jimiž vládnoucí režim v kulturní oblasti infiltroval společnost novým světovým názorem, novou estetikou a novou morálkou v leninsko-stalinském duchu.

Téma své práce vymezuje Knapík jako sledování vpádu mocenských struktur (jejichž „převodovou pákou“ se mimo jiné staly nově formované umělecké instituce a svazy) do světa kulturních a uměleckých hodnot. Zdůrazňuje přitom, že se zde nezabývá primárně „kulturou“, nýbrž kulturní politikou.⁷ Toto zdůraznění je jistě

- 5 Posledních 40 stran knihy tvoří přílohy: seznam pramenů a literatury, systemizační tabulky a personální obsazení příslušných oddělení ÚV KSČ, ministerstva školství a ministerstva informací, jmenný rejstřík a stručný portrét autora.
- 6 Viz pozn. 2. Z dílčích studií, které oběma knihám předcházely, viz především: KNAPÍK, Jiří: Akční výbory a kultura na prahu nové doby. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 3–4 (2002), s. 455–475; TÝŽ: Důsledky zatčení Rudolfa Slánského v kulturní politice. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (ed.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“: Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze*. Brno – Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Kateřina Mikšová, Nakladatelství Prios 2005, s. 341–345; TÝŽ: Dvě strany téže mince: „Radikálové“ a „umírnění“ v kulturní politice po únoru 1948. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 2. Praha, ÚSD AV ČR 2004, s. 156–171 a 332–334; TÝŽ: K počátkům „tání“ v české kultuře 1951–1952. In: *Česká literatura*, roč. 48, č. 2 (2000), s. 176–191; TÝŽ: *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov, Šárka 2000; TÝŽ: *Kulturní politika KSČ v oblasti filmové tvorby v letech 1948–1952* (rukopis, Opava 1998); TÝŽ: Od korektury k ideologické normě: Ze zákulisí vzniku „Třiceti let bojů“ Ladislava Štolla. In: *Soudobé dějiny*, roč. 12, č. 1 (2005) s. 62–84.
- 7 „Téma kulturní politiky zde vnímám podobně jako ve svých předchozích pracích, tedy v podstatě jako soubor politických zásahů do fungování kulturních institucí (zdůraznil KH), vytváření podmínek pro umělecky tvůrčí činnost i chování společnosti, odpovídající charakteru určitého politického systému. Snažím se tedy o jakési politické dějiny poúnorové kultury...“

zčásti oprávněné, neboť „socialistická“ kultura padesátých let byla především souborem „postulovaných tezí“, nikoli ještě společným jazykovým, kognitivním a hodnotovým vybavením integrujícím společnost. Nepracovala s realitou, kterou vytvářely revoluční mocenské zásahy, nýbrž s jejím schematicky zjednodušeným a ideologicky přistřiženým přepisem. Předmětem Knapíkova rozboru jsou proto politické příkazy, organizační směrnice, instituční formy – a také boje mezi frakcemi a jejich vůdci. Tento politický rámec kultury analyzuje autor záměrně nikoli jako historik umění, nýbrž jako historik *politiky*. Poúnorová kulturní politika je pro něho součástí „klasických“ politických dějin, a ne dějin kulturních.⁸

Svou práci rozdělil Knapík do tří částí. První z nich věnoval změnám v „budovatelských letech“ 1948 až 1951, přičemž zpřehlednil, zpřesnil a doplnil výklad tohoto období, jak jej deatálně podal už v předchozích pracích. Ve druhé kapitole líčí a rozebírá spory a střety mocenských skupin v kulturní politice v letech 1951 a 1952; zde přináší řadu nových poznatků o pozadí mocenských intervencí do kultury. V části třetí, věnované letům 1953 až 1956, sleduje opatrné „uvolnění“, které po dočasném zhroucení vlivu ústředního stranického aparátu na kulturní politiku a později po otřesu způsobeném odhalením stalinských metod skončilo v podstatě návratem k tuhé kontrole kultury mocenskými orgány. Kniha je zdařilým vyvrcholením Knapíkova bádání o usměrňování kultury v padesátých letech. Svých předchozích dílčích studií, širokých znalostí odborné literatury o tématu, a především důkladného průzkumu ve většině dostupných relevantních archivních fondů využil se smyslem pro vyváženost mezi celistvostí koncepce a ilustrativními detaily. Podává tak komplexní a plastický obraz *rámce* kulturního dění v období, kdy se v podstatě zformoval systém, jímž komunistický režim na dlouhá desetiletí vtěsňoval zdejší kulturu do svého ideologického vzorce.

Dynamiku změn po únoru 1948 postihuje autor ve třech vlnách, které se převalily českou a slovenskou kulturou v rychlém sledu: první přišly čistky akčních výborů ve všemožných kulturních institucích v jarních měsících toho roku. Sotva dozněly, vytrhli v létě do boje za prosazení svých radikálních představ o „socialistické“ kultuře kulturní referenti Revolučního odborového hnutí. To však bylo jen předzvěstí třetí vlny, která se vzedmula s vyhlášením takzvaného ostrého politického kurzu na podzim téhož roku a nabyla na glajchšaltující síle na devátém sjezdu KSČ v květnu 1949, kde byl tento kurz potvrzen jako generální linie strany. Její aplikací v oblasti kultury bylo vyhlášení socialistického realismu za jedinou přípustnou metodu umělecké tvorby.⁹ Strana během krátké doby vybudovala základy nového systému říze-

(V *zajetí moci*, úvod, s. 7 n.) Knapík usiluje zvláště o prohloubení dosavadních znalostí institucionálního rámce kulturní politiky, který zasazuje do vnitropolitických souvislostí i do vývoje v samotné „státostraně“.

8 *Tamtéž*, s. 13.

9 *Tamtéž*, 1. kapitola, s. 40.

ní kultury, který spočíval na třech pilířích: stranický aparát, představovaný v prvé řadě kulturním a propagačním oddělením ÚV KSČ pod vedením Gustava Bareše, měl svou protiváhu ve státních orgánech, mezi nimiž zaujímalo výsadní postavení ministerstvo informací v čele s Václavem Kopeckým, zatímco role „převodních pák“ byla přidělena jednotlivým uměleckým svazům, očištěným od „nepřátelských živlů“. Nevyjasněné mocenské kompetence a osobní rivality však mezi oběma výsostnými centry generovaly permanentní napětí, jež se přenášelo do svazů, vybíjelo v občasných „aférách“ a nakonec vyvrcholilo v otevřené konfrontaci po pádu Rudolfa Slánského na přelomu let 1951 a 1952.

Různé peripetie tohoto soupeření sleduje Knapík s využitím dostupné dokumentace i dosavadní literatury o tématu velmi podrobně a s mnoha zajímavými postřehy – a co třeba zvláště ocenit: bez apriorních sympatií pro některou ze svářících se skupin. Takzvanou pamfletovou aféru na jaře 1949, odstartovanou parodickými verši dvou studentů na Vítězslava Nezvala a ústící v rozsáhlé estébácké vyšetřování a v šikanování desítek zúčastněných, neposuzuje jako nevydařený pokus dogmatických aparátčků kolem Gustava Bareše podmanit si prostor kultury skrze odsouzení Nezvalovy poetiky, symbolizující kontinuitu s modernistickými proudy meziválečné kultury,¹⁰ ale považuje ji mnohem spíše za signál k „autorizaci“ a vyjasnění zásad kulturní politiky, nad nimiž v zásadě zavládl konsenzus mezi kulturními byrokraty z obou soupeřících táborů. Tímto motivem objevně propojuje „pamfletovou aféru“ s proslulým referátem Ladislava Štolla „Třicet let bojů za českou socialistickou poezii“, který se měl stát normativem při hodnocení básnické tvorby minulých desetiletí i regulativem při vzniku nových děl.¹¹ Detailní stopování geneze referátu a vývoje postojů zaangażovaných funkcionářů poskytuje zajímavé průhledy do zákulisí formování kulturní politiky.

Rozhodujícímu měření sil mezi špičkami kulturní politiky na počátku padesátých let se podrobně věnuje druhá kapitola, která je nejtivější partií knihy. Autor ji nazval „Podivné ‘tání’ ve stínu šibenic“, což dobře postihuje rozpor mezi (většinou předstíranými) úmysly „vítězů“ a brutální realitou politických procesů. V této souvislosti se vnučuje srovnání se starší prací Alexeje Kusáka *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, která se snažila vyvolat dojem, že v úsilí skupiny kolem Kopeckého a Nezvala v zápase s Barešovým okruhem šlo nejen o prosazení liberálnějšího konceptu kulturní politiky, ale vlastně i o otevření cesty k hlubokým systé-

10 Takové stanovisko zastává Alexej Kusák v knize *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998, s. 286–289.

11 Štollův referát byl přednesen na plenárním zasedání Svazu československých spisovatelů 22.1.1950 a ještě téhož roku vydán knižně. Knapík shledává některé rozdíly mezi verzí přednesenou a knižní, v níž Štoll „své formulace většinou ještě přiostrčil“ (*V zajetí moci*, s. 106, pozn. 146).

movým reformám, jež se v náznacích začaly hlásit v roce 1956 a vrcholily v roce 1968.¹² Kusák ovšem považoval svou práci za „svědectví o hledání celé naší generace“,¹³ která se angažovaně podílela na instalaci komunistického režimu, a proto vyvednutí zásluh „liberálnějšího“ proudu v kulturní politice má u něho i osobní přídech účastníka tohoto „hledání“. Naproti tomu Knapík, který není dotčen osobním zážitkem padesátých let (narozen 1975), věnuje oběma křídům rovnocennou, nezaujatou pozornost a vyhýbá se dalekosáhlému hodnocení jejich významu pro budoucí vývoj. V polemice s Kusákovým pojetím, kterou rozvíjí na několika stránkách první kapitoly, ovšem vyslovuje důležitý názor (průběžně jej pak dovozuje rozbořením konkrétního materiálu), že v rozporech mezi Kopeckým a Barešem hrály ideové rozdíly jen zástupnou roli a že v nich šlo v první řadě o to, komu připadne rozhodující moc při formování nové kultury. Vytýká přitom Kusákovi apriorní přístup k „pamfletové aféře“ a rovněž redukcí vývoje kulturní politiky na spor „radikálů“ s „umírněnými“.¹⁴ Knapíkův obraz složitého pletiva kulturní politiky Kusákovu jednostranný výklad přesvědčivě koriguje – a v ústřední tezi o prolongaci „před-tání“ z počátku padesátých let do „pražského jara“ koncem let šedesátých zcela vyvrací. Autor posuzuje revizi kulturní politiky v podání Kopeckého a spol. skepticky: kromě toho, že její aktérům šlo hlavně o vlastní mocenské ambice, nesledovali žádné opravdu liberalizační záměry – politický systém a vládnoucí ideologie měly zůstat zachovány, odstranit se měly jen nejhorší výstřelky v podobě likvidačních kampaní proti světonázorově spřízněným autorům, přímých „tvůrčích“ zásahů kulturních aparátčků do vznikajících textů a podobně. Nadále se uplatňoval závazný „vzor“ sovětské kultury,¹⁵ zatímco souběžně (právě v letech 1951–1952) vrcholilo odpouštávání od kultury západní.¹⁶

Knapík sleduje vedle organizačního vývinu a skupinových rivalit i důležité personální změny v institucích, které kulturní politiku koncepčně modelovaly anebo realizovaly v praxi. Zvláště zajímavá je však pozornost, kterou věnuje konzumentům

12 S touto představou jsem polemizoval v recenzi Kusákovy práce: viz HRUBÝ, Karel: *Kultura ve službě politiky: Sahají kořeny „pražského jara“ do počátků padesátých let?* In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 3–4 (2002), s. 579–592.

13 KUSÁK, A.: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 10.

14 *V zajetí moci*, s. 63

15 Knapík už v *Únoru a kultuře* připsal v tomto trendu jednoznačně iniciativu vedení KSČ: „Komunistické vedení cílevědomě přistoupilo k zásadnímu přebudování řízení kulturní politiky podle sovětského vzoru.“ (s. 330) Také kniha *V zajetí moci* zpochybňuje názor, že „sovětizace“ naší kultury byla primárně výsledkem impulzů či nátlaku ze sovětské strany. Sovětská kultura působila spíše nepřímým, jak byla horlivě napodobována českými a slovenskými umělci a propagována kulturněpolitickými funkcionáři (s. 53 n.).

16 Od konce roku 1953 se vlivem „nového kurzu“ alespoň pro některé privilegované umělce otevřela možnost cestovat i do nekomunistických zemí, což tuto izolaci poněkud zmírnilo (*V zajetí moci*, s. 247).

kultury. Prokazuje, že stále větší část publika přijímala novou nabídku vlažně, nebo ji přímo ignorovala, a dávala tak najevo, že její vkus se zdaleka nekryje s ideály komunistických kulturních plánovačů. Promítalo se to pak ve snižující se návštěvnosti kulturních podniků, zejména v úbytku filmových diváků, což zodpovědné orgány vnímaly se značným znepokojením. A třebaže tento aspekt není zrovna v popředí, autor také nepřehlídí, že „inženýři lidských duší“ měli stavbu nové, „socialistické“ kultury vztyčit na troskách staré, „měšťácké“ kultury, že „budovatelská léta“ byla v kultuře zároveň roky bezohledné *destrukce*.

Likvidace Slánského a porážka „barešovců“ spolu s dočasným hlubokým úpadkem vlivu stranického aparátu na kulturní politiku, smrt Stalina a Gottwalda počátkem roku 1953 – šok z tajného projevu Chruščova na dvacátém sjezdu sovětských komunistů, revolta českých spisovatelů na jejich druhém sjezdu a návrat kulturních poměrů do vyjetých kolejí po likvidaci maďarského povstání s koncem roku 1956: tyto události ohraničují čtyřleté období, jemuž Knapík věnuje třetí, poslední kapitolu své knihy. Sféra kulturní politiky se zklidnila, přestaly jí zmítat rozbroje zneprátelečných frakcí, avšak ozvěny nedávného bouřlivého účtování v podobě vymítání „kulturní slánštiny“ trvaly po celé čtyři roky. Jestliže zpočátku se její řízení ocitlo celkem jednoznačně v rukou Kopeckého a jeho spojenců, s mocenským vzestupem Antonína Novotného a Jiřího Hendrycha se obnovovala rovnováha vlivu státních a stranických orgánů, tentokrát ovšem bez konkurenčních třenic a ve vzájemné shodě.

Důslednou pozornost upírá Knapík na takzvaný Nový kurz, který byl v československém případě matným reflexem sovětských snah o zefektivnění fungování systému, hlavně v ekonomice. Přesvědčivě přitom dovozuje, že když s ním Kopecký v prosinci 1953 vystoupil (ve známém projevu proti „sucharům“), aby vnesl do kulturního života novou atmosféru a elán, prodával pod touto etiketou zčásti prošlé, rok staré zboží – myšlenky obsažené v interních návrzích opatření k nápravě následků „škůdcovské činnosti Slánského kliky“.¹⁷ Ne nadarmo nazval Knapík příslušnou podkapitolu „S Novým kurzem postaru“. K jistému uvolnění ideologicko-byrokratické kazajky nicméně došlo, což se projevilo například v poněkud zajímavějším obsahu a rozšiřování nabídky literárních časopisů (*Host do domu*, později *Květen* a *Světová literatura*), v pestřejším repertoáru uměleckých scén a kin, v tolerantnějším přístupu k některým zapíraným uměleckým osobnostem nebo v již zmíněném „pootevírání oken“ na Západ. Komunistická strana chtěla ukázat přívětivější tvář – inteligenci i „masám“, které netáhla budovatelská témata a sovětská produkce. Příznivější odezvu u obyvatelstva se pokoušela získat také tím, že vycházela vstříc novým potřebám a postojům v oblasti konzumu, zábavy a přizpůsobovala se i měnící-

17 „Novým kurzem“ ovšem KSČ reagovala i na vlnu nepokojů po měnové reformě v červnu 1953; její důsledky pro kulturní oblast (včetně postihu jednotlivých umělců a kulturních pracovníků) sleduje Knapík na s. 215–219.

mu se životnímu stylu. S tímto *zdánlivým* uvolňováním zároveň ostře kontrastovaly útoky na Masaryka jako symbol humanitní politiky a kultury, na sociální demokracii a katolickou církev.¹⁸ Kromě toho v roce 1954 vznikla Hlavní správa tiskového dohledu, cenzurní instituce sloužící k upevnění kontroly režimu nad společností a kulturou. A především, všechny důležité legislativní, organizační a jiné zásahy, které po „únoru“ a na počátku padesátých let radikálně změnilы československou společnost ve všech oblastech života, zůstávaly nadále v platnosti.

Teprve odhalení Stalinovy zvlůle a zločinů v roce 1956 vyvolalo u značné části komunistů otřes, který vedl ke zpochybnění dosavadních metod řízení. Zvláště inteligence kriticky reflektovala dosavadní průběh „budování socialismu“ a rozvíjela úvahy o povaze „socialismu“ (čti komunismu), očištěného od chyb a zločinů stalinismu. Knapík však jasně upozorňuje, že se váha těchto myšlenek nesmí přeceňovat. Nežádala se změna systému, ale jen jeho určité modifikace. I na spisovatelský sjezd v dubnu 1956 – jakožto vyvrcholení liberalizačních tendencí v kultuře – pohlíží autor se strážlivou skepsí. Osvobodivá atmosféra, nejzřetelněji symbolizovaná vystoupeními Jaroslava Seiferta a Františka Hrubína, se sice přetavila v částečnou pozitivní obměnu vedení Svazu československých spisovatelů i v odmítnutí svazující Štollovy koncepce vývoje české moderní poezie, čímž byla těžce otřesena závaznost socialistického realismu, avšak politické nástroje a praktiky řízení kultury zůstávaly zachovány. Knapík proto považuje rok 1956 spíše za psychologický než politický předěl: umělecká inteligence zjistila, že tvoří součást systému, který se vyvinul jinak, než si původně představovala, a chtěla hledat nápravu.¹⁹ Po potlačení revoluce v Maďarsku a kritického hnutí v Polsku však z jejích záměrů mnoho nezůstalo: většina liberalizačních opatření byla zase odvolána a komunistické vedení znovu prosadilo nezpochybnitelnost zásady „demokratického centralismu“ v boji proti projevům jakéhokoli „revizionismu“. Co strana v roce 1956 připustila, nebyl podle autora důsledek posunů po dvacátém sjezdu KSSS, nýbrž výsledek opatření, která se připravovala už v předcházejících dvou letech.²⁰ To je závažné konstato-

18 Většina politických procesů proti nekonformním umělcům stejně jako proti katolické inteligenci a církevním hodnostářům se konala již před koncem roku 1952; plošné procesy proti sociálním demokratům v jednotlivých krajích se však teprve rozbíhaly a trvaly až do odhalení „kultu osobnosti“. Odstraňování pomníků a jiných symbolů masarykovské tradice naproti tomu spadá zejména do roku 1953, jako odpověď režimu na protesty proti měnové reformě. (*V zajetí moci*, s. 244 n.)

19 Jelikož autor sleduje kulturní politiku především v souvislosti s uměleckou sférou, nedozvídáme se nic bližšího o „neklidu“ ve filozofii, kde se rozvinula diskuse o dosavadním ideologickém dogmatu (Ivan Sviták, Karel Kosík, Vítězslav Gardavský), na kterou komunistické vedení reagovalo „výchovnými“ opatřeními (viz např. JUNGSMANN, Milan: *Literárky – můj osud*. Brno, Atlantis 1999, s. 54 n.).

20 *V zajetí moci*, hlavně s. 254–275 a s. 354.

vání, které zpochybňuje občasná tvrzení, že českoslovenští komunisté se probudili z dogmatického spánku „vlastními silami“. „Ústupky“ politiky v řízení kultury se ukázaly jen manévrem ke zklidnění myslí pobouřených odhalením „kultu osobnosti“. Nešly ani do hloubky, ani neměly dlouhého trvání. Na konci roku 1956 zůstávala kultura rozdělena na „oficiální“ a „vyakčňenou“ jako předtím: „Průlom ‘únorové hranice’, který žádal na druhém sjezdu svazu spisovatelů Jaroslav Seifert, se tedy (až na výjimky: např. Václav Talich) nekonal.“²¹ A stěžejní komponenty systému kulturní politiky, které byly v podstatě dotvořeny už v roce 1950, se v následujících letech příliš neměnily; *principy* tohoto systému v jistém smyslu přetrvaly až do roku 1989.²²

Rozpolcená společnost

Prorežimní kultura měla integrovat společnost na základech kladených marxismem-leninismem v oblasti politiky, ideologie a ekonomie. K proměně lidského vědomí, k jeho harmonickému souznění se „socialistickou“ skutečností mělo přispět i umění. To bylo záměrem kulturní politiky, kterou Jiří Knapík s obdivuhodnou akribií probádal. Vnucuje se ovšem otázka, jaký vliv měl tento systém kulturní politiky na kvalitu „socialistické“ kultury a jak působil na kulturní život společnosti, která byla ještě v padesátých letech svou kulturní orientací, svým způsobem myšlení i hodnocení rozpolcená. Kulturní politika režimu, která oktrojovala obsahy i formy tvorby, neměla ještě integrující, nýbrž naopak rozdělující povahu: měla na jedné straně přispět k likvidaci buržoazie a její „měšťácké“ kultury, měla vytlačovat, zlehčovat a osočovat kulturu, kterou lze metaforicky nazvat „prvorepublikovou“; na druhé straně měla kultivovat novou kulturu „věřících“, usnadňovat její tvorbu a šířit její plody do vědomí společnosti. To bylo hlavní poslání kulturní politiky v padesátých letech.

Tuto dvojí tvář a dvojí, naprosto rozdílný postoj moci k tvůrcům i uměleckým dílům, motivovaný třídní dichotomií, Knapík také ve své práci zřetelně rozlišuje: mluví jednak o pozitivní kulturní politice, již rozumí „ty kroky komunistického režimu, které aktivně vedly k vytváření žádoucího modelu socialistické kultury“; naproti ní staví negativní kulturní politiku, která „vymezuje soubor osobností (či celých skupin) a hodnot, které komunistický režim hodlal po únoru 1948 vyvrhnout z živého kulturního organismu či potlačit.“ Hned však upozorňuje: „Předkládaná práce se touto druhou, negativní polohou kulturní politiky primárně nezabývá, i když ji samozřejmě zcela nepomíjí; probleskuje především u výkladu vlny čistek na jaře a na podzim 1948, ve složitém období let 1951–1952 a roků 1953, respektive 1956. Likvidace ‘měšťáckých’ kulturních hodnot (z pohledu komunistického režimu) pro-

21 *Tamtéž*, s. 356.

22 *Tamtéž*, s. 353.

bíhala ovšem permanentně, i když okolo poloviny 50. let můžeme sledovat určitý návrat k tradicím.²³ Knapík zvolil ke zpracování tématu vědomě jen politické, ideologické a organizační struktury, jimiž byla kultura řízena, tříděna a kontrolována. Kulturu samotnou („socialistickou“ i „měšťáckou“, resp. „prvorepublikovou“) z koncepce své práce vyloučil.²⁴

Autorovo vymezení tématu je jistě třeba respektovat. Soustředění na jeden významný rozměr poučnorové kulturní politiky, k němuž se hlásí, provází u něho současně „vědomí dluhu, který tak z pohledu historiografie stále trvá“.²⁵ Tento dluh má ovšem své konsekvence: procesy vytlačování dosavadního kulturního dědictví a instalace „nové kultury“ ve společnosti, které byly stěžejním úkolem kulturní politiky, zůstávají bez přesnějšího vymezení pojmu „kultura“ jen naznačeny, respektive vysvětleny jen neúplně. V nejhlubších vrstvách vědomí současníků byl tento konflikt a nerovné soupeření dvou kultur také sporem dvou politických, a zejména morálních konceptů: univerzálně *humanistického* (který považoval člověka za cíl, za nositele mravních hodnot a tradic, a nikoli za pouhý prostředek) a instrumentálně *ideologického* (který naopak viděl v člověku především prostředek, nástroj k dosažení apriorně formulovaných „vyšších cílů“). Byl to v podstatě boj o hodnotu lidského života; boj o určení člověka a jeho místa i úkolu ve světě, který se tehdy v nejdrastičtější formě odrážel v postojích k soudním procesům a perzekucím, jež jedni odsuzovali jako znásilnění člověka a jeho práv, kdežto druzí naopak schvalovali jako nezbytnou likvidaci překážek k naplnění komunistické vize.

23 *Tamtéž*, s. 8 n.

24 Petr Šámal už v recenzi Knapíkovy knihy *Únor a kultura* konstatoval, že autor se soustředil na institucionální rámec kulturního dění, „podstata prosazovaného kulturního modelu však většinou zůstává mimo jeho hlavní zájem“ (ŠÁMAL, Petr: O kulturní politice přehledně a komplexně. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 3 (2004), s. 143). Rovněž Milan Drápala ve své recenzi téže knihy vyslovil nad Knapíkovým vyloučením kultury otázku, zda „postačí nahlížet na toto dění jako na politický a potažmo ideologický proces, anebo je zapotřebí k jeho co nejvšestrannějšímu pochopení zasadit jej do širokého kulturněhistorického rámce (*Dějiny a současnost*, roč. 26, č. 4 (2004), s. 57). Otázka po potřebnosti přesnějšího vymezení pojmu „kultura“ se objevila i v diskusi, kterou vedli na stránkách *Kuděje – časopisu pro kulturní dějiny* Martin Franc a Jiří Knapík (roč. 7, č. 1–2 (2005), s. 180–189); v témže čísle uvažuje podnětně o předmětu kulturních dějin Tomáš Rataj v článku „Mezi Zíbrtem a Geertzem“ (s. 142–158). Knapík užívá pojmu „kultura“ ve smyslu dost zúženém. Myslí jí především umění (literární, výtvarné, hudbu, divadlo, film ap.), jehož tvorba, distribuce, konzum a organizační formy byly řízeny či kontrolovány stranicky, a dále masové formy zábavy a výchovu společnosti, jež sledují implantaci idejí a hodnot ve smyslu, který jim dávala tehdejší komunistická část společnosti. Nezahrnuje ale do kultury např. vědu nebo morálku. V úvodu k publikaci *Únor a kultura* mluví sice o tom, že jeho práce sleduje mimo jiné „proměny vědeckého života“ (s. 9), ve skutečnosti však kulturní politice ve vědě (kromě zmínky o čistkách akčních výborů) věnuje jen nepatrnou pozornost. Ani v knize *V zajetí moci* se tímto aspektem kulturní politiky blíže nezabývá.

25 *V zajetí moci*, s. 9.

Toto záměrné (a pro badatelský projekt jistě užitečné) vyčlenění *kultury* mělo vliv i na Knapíkovu metodu, která spočívala v sebrání co nejširšího souboru dokumentů (převážně režimní provenience), v jejich detailní a profesionálně pečlivé analýze a v co možno objektivní interpretaci. Jeho práce tím zůstala omezena jen na institucionální sféru, direktivy vedoucích činitelů a spoluúčast stranicky angažovaných umělců. To není míněno jako výtku autorovi; tímto ostrým ohraničením se však bezděky odhalila závažná mezera ve sledování procesu kulturního vývoje celé společnosti po únoru 1948, jejímuž zaplnění je historiografie stále ještě mnoho dlužna.²⁶ Neboť i řídicí *system* kulturní politiky zůstává bez účasti a reakce *celé společnosti* neúplný.²⁷

Velká část společnosti přes všechna politická, organizační i propagační opatření komunistickou kulturní politikou a jí preferovanou „novou kulturu“ v desetiletí po únorovém převratu ještě nepřijímala. Alespoň „soukromé“ (v rodinách, mezi přáteli, ve vědomí jednotlivců) žila nadále kulturou „prvorepublikovou“ ve vší její rozmanitosti. „Socialistická“ kultura neměla ještě v padesátých letech takovou sílu, aby svými významy, paradigmaty poznání, myšlení, hodnocení, společně chápanými symboly a podobně spojovala celé společenství napříč jeho sociálními strukturami a bez ohledu na diferencované zájmové i politické preference. Byl to voluntární fenomén „kultury“ vítězů, teprve vznikající pod vlivem sovětského vzoru (který ovšem nacházel své příznivce na levici české kultury už v letech první republiky), spíše přání a zdání než opravdová kultura. Její rámeček – kulturní politika koncipovaná vůlí, mocí a ideologií strany – byl ještě silnější než působení samotné tvorby, než kultura sama. Naproti tomu hodnoty předválečné a ještě i předúnorové kultury (pojmané v plně šíři, nikoli jen v umělecké a zábavní podobě) zůstávaly pro velkou část společnosti přitažlivou alternativou ke vnucovanému režimu a jeho „so-

26 Ve zmíněné diskusi v časopisu *Kuděj* uvedl Knapík důvody k vymezení institucionálního segmentu jako tématu své práce. Současně zmínil, co považuje za důležité pro další bádání v oblasti kultury: „*Zásahy režimu* do kulturní sféry nelze samozřejmě vnímat jen v institucionální rovině (restrikce, kontrola a řízení), ale figurují zde rovněž faktory ideologické (umělecké, resp. estetické problémy), sociální a hospodářské. Třetí (a nejobecnější) vrstva se dotýká zkoumání, jak se režim snažil pomocí těchto nástrojů *ovlivňovat společnost*, resp. jak se dařilo aktivně formovat vztah k režimu, a tedy jak vlastně byla politika ‘výchovy mas’ efektivní.“ (Zvýraznil J. Knapík.) Uvědomuje si přitom, že téma „si přímo vynucuje“ vícero způsobů uchopení, což by mělo být výsledkem dalšího bádání. (KNAPÍK, Jiří: Jak zpracovávat historii kulturní politiky 50. let? Zamyšlení nad tématem a jeho metodologií. In: *Kuděj*, roč. 7, č. 1–2 (2005), s. 182.)

27 V nynějším stadiu bádání nelze ovšem očekávat úplnost podání tohoto období od jednoho autora, či dokonce jedné knihy. Následující řádky jsou proto míněny jako připomenutí potřeby rozšířit téma o *kulturu a střet jejích odlišných proudů* v české (a slovenské) společnosti po únoru 1948.

cialistické“ kultuře.²⁸ Setrvačnost jejího působení se projevovala nejen v postojích části obyvatelstva při významnějších otřesech režimu oživitou nadějí na obnovu svobody, práva a demokracie, jako například při měnové reformě u nás a dělnických nepokojích v Berlíně v roce 1953 nebo po odhalení zločinů spojených s „kultem osobnosti“ a v týdnech maďarského povstání v roce 1956. Její vyzařování bylo patrné i v opožděném „tání“ šedesátých let, završeném „pražským jarem“, kdy hodnoty „staré“ kultury zasáhly i do proměny názorů a postojů velké části členstva komunistické strany.

Postihnout podstatu a formy této kultury, přežívající pod tlakem „socialistické“ kulturní politiky (nejen do roku 1956, ale i po něm), objevit její stopy v denním životě a posoudit její vliv na reformní postoje některých komunistů (objevujících koncem šedesátých let i hodnoty plurality, tolerance, pravdivosti a lidskosti!), není jistě lehké. Bude třeba zohlednit, že tehdejší oficiální dokumenty se touto kulturou a jejími stopami v chování lidí zabývají převážně jen v souvislosti s narušováním totalitního systému a prezentují ji jazykem a optikou své ideologie. Její existence je dokumentována reglementačními předpisy, spisy vyšetřovatelů, výroky soudů nebo výlevy nepřátelství komunistických držitelů moci či jejich stoupců v oficiální, režimem připuštěné kultuře a médiích. Najít a analyzovat prameny dosvědčující setrvačné působení „prvorepublikové“ kultury v myšlení a jednání velké části společnosti, stejně jako doložit reakce komunistické moci na projevy této kultury, ústící v postihu jejích aktivních nositelů či „sympatizantů“, je ovšem svízelné. Nejenže takovýchto dokumentů bude k dispozici zajisté mnohem méně, než po sobě zanechala „socialistická“ kultura, nejenže z oficiálních pramenů promlouvá „měšťácká“ kultura jen skrze distanci, kritiku a odsouzení. Ale výpověď těchto dokumentů musí být také dešifrována a posuzována v širších souvislostech života celé společnosti i v její návaznosti na kulturní dění jak v komunistických, tak svobodných zemích. Samozřejmě že tento úkol nestojí jen před historiografií, ale také před vědami o umění stejně jako před filozofií, axiologií, sociologií a jinými disciplínami. Bude třeba projevy této vytlačované kultury jinak „vážit“ a pečlivě interpretovat. Ale máme-li vystihnout spor, který trval uvnitř české a slovenské společnosti po celou dobu komunistické vlády, pak nelze jinak než promýšlet nové metody, cesty a prameny ke spravedlivému ohledání a poměření obou kultur. Nesporně si to vyžádá pozornost i vůči exilové literatuře a časopisům, které ještě dlouho po „únoru“ udržovaly vzorce a hodnoty kultury předúnorové.²⁹

28 Spor dvou kultur se zřetelně projevil např. na prvním sjezdu českých spisovatelů v létě 1946, jehož referáty jsou zachyceny v publikaci *Účtování a výhledy*, vydané Syndikátem českých spisovatelů v Praze v březnu 1948, tedy dříve, než se komunistické moci podařilo distribuci publikace zabránit.

29 Exil si s sebou odnášel „prvorepublikovou“ kulturu a udržoval ji při životě ještě po celá desetiletí. Díla exilových básníků a prozaiků, vědců a myslitelů, výtvarníků a filmařů, stránky

Knapík sám upozorňuje na potřebnost přesnějšiho a důkladnějšiho promyšlení tématu poúnorové kulturní politiky. Vyzývá ke svolání pracovního semináře, který by mohl hlouběji teoreticky podchytit její metodologické problémy, naznačit další směry bádání, identifikovat nové pramenné báze.³⁰ Domnívám se, že by se taková diskuse měla konat i na téma *kultury* v jejím širším pojetí. Podněty ke změně přístupu při zpracovávání poúnorových dějin *celé společnosti* nejsou nové, přičemž autoři si většinou dobře uvědomují těžkosti vyplývající z kusých či ztracených pramenů. Tak Martin Nodl upozornil, že „práce o české společnosti v době komunistického režimu prozatím prakticky neexistují“, a odhadl, že „odkrývání onoho společenského a dějinného kontextu bude v nejbližších letech spíše intuitivní záležitostí“.³¹ Jeho slova jsou dnes stejně výstižná, jako byla před šesti lety.

V dalších pracích o české *kultuře* v období komunistického režimu půjde patrně také o to zvolit takovou metodu historického bádání, která bude spíše než na neúplných dokladech založena na porozumění. Přinese to jistě řadu obtíží celkem představitelných i zatím těžko předvídatelných.³² Knapíková práce vyšla z jiných metodologických pozic, omezila se na komunistické řízení, respektive reglementování kultury, a tento segment zpracovala důkladně, systematicky a na mnoha místech objevně. Tím, že narýsovala ostrou hranici mezi kulturní *politikou* a zpolitizovanou *kulturou*, vybízí vlastně k širšímu pojetí tématu kultury, respektive kultur působících a střetávajících se v české společnosti po celých čtyřicet let komunistického panství. Takto vymezené pole zatím hledá svého badatele.

časopisů, jako bylo *Svědectví*, *Proměny*, římské *Studie* (do jisté míry i *Pelikanovy Listy*), stejně jako kulturní promluvy a komentáře svobodného zahraničního rozhlasu poskytují doklady životnosti této kultury, komunisty doma potlačované, pronásledované, likvidované. Některé stránky působení této kultury (zde zjednodušeně označované jako „prvorepubliková“) sledují *Dějiny české literatury 1945–1989*, sv. 2: *1948–1958*, zejm. s. 86–99; cenné údaje a hodnocení poúnorového období v literatuře jsou zachyceny na s. 6–35 a 99–114. Dějiny české poválečné literatury, zpracovávané kolektivem zaměstnanců Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., pod vedením jeho ředitele Pavla Janouška, jsou průběžně zveřejňovány na internetové adrese <http://www.ucl.cas./DCL48-58.pdf>.

30 V *zajetí moci*, s. 15.

31 NODL, Martin: Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000. In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 1 (2001), s. 22.

32 Na některé upozorňuje článek Jana Horského „Dějepisné porozumění a ospravedlnění“. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 4 (2004), s. 66–81. Řadu cenných podnětů a připomínek ke studiu tak komplexnímu, jako je kultura, poskytuje i klasická práce dvou amerických sociologů z roku 1966: BERGER, Peter – LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1999.

Recenze

Zápisky československého diplomata z metropole třetí říše

Jiří Kosta

HOFFMANN, Camill: *Politický deník 1932–1939*. Předmluva Dieter Sudhoff. Z německého originálu přeložili Alena Bláhová a David Kraft. Praha, Pražská edice 2006, 239 stran.

Když jsem byl s více než dvěma tisíci vězňů dne 28. října 1944, v den našeho státního svátku, zavlčen z Terezína do Osvětimi, znal jsem z ostatních postižených málokoho. Nevěděl jsem ani, že mezi deportovanými je i šestašedesátiletý Kamil Hoffmann, který téměř po celou dobu první republiky sloužil jako tiskový atašé na československém vyslanectví v Berlíně. S jeho osudem jsem se poprvé seznámil teprve po půlstoletí od naší deportace, když vyšel v Rakousku Hoffmannův *Politický deník*.¹ Z onoho posledního transportu, který byl vypraven z terezínského ghetta do největšího tábora smrti, přežil selekci na příjezdové rampě koncentráku jen každý pátý vězeň. Zatímco já jsem patřil k těm šťastným, manželé Kamil a Irma Hoffmannovi spolu s převážnou většinou deportovaných českých Židů zahynuli v plynových komorách. Jméno básníka, publicisty a diplomata Kamila Hoffmanna, této významné osobnosti předválečné republiky, pak zůstalo na dlouhá desetiletí pro převážnou část naší veřejnosti neznámé.

1 HOFFMANN, Camill: *Politisches Tagebuch 1932–1939*. Klagenfurt, Alekto-Verlag 1995.

Tuto skutečnost museli zohlednit i vydavatelé českého překladu *Politického deníku*. Uvádějí jej „Slovem o autorovi“, v němž českožidovský spisovatel a pozdější izraelský diplomat Viktor Fischl představuje autora knihy jako význačného reprezentanta „česko-německo-židovské symbiózy“. Kromě toho převzali z německého originálu předmluvu Dietera Sudhoffa, který je zasvěceným a podrobným průvodcem po Hoffmannově životní dráze.

Kamil (Camill)² Hoffmann (1878–1944), rodák ze středočeského Kolína, vyrůstal v židovské rodině, v níž se hovořilo česky i německy. Jako student německého gymnázia v Praze začal psát v němčině básně, které vzbudily značnou pozornost v prostředí rodícího se a později proslulého německého literárního kruhu (*Prager Kreis*). (Ukázky jeho jímavých veršů v předmluvě kongeniálně přeložila Alena Bláhová.) Kromě vlastní básnické tvorby překládal Hoffmann poezii Baudelairovu, kterou pak vydal společně s romanopiscem Stefanem Zweigem. Jeho cesta však směřovala od literatury přes žurnalistiku k diplomacii. Před první světovou válkou působil jako redaktor levicově liberálního časopisu *Die Zeit* ve Vídni. Zde se seznámil s profesorem sociologie a poslancem rakouské Říšské rady Tomášem Garriguem Masarykem, který si mladého publicistu oblíbil. Ve Vídni a později jako redaktor saských novin *Dresdner Neueste Nachrichten* se Hoffmann spřátelil s řadou významných německých literátů, mezi jinými se jmenovaným Stefanem Zweigem a Heinrichem Mannem. Po skončení světové války se Hoffmann vrátil do Prahy, aby se v dohodě s Masarykem, nyní prezidentem samostatného státu, ujal založení vládními kruhy inspirovaného německého deníku *Prager Presse*, jehož hlavním posláním bylo urovnání vztahu mezi českým a německým obyvatelstvem v nové republice. Jakmile byla ustavena redakce těchto novin, vyhověl Masaryk a z jeho popudu ministr zahraničí Edvard Beneš přání redaktora: Kamil Hoffmann byl koncem roku 1920 jmenován tiskovým přidělcem na československém vyslanectví v Berlíně, kde vytrval až do hořkého konce republiky.

Již při pročítání prvních záznamů z deníku čtenář sezná, co autora přimělo, aby se vzdal úspěšného zaměstnání v redakci deníku ve prospěch diplomatické kariéry. Právě Hoffmann jako zanícený pozorovatel politického dění byl nadán mimořádnou schopností získávat potřebné informace o událostech v zemi svého působení a o záměrech její vlády, stejně jako zprostředkovávat svým protějškům obraz situace v Československu a stanoviska jeho politické reprezentace. Dokázal snadno navazovat styky s kompetentními partnery jak z řad politických spojenců, tak případně i ze strany protivníků. Navíc perfektní znalost francouzštiny a angličtiny mu usnadňovala kontakt se zahraničními diplomaty. A proč si jako místo svého diplomatického působení zvolil právě hlavní město státu, jehož poměr k nové republice (podobně jako vztahy ostatních menších sousedů k ČSR) budil v Praze jisté obavy

2 Německy psané Hoffmannovy publikace vycházely pod osobním jménem „Camill“, v českých publikacích je uváděn jako „Kamil“.

do budoucna, lze nahlédnout z jeho vlastního vyjádření v berlínském časopise *Die Weltbühne* v roce 1921, brzy poté co nastoupil do funkce: „Člověk nemusí mít mimořádný politický důvtip, aby pochopil, že existence Československa ve střední Evropě je dnes jedinou zbraní proti restauraci, v níž se podle zákona afinity nezadržitelně spojují nejtemnější síly Maďarska, Bavorska a Rakouska, snažící se dopomoci k triumfu nejnebezpečnější klerikální reakci. Češi jsou nyní v tomto koutě Evropy nositeli republikánské ideje *par excellence*, Němci bohužel nikoli. Odmítat Československo jako stát znamená přitakávat reakci.“ (s. 135)

Právě Masaryk byl osobností, která v očích Hoffmanna ztělesňovala jako sotva kdo jiný onu republikánskou ideu, danou do vínku Československé republice. Je proto příznačné, že zanedlouho po vydání přeložil do němčiny Masarykovu *Světovou revoluci* (1925) a posléze i další díla, jež mohla německé veřejnosti přiblížit československé dějiny a koncepce vůdčích osobností republiky, jako byla Benešova *Světová válka a naše revoluce* (1928), Kroftovy *Dějiny Československa* (1932) a Čapkovy *Hovory s TGM* (1936).

Hoffmannovy deníkové zápisky ukazují, že se jeho aktivity soustředily do dvou směrů: jednak intenzivně a v plné šíři sledoval politické dění v Německu a s tím související záměry jeho vedoucích kruhů, jednak informoval vládní místa v Berlíně a tamní zastupitelské úřady o poměrech v Československu a politice pražské vlády. Ačkoli ve svých záznamech nikdy nevyzdvihuje vlastní postavení či zvláštní roli ve styku se svými partnery, neujde pozornému čtenáři, že jeho faktická pozice byla mnohem významnější, než bývá zvykem u podobných řadových pracovníků v diplomatické službě. To platí jak o jeho kontaktech se zahraničím, tak s Prahou. Není náhodou, že československý vyslanec v Berlíně Vojtěch Mastný vyhledával pravidelně jeho rady a svěřoval mnohá jednání svému „tiskovému“ a že na druhé straně šéf francouzské ambasády v Berlíně André François-Poncet si s československým přidělcem vyměňoval týden co týden informace a názory. Neméně výmluvná je skutečnost, že Hoffmanna přijímali v Praze k dlouhým rozhovorům vrcholní představitelé státu: prezident Masaryk, ministr zahraničí a pozdější prezident Beneš stejně jako poslední předmnichovský šéf zahraničního rezortu Kamil Krofta.

V roce 1932, kdy si začal vést politický deník, prodléval Hoffmann ve svém berlínském působišti už dvanáct let a znal dopodrobna zdejší politické a kulturní prostředí. Tím zasvěcenější je jeho svědectví o událostech, které ve třicátých letech minulého století předurčovaly nadcházející osud Československa a nakonec i celé Evropy. Přidržíme-li se časového rozpětí vymezeného Hoffmannovým deníkem, jako milníky na této neblahé cestě následovaly tyto události: roku 1932 vítězství NSDAP v říšských volbách, 1933 jmenování Hitlera říšským kancléřem a založení Henleinovy Sudetoněmecké vlastenecké fronty (*Sudetendeutsche Heimatfront* – SHF), 1934 Hitlerova výzva „za odčinění versailleské smlouvy“ spolu s dvojkolejnou Henleinovou strategií zdánlivé loajality k ČSR a zároveň Hitlerovy „páté kolony“, 1935 protizidovské „norimberské zákony“ v třetí říši a výrazné volební vítězství Henleinovy Sudetoněmecké strany v Československu, 1936 protismulovní obsazení Porýní německou brannou mocí spolu se slovními atakami Hitlera proti ČSR a jeho spojenectví se SSSR, 1937 upevnění osy Berlín–Řím a faktické ovládnutí českého pohraničí

Henleinovou stranou, 1938 nejprve březnový anšlus Rakouska, pak záříjový mnichovský diktát a nakonec listopadová „křišťálová noc“ protižidovských pogromů.

Přesahovalo by rámec této recenze, kdybychom se snažili reprodukovat zevrubněji obsah deníkových kapitol, seřazených podle jednotlivých roků. Věcně a střídavě koncipovaný text zprostředkovává pestrý, postupem doby stále dramatictější spád historických dějů. Lze jen litovat, že si Hoffmann nevedl deník pravidelně, že mezery v zápisech narušují kontinuitu událostí a že na těch místech, kde autor doplňoval své záznamy dodatečně, je oslabena autentičnost líčení. Berme však v úvahu, za jak obtížných a nervově zatěžkávajících podmínek tato jedinečná kronika vznikala.

V počátečních letech Hoffmann jako by podceňoval – patrně pod vlivem západních politiků – nebezpečí plynoucí z agresivity Hitlerova Německa. Částečně tomu odpovídá i autorova dikce. Hoffmann je zdrženlivý nejen při líčení své úlohy či zásluh, ale i tehdy, když komentuje či hodnotí rozhovory, příběhy, události. Avšak se stupňující se výbojností třetí říše stále více dává svým emocím volný průchod a volí slova bez obalu. Malou ukázkou budiž jeho záznam vpředvečer mnichovské konference, kdy si do deníku 21. září 1938 zapisuje: „Pražská vláda akceptovala odstoupení území s více než 50 % německého obyvatelstva poté, co vyslanci Francie a Anglie navštívili ve dvě hodiny ráno prezidenta Beneše a sdělili mu, že – jinými slovy – nechají ČSR ve štychu, pokud to nepřijme. Francie zrazuje smlouvu. Děje se něco nepředstavitelného: staroslavné české království je mrzačeno, protože Západ si chce za každou cenu koupit mír.“ (s. 175)

Až do roku 1938 nenalezneme v *Politickém deníku* téměř žádné zmínky o autorově soukromém životě, odhlédneme-li od líčení dovolených na jihu Evropy, kde vychutnával plnými doušky krásy přírody a užíval klidných chvil u vody při rybaření. Teprve ke konci roku 1938, ještě za pobytu v Berlíně, a zejména pak v roce následujícím, poté co byl odvolán z diplomatické služby, lze vycítit z jeho zápisů osobní starosti a pocity stísněnosti, přestože ani zde neopouští svou typickou rezervovanost.

Při četbě deníku si můžeme klást otázku, jak se Hoffmann asi duševně vyrovnával s nepřátelskou atmosférou nacistického režimu a co jej jako bytostného demokrata, a navíc Žida, vedlo k tomu, aby ve svém úřadě setrval. Vždyť byl každodenně konfrontován s událostmi a situacemi, které byly vzhledem k jeho smýšlení a původu těžko snesitelné. A nejen to: za vlády bezpráví v Hitlerově diktatuře mohl být navzdory své diplomatické imunitě i osobně ohrožen. Zdůvodnění sám formuloval v dopise adresovaném již v listopadu 1935 jeho příteli Stefanu Zweigovi: „Několikrát jsi prý vyjádřil údiv nad tím, proč tak lpím na svém berlínském postu. Neděje se tak ani v nejmenším z vnějších důvodů, spíše z nutnosti zachovat uprostřed zcela nepřehledných poměrů určitou kontinuitu, kterou si žádá Praha, a také z povinnosti držet obrannou linii, smím to snad říci, pro nespočetné známé i neznámé lidi.“ (s. 127)

Kolik obětavého úsilí se za tímto zdrženlivým vyjádřením skrývalo, lze vytušit i z *Politického deníku*. Hoffmann ve svých záznamech uvádí některé z četných případů, kdy pomáhal politickým odpůrcům nacismu i pronásledovaným Židům při emigraci do Československa, kdy zachraňoval knihovny a rukopisy svých přátel (mimo jiné Heinricha Manna). Bylo jen otázkou času, kdy zahraniční ministerstvo

vlády druhé republiky svého zaměstnance odvolá; jistě ani tak ze zájmu ochránit jeho osobu jako spíš proto, aby nenarazilo u mocného německého souseda. Došlo k tomu 29. ledna 1939, a Chvalkovského ministerstvo pak už nenašlo pro Hoffmanna jakožto Žida místo ve svých službách ani v Praze.

V poslední chvíli před svým odvoláním se Hoffmannovi podařilo zaslat rukopis deníku z Berlína dceři, která se včas přestěhovala do Londýna. V Praze pak nedobrovolný penzista sepisuje další texty, články „do šuplíku“ i kratší deníkové záznamy: o politické situaci doma, o zpupném chování okupantů po 15. březnu 1939, o vnitřní rezistenci českého obyvatelstva, o počínající perzekuci Židů v protektorátu. A pouští se dokonce do široce koncipované práce o české historii, zanechaný rukopis však končí rokem 1306. Ve svých dopisech do Londýna líčí Hoffmann tristní situaci, ve které je nucen žít se svou manželkou, zároveň však dceru uklidňuje, ať si o rodiče nedělá starosti. Ona zas nabádá rodiče, aby využili své dobré kontakty v zahraničí a snažili se co nejdříve vystěhovat, otec však stále váhá. S vypuknutím války se počátkem září 1939 hranice uzavírají. Ještě 23. srpna píše otec dceři pohlednici s tímto vzkazem: „Milá Edith ... nemyslím na to, že si píšeme ‘poslední’ dopisy, neboť nevidím, že konflikt vypukl, nevěřím, že skutečně přijde. Tak jako dříve nevyklučuji, že se mýlím, ale i s tím jsme rozhodnutí vše přežít. (...) Srdečně Tvůj táta.“ (s. 125)

Podobně jako Hoffmannova někdejší politická prognóza o pouze „přechodném“ nebezpečí nacismu se ani tato jeho optimistická předpověď, týkající se tentokrát vlastní budoucnosti, nesplnila. Jeho osud byl zpečetěn, texty z roku 1939 se však naštěstí podařilo zachránit, takže mohly být z větší části připojeny k *Politickému deníku* jako jeho poslední kapitola.

Editor německého vydání vypracoval velmi užitečný jmenný rejstřík a poznámkový aparát: vysvětlivky pod čarou uvádějí krátkou charakteristiku osobnosti, jejíž jméno je na dané stránce poprvé uvedeno. Toto uspořádání usnadňuje čtenáři orientaci ve spleti několika set jmen, jež se vyskytují v deníku. Česká verze sice přebírá rejstřík, biografické poznámky však uvádí až na konci každé kapitoly, což ztěžuje četbu. I když je překlad originálu vcelku zdařilý, je třeba poznamenat, že se v českém textu vyskytují některé nepřesnosti či zavádějící formulace: například v kapitole pojednávající o roce 1933 se říká, „že prezident v příštím roce neobnoví kandidaturu“, zatímco správný překlad by naopak zněl, „že prezident ... obnoví kandidaturu“ (s. 78); v kapitole o roce 1938 se tvrdí, že *Völkischer Beobachter* psal o Benešovi jako o „světobčanovi“, kdežto ve skutečnosti podle Hoffmanna psal o „světovém podvodníkovi“ (s. 175). Je však třeba ocenit, že českou verzi knihy oproti originálu obohatilo Fischlovo úvodní slovo, jež se obrací výslovně na českého čtenáře, dále jímavá báseň, kterou autor složil v terezínském ghettu, a konečně text dokumentu, jenž obsahuje Hoffmannovu služební přísahu podepsanou na československém ministerstvu zahraničí v roce 1921.

České vydání *Politického deníku 1932–1939* Kamila Hoffmanna nabízí zainteresovanému čtenáři napínavou četbu. V první řadě však skýtá jedinečný zdroj nových poznatků pro historiky, kteří se zabývají česko-německými vztahy ve třicátých letech minulého století. Za to budiž vydavatelům této knihy vysloven zasloužený dík.

Recenze

Příběhy identity českých Židů v první republice

Květa Jechová

SOUKUPOVÁ, Blanka: *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava, Zing Print 2005, 284 stran. (Etnické studie, sv. 2.)

Není snadné vyprávět příběhy soudobých dějin tak, aby v nich byly zaznamenány nejen významné události, ale i souvislosti, ve kterých vznikaly, jejich okamžitý ohlas, historické důsledky i stopy v paměti následujících pokolení. Není lehké zachytit v těchto příbězích postoje jejich aktérů zároveň s reflexí nezúčastněných pozorovatelů. Role vypravěče je tím obtížnější, čím závažnějších témat se příběhy dotýkají. Dějiny etnických minorit, jejich integrace a asimilace, vztah k vlasti a závazky k národnímu společenství patří mezi témata mimořádně aktuální a závažná. Blanka Soukupová přistupovala k vyprávění českožidovských příběhů vybavena nejen znalostí současné historické literatury, soudobého tisku a dostupných archivních fondů. Využila také biografické záznamy pamětníků, které pořídili při terénním výzkumu studenti historické antropologie, s nimiž autorka pracuje jako pedagoga na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Písemnému zpracování českožidovských osudů předcházelo několik let přednáškové činnosti v kulturním a vzdělávacím centru Židovského muzea v Praze.

Recenzovaná kniha nabízí pod názvy téměř poetickými četbu velice závažnou. Příběh první – *o zaslíbené zemi, která se stávala domovem* – vypráví o vzniku samostatného československého státu a o nadějích, které s ním spojovaly jednotlivé národnosti. Líčí převratné změny v poměru obyvatel k republice a k novému mezinárodnímu pořádku, které se prolínaly s přetrvávajícími stereotypy v chápání světa. Osvětluje fenomén českého antisemitismu v prvních poválečných letech, jeho

sociální kořeny a politické projevy. Současně objasňuje příčiny, které vedly k ústupu antisemitismu z české politické scény. Ve srovnání s antisemitismem v Německu i v dalších státech, které vznikly na troskách Rakouska-Uherska, se české odrůdě nepodařilo zasáhnout širší společenské vrstvy. Z konkrétní historické analýzy Soukupové vyplývají podněty obecnější k promýšlení významu minorit v demokratickém společenství, podněty, které nabývají v současnosti aktuálního významu. Ukazuje se názorně, jak lze pozitivně ovlivnit chápání pojmů národ, vlast, domov tím, že je zajištěna možnost dovolat se práva před zákonem.

Alarmující příběh lidské nejistoty a agresivity, ale i nadějný příběh lidského rozumu a slušnosti, vyprávěný jako druhý v pořadí, sleduje proměny českého antisemitismu v podmínkách pluralistické společnosti. S postupným upevňováním československé republiky se antisemitismus ve dvacátých letech stával programem stran na politické periferii. Na základě rozboru tisku autorka podává charakteristiku antisemitských postojů jednotlivých politických subjektů a také jejich geografickou lokalizaci; ohniska jsou situována v severočeském a západočeském pohraničí a v Praze, v prostředí německých studentů. Jsou zaznamenány i první úspěšné projevy obrany demokratického společenství, jako příklad je uveden zákaz šíření pamfletu „Zrcadlo Židů“.

Ve třicátých letech se antisemitismus stále zřetelněji usazoval na politické pravici, stával se důležitou ideovou výzbrojí fašistických organizací a vyvolal společné akce demokratických institucí i významných osobností. Jako projev vítězství rozumu a slušnosti nad agresivitou a demagogií lze mimo jiné hodnotit skutečnost, že mezi sedmadvaceti státy, které v roce 1935 uspořádaly světový antisemitský kongres, nebyli zástupci Republiky československé.

Příběh oken s mechem a palestinských cedrů objasňuje obtíže a krize bolestného procesu asimilace českých Židů. V okamžiku zrození Československa v českožidovském hnutí významně převažovala orientace na asimilaci, sionismus se teprve začínal formovat. Asimilace byla integrální součástí procesu modernizace společnosti. V demokratickém státě padly poslední překážky v cestě integrace Židů do většinové společnosti. V souladu s principy judaismu byla tato zem – místo posledního odpočinku předků – chápána jako skutečná vlast. Národ byl definován jako společenství jazyka, kultury, dějinného prožitku a společného zájmu. Židé nacházeli novou inspiraci pro československé vlastenectví: model kultivovaného češství. Zvláštní důraz přitom kladli na princip tolerance – odstraňování protiv mezi národy a společenskými vrstvami. Židovské náboženství bylo spojováno s odmítáním ortodoxie. Viditelná jinakost byla mezi českými Židy nepopulární. Avšak právě židovská víra představovala v minulosti základní kritérium menšinové identity. Výrazná sekularizace společnosti a všeobecný odklon od tradičních církví v letech po světové válce zasáhly i židovské etnikum. Pro ně však byl ústup náboženské víry mnohem závažnější než pro ostatní skupiny obyvatel, Židům totiž v minulosti právě víra zastupovala domov. Sionistické hnutí, poté co se rozešlo s ortodoxní církví a přeorientovalo se na moderní aktivity (tělovýchovné, sportovní a skautské oddíly), se stalo přitažlivým pro novou generaci Židů, kteří se cítili být odlišným národem. V tomto příběhu se ukazuje, jak se stal vztah k asimilaci základním dělítkem mezi příslušníky židovské menšiny. Příběh odráží filozofickou i literární reflexi asimilace

a všímá si toho, jak souvisel vztah k asimilaci s rozdílnými typy sídel (metropole a maloměsta) a jak se lišil generačně.

Čtvrtý příběh – *o síle víry v demokracii* – sleduje proměny židovské menšiny v procesu od emancipace k asimilaci. Všímá si filozofie vůdců českožidovského hnutí, kteří byli přesvědčeni, že asimilace je pro Čechy židovského původu přirozeným řešením, a definuje rozdíly mezi aktivními a pasivními asimilanty. Zaznamenává skutečnost, že poválečná generace Čechoslováků byla v novém státě pevně zakotvena, a vnímá také kritický obrat, k němuž došlo v postojích asimilantů po nástupu Hitlera k moci. Čeští Židé si právě v oněch letech vypěstovali mnohem větší ostražitost vůči aktivitám Henleinova hnutí než jiné skupiny občanů a s obavami sledovali, jak zhoubná ideologie proniká z Německa do republiky. Z této doby pochází mýtus Čechů jako národa malých lidí, národa prostého pýchy, a zároveň se objevuje požadavek „zčeštění životního stylu“. Obavy o osud vlastní ohrožené skupiny se transformovaly do aktivní obrany demokracie. Tehdy byla vybudována institucionální základna českožidovského hnutí a jeho reprezentanti spojovali obranu demokratického společenství s hájením lidských práv každého jedince. Republiku československou chápali čeští Židé jako vlast – to znamená jako prostor, k němuž mají závazky i který jim skýtá záštitu. – Jak potom změřit zoufalství, které prožívali po Mnichovu spolu s ostatními spoluobčany? Autorka jejich situaci charakterizuje stručně jako stav bez perspektivy.

Pátý příběh naproti tomu zaznamenává souběžně stoupající *národní sebevědomí části českého židovství*. Sleduje postupnou proměnu sionismu, který od návratu k náboženské tradici přešel k programu národního obrození. Události ve světě, zejména pogromy a jiné pronásledování Židů v sousedních státech, posilovaly uvědomění vlastní národní osobitosti a také souvztažnosti s ostatními Židy. Každá vlna uprchlíků, kteří postupně přicházeli do Československa z různých stran, vyvolávala přirozeně v židovské minoritě vlnu sympatií a solidarity. Pozitivní vztah k českému národu a jeho historii byl nově chápán jako návod k národnímu obrození Židů. S tím souvisel důraz na posílení národní hrdosti, starost o duši byla rozšířena o starost o tělesné zdraví. Židé se učili radovat ze svého židovství. Slavili opět své svátky, které se staly výrazem národně-politické festivity. Orientace na Palestinu zásadně ovlivnila aktivity sionismu v diaspoře: nově se prosazovala úcta k zemědělství a řemeslu, nově bylo oceňováno vlastnictví půdy jako základna pro příští domov. S velmi pozitivní odezvou se setkala odvaha několika tisíc mladých Židů z Československa, kteří se rozhodli odejít do Palestiny. Sionisté kritizovali asimilaci z etických pozic jako výraz pohodlí, nezodpovědnosti a vlastně i přetvářky.

Poslední příběh – *o filozofovi na trůně* – připomíná vliv Masarykovy osobnosti na poměr většinové společnosti k Židům i na vztah Židů, domácích i zahraničních, k československému státu. Masarykovo odmítnutí antisemitismu jako projevu lidské nekulturnosti se stalo samozřejmou součástí demokratické tradice. Bylo důležité, že Masaryka jako nepřekonatelný symbol humanismu uznávala obě křídla židovského hnutí. „Masarykova cesta“ znamenala ve vnímání Židů vzor mravnosti a přímosti. Záznamy z terénního výzkumu mezi pamětníky první republiky potvrdily trvání masarykovské legendy.

Názvy jednotlivých kapitol, a vlastně i titul celé knihy, jsou poněkud zavádějící. Nejde v ní totiž o příběhy jednotlivých lidí, ale o líčení situace židovské minority v meziválečném Československu. Ukazuje se, že etnologický přístup je pro poznání a pochopení tak složitého a proměnlivého fenoménu našich moderních dějin nástrojem velmi vhodným, citlivým a přesným. Autorka uvádí mnoho dávných událostí a jmen s bezpečnou znalostí dobových souvislostí a v jednotlivých „příbězích“ zaznamenává hlavně to, jak se Židé v Československu – asimilanti, sionisté i ortodoxní – sami reprezentovali, jak je vnímalo jejich okolí a jak se pod vlivem historických událostí postupně vyvíjel jejich vztah k vlasti, k českému národu a jazyku i vztah k Palestině. Zajímavé jsou také údaje o tom, jak se oba hlavní proudy židovského hnutí, asimilanti i sionisté, snažily posílit svou ideologii tím, že se zapojí do odpovídajícího mezinárodního hnutí, a také to, jak o jejich šancích rozhodovaly mezinárodní události.

Autorce se podařil záměr historizovat český antisemitismus, tím že poukázala na jeho sociální i psychologické kořeny v souvislosti s prožitky nezdarů, osobních i kolektivních. Ukázala, jak antisemité pracovali s konstruktem ohroženého národa, když vyzývali k důslednému odlišení „vlastního“ a „cizího“, a jak se snažili navrátit českou společnost k obrozenské uzavřenosti před cizími vzory, k jakémusi národnímu purismu, čím dále tím více extrémnímu. Kniha je potvrzením platnosti etnologického principu, že v dějinách minorit se zrcadlí stav celé společnosti. Soukupová také citlivě vystihla meze abstrakce, k níž antropologie ve srovnání s většinovou historií tíhne. Velmi dobře si totiž uvědomovala, že „příběh, který antropolog vypráví, je bezcenný bez velmi pevného rámce, stane-li se ahistorickým“ (s. 282). Proto zkoumala v konkrétním čase jak vnější události, obklopující výzkumný objekt, tak i strukturu objektu, včetně jeho sebereflexe a „sebereprezentace“.

Téma identity prochází celým textem. Autorka sleduje, jak byla židovská identita prožívána v určité historické etapě jednotlivými osobnostmi a určitými skupinami. Jejímú výkladu by však na mnoha místech prospělo, kdyby hlavní dějová linie byla očištěna od podružných detailů, byť jsou sebezajímavější.

Recenzovaná kniha není obdobou dějin židovského etnika v Československu, jak je v posledních letech sepsali Rudolf Wlaschek, Ferdinand Seibt, Tomáš Pěkný nebo Ctibor Rybár,¹ ale doplňuje obraz této minulosti velmi jemnou kresbou osobností, situací a reflexí, které v naší zemi po dvě desetiletí první republiky působily a nadlouho, třeba nenápadně, ovlivňovaly její společenské klima i poté. K dějinám židovských organizací a spolků² přidává Blanka Soukupová výklad myšlenkových

1 WLASCHEK, Rudolf M.: *Juden in Böhmen: Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert*. München, R. Oldenbourg 1990; SEIBT, Ferdinand (ed.): *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München – Wien, R. Oldenbourg 1983; PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha, Sefer 2001; RYBÁR, Ctibor (ed.): *Židovská Praha: Glosy k dějinám a kultuře*. Praha, TV Spektrum 1991.

2 KŘEŠŤAN, Jiří – BLODIGOVÁ, Alexandra – BUBENÍK, Jaroslav: *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918–1948*. Praha, Institut Tereziánské iniciativy – Sefer 2001.

proudů, které se v jejich rámci střetávaly a střídaly. Její českožidovské příběhy mají být zřejmě další etapou v soustavném hledání kulturních determinant, které ovlivňují vytváření identity určitého společenství. Právě toto je problém, jímž se autorka knihy zabývá již řadu let. Až dosud byly výsledky její práce publikovány převážně v časopisech a sbornících,³ poslední kniha by tak měla znamenat určité vyvrcholení dosavadního usilovného hledání.

Přes všechny klady recenzované knihy je však nepříliš uspokojivý způsob jejího vydání a nezbyvá než litovat, že tak byla zřejmě ztracena šance číst českožidovské příběhy plynule, s porozuměním a s potěšením. Mám na mysli zejména úpravu poznámkového aparátu, který nesmírně zatěžuje četbu. Více než patnáct set poznámek v šesti oddílech naplnilo celkem sto dvaadvacet stran! Rozsah i způsob prezentace poznámek pokládám za nevhodný, už proto, že vzhledem k prolínání řady souvislostí se nutně některé z nich opakují. Dalším vážným nedostatkem publikace jsou chybějící rejstříky a seznamy. Kdyby kniha, určená spíše ke studiu pro náročného čtenáře, byla vybavena přehledem pramenů, seznamem použité literatury a také rejstříkem jmenným i věcným, posloužila by mnohem lépe odborné i laické veřejnosti. Kladem publikace jsou přílohy, zejména výňatky z tisku, fotografie i dobové kresby. Karikatura Žida na obálce knihy však vzbuzuje falešný dojem, že čtenář uvnitř najde příběhy humorné, nejspíše anekdoty. Ve skutečnosti jde o knihu velmi vážnou a závažnou, která se dotýká i bolestných stránek naší moderní historie.

3 SOUKUPOVÁ, Blanka: Česká a německá společnost středních vrstev v Praze v realitě unitárního Československa. In: *Lidé města*, č. 5 (1994); TÁŽ: *Česká společnost před sto lety: Identita, stereotyp, mýtus*. Praha, Sofis 2000; TÁŽ: *Češi – židé: Židovství, češství a českoslovenství po vzniku Československé republiky. K identitě a mentalitě asimilující se menšiny*. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (ed.): *Studie k sociálním dějinám*, č. 9. Opava, Slezské zemské muzeum v Opavě 2002, s. 179–203; SOUKUPOVÁ, Blanka – ZAHRADNÍKOVÁ, Marie (ed.): *Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech*. Praha, Židovské muzeum 2003; SOUKUPOVÁ, Blanka – SALNER, Peter (ed.): *Modernizace, identita, stereotyp, konflikt: Společnost po hilsneriádě*. Bratislava, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy Praha – Židovské muzeum Praha – Ústav etnografie Slovenské akademie věd 2004.

Recenze

„Stali se jeho obětí...“

O Hitlerovi a jeho armádě

Pavel Mücke

BARTOV, Omer: *Hitlerova armáda: Vojáci, nacisté a válka ve Třetí říši*. Praha, Naše vojsko 2005, 217 stran. Z anglického originálu přeložil Jiří Voňka.

„Německý národ válku nechtěl. V roce 1939 si jeho většina přála, aby poměry zůstaly takové, jaké byly během předcházejících šesti let Hitlerovy vlády. Jakmile však vypukla, zjistili, že se z ní dá hodně těžit, a tak Vůdcova popularita stoupala ještě výš. Když Wehrmacht napadl Sovětský svaz, Němci měli obavy. Takovou válku také nechtěli. Zatímco zprvu očekávali, že Hitler jim přinese nadvládu nad světem a bohatství, později k němu začali vzhlížet jako ke své jediné záchraně. Místo toho jim přinesl katastrofu. Za této situace se nevymanili ani z jeho moci, ani z jeho zločinů. Stali se jeho obětí a obětí jeho obětí.“

Citát pochází z českého překladu dnes již klasického titulu pojednávajícího o německé „branné moci“ (*Wehrmacht*), tedy o pozemní armádě třetí říše, a indoktrinaci jejích příslušníků nacistickou ideologií.¹ Oč je autor této práce méně známý v našich zeměpisných končinách, o to proslulejší je v zahraničí, a proto se sluší nejprve jeho osobnost a dílo alespoň stručně přiblížit.

1 Původní vydání: BARTOV, Omer: *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*. Oxford, Oxford University Press 1992 (1. vydání 1991). Citát viz s. 160 českého překladu.

Omer Bartov v současné době působí jako profesor historie na Brownově univerzitě v Providence (Rhode Island, USA) a patří mezi přední odborníky na nacistické Německo, jeho vojenskou historii, problematiku válečných zločinů a holokaustu. Na sklonku osmdesátých let minulého století spolu s několika dalšími historiky stál u zrodu debat o německých soudobých dějinách, známých pod souhrnným názvem *Historikerstreit*. Stanfordský absolvent, jenž nějaký čas působil také na Harvardově univerzitě, je kromě recenzovaného díla autorem dalších pěti monografií² a editorem dalších tří sborníků k tomuto tématu.³ Kromě bohaté pedagogické, přednáškové a vědecké činnosti je Bartov také organizátorem a hybnou silou mezinárodního projektu „Pomezí: Etnicita, identita a násilí v nárazníkové zóně říší od roku 1848“ (*Borderlands: Ethnicity, Identity and Violence in the Shatter-Zone of Empires since 1848*), který zkoumá historické zdroje a projevy etnických i jiných konfliktů na pomezím území bývalých říší německé, rakousko-uherské, ruské a turecké. Právě v souvislosti s tímto projektem vzniká jeho nejnovější práce o mezietských vztazích polského, židovského a ukrajinského obyvatelstva ve městě Bučač (dnes na Ukrajině) od 14. století do konce druhé světové války.⁴ Nyní však již obraťme pozornost ke knize o Hitlerově armádě.

Jak poznamenává autor v jejím úvodu, wehrmacht zůstává „hlavním jablkem sváru ve vědeckém bádání o třetí říši“ (s. 9). Po téměř šedesát let stále zůstává otázkou, jaká byla vlastně ve skutečnosti německá branná moc. Byla pouze profesionální a apolitickou vykonavatelkou rozkazů, která – narozdíl například od jednotek SS – zůstávala stranou vlivu „světonázorové víry“ v nacionální socialismus? Nebo naopak tvořila jednu z hlavních opor nacistického režimu, a to až do samého konce války? Bartov si dobře uvědomuje, že pro alespoň částečnou odpověď na tuto otázku musí snést velké množství argumentů založených na detailním studiu pramenů nejrůznější provenience (úřední dokumenty, hlášení, deníky, korespondence, vzpomínky) stejně jako bohatého souboru literatury (převážně anglosaské a německé, v menší míře také francouzské); z obojího vydatně čerpal díky svým pedagogickým i badatelským pobytům ve Spojených státech i v Evropě (Velké Británii, Německu a Rakousku). Je namístě také připomenout autorovu snahu brát v úvahu fakt, že zkoumaný problém byl a dosud je nazírán pod zorným úhlem „milosrdné paměti“ (opomíjení událostí a zlehčování dobového jednání aktérů, v tomto případě vojáků a jejich spoluúčasti na legalizovaných válečných zločinech, ho-

2 Neznámější jsou asi práce *The Eastern Front 1941–45: German Troops and the Barbarisation of Warfare* (London, Macmillan 1985) a *Mirrors of Destruction: War, Genocide and Modern Identity* (Oxford, Oxford University Press 2000).

3 Například BARTOV, Omer – NOLAN, Mary – GROSSMANN, Atina (ed.): *The Crimes of War: Guilt and Denial in the Twentieth Century*. New York, The New Press 2002.

4 Stručný autorův medailon je k dispozici na adrese <http://www.brown.edu/departments/faculty/obartov.htm>.

lokaustu a podobně), jejíž vliv se silně projevuje nejen při psaní různých vzpomínkových prací, ale také v historiografii. Recenzovaná kniha je strukturována do čtyř vzájemně souvisejících částí, v nichž se autor postupně zabírá klíčovými problémy nastoleného tématu, přičemž svou pozornost v souladu s vlastními předešlými výzkumy zaměřuje především k nasazení wehrmachtu proti Sovětskému svazu. Jak známo, právě sem od 22. června 1941 až do skončení války směřovala většina lidských i materiálních zdrojů německé válečné mašinerie.⁵

První kapitola s názvem „Demodernizace fronty“ zjišťuje rozpory mezi obrazem německé armády jakožto nejmodernějšího válečného celku své doby a postupným procesem její „demodernizace“, který prodělávala se ztroskotáním strategie bleskové války na východní frontě od přelomu podzimu a zimy 1941. Jak Bartov velmi trefně připomíná, situace německých vojáků, kteří kromě nepřízné přírodních poměrů a vlastní nouze postupně čelili i početní a materiální převaze protivníků, by se dala přirovnat k opotřebovací zákopové válce prožité jejich dědy a otci v letech 1914 až 1918. Tváří v tvář ztrátě převahy a úporným bojům se jako posila v rovině morální nabízela zvyšující se míra ideologické indoktrinace a přijetí Hitlerových myšlenek o „rozhodujícím boji na život a na smrt s největším nepřítelem“ – „rudým bolševismem“. Jak autor vyvozuje, „to vzápětí dalo průchod narůstající brutalizaci vojáků“ (s. 10).

V pořadí druhá část, jež nese název „Destrukce primární skupiny“, se detailněji zabývá sociálními vazbami a strukturami uvnitř vojenských jednotek wehrmachtu (rot, praporů, pluků, divizí) a procesem jejich utváření. Bartov se totiž za pomoci kombinace údajů kvantitativní i kvalitativní povahy snaží oponovat rozšířené poválečné teorii amerických sociologů Edwarda A. Shilse a Morrise Janowitze, klasiků kvalitativní sociologie, kteří se svého času pokusili zdůvodnit pozoruhodný fakt, že německá branná moc si i přes obrovské množství porážek a ztrát po celou dobu války udržela vysokou míru bojeschopnosti.⁶ Zatímco zmínění sociologové viděli příčinu v silné sociální soudržnosti jednotek formovaných společnými prožitky během výcviku i v „ohni bojů“, Bartov tato tvrzení poměrně přesvědčivě řadou údajů vyvrací a přidává vlastní hypotézu: posilové jednotky byly v prostředí východní fronty záhy po příchodu zničeny nebo oslabeny natolik, že se nějaké pevnější vazby nestačily vytvořit; jako možné vysvětlení ochoty „bojovat až do kon-

5 Autor své poznatky ve stručnosti shrnul také ve formě dvou vědeckých studií. Viz BARTOV, Omer: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich. In: *The Journal of Modern History*, roč. 63, č. 1 (březen 1991), s. 44–60; TÝŽ: The Conduct of War: Soldiers and the Barbarisation of Warfare. In: *Tamtéž*, roč. 64, příloha „Resistance Against the Third Reich“ (prosinec 1992), s. 32–45.

6 Viz SHILS, Edward A. – JANOWITZ, Morris: Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II. In: *Public Opinion Quarterly*, roč. 12, č. 2 (léto 1948), s. 280–315.

ce“ autor opět nabízí hypotézu vysoké míry indoktrinace německých vojáků nacistickou ideologií.

„Zvrácenost kázně“ čtenářům avizuje, že kapitola třetí pojednává o „dvojím metru“ spravedlnosti uplatňovaném v německé armádě. Patnáct tisíc jejích příslušníků bylo sice odsouzeno polními soudy k smrti, leč desetitisíce dalších případů legalizovaných zločinů zůstaly v důsledku libovůle velení nepotrestány. Jak autor podotýká, „tím, že armáda připouštěla neoprávněné akce proti jednotlivcům považovaným za pouhé ‘podlidi’, vytvářela vhodnou pojistku, která umožňovala vyžadování přísné bojové kázně“ (s. 12). Dokladem jsou mimo jiné tisíce fotografií, na nichž se vojáci dávali zvěčnit s pozůstatky svých obětí... Bartov svou myšlenku rozvíjí dále v tom smyslu, že kromě tvrdých trestů (například za dezerci) byl stmelujícím motivem wehrmachtu také společně utvářený obraz války, v němž se porážka dala připodobnit k wagnerovskému „soumraku bohů“ s vizí následné apokalypsy.

Čtvrtá kapitola se za pomoci analýzy pramenů osobní povahy z pera dobových akterů a jejich blízkých pozastavuje nad tím, do jaké míry je jejich náhled poznamenán a deformován dobovými vlivy nacistické ideologie: na jedné straně „zbožněním“ osobnosti Vůdce, úměrně tomu na straně druhé demonizací „barbarského“ nepřítele. Do této kategorie také spadá jeden z argumentů nejčastěji používaných obhájci německých vojáků, který upozaduje jejich válečné zločiny a naopak vytrvale vyzdvihuje boj wehrmachtu proti „rudé záplavě asiatsko-bolševických hord“. Vytrvalé zdůrazňování antikomunismu a obětí položených „na oltář civilizované západní Evropy“ vyšlo z dílny nacistických propagandistů již v době války, ovšem nový rozměr tento argument dostal za změněné geopolitické situace v době poválečné, kdy se Němci ze západních zón sbližovali s bývalými nepřáteli, západními spojenci. Paradoxem zůstává, že v tomto argumentačním schématu je příčina zaměněna za důsledek, což mnohdy, jak již byl zmíněno, poznamenává tvorbu paměti i dějin do dnešních dnů.

Co z těchto dílčích tvrzení vyplývá? Odpověď poskytuje Omer Bartov v závěrečném shrnutí, kde své poznatky začleňuje do širšího dobového kontextu 20. století. Zatímco v roce 1914 přivítali Němci (a také další evropské národy) válku s nadšením, o čtvrt století později se nic takového neopakovalo, spíše naopak. Vypuknutí války bylo přijato s překvapením a rozpaky, vzpomínky na minulé oběti byly stále velmi živé, touha po klidu a mírovém blahobytu třetí říše z let 1933 až 1938 byla mezi jejími obyvateli poměrně silná. Proto také předtím mnichovské „zachování míru pro naši dobu“ přijaly (nejen) evropské národy s takovým ulehčením.⁷ Němci uvěřili, že Vůdce chce

7 O protiválečných náladách mezi francouzským obyvatelstvem viz např. PROST, Antoine: *Les anciens combattants: 1914–1940*. Paris, Gallimard 1977, s. 11–48 a s. 83–126. Poukazy na neradostné vzpomínky na první světovou válku, od nich odvozené protiválečné názory a generační střety se objevují i ve vzpomínkách z českého prostředí: viz např. KRAUS, Standa: *Za svobodu třemi světadíly: Vzpomínky z let 1939–1945*. Litomyšl, Augusta 1996, s. 8; HALLA, Milan Jan: *Rozervaná dekáda 1938–1948*. Praha, Vyšehrad 1992, s. 26.

dosáhnout velmocenského postavení jejich vlasti mírovými prostředky. Po rychlých vítězstvích německých armád však byly negativní pocity nepronásledovaných skupin obyvatelstva rychle zatlačeny a naopak převážila hrdost nad novými zisky, „s nadějami na nebyvalý rozkvět, ze kterého bude mít prospěch přinejmenším každý ‘Árijec‘“ (s. 156). Po napadení Sovětského svazu se situace opakovala – po počáteční nejistotě převládla víra ve vítězství a úspěch, která přehlušila původní obavy a strach. Ty se však se vzrůstajícími ztrátami, množícími se neúspěchy a stupňující se „totalizací“ války začaly znovu objevovat. Za jejich zdroj byl však v souladu s propagandou označován onen „zálnudný“ a „krutý“ nepřítel, kterého bylo nutné „pro klid duše“ porazit a „vymýtit i s kořeny“. K této interpretaci a vidění světa se nakonec pomalu přikláněli i původní odpůrci Hitlera a nacismu (například mnozí dělníci, intelektuálové a podobně) oblečení do uniforem „tavicího kotle“ režimu, německé armády.

Jelikož válka na východě byla vnímána jako boj o všechno vedený bez jakýchkoliv zábran, muselo to najít odraz i v paměti poválečného Německa. Navrátilci, kteří si s sebou domů přinesli ideologii zdeformované morální hodnoty a stejně tak nelichotivé prožitky, hledali cestu, jak se vyrovnat s touto „hnědou“ minulostí. Když nebylo možné „připsat“ působení wehrmachtu nějaké „menšinu“ (jako například SS v případě táborů smrti a holokaustu obecně) – sloužila zde totiž většina německých otců a synů – kolektivní paměť (a také historiografie) si vypomohla jinak. Jak říká Omer Bartov, uplatnil se stejný psychologický mechanismus, s jakým se pracovalo za války: z válečných zločinů se staly „normalizované“ průvodní projevy boje, z původních obětí (sovětských vojáků, civilních obyvatel) se stali viníci, kteří svým odporem „rozpoutali“ válečné běsnění, a z pachatelů se naopak staly oběti. „Válka zůstala hlubokou, bolestivou vzpomínkou na vlastní utrpení... Jestliže válka byla pro Hitlera prostředkem pro získání těch Němců, kteří si předtím udržovali odstup od jeho režimu, sloužila německé poválečné společnosti k potlačení vzpomínky bédováním nad vlastním osudem. Válka vehnala wehrmacht do Hitlerovy náruče, Němce do Hitlerova národa. Porážka je všechny změnila v oběti. Jestliže se Rakousko stalo Hitlerovou první obětí, Německo bylo tou poslední. A oběti nelze pohnat k odpovědnosti.“ (s. 158)

Co říci k českému vydání? Za poměrně zdařilým českým překladem díla bohužel poněkud zaostává práce grafická a také redakční. Výhrady bych měl především ke grafické podobě textu, ve kterém se při čtení jen velmi těžko odlišují citace z dobových pramenů od autorova vlastního výkladu, neboť jsou vytištěny stejným typem písma. Chvályhodný je naproti tomu určitě fakt, že byl u českého vydání zachován poznámkový aparát, třebaže je zařazen na konci knihy, což opět znesnadňuje orientaci. Poněkud matoucí je seznam literatury, ve kterém jsou názvy děl uváděny pouze v cizojazyčném originálu, případně v podobě, v jaké s nimi pracoval autor. Zamčeno tak zůstává, že některé tituly byly v minulých letech přeloženy do češtiny (namátkou vzpomínky Alberta Speera, Ericha von Mansteina či Hans-Ulricha Rude-la, záznamy Hitlerových neveřejných promluv nebo historické práce Iana Kershawa a Basila Liddel-Harta), nehledě už k tomu, že k tématu vyšly dříve či zcela nedávno četné další monografie a studie jak v zahraničí, tak u nás. Absenci alespoň stručného medailonku autora jsem se snažil kompenzovat v úvodu této recenze. Kromě rejstříku kniha disponuje také seznamem zkratek, který ocení především ti, kteří se

budou snažit dešifrovat iniciály zahraničních sborníků a periodik. U nakladatelství, které se snaží hlásit k šedesátileté tradici a specializuje se na vydávání vojensko-odborné a populárně-naučné literatury, považují za politováníhodnou absenci obrazových příloh a fotografií, ačkoliv se to u práce tohoto typu přímo nabízí.

Hitlerova armáda byla v době svého vydání v odborných kruzích přijata s obdivem, zejména pak anglosaskou historiografií; méně už pak (asi nikoliv náhodou) historiografií německou. Za všechna kladná vyjádření připojuji krátký citát jednoho z recenzentů: „Ne každý bude souhlasit s jeho pohledy, avšak nikdo nebude moci opominout jeho argumenty, které jsou založeny na solidní znalosti pramenné základny ... a také na výborné znalosti nejnovější odborné literatury. Tato kniha je úctyhodným počinem.“⁸

Kromě chvály však měli recenzenti k práci i jisté výhrady, které se zde ve zkratce pokusím komentovat. Bartovovi je vytýkán především fakt, že místy ve svých úvahách zůstává až příliš ve vleku své premisy, že němečtí vojáci v extrémních situacích jednali především pod vlivem ideologické indoktrinace režimem, což lze jen těžko dokázat. Prostá touha přežít se totiž nemusí nutně přičítat vlivu „vymývání mozků“ propagandou. S tím souvisí i další z limitů práce, totiž zaujetí nasazením wehrmachtu v boji proti Sovětskému svazu. „Souboje titánů“ se sice účastnilo nejvíce německých jednotek a východní fronta byla v každém směru nejostřeji sledovaným bojištěm (záměrně se vyhýbám adjektivu „nejdůležitějším“), detailnější srovnání s chováním německých vojáků na jiných frontách nebo vůbec s chováním jiných armád by však bylo po mém soudu velmi přínosné.⁹ Z českého pohledu lze litovat, že autor nebere ohled na národnostní a regionální složení německé branné moci. Je to samozřejmě dáno charakterem studie a také úhlem pohledu autora, leč právě zde bych viděl jeden z možných zdrojů diferenciace mezi německými vojáky.¹⁰

-
- 8 Bartovovo dílo bylo ve své době recenzováno mj. britským historikem R. J. Overym a také jeho americkým kolegou Georgem H. Steinem, do jejichž shrnutí jsem nahlížel. Viz OVERY, R. J.: *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*. In: *The Journal of Modern History*, roč. 66, č. 4 (prosinec 1994), s. 878 n.; STEIN, George H.: *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*. In: *The American Historical Review*, roč. 97, č. 4. (říjen 1992), s. 1242 n., citát s. 1243.
- 9 Z vlastního studia vzpomínkových prací československých vojáků bojujících na frontách druhé světové války mohu potvrdit, že ona bojová zdatnost, houževnatost, zarputilost a také nesmírná krutost Němců pamětníky udivovala, vyvolávala samozřejmě také četné odmítavé reakce, a někdy dokonce i tichá doznání, že českoslovenští vojáci zkrátka nemohou jednat stejně jako nepřítel, což je možná v podmínkách frontového boje slabinou (viz např. SKOPAL, Jan: *Trojúhelník naděje*. Praha, Naše vojsko – ČSPB 1990, s. 149).
- 10 Paradoxně stejně jako v první světové válce i v té druhé bojovala z pohledu pozdějších vítězů většina mužů, jež pocházela z českých zemí, na „nesprávné straně“. Náznaky despektu vojáků pocházejících ze „staré“ říše vůči jejich spolubojovníkům z nově „připojených oblastí“ viz např. ZIMMERMANN, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha, Argo – Prostor 2001, s. 294 n.

Ačkoliv od prvního vydání práce uplynulo již téměř patnáct let, její myšlenky působí stále svěžím dojmem. Recepce a vliv politických ideologií (nejen) v armádním prostředí je totiž nadčasové téma. Od nejstarších dob totiž vojáci hledají ospravedlnění, vnitřní oporu a útěchu, zkrátka vnitřní smysl svého jednání, tváří v tvář tvrdým polním podmínkám, zabíjení a zkáze. A to zůstává – přes mnohé spekulace o „kybernetizaci“ a „virtualizaci“ – součástí i dnešních, „postmoderních“ válek. Stejně jako otázka, kde leží ona míra, kdy je voják ještě nucen poslouchat rozkazy a kdy již má plné právo se jim vzepřít. Když válka pomine, situace se příliš nemění, neboť činy provedené ve „vyšším zájmu“ je často třeba obhájit. A zde teprve nastává pravá chvíle pro „souboje paměti“ a střety interpretací. Víníci, nebo oběti? Vždy záleží na úhlu pohledu. Práce Omera Bartova se tomuto relativismu historické paměti nepoddává, bere ho však na vědomí a snaží se mu v konkrétních souvislostech porozumět.

Recenze

Podnětné hledání zdánlivých alternativ

Jiří Pešek

ALTE, Rüdiger: *Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946–1947*. München, R. Oldenbourg 2003, 571 stran. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, sv. 96.)

Rozsáhlá marburská disertace si v úvodu klade řečnickou otázku, proč vlastně k obsáhlé literatuře o poválečném předúnorovém Československu přidávat další studii. Autor přesto míní, že v tematice československé poválečné zahraniční politiky, zejména je-li pojmána jako součást mezinárodních vztahů oné doby, nad analýzami dosud převažujících spíše tradovaná klišé z doby studené války a československými pounorovými politickými emigranty formulované legendy – politická legitimační literatura, přednostně sloužící jako omluvenka těch, kdo prohráli v mocenském boji s komunisty (s. 21). Alte se ovšem ptá, zda lze bezesbytku a nekriticky akceptovat (i v polistopadové české historiografii převažující) koncept již předúnorové, Československu vnucené zahraničněpolitické sovětizace a zda nebude produktivnější tematizovat spíše jeho vlastní cestu k „integraci do východoevropského systému“. Dovolává se tu mínění Jaroslava Kučery, že v zahraničněpolitickém ohledu nebylo tehdejšímu Československu zapotřebí žádné vnější „sovětizace“, protože proces sladění poválečných československých „národních zájmů“ se sovětskou zahraniční politikou proběhl převážně v české národní režii (s. 10).

Československá zahraniční politika let 1945 až 1948 tak nebyla předem definována, nýbrž podle autora svými zájmy a obavami zakotvena především v aktuální poválečné síti euroamerických mezinárodních vztahů. Alte si proto položil zásadní otázky: jaké klíčové důvody, konstelace motivů a zahraničněpolitické koncepce byly určující pro československé politiky, strany a vládu při rozhodnutí integrovat Československo do východoevropského bezpečnostního systému? Jaké vnitřní boje

a spory z toho vzešly v československém vedení? A zejména: Jaké mezinárodní konstelace a vývojové linie kladně i negativně ovlivňovaly tento vývoj? Odpověď na tyto otázky hledá autor cestou rozboru čtyř vybraných, dle jeho názoru klíčové reprezentativních zahraničněpolitických událostí nebo problémových komplexů, jimž věnuje vždy jednu obsáhlou kapitolu. První z nich se obírá pařížskou mírovou konferencí o spojencích Německa v roce 1946, která byla pro Československo významná s ohledem na „maďarskou otázku“, tj. (nakonec neúspěšný) požadavek spojeneckého *placet* pro plné nucené vysídlení maďarské menšiny. Na ni navazuje o něco kratší kapitola o (nakonec taktéž neúspěšných) jednáních o československo-francouzské smlouvě o přátelství a spojenectví z let 1946 a 1947. Pro zahraničněpolitickou pozici Československa byla zásadně významná (opět neúspěšná) jednání v roce 1947 o Marshallův plán (v tomto kontextu autor zmiňuje i Rudolffem Slánským zastoupenou československou účast na založení Kominformy). Vlastnímu Marshallovu plánu je věnována třetí meritorní kapitola, zatímco poslední – a nejrozsáhlejší – oddíl knihy se obírá „německou otázkou“ jako „parametrem československé zahraniční politiky: Podle postoje k německé otázce Československo poměřovalo zahraniční politiku ostatních států a určovalo své postoje vůči nim.“ (s. 13) Škoda že autor – i v tomto kontextu – nevěnoval alespoň rámcovou pozornost také československým vztahům k ostatním jeho sousedům. (Letmé poznámky o československo-polských vztazích, připomínané v souvislosti s československými územními nároky vůči Německu a shrnuté na straně 501, nemohou v tomto směru dostačovat.)

Jestliže pro Marshallův plán, Kominternu a „německou otázku“ si Alte vystačí s materiálem obsaženým ve starších edicích a literatuře (práce byla obhájena již roku 1998 a adekvátně tomu jsou v seznamu pramenů a literatury jen skoupě zastoupeny cenné popřevratové edice pramenů československé, polské a ruské provenience), pro obě „francouzské“ kapitoly bádá v pařížském archivu ministerstva zahraničí. Základem jeho rešerší byl však soustavný výzkum v archivech pražských: Alte prošel fondy Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, řadu fondů Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR a Národního archivu (v době jeho výzkumů ještě Státního ústředního archivu), kde soustavně zpracoval fondy Archivu ÚV KSČ. „Německy“ rozsáhlý je pak i soubor západoevropské, americké, především ale také české, slovenské, ruské a polské literatury, kterou autor nejen zmiňuje, nýbrž – pokud lze z knihy soudit – také pročetl. Právě relativně „dávným“ datem ukončení rukopisu knihy je vysvětlitelné, že chybí některé významné nové české i slovenské edice k poválečné epoše.¹ Z téhož důvodu asi zůstalo mimo Altego optiku

1 PETRUF, Pavol (ed.): *Politické vztahy mezi Francúzskom a Československom a Francúzskom a Slovenskom (1939–1948)*. Martin, Matica slovenská 2003; NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan – KUKLÍK, Jan (ed.): *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945*. Praha, Historický ústav AV ČR 2005.

podstatné zpracování československé poválečné „Deutschlandpolitik“, a konkrétně československého reparačního úsilí, z pera Jaroslava Kučery, vydané v německé verzi již roku 2001.²

To je o to podstatnější, že klíčovou tezí i zjištěním Alteho práce je právě ona svým způsobem absolutní dominance německé tematiky, respektive vše ostatní určující snahy československé poválečné politiky o zajištění země proti obnovenému nebezpečí německé vojenské, politické a hospodářské agrese. S tímto autorovým názorem je zřejmě možno do velké míry souhlasit a bylo by důležité zjistit, do jaké míry obecněji ovlivňoval hluboký, ze zážitku okupace a války vycházející strach z Německa poválečnou politiku většiny jeho sousedů. Jistý problém v tomto kontextu však představuje zřetelná nejasnost, respektive střídající se mínění autora v tom, které aspekty spojené s touto ústřední českou obavou byly pro československou poválečnou zahraniční politiku určující a které spíše sekundárně odvozené. S trochou nadsázky – která překlene skutečnost, že až reálná (zahraničně)politická praxe vždy naplňuje rámcově se rýsující horizonty velmocensky poskytnutých možností – lze hovořit o jistém rozporu v tezích z úvodu knihy a z jejího závěru, který *de facto* potvrzuje – Altem na počátku knihy odmítané – soudy většiny autorů starší literatury o větší či menší míře poválečné „předurčenosti“ budoucí československé situace.

Přijmeme však přece alespoň pracovní perspektivu, že – navzdory opakovaným diplomatickým jednáním Britů s Moskvou od druhé poloviny roku 1941 o akceptování sovětské teritoriální expanze; navzdory Rooseveltově vstřícné zdrženlivosti vůči rozpínavosti ruského partnera, motivované zájmem o sovětské vystoupení proti Japonsku; navzdory všem známým Stalinovým výrokům k exilovým činitelům komunistických stran o poválečných osudech oblastí jednou obsazených Rudou armádou; respektive navzdory pragmatickým „operačním“ dohodám sovětské a spojenecké generality v posledních týdnech války na zájmových oblastech – opravdu nedošlo během války nebo po jejím skončení k předběžnému rozdělení mocenských sfér ve střední a východní Evropě a že obnovené i redefinované státy ležící východně od Německa skutečně dostaly plnou možnost samy se zahraničně-politicky vymezit. Jestliže však – jak patrně oprávněně tvrdí Alte – v Československu (přínejmenším subjektivně) hrála pro všechny politické strany a obdobně i pro ministerstvo zahraničí, řízené národními socialisty, rozhodující roli při úvahách o budoucím bezpečnostním zajištění republiky traumatizující zkušenost Mnichova a okupace (autor kupodivu nezmiňuje téma okázalé lhostejnosti západních spojenců vůči českému volání o pomoc za květnového povstání roku 1945, významné

2 KUČERA, Jaroslav: „*Der Hai wird nie wieder so stark sein*“: *Tschechoslowakische Deutschlandpolitik 1945–1948*. Dresden, Hannah-Arendt-Institut an der Technischen Universität 2001; „*Žralok nebude nikdy tak silný*“: *Československá zahraniční politika vůči Německu 1945–1948*. Praha, Argo 2005.

pro politickou mentalitu poválečné české společnosti, respektive také hbitě instrumentalizované sovětskou politikou a komunistickou propagandou), musely přece obavy, či přinejmenším krajní nejistotu českých diplomatů, ministerských úředníků i politiků a žurnalistů vzbuzovat již takové závažné signály, jako byl plán zjednodušené demilitarizace Německa amerického ministra zahraničí Jamese F. Byrnesa z dubna 1946,³ Byrnesova řeč ve Stuttgartu v září téhož roku, jež do základů měnila poměr USA k okupovanému Německu, a zajisté i slavný Churchillův fultonský projev z března 1946. Alte také na celé řadě míst knihy dokládá, že tyto a mnohé jiné signály americké politiky byly v Praze skutečně vnímány, obavy opravdu vzbuzovaly a pro republiku nutně i bezprostředně měly též zahraničněpolitické konsekvence. Autor připomíná, že anglosaská žurnalistika psala – mimo jiné pod dojmem vystupování československé delegace – o bloku sovětských slovanských satelitů již na pařížské konferenci v říjnu 1946. A sám americký ministr zahraničí Byrnes si stěžoval Vladimíru Clementisovi, že dobře viděl, jak českoslovenští delegáti tleskají řeči Andreje Vyšinského, v níž vedoucí sovětské delegace kritizoval údajně hegemoniální hospodářskou politiku USA vůči Evropě.⁴ Bylo to v době, kdy i levicovou koalici vedená Francie zjišťovala, že pod americkou kontrolou nemá šanci prosadit své představy o uspořádání poraženého Německa. Obecným půdorysem byla podstatná rozdílnost amerických a evropských (v tom rámci pak speciálně i československých) mezinárodněpolitických koncepcí poválečné Evropy a okupovaného Německa (s. 154 n.). Rooseveltovská politika, která na poválečnou volbu občanů té které země přesouvala rozhodnutí o ustavení politického systému toho či onoho typu stejně jako o budoucí politické příslušnosti k tomu či onomu velmocenskému bloku (*postponement*), byla v létě 1946 definitivně opuštěna a Spojené státy se v Evropě jednoznačně přiklonily k politice zadržování sovětského pronikání směrem na západ Evropy (*containment*) (s. 283).

Východní Evropa ostatně nikdy nepatřila k dominantním sférám amerického zájmu, což Alte s oporou v literatuře dokládá zejména hospodářskými daty. Jedinou možnou variantou začlenění střední a východní Evropy do amerického modelu by podle Alteho bylo stát se zemědělským přívěskem industriální, Amerikou kontrolované západní Evropy, k níž by patřilo i resuscitované Německo. Taková vize ovšem

3 Alte připomíná, že tento plán anoncoval Byrnes již na moskevské konferenci na podzim 1945, kde vzbudil obavy všech ostatních spojenců, že USA opouštějí garance přijaté v Postupimi (s. 380).

4 Je zajímavé, že informace o „osudovém potlesku“ se v knize různí. Alte na základě věcně chybné Clementisovy zprávy, dochované v Archivu ÚV KSČ (dnes v Národním archivu), připisuje na straně 154 tuto stížnost Molotovově řeči; na straně 317 potom však na základě Byrnesova hlášení na americké ministerstvo zahraničí věcně správně spojuje tento nešťastný potlesk s protiamerickou řečí Vyšinského (viz *Foreign Relations of the United States: 1946*, sv. 6. Washington, United States Government Printing Office, s. 216 n.; dále uváděno pod zkratkou FRUS).

byla v zásadním protikladu s bezpečnostními i ostatními zájmy vlád i většiny obyvatelstva východních sousedů Německa (s. 286).⁵ Alte se tu přiklání k názorům, že Spojené státy vyvinuly model „zadržování“ vůči – Byrnesovými slovy řečeno – „Sověty ovládaným zemím“ již na podzim 1946 (s. 311). Odrazilo se to již na rozdělení první vlny americké zahraniční – humanitární i ekonomické – pomoci, přidělované od července 1946 do června roku následujícího: státy později začleněné do Marshallova plánu obdržely 10,4 miliardy dolarů, zatímco státy pozdějšího sovětského bloku pouze 1,2 miliardy. Československo, exportně rozhodujícím způsobem propojené se západní Evropou, bylo prvním státem východní Evropy, vůči němuž byla uplatněna tato restriktivní politika zahraniční pomoci: v září 1946 mu bylo zastaveno čerpání dosavadních kreditů a na pařížské konferenci mu bylo (na základě Byrnesova rozhodnutí z poloviny srpna téhož roku) oznámeno, že další slíbené americké kredity již nedostane (s. 317). Americký velvyslanec v Moskvě, generál Walter B. Smith to Clementisovi na pařížské konferenci vysvětlil tím, že USA nemají zájem posilovat průmyslovou kapacitu Československa (s. 318).⁶

Je možno na základě dosavadní literatury spekulovat, do jaké míry zde hrál roli americkou stranou připomínaný nedostatek „rozhledu a formy“ československých vyjednávačů (s. 316), do jaké míry to byl trest za nevyřešené otázky odškodnění (nepočtených) amerických majitelů podniků, jež byly v Československu znárodněny v říjnu 1945, nebo zda přece jen v zásadě šlo o obecný koncepční krok v rámci začínající studené války.⁷ V každém případě ale českoslovenští politici a diplomaté museli tento hospodářskými sankcemi tvrdě značkový vývoj zaznamenat. Je zřejmé, že i většina klíčově závažných zahraničněpolitických, pozitivně definovaných zájmů Československa v té době rezonovala spíše s postoji a věcnými zájmy Sovětského svazu než s novou americkou koncepcí pouhého odzbrojení Německa a následně jeho znovuustavení, spojení okupačních zón, rychlého ukončení okupace a poté jeho industriální resuscitace, nepodmíněné v Postupimi dohodnutou denacifikací, demokratizací a dekartelizací. Ostatně tvrdý „washingtonský“ postoj nevyhovoval ani pragmatickému a s konkrétní německou situací dobře obeznámenému generálu Luciovi Clayovi, zastupujícímu a od počátku roku 1947 pak definitivnímu americkému vojenskému guvernérovi pro Německo.

5 Stálo by za soustavné prozkoumání, jakou roli hrál po roce 1945 – ve vnitřní, a zejména snad zahraniční politice – strach z opakování mocenského vzestupu a expanzivní agresivity poraženého Německa u věnce států v jeho sousedství. Možná by se ukázalo, že postoje řady stran, institucí, ministerstev i jednotlivých politiků byly zejména u menších států velmi podobné a že pak záleželo na velmocenském postoji a tlaku, do jaké míry se projevovaly i prakticky.

6 Škoda jen, že Alte v tomto případě odkazuje pouze na Clementisovo svědectví, možná subjektivně nebo účelově prosovětsky upravené, a že neověřuje, co o rozhovoru z 29.9.1946 referoval do Washingtonu Smith.

7 Viz MICHÁLEK, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia: Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951*. Bratislava, Veda 1995, s. 67 n.

Alte nicméně připomíná – a na rozboru memoranda sestaveného pod názvem „Německý problém před konferencí čtyř ministrů zahraničí“⁸ k 9. prosinci 1946 legacním radou československé vojenské mise v Berlíně Bedřichem Bruegelem také dokládá (s. 429–436) – že československé požadavky předkládané od roku 1945 velmocím v souvislosti s politikou vůči poraženému Německu byly nerealistické, neopíraly se o kompetentní vyhodnocení situace a dráždily velmoci (především Sověty), takže jimi pak byly blokovány. Přesto se podle Alteho právě tyto často megalomanské, nepřiměřeně optimistické a „čechostředné“, kritickou kontextuální reflexi postrádající názory a požadavky z prosovětsky nadšeného „Bruegelova memoranda“ dají identifikovat ve většině veřejných projevů, ale i referátů a memorand, ministra Jana Masaryka a ostatních čelných představitelů tehdejšího ministerstva zahraničí – a to navzdory všem zvrátům celoevropské mezinárodní situace v dramatickém roce 1947.⁹

Obecně ovšem – názorově poněkud protiamerický a velkým pochopením pro potřeby i zájmy Sovětů oplývající – Rüdiger Alte shrnuje situaci slovy: „Menší spojenecké státy mohly doufat v prosazení svých požadavků jen tehdy, když tyto požadavky souzněly se zájmy nejméně jedné ze čtyř velmocí nebo když tato velmoc měla dlouhodobý zájem na této zemi. S ohledem na československé požadavky a nároky vůči Německu, respektive pokud šlo o úpravy řešení německé otázky, nabízel se jako logický partner Sovětský svaz. Nejenže byl hlavním spojencem a podle názoru všech československých politiků i garantem teritoriální integrity a suverenity Československa, ale měl do velké míry také identické představy o řešení německé otázky.“ (s. 498) A dále: „Východiskem československé zahraničněpolitické koncepce bylo přesvědčení, že Československo neleží mezi Východem a Západem, nýbrž mezi Sovětským svazem a Německem. Dokládají to nejen Benešovy a Masarykovy výroky, nýbrž také chování obou těchto československých politiků při střetech o Marshallův plán a o francouzsko-československé spojenectví.“ (s. 518) Alte v této souvislosti hovoří o „nepružnosti“ československé diplomacie, jež měla za následek chybné hodnocení mezinárodní politiky. Československá diplomacie si především nepřipouštěla myšlenku, že velmocenskou politiku vůči Německu je třeba vnímat v logice politického jednání, tedy včetně možnosti, že se odchýlí od principů přijatých v Postupimi. A zadržet, spojenectví se Sovětským svazem jakožto patronem československých zájmů vůči Německu definovalo i pohled československé zahraniční politiky na poměry v Německu; situace v sovětské okupační zóně

8 Viz *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR* (Praha), fond TO Německo, karton 7, Konference, Londýnská konference.

9 Alte na straně 468 připomíná, že Američané oficiálně deklarovali změnu své politiky vůči Německu (oznámenou již 25.9.1946 Byrnesem) vydáním nové okupační direktivy Sboru náčelníků štábu (*Joint Chiefs of Staff*) JCS 1779 pro Německo, která v polovině července 1947 nahradila dosavadní JCS 1067.

tak byla hodnocena podstatně pozitivněji než změny v západních okupačních zónách (s. 502).

Tak jako lze s Detlefem Brandesem říci, že „motivem vyhnání Němců byl Mnichov“,¹⁰ dá se i u Altheho dobrat hlubších historických motivací postojů poválečné československé zahraniční politiky: „Pro československé tvůrce zahraniční politiky platilo jako poučení z Mnichovské dohody a následujících let, že musí za každou cenu zabránit tomu, aby se Československo znovu stalo „míčkem“ velmocenské politiky. Československo se nesmělo dostat do pozice mezinárodní izolace jako na podzim 1938, když se československá vláda cítila nucena přijmout mnichovský diktát.“ (s. 507) Přesto si nejsem jist, zda je možno bezezbytku souhlasit s Altheo tezí, že „československé vedení se na základě analýzy vlastních zájmů a vývoje mezinárodních vztahů v letech 1945 až 1947 vědomě a svobodně rozhodlo pro integraci do východoevropského spojeneckého systému, vytvářeného pod sovětskou hegemonií. Dobrovolně tu znamená, že tento vývoj sice neodpovídal kýženým představám československé zahraniční politiky, představoval však nejlepší alternativu po ztroskotání spolupráce mezi Spojenci.“¹¹ (s. 508) Vzhledem k tomu, že autor o půl stránky výše sumarizuje, že Velká Británie minimalizovala své vztahy k sovětským spojencům ve středovýchodní Evropě od poloviny roku 1946, Spojené státy že tak učinily od poloviny roku 1947 (z faktů uváděných samotným autorem výše v knize ovšem plyne, že vůči Československu USA zvolily tento postoj také již v polovině roku 1946) a že Francie vzdala lavírování mezi svými velmocenskými zájmy a vztahy k Československu též v polovině roku 1947, lze ovšem míru této „dobrovolnosti“ vidět opět zhruba na úrovni „svobodného rozhodování“ z roku 1938.¹²

Sám Alte ostatně nevidí k „československé cestě po roce 1945“ žádnou alternativu: nebyla k ní politická vůle, souhlas veřejnosti, ale ani mezinárodněpolitický

10 Srv. mou recenzi německého vydání Brandesovy knihy *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945: Pläne und Entscheidungen zum ‘Transfer’ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen* (München, R. Oldenbourg 2001): PEŠEK, Jiří: „Motivem pro vyhnání byl Mnichov...“ In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 4 (2001), s. 756–762.

11 V tomto kontextu je poněkud nepochopitelné, že na straně 505 Alte hovoří o reorientaci „všech zainteresovaných států“ až po krachu londýnské konference ministrů zahraničí v prosinci 1947, resp. teprve poté, co se „během roku 1948 ozřejmilo, že kooperace spojeneckých mocností ve své dosavadní formě ztroskotala“.

12 K trvalé fascinaci československé politické reprezentace (ovšem též ve vazbě na mínění široké veřejnosti) zážitkem „Mnichova“ srv. nejnověji: SMETANA, Vít: *Sféry vlivu a Československo: Oběť, nebo spoluarchitekt?* In: KOKOŠKOVÁ, Zdenka – KOCIAN, Jiří – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Československo na rozhraní dvou epoch nsvobody: Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. Praha, Národní archiv – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 58–65; SMETANA, Vít: *Ozvěny Mnichova v zahraničněpolitických jednáních za 2. světové války*. In: NĚMEČEK, Jan (ed.): *Mnichovská dohoda: Cesta k destrukci demokracie v Evropě*. Praha, Karolinum 2004, s. 145–163.

prostor a podpora ze Západu (s. 520–522). Zahraničněpolitické události poslední třetiny roku 1947 nepředstavovaly tedy vývojový zlom, nýbrž pouhé potvrzení faktické situace, kterou československé zahraničněpolitické elity prostě musely vzít na vědomí. „Poválečná spolupráce protihitlerovské koalice ztroskotala na různoběžných zájmech velmocí, takže Československo se muselo soustředit na prohlubování svých vztahů k východoevropským státům a akceptovat ztrátu odpovídajících vztahů k západním mocnostem,“ píše realisticky Alte (s. 506 n.). Autorovo hodnocení února 1948 jako „výrazu přizpůsobení integraci do sovětských podmínek“ (s. 509) je v tomto „mnichovanském“ kontextu ovšem možno přijmout.

Na jedné straně sice nelze plně akceptovat Alteho úvahy o tom, co bylo v československé poválečné zahraniční politice příčinou a co důsledkem, respektive jedinou možnou nucenou reakcí v kontextu rychle se ochlazující velmocenské meteorologické situace tehdejší Evropy, jež směřovala – na západě kontinentu stejně jako v zemích ležících na východ od Německa – od takřka všeobecného horoucího nadšení socialismem do táborů studené války. Na druhé straně by se však mělo autorovo kritické posuzování kompetence československých „buržoazních“ tvůrců zahraniční (obdobně však i vnitřní) politiky stejně jako tehdejších diplomatických profesionálů stát východiskem dalších závažných výzkumů.¹³ Alte hovoří o „omezené politické schopnosti občanských politiků“, kteří nebyli schopni jinak „myslit a jednat než v institucionálních kategoriích“ (s. 515). Českoslovenští komunisté podle něj nepoužívali jiné prostředky mocenské hry než její občanství protivníci, „jen podstatně efektivněji a moderněji“ (s. 517).

Alteho materiálově bohatá (faktografickými popisy místy snad až přetížená) práce, nesoucí poněkud nadneseně syntetický název, je souborem zajímavých, vnitřně možná poněkud neuspořádaných sond do problematiky velmi závažné pro posouzení poválečných československých možností a opcí. Z hlediska čtenáře Alteho knihy se ovšem zdá, že spíše než (samo o sobě cenné) objasnění francouzských pohledů a postojů, respektive zprostředkování francouzského pohledu na řadu problémů a událostí, stály by za podstatně větší a podrobnější analýzu osudové poválečné československo-americké vztahy a podmínky či okolnosti, které je modelovaly z české i americké strany. Osvětlení tohoto aspektu, stopovaného v přiměřeném evropském srovnání (jako vhodný komparativní příklad se tu vedle Polska nabízí zejména Nizozemí), by teprve dovolilo formulovat obecnější teze o možnostech

13 Lze ovšem podotknout, že schopnosti jejich partnerů a rádců, tedy západních diplomatů akreditovaných v předúnorové Praze, byly obdobně pozoruhodné. Platí to jak o francouzském velvyslanci Maurici Dejeanovi, tak o americkém velvyslanci Lawrencovi Steinhartovi. Dokumentuje to jeho charakteristika Klementa Gottwalda, kterou odeslal poté, co komunisté na jaře 1946 vyhráli volby, do Washingtonu: „Člověk se zdravým lidským rozumem a vrozeným důvtipem, ochotný se učit, dokonalý český vlastenec, osoba, která by se sotva pouštěla do extrémních dobrodružství.“ (Viz *FRUS: 1946*, sv. 6, s. 205.)

a mezích svobodného mezinárodněpolitického rozhodování poválečných vlád evropských států nevelmocenské kategorie.

Velkou a kritickou pozornost pak bude třeba věnovat odborným i politickým kvalitám celé hierarchie politického i diplomatického „personálu československé zahraniční politiky“. Dějiny diplomacie se v posledních zhruba deseti letech začaly intenzivně zajímat o roli diplomatických aparátů v informačním a rozhodovacím mechanismu zahraniční služby, o vztah „politické“ a diplomaticko-profesionální složky zahraniční politiky a diplomacie, o tradiční politické, technické meze „tvůrčích možností“ při přípravě a přijímání zahraničněpolitických rozhodnutí. Při vši úctě k diplomaticko-taktickým (patrně zdaleka ne tak manažerským) kvalitám Edvarda Beneše jeho muži zřejmě nebyli v době meziválečné, válečné a zjevně ani poválečné na profesionálně žádoucí výši.¹⁴ Jinou otázkou – opět řešitelnou jen v přiměřeném mezinárodním srovnání – ovšem je, do jaké míry by i nejlepší diplomatictí profesionálové mohli něco podstatného změnit na osudu Československa v oněch letech.

14 Názorně to pro dobu meziválečnou na řadě míst ukazuje práce: DEJMEK, Jindřich: *Nenaplněné naděje: Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*. Praha, Karolinum 2003, např. s. 318 n., 339, 193, 315, 324 n., 329, 366. Ve všech ohledech nejproblematičtější osobou byl zřejmě trvale Jan Masaryk.

Recenze

Dělníci ve státním socialismu

Peter Heumos

HÜBNER, Peter – KLEßMANN, Christoph – TENFELDE, Klaus (ed.): *Arbeiter im Staatssozialismus: Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2005, 515 stran. (Zeithistorische Studien, sv. 31.)

Sborník referátů z konference, která se konala v září 2003 v Centru pro výzkum soudobých dějin v Postupimi, je dokladem toho, že historický výzkum komunismu byl již zahájen také z rozdílných aspektů sociálních, kulturněhistorických a národních a že bádání o Německé demokratické republice, které původně začínalo s perspektivou komparace s vývojem východní a střední Evropy,¹ je postupně vtahováno do souvislostí evropských. Aniž bych chtěl kritizovat koncepci postupimského zasedání, bylo by smysluplné, aby průkopnický počín srovnávací analýzy společnosti „reálného socialismu“ byl systematicky rozšířen i na Sovětský svaz. V recenzovaném sborníku – s jedinou výjimkou studie Dietricha Beyrau – je Sovětský svaz zmiňován

1 Mezi výjimky patří sborník: BISPINCK, Henrik – DANYEL, Jürgen – HERTLE, Hans-Hermann – WENTKER, Hermann (ed.): *Aufstände im Ostblock: Zur Krisengeschichte des realen Sozialismus*. Berlin, Ch. Links 2004. Sborník byl vydán ve spolupráci Ústavu pro soudobé dějiny v Mnichově a Berlíně a Centra pro výzkum soudobých dějin v Postupimi. Příspěvky pro komparativní úvahy lze nalézt také ve sborníku: BRENNER, Christiane – HEUMOS, Peter (ed.): *Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung: Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948–1968. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 22. bis 24. November 2002*. München, R. Oldenbourg 2005.

jen jako víceméně volně asociovaná srovnávací veličina. Proti tomuto požadavku lze namítnout, že potom by se terén pro srovnávání stal nepřehledným; takový je v podstatě však už nyní. Poznatky, které jsou zde zatím zachyceny v jednotlivých příspěvcích o NDR, Polsku, Maďarsku, Bulharsku, Rumunsku a Československu, nelze dosud uchopit pod jednotným pojmově-teoretickým návěštlím. Je zřejmé, že proces vytváření kategorií, které by mohly tuto různorodost integrovat, si vyžádá ještě určitý čas.

Stejně jako jednání konference je i sborník rozdělen do tří sekcí, které se zabývají zaprvé dělnickým státem jako politickým konstruktem a jeho realizací, zadruhé pracovními vztahy, pracovními poměry a postavením dělníků, a zatřetí dělnictvem v situaci sociálních a politických konfliktů. Moderátoři těchto tří sekcí – Peter Hübner, Jennifer Schevardová a Mary Fulbrooková – v úvodních člancích shrnují a komentují příspěvky každého příslušného oddílu, zpracovávají stanoviska pro komparaci a snaží se zařadit příspěvky do širších výzkumných trendů. Tímto osvědčeným způsobem se spojují rozvětvené argumentační linie, v nich krystalizují přesahující okruhy otázek a sborník tak přes veškerou metodickou a koncepční různorodost získává pozoruhodnou koherenci.

První sekce, která byla nejvíce obsazena, získala kulturněhistorický ráz díky příspěvku Simone Barckové a Dietricha Mühlberga „Obraz dělníka a třídní uspořádání v NDR“. Analýza sovětského vzoru politicko-ideologického vůdcovství dělnictva, jak ji podal Dietrich Beyrau, však daleko přesáhla aspekty kulturněhistorické. Příspěvek Rainera Griese o rituálech vlády dělníků a rolníků se zabýval příklady z NDR. Lenka Kalinová konfrontovala oficiální stranický mýtus o postavení dělnictva se střízlivými čísly sociální reality v Československu. Anikó Eszter Barthaová, Ivo Georgijev a Dragoș Petrescu se zabývali politickým konstruktem „dělnického státu“, v němž se projevovala ambivalence vztahů mezi „státní třídou“ a vládou stranou, na příkladech Maďarska, Bulharska a Rumunska. Metodologicky průbojná Petreskova studie, pokrývající období let 1950 až 1989, se zabývala proměnami těchto vztahů, jak se projevovaly ve změnách forem dělnických protestů. Christoph Boyer učinil svým příspěvkem vážný pokus o systematickou komparaci: načrtl srovnávací vývojovou typologii, která je tak potřebná jako sociálněhistorický „podklad“ pro systémové teorie a kategorie společenskovedního funkcionalismu; na základě přesvědčivé argumentace přitom zařadil NDR a Československo do prvního strukturálního typu, Polsko a Maďarsko do druhého typu.

V druhé sekci se v suverénních studiích André Steinera (příjmy) a Petera Hübnera (sociální jistoty) uplatnily vedle „tvrdých faktů“ z dějin dělnictva také dějiny každodennosti. Małgorzata Mazureková nabídla – s pečlivostí sobě vlastní – případovou studii o všedním dnu ve varšavském závodě Rosy Luxemburgové ve druhé polovině padesátých let. József Kovács ukázal na situaci Maďarska po roce 1956 systémové struktury a každodenní vztahy, které rozhodovaly o životě dělníků. Annette Schuhmannová sledovala kulturní činnost organizovanou odborovou organizací na závodech v NDR a konstatovala jen minimální úspěchy v oblasti politické výchovy, zatímco poukazy na využívání zábavní a společenské činnosti, která měla na závodech tradici, byly ochotně přijímány.

Tři referáty o konfliktních situacích v NDR tvořily úvod k práci třetí sekce. Helke Stadtlundová popsala rané konflikty mezi dělníky a sovětskou okupační mocí ve východním Německu a uvedla systemizaci různých forem těchto konfliktů. Renate Hürtnerová se zabývala úlohou Ministerstva státní bezpečnosti ve východoněmeckých podnicích. Bernd Gehrke analyzoval složitý komplex vztahů mezi opozičními obránci lidských práv v NDR a dělnictvem. Za tímto blokem, zaměřeným na NDR, následovaly příspěvky Jędrzeje Chumińského a Krzysztofa Ruchniewiczze o dělnictvu a opozici v Polsku v letech 1945 až 1989. Mark Pitteway referoval o protestním potenciálu maďarského průmyslového dělnictva v souvislosti s reformami hospodářské soustavy v letech 1956 až 1989. Peter Heumos hovořil o stávkách v československém průmyslu v letech 1945 až 1968.

Sborník o dělnících ve státním socialismu vyžaduje pokračování. To by mohlo vypadat tak, že jednotlivé důležité aspekty by byly prohloubeny a poté by se prostřednictvím srovnání mohlo dosáhnout vyššího stupně zobecnění. Jako jeden z mnoha vděčných příkladů by mohly posloužit – jak bylo při sněmování v Postupimi několikrát konstatováno – agrární kořeny dělnictva, které by umožnily hledat souvislosti především mezi sociálními strukturami rumunského, československého a maďarského dělnictva a dovolily by nepokoje v průmyslu v těchto třech sociálních třídách vztáhnout k jednomu společnému výkladovému schématu.

Pokud jde o návrh, aby výzkumné pole sociálních dějin bylo zpracováno ještě do větší hloubky a šíře, nepramení z toho, že navzdory svému tematickému bohatství posuzovaná kniha ještě přirozeně vykazuje určité mezery. Daleko spíše jde o to posílit skutečnou rozmanitost předmětu výzkumu, aby se tak povzbudilo uvažování nad dosavadními teoretickými koncepty. Ještě před dvěma desítkami let se velkolepé náčrty teorií modernizace a systémů upínaly k jedinému makromodelu společensko-politického vývoje Evropy. Jeho základní pojmy a kategorie – odvozené ze struktur a z analýzy rozvinutých západních průmyslových společností – nemohly však být využity pro Evropu východní (a pokud snad ano, pak jen ve velmi malé míře) a zůstaly proto omezeny pouze na Evropu západní.² Dnes naproti tomu dalece převládá spolehlivost (*Unbedenklichkeit*), jak to ostatně dokazují jednotlivé příspěvky sborníku *Arbeiter im Staatssozialismus*. Tato lhostejnost teorie vůči rozsahu jejího uplatnění zahrnuje domněnku, že pro analýzu není nutná „vstřícná racionalita“ („*entgegenkommende Rationalität*“) jejího předmětu. V tom případě však bude explikační síla výpovědí modernizační a systémové teorie značně zúžena. Diskrepance mezi sociální realitou a nad ní se tyčící teoretickou konstrukcí propůjčuje hlavním kategoriím těchto výpovědí predikační charakter.

Z němčiny přeložila Květa Jechová

2 Viz ROKKAN, Stein: *Staat, Nation und Demokratie in Europa*. Frankfurt/M., Suhrkamp 2000. Teorie Steina Rokkana z jeho sebraných spisů rekonstruoval a uvedl Peter Flora, přeložila Elisabeth Fixová.

Recenze

Co ještě nevíme o politických procesech z padesátých let

Vladimír Březina

PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (ed.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze*. Brno – Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Kateřina Mikšová, Nakladatelství Pius 2005, 391 stran.

V reprezentativním sborníku z mezinárodní historické konference, která se konala v dubnu 2003 symbolicky v prostorách pankrácké věznice, je ve třech oddílech shromážděno téměř třicet příspěvků českých i zahraničních badatelů. Jejich tematický záběr je skutečně široký, od mezinárodních souvislostí procesů či komparací různých zemí až po detailní popisy některých velkých politických procesů, například s Rudolfem Beranem nebo László Rajkem. Hlavní zájem je upřen na proces s Rudolfem Slánským a jeho spoluobviněnými, jak to vystihuje i titul sborníku. Mohlo by se zdát, že zejména díky Karlu Kaplanovi víme již o procesu s Rudolfem Slánským „a spol.“ téměř vše.¹ Recenzovaný sborník však obsahuje velké množství nových informací a zároveň jeho četba vyvolává další a další otázky, na které dosud odpověď neznáme. V ještě větší míře to pak platí o politických procesech jako celku.

Pokud bych měl mluvit za sebe, upoutaly mne a přinutily k hlubšímu zamyšlení zejména příspěvky Jana Bílka a Jiřího Bílka. Oba autoři, první na příkladu spiso-

1 KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha, Mladá fronta 1992.

vatelky Jarmily Glazarové a druhý v případě šéfa Obranného zpravodajství Bedřicha Reicina, vlastně řeší stejnou otázku. Z jakých důvodů se lidé, jejichž prvotním a hlavním životním cílem a přesvědčením snad bylo vybudování lepšího, spravedlivějšího světa, stávali tak nesnášenlivými, nelítostnými a zaslepenými, jakmile získali moc? Jak výstižně napsal v úvodu ředitel Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., Oldřich Tůma: „Jejich osudy vždy znovu inspirují k úvahám a pokusům vysvětlit takřka nepochopitelné...“ (s. 7)

V prvním oddílu, nazvaném „Mezinárodní souvislosti politických procesů 50. let“, můžeme srovnávat pohled na politické procesy, a zejména na proces se Slánským, očima polského, kanadského, srbského, ruského a amerického historika. Profesor Michal Reiman z Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy podal historický nástin mocenských změn v nejvyšším vedení sovětské komunistické strany a vlády, ke kterým došlo v posledních letech života Josifa Visarionoviče Stalina, a zdůraznil v té souvislosti intenzivní antisemitismus jako nástroj Stalinovy politiky. Srovnáním situace v Polsku a Československu na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století dospěl Łukasz Kamiński z polského Ústavu národní paměti k vysvětlení, proč se první tajemník Polské sjednocené dělnické strany Władysław Gomułka nestal „polským Slánským“. Podle jeho názoru bylo důvodů několik: vedle toho, že Gomułka nebyl z různých příčin vhodným kandidátem, zde svou roli hrálo také rozhodnutí sovětského vedení nedotáhnout celý jeho případ do konce, tj. k vynesení rozsudku, či dokonce popravě. V zajímavě koncipovaném referátu se kanadská politoložka a historička Barbara J. Falková z Centra pro ruská a východoevropská studia Univerzity v Torontu pokusila porovnat proces s Rudolfem Slánským a proces s manžely Rosenbergovými v USA. Nové informace o nejasné a tajemné Operaci „Velký metař“ podal profesor Igor Lukeš, který přednáší historii na Bostonské univerzitě. Hlavní pozornost věnoval dvěma významným osobnostem organizace OKAPI,² Spenceru Lairdu Taggartovi a majoru Františkovi Ostrému, a ke svému článku připojil také rozsáhlou přílohu sestavenou z dosud neznámých pramenů. Zajímavý a signifikantní je závěr jeho článku, kde uvádí, že „síly Východu a Západu se v ní (Operaci „Velký metař“ – pozn. VB) spojily ke zničení mnoha lidských životů“ (s. 66). Na základě materiálů z Archivu Svazového ministerstva zahraničních věcí a Archivu Jugoslávie popsal Đoko Tripković z Ústavu soudobých dějin v Bělehradě proces s Rudolfem Slánským z pohledu, jak jej vnímala a jaké postoje k němu zaujímal jugoslávská strana. Sovětští poradci sehráli velmi neblahou roli při přípravách mnoha velkých politických procesů v Československu. Nikita Vasiljevič Petrov, jenž působí ve Vědeckovýzkumném a osvětovém centru Memorial v Moskvě, popsal (zejména na základě autentických dokumentů

2 OKAPI (název byl odvozen od afrického savce) byla zpravodajská organizace bývalých československých důstojníků založená v Německu koncem 40. let. V jejím čele stál generál František Moravec, Taggart v ní působil jako americký styčný důstojník.

Státní bezpečnosti) důvody jejich povolání do Československa a činnost v letech 1949 až 1951.

Přední znalec dané problematiky Karel Kaplan na úvod druhého oddílu s názvem „Politické procesy v Československu po roce 1945“ přehledně pojednal o politických procesech v soudobých československých dějinách a poukázal na jejich nenahraditelnou roli při vytváření základů komunistického režimu. Povšiml si jednotlivých fází poválečných procesů, navrhl jejich rozčlenění a nezapomněl ani na téma rehabilitací a vyčíslení celkového počtu obětí. V této souvislosti podle mého názoru zůstává poněkud zastřena skutečnost, že československé politické procesy nejsou až fenoménem pouťového období; s jejich počátky se totiž setkáváme již po skončení války v retribučních procesech. S průběhem a výsledky jednoho příkladného retribučního procesu, a zejména s jeho politickým zneužitím, seznámil čtenáře Jaroslav Rokoský z Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Souzený a odsouzený Rudolf Beran, bývalý předseda agrární strany a ministerský předseda, byl vybrán jako exemplární případ poválečného vypořádání s politickými protivníky (v jeho osobě byla personifikována celá agrární strana). Je smutnou pravdou, že takzvané demokratické strany Národní fronty nedokázaly zajistit objektivitu tohoto ani dalších procesů, respektive na tom mnohdy neměly zájem. Podobnou „zaslepenost“ demokratických stran ilustroval Václav Vondrášek z Univerzity obrany v Brně na případu kriminalizace slovenské Demokratické strany na podzim 1947. Navzdory nesmyslnosti a vykonstruovanosti veškerých obvinění na adresu vysokých politiků Demokratické strany dosáhli komunisté toho, že byli před veřejností očerněni a nuceni stáhnout se z politického života – a to za podpory ostatních (českých) politických stran. V době, kdy svůj omyl pochopily, bylo již na nápravu pozdě.

Ján Pešek z Historického ústavu Slovenské akademie věd ve sborníku píše o dvou kategoriích politických procesů: občanskopolitických (s „trockisty“, sociálními demokraty, „buržoazními nacionalisty“) a církevněpolitických procesech. Specialista na tuto druhou kategorii Jaroslav Cuhra z Ústavu pro soudobé dějiny spočítal, že v církevních procesech byly postiženy minimálně tři čtvrtiny představitelů zejména katolické církve (kněží, řeholníků a řeholnic). Občasné proklamace komunistického režimu, že by si přál získat církve na svou stranu, nebyly obecně brány příliš vážně a nic neměnily na hlavním cíli: úplně zlikvidovat katolickou církev, respektive potlačit náboženské cítění nemalé části obyvatelstva. Nelze zastříť, že v tomto tažení dokázal režim umně využít antipatií části české veřejnosti vůči katolické církvi a jejím představitelům.

Svébytnou kategorií v padesátých letech tvořily také procesy s vysokými představiteli komunistické strany. Odhlédneme-li od procesu s Rudolfem Slánským, nelze nezpomenout na proces s takzvanými slovenskými buržoazními nacionalisty. Profesor Michal Barnovský z Historického ústavu Slovenské akademie věd líčí jeho přípravu, zejména mimořádně intenzivní nátlak maďarského komunistického vůdce Matyáse Rákosiho na Klementa Gottwalda a nejvyšší vedení KSČ, který hraničil až s výhrůžkami, a zejména pak nezvykle dlouhou dobu od zatčení obětí (na přelomu let 1949 a 1950) do vnesení rozsudků (až v roce 1954). Většina slovenské veřejnosti jej nevnímala jako proces s komunistickými funkcionáři, ale jako tažení

proti lidem hájícím slovenské národní zájmy. Proto je přirozený velký ohlas na Slovensku, s nímž se setkala v roce 1963 rehabilitace odsouzených.

Stanislav Sikora, který rovněž působí v Historickém ústavu Slovenské akademie věd, se pokusil ve svém příspěvku nalézt příčiny obecné kapitulace většiny slovenského obyvatelstva před násilím a manipulacemi komunistického režimu. Na příkladu procesu se slovenskými biskupy Jánem Vojtaššákem, Michalem Buzalkou a Pavlem Gojdičem dospěl k závěru, že režim dokázal poměrně úspěšně využívat různých nálad, starých záští, náboženských rozepří a obav obyvatel k tomu, aby předešel jakýmkoli veřejným projevům nesouhlasu. Ne náhodou probíhala na Slovensku poslední vlna velkých politických procesů ještě na přelomu padesátých a šedesátých let. Praktikám využívaným komunistickým režimem a jeho policií při pronásledování a stíhání politických protivníků se věnovaly další dvě autorky. Jana Burešová z Filozofické fakulty Palackého univerzity v Olomouci pojednala o posledním předsedovi sociální demokracie Bohumilu Laušmanovi, který byl v roce 1953 unesen ze svého exilu v Rakousku, odsouzen k sedmnácti letům vězení a o deset let později za mřížemi také zemřel. Na jeho příkladu lze kromě praktik StB velmi dobře ilustrovat i spory mezi československými emigranty po roce 1948, které propukaly nejen napříč politickým spektrem, ale i uvnitř jednotlivých stran. Pozoruhodný osud jiného významného československého politika Prokopa Drtiny a historii vzniku jeho paměti připomněla Ivana Koutská z Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. Zaslepenost i naivitu některých významných levicových intelektuálů přesvědčivě ilustroval Jan Bílek z Masarykova ústavu Akademie věd ČR na příkladu Jarmily Glazarové, konkrétně její publicistiky v období procesů s Miladou Horákovou a Rudolfem Slánským. Spi-sovatelka, která v pozdějších letech sama uznala svou chybu, včas neprohlédla (nebo se bála prohlédnout) zmanipulovanost procesů a naopak se aktivně připojila k jejich obhájcům.

Na otázku, zda existovala nějaká národnostní skupina, jejíž příslušníci se ve větší míře stávali obětmi politických procesů, hledal odpověď Jaroslav Vaculík z Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Podle jeho výzkumů byli takovou skupinou volyňští Češi. Na konkrétních případech Vaculík doložil jejich nesouhlas s poměry po roce 1948, odpor proti kolektivizaci i provokační akce Státní bezpečnosti namířené proti nim. Právě odpor ke kolektivizaci, vycházející z jejich vlastních zkušeností v předchozím domově, spolu s okolností, že mnozí volyňští Češi žili v pohraničních oblastech, předurčoval intenzivní zájem represivních orgánů o tuto specifickou skupinu.

Nebyly však jen velké procesy, jako s Miladou Horákovou, Rudolfem Slánským, vojenskými důstojníky či církevními hodnostáři. Každý okres, často i každé město či vesnice měly svůj větší či menší politický proces. Podnětem k jednomu z nich byla vražda předsedy Místního národního výboru v jihočeské Koubalově Lhotě. Zmanipulovaný proces s údajnými viníky, jemuž předcházelo doslova odbyté vyšetřování, skončil v roce 1951 vynesením tří rozsudků smrti. Neadekvátní rozsudky vzbudily ve své době velký ohlas a není divu, že v šedesátých i devadesátých letech se objevily snahy o revizi procesu a rehabilitaci odsouzených. Ve sborníku se poku-

sil celý tento případ rekonstruovat Tomáš Bursík z Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu.

Název posledního oddílu sborníku „Proces se Slánským – průběh, příčiny, důsledky“ není zcela přesný, jelikož se v něm sešlo několik příspěvků, které se jmenovanému tématu přece jen poněkud vymykají, třebaže jistou spřízněnost nelze popřít. Osobně mne velmi zaujalo syrové líčení popisu vyšetřovací vazby a výkonu trestu smrti Rudolfa Slánského a spoluobviněných z pera Aleše Kýry, který je zaměstnán v Kabinetu historie a dokumentaristiky Vězeňské služby ČR. Život maďarského ministra zahraničí a oběti politického procesu László Rajka pečlivě vylíčil László Varga z Městského archivu v Budapešti. Nesmyslnost celého komunistického tažení proti „nepřátelům strany“ vysvítá z článku Jana Kalouse z Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu o čistkách ve Státní bezpečnosti. Ve čtyřech největších procesech s jejími funkcionáři (Oskar Valášek „a spol.“, Oswald Závodský „a spol.“, Josef Pavel a Štěpán Plaček) bylo v padesátých letech odsouzeno celkem devatenáct osob, z toho jedna (Závodský) k smrti a ostatní celkem k 333 letům odnětí svobody. V naprosté většině se přitom jednalo o věrné členy KSČ a horlivé funkcionáře StB; větší část z nich byla ovšem „židovského původu“. Je smutným paradoxem, že tito příslušníci StB, kteří se vlastně stali pouze oběťmi systému, jež sami pomáhali budovat, byli mezi prvními rehabilitovanými. Přístup k nim tak byl v příkrém rozporu s postojem k odsouzeným nekomunistům. O článku Jiřího Bílka z Vojenského historického ústavu, věnovaném Bedřichu Reicinovi, jsem se již zmínil v úvodu. Tematicky na něj navázal František Hanzlík z Univerzity obrany v Brně, který zaměřil pozornost na armádu po únoru 1948, a zejména na perzekuci důstojnického sboru ze strany Obranného zpravodajství.

Zatčení Rudolfa Slánského a jeho spolupracovníků mělo své odezvy ve všech oblastech života společnosti. Jiří Knapík z Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě doložil, že ve sféře oficiální kultury se projevilo zejména „kádrovými“ změnami a praktickými korekturami kulturní politiky. Dosavadní mocenské soupeření mezi ministerstvem informací a osvěty pod vedením Václava Kopeckého a kulturním a propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ v čele s Gustavem Barešem skončilo posílením Kopeckého pozice a odsunutím jeho hlavního soupeře z funkcí. Také personální („kádrovou“) politiku KSČ proces se Slánským hluboce poznamenal, jak ukázal Marek Pavka z Univerzity obrany v Brně. Skončilo přímé dosazování dělníků do vedoucích funkcí, zrušeny byly ústřední dělnické školy, stranické vedení rezignovalo na „tvorbu dělnických elit“, zaniklo kádrové oddělení sekretariátu ÚV KSČ atd. Z neúspěchů dosavadní „kádrové“ politiky byl obviněn Rudolf Slánský a jeho „společníci“, zatímco ti, kteří zůstali u moci, sami sebe vyvinili. Nezvyklý pohled na politické procesy v Československu očima příslušníka jiného státu, konkrétně rakouského vyslance v Praze dr. Falsera, nabídl Jiří Kocian z Ústavu pro soudobé dějiny. Zdůraznil velký pramenný význam diplomatických zpráv a hlášení, přičemž samozřejmě připomněl nezbytnost důkladného kritického srovnání s dalšími prameny. Michal Štefánský z Vojenského historického ústavu v Bratislavě popsal mezinárodní souvislosti procesu s Vladimírem Clementisem. Clementisovo hlavní provinění spočívalo v „neprozřetelném“ odsouzení německo-

-sovětského paktu v roce 1939. I když tento svůj postoj několikrát odvolal a doslova si posypal hlavu popelem, soudruzi v Moskvě nezapomínali. Na jeho pádu však měli svůj podíl také někteří českoslovenští komunisté, jako Julius Ďuriš, Bruno Köhler, Václav Kopecký nebo Viliam Široký, a zejména Matyás Rákosi. Prezident Gottwald, vystavený hrubému nátlaku a výhrůžkám, Clementise nakonec obětoval, ačkoliv měl o jeho nevině přesvědčivé důkazy.

Čechoamerický literární vědec Petr Steiner, který působí na Pensylvánské univerzitě ve Filadelfii, nakonec analyzoval proces se Slánským jako literární text. Jeho esejisticky pojatý příspěvek se metodologicky výrazně vymyká ze všech zde představených konferenčních textů, a to nejen tím, že autor předkládá specifický pohled nehistorika. Ve svém rozboru pracuje s termínem „ideologická fikce“ a pokouší se o srovnání dvou zdánlivě protichůdných literárních útvarů – oficiální zprávy o procesu se Slánským a jeho „společníky“ a Fučíkovy *Reportáže, psané na oprátce*.³ Obě knihy jsou si podle jeho názoru svou kompozicí i konečným vyústěním do jisté míry podobné. Představují totiž jistý druh komunistické romance s dobrým koncem, i když v obou případech tímto koncem je smrt hlavních aktérů. Komunistický hrdina Fučík kráčí na smrt s vědomím, že „vstanou noví bojovníci“; Slánský i jeho druhové se svým přiznáním mění ze zločinců v kajícíky a procházejí tak duchovním přerodem.

Závěrem lze konstatovat, že recenzovaný sborník představuje významné obohacení znalostí o politických procesech v Československu po roce 1945, a o procesu s Rudolfem Slánským zvláště. Mnoho otázek však zůstává dosud otevřeno, takže se bezpochyby můžeme těšit na nové poznatky o této velmi zajímavé, ale také nanejvýš bolestné kapitole našich novodobých dějin.

3 *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským*. Praha, Orbis 1953; FUČÍK, Julius: *Reportáž, psaná na oprátce: První úplné a komentované vydání*. Ed. František Janáček ad. Praha, Torst 1995.

Recenze

O propagandě a cenzuře v česko-německém srovnání

Matěj Hušek

ANDĚL, Michal – BRANDES, Detlef – LABISCH, Alfons – PEŠEK, Jiří – RUZICKA, Thomas (ed.): *Propaganda, (Selbst-)Zensur, Sensation: Grenzen der Presse- und Wissenschaftsfreiheit in Deutschland und Tschechien seit 1871*. Essen, Klartext 2005, 309 stran. (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, sv. 27.)

Jak vnútit masám svou vůli? Jakými způsoby totalitní režimy v nedávné minulosti ovlivňovaly tisk a veřejné mínění? Jak se uplatňovala svoboda slova v médiích i na akademické půdě? A jak moderní média tvoří obraz světa? Těmito otázkami se zabývá sborník příspěvků z konference „Propaganda, (auto)cenzura, senzace“, kterou společně uspořádaly düsseldorfská Univerzita Heinricha Heineho a pražská Karlova univerzita v květnu 2003 v Düsseldorfu.

Čtenář v knize najde celkem šestnáct statí ohledávajících z různých stran hranice tiskové a akademické svobody od roku 1871 v Německu a českých zemích. Příspěvky jsou tematicky a chronologicky rozdělené do tří bloků. První dva se zabývají nej-různějšími formami cenzury, propagandou a jejími účinky, zatímco poslední oddíl se kromě propagandy věnuje také vytváření senzací a konstrukci reality na příkladu mediální tematizace medicíny – lékaře a nemocí.

První tematický blok sborníku, pojednávající o cenzuře a autocenzuře, obsahuje čtyři chronologicky navazující příspěvky. Po textech o mechanismech ovlivňování tisku v období německého císařství a za první světové války, jejichž autory jsou düsseldorfský profesor Wolfgang Mommsen a profesor z Univerzity v Kielu Christoph Cornelißen, následuje velmi zajímavá stať Borise Bartha o intelektuální autocenzuře a poměrech na univerzitní půdě výmarské republiky. V německém prostoru do-

dnes velmi diskutované téma zpracovává Barth, momentálně profesor historie na univerzitě v rumunské Konstanci, mimo jiné i na základě biografii tehdejších profesorů a dokládá je příklady antidemokratického a nehumánního postoje studentstva a velké části jejich vyučujících.

Akademická půda podle Bartha v té době sloužila jako rezervoár pro německou radikální pravici. Nositeli konzervativní protirepublikánské ideologie byli především vědecktí pracovníci humanitních a právnických fakult. Na univerzitní půdě přitom nebyla možná žádná pluralistická diskuse o klíčových otázkách nového státního zřízení nebo první světové války. Naopak, leitmotivem byly takzvané *Dolchstoßlegende* (legendy o dýce vražené do zad) a popírání německé viny na válce. Řada studentů na konci dvacátých let minulého století proto tendovala k nacismu, také za přispění téměř paramilitární indoktrinace některými radikálními skupinami. Boris Barth v té souvislosti popisuje mechanismy eliminace nepohodlných profesorů. Antirepublikánské a antisemitské výpady byly často zdůvodňovány a tolerovány jako postoje zakotvené ve výsledcích vědeckého bádání. Pokud však někteří vysokoškolští pedagogové otevřeně vystupovali pro republiku nebo se vyjadřovali kriticky o německé politice za první světové války, byli ostře napadáni svými konzervativními kolegy a obviňováni ze zneužití akademické svobody k politickým účelům. K běžným jevům patřily již ve dvacátých letech také nepokoje, které pravicoví studenti vyprovokovali na přednáškách republikánských profesorů.

Jednotlivé typy intelektuální (auto)cenzury na akademické půdě autor ilustruje na příkladech několika profesorů. Své závěry však neformuluje v duchu často citovaného bonmotu o výmarské republice jako demokracii bez demokratů, případně republice bez republikánů. Barth stejně jako i další historikové, kteří se pokusili analyzovat smýšlení německé akademické obce v té době, totiž narazil na skutečnost, že přes množství konfliktů většina docentů nikdy nezaujala jasný politický postoj. Kolik z nich tedy skutečně sympatizovalo s konzervativním proudem a kolik se zcela v duchu teorie spirály mlčení nechalo vmanévrovat do role mlčící většiny? Autor dochází k závěru, že řada vysokoškolských pedagogů pravděpodobně nenašla kvůli hlučné kampani militantních skupin a stigmatizaci republikánských myšlenek odvahu projevit svůj názor.

Pohled historiků na hranice svobody slova doplňuje příspěvek profesorky germanistiky na Univerzitě Heinricha Heineho v Düsseldorfu Sibylle Schönbornové, která pojednává o konstrukci národní a kulturní identity v německojazyčném pražském tisku před první světovou válkou. To je také jediný příspěvek, který se v prvním bloku, zahrnujícím období do nástupu nacismu v Německu, dotýká českých zemí.

Pátěří sborníku je druhý, nejobsáhlejší tematický blok, věnovaný cenzuře, propagandě a jejím účinkům. Otevírá jej referát düsseldorfského profesora sociologie Karl-Heinze Reubanda, který poutavým způsobem předkládá výsledky výzkumu divácké odezvy na prototypy nacistické antisemitské filmové propagandy v období třetí říše, jak ji reprezentují dvě stěžejní díla tohoto žánru, filmy *Žid Süß* (Jud Süß) a *Věčný Žid* (Der ewige Jude). Tento příspěvek je zajímavý především z metodologického hlediska. Zabývá se totiž nejen okolnostmi a podmínkami vzniku a postavením obou děl v protizidovské propagandě, ale snaží se mimo jiné objasnit sociál-

ní skladbu diváků, kteří oba filmy navštívili, kontext jejich recepce – a co považují za neobyčejně zajímavé – i efekt, který v návštěvnících biografů vyvolaly. Autor se tak snaží, s využitím různých pramenů a původního dotazníkového průzkumu, systematicky rozmotat celé klubko problémů, od motivů vzniku až k účinku produktu. Vzhledem k tomu, že analýza působení médií – zde antisemitské propagandy – na publikum je velmi problematická a dnes tvoří jednu ze stěžejních otázek výzkumů například moderní sociální psychologie nebo mediální vědy, je zajímavé sledovat Reubandovu práci s prameny. Zde bych zmínil například dotazníkový průzkum mezi potenciálními diváky obou filmů, zohledňující možnou korelaci se sympatiemi k nacistickému systému anebo se zálibou ve filmu, v konfrontaci s autentickými zprávami Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) z období třetí říše.

V centru zájmu příspěvku předního düsseldorfského historika, profesora Detlefa Brandese je nacistická propaganda a nálada českého obyvatelstva za protektorátu. Problematikou okupační politiky, kolaborace a odboje, krátce Čechů pod německým protektorátem, se Brandes zabývá již od konce šedesátých let a jeho knihy poslední dobou vycházejí v českém překladu. K rekonstrukci nálad obyvatelstva v protektorátu tentokrát nevyužívá zpráv Bezpečnostní služby, jež vznikaly na základě poznatků ze sítě německých informátorů v protektorátu, ale hlášení, jež získávala londýnská exilová vláda od českých odbojových skupin a od Čechů, kteří mohli během okupace vycestovat do neutrální ciziny, emigrantů a dezertérů. Domnívám se, že vzhledem k atomizaci obyvatelstva a chybějící zpětné vazbě, která se zde odráží i v často citovaných protimluvech pramenů, by náladu obyvatelstva protektorátu na základě těchto materiálů bylo možné interpretovat protichůdnými způsoby. Díky své erudici a zakotvení v tématu však Brandes podal podnětný, plastický a přesvědčivý výklad se závěrem, že nacistická antisemitská propaganda neměla na českou společnost téměř žádný účinek.

V navazujících příspěvcích další düsseldorfský historik Tim Fauth analyzuje důsledky nacistické cenzury v prvních třech letech protektorátu,¹ jak se projeví na stránkách tehdejšího tisku, a konstatuje, že bezohledná opatření okupační moci nejednou byla s to téměř zadusit český kulturní život. U nás dobře známý Brandesův žák Volker Zimmermann, autor do češtiny přeložené knihy o sudetských Němcích za války,² naproti tomu sleduje, jak se státní propaganda projevovala v německo-československých vztazích v poválečné době. Po čtyřech německých statích pak přichází v prostředním bloku stejná porce příspěvků z pera českých historiků. Bývalý rektor Karlovy univerzity, profesor její právnické fakulty Karel Malý načrtává vývoj tiskového práva v českých zemích od konce okupace do pádu komunismu. Milan Drápala z Ústavu

1 O německé kulturní politice v té době pojednává v práci *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2004).

2 *Sudetští Němci v nacistickém státě: Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha, Prostor – Argo 2001.

pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., v Praze sonduje, jak se posouvaly hranice tiskové svobody v Československu mezi jeho osvobozením a únorovým převratem. Alena Míšková z Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy přibližuje strategii, s níž se české vědecké knihovny celkem úspěšně vyhýbaly čistkám v padesátých letech. A Jiří Pešek, profesor na Institutu mezinárodních studií Univerzity Karlovy, se nakonec v obecněji pojatém textu zamýšlí nad tím, jak se propaganda a cenzura uplatňovaly v úsilí komunistického státu podmanit si jeho obyvatele a jak daleko sahal jejich vliv.

Čtyři statě posledního oddílu knihy se věnují medicíně, a to nejen v kontextu socialistické propagandy, ale i prostřednictvím analýzy mediální logiky při skandalizaci některých nemocí nebo při konstruování obrazu lékaře. Na úvod ředitel Ústavu dějin Univerzity Karlovy a Archivu Univerzity Karlovy Petr Svobodný předkládá zajímavý rozbor toho, jak české medicínské a přírodovědecké časopisy v letech 1945 až 1952 procházely postupnou ideologizací. Michal Anděl, přednosta II. interní kliniky 3. Lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Fakultní nemocnice Královské Vinohrady, se snaží rekonstruovat obraz českého zdravotnictví v tisku od roku 1968 do počátku devadesátých let. Ředitel Kliniky a polikliniky pro dermatologii a alergologii Univerzity Ludvíka Maxmiliána v Mnichově Thomas Ruzicka spolu s vrchním lékařem Kožní kliniky na univerzitě v Tübingenu Markem Berneburgem se přenesli až do současnosti a rozebírají stereotypy při zobrazování lékařského prostředí a jeho aktérů v Německu, jak se projevují nejen v seriózních médiích, ale i v bulváru nebo v románcích „červené knihovny“. Za nejzajímavější ze závěrečného bloku však pokládám příspěvek rektora Univerzity Heinricha Heineho v Düsseldorfu Alfonse Labische, vědce rozkročeného mezi historií, sociologií a medicínou (ve všech těchto oborech získal akademické tituly), který si položil otázku, proč média některé nemoci skandalizují, zatímco jiné pro ně zůstávají nezajímavé, přestože na ně umírá více lidí.

Labisch analyzuje vnímání a sociální konstrukci nemocí od 19. století a v několika kapitolách srovnává vztah mezi skutečným nebezpečím, které choroba představuje, a obrazem nemoci ve veřejném prostoru, mimo jiné na příkladech cholery a „obyčejného“ průjmu či tuberkulózy a epidemie španělské chřipky nebo viru HIV a SARS. Otázka, jakým způsobem média informují o světě a proč jsou pro ně některé informace zajímavější než jiné, byla diskutována již ve dvacátých letech minulého století a je dodnes aktuální. V polovině šedesátých let uveřejnil norský politolog Johann Galtung svůj průzkum, který se stal základem teorie sociální konstrukce reality. Aby se událost mohla stát zprávou, musí splňovat řadu kritérií. K nim patří podle Galtunga a dalších odborníků mimo jiné významnost, jednoznačnost, překvapivost, negativismus a blízkost. Velmi důležitá je také možná míra postižení recipienta. Média si tak podle těchto zákonitostí vybírají jen odpovídající výseky reality, o kterých pak informují, a tím určují veřejnou agendu, definici i hodnocení obsahů a dynamiku politické komunikace. V tom spočívá vysvětlení i pro zdanlivý paradox, o kterém se autor zmiňuje v závěru příspěvku: malárie sice zabíjí africké dítě každých třicet sekund, média však o tom mlčí a masivně informují o nesrovnatelně neškodnějších nemocích. Taková je, vyhroceně formulováno, logika médií: africké dítě nepatří ani mezi celebrity, nežije v centru světového dění, nemluvě o lokální blízkosti čtenáře. Možná

míra postižení evropského recipienta je zde v podstatě nulová. Naopak onemocnění typu SARS a aktuálně například takzvané ptačí chřipky, i přes mizivý počet úmrtí ve srovnání s předchozím příkladem, pak splňují téměř všechny podmínky, aby se dostala na titulní stránky novin a do televizního vysílání.

Odborné literatury k problémům propagandy, cenzury a logiky médií existuje sice velké množství, zmíněný sborník však přesto podle mého názoru znamená přínos, a to z několika důvodů: Ačkoli ze zadání konference v roce 2003 a rozdílného odborného zaměření autorů by mohl vyplynout poměrně velký rozptyl při výběru témat, výsledkem v žádném případě není heterogenní směsice nesouvisajících příspěvků. Publikace naopak svou koncepcí poskytuje čtenáři nejen zevrubnou orientaci v problému, ale i pozoruhodné vhledy do zcela specifických oblastí výzkumu. Na atraktivitě sborníku dodává (přestože historikové jsou v přesile) právě oborová různorodost autorů, a tím pádem i značná pestrost využitých pramenů a přístupů k problematice. Jednotlivé příspěvky přitom neshrnují pouze dosavadní poznatky, ale často prezentují velmi zajímavé výsledky aktuálního bádání v dané oblasti.

Další předností sborníku je to, že na základě předložených textů lze porovnávat poměry ve dvou sousedních zemích na časové ose, což umožňuje dospívat k překvapivým paralelám i kontrastům, pokud se týká například efektivity různých modelů propagandy, cenzury a výsledků pokusů o manipulaci s veřejným míněním. V této souvislosti je ale podle mého názoru přece jen škoda, že se v prvním časově-tematickém bloku statí setkáváme s českými zeměmi jen okrajově a ve druhém bloku vůbec není zachycen vývoj ve Spolkové republice Německo. Z hlediska snahy ovlivnit veřejné mínění zde byly zajímavé například pokusy zřídit jako nástroj politiky takové vysílání, které by nebylo v kompetenci spolkových zemí. Tyto plány, u jejichž zrodu stál kancléř Konrad Adenauer, trvaly od roku 1949 až do šedesátých let. Jedním z dalších námětů, které by si v recenzovaném sborníku zasloužily pozornost, by byly okolnosti takzvané *Spiegel-Affäre* v roce 1962, v níž byli (s odůvodněním zveřejnění utajovaných informací) kriminalizováni redaktoři předního západoněmeckého týdeníku a která přerostla v důležitý střet o hranice tiskové svobody a státní autority ve Spolkové republice.

Jak to u sborníků s mezinárodní účastí bývá, je také zajímavé sledovat, jak se rozdílné přístupy k problematice odrážejí například v terminologii. Diskuse by se mohla točit už kolem označení prostoru, v němž se nachází Česká republika. Například v příspěvku Sibylle Schönbornové se objevují pojmy *östliches Europa* a (*Mittelost-)**Europa*. (V diskurzu německé historické vědy se dále běžně používají pojmy *Mitteleuropa* či *Ostmitteleuropa*.) Jako další příklad mohou sloužit termíny s odlišnou konotací užívané pro výklad poválečných migrací německého obyvatelstva z Československa. Zde se němečtí autoři přidržují pojmu *Vertreibung* (vyhnání), zatímco čeští volí pojem *Aussiedlung* (vysídlení).

Po přečtení sborníku nelze než souhlasit s tvrzením v posledním odstavci úvodu knihy, že se v ní sešly kvalitní texty, které ve svém celku poskytují pestrý a plastický obraz dané problematiky. Jako asi jedinou výraznější výtku bych uvedl, že by si sborník takové úrovně zasloužil větší péči jazykového redaktora.

O časopisech a archivech

Válečné a poválečné dějiny v polských historických časopisech v letech 2005–2006

Jaroslav Vaculík

Hlavním časopisem, jenž u našich severních sousedů věnuje soustavnou pozornost polským i širě evropským dějinám ve 20. století, je čtvrtletník *Dzieje Najnowsze*, který vydávají společně Historický ústav Polské akademie věd a Vysoká škola humanitních věd v Pułtusk. V prvním čísle ročníku 2005 se Piotr Majer z Olštýna zabýval policejní agenturou v letech 1944 až 1957. Jediná skupina, která měla představu o pravidlech takzvané operativní práce, byli účastníci kurzu zorganizovaného v roce 1944 v Kujbyševě. Teprve v roce 1946 byla vydána instrukce o dočasné organizaci informační sítě, která rozeznávala tři kategorie spolupracovníků: informátor, agent a rezident. V roce 1953 působilo v Polsku 12 946 informátorů a sto dva agenti, a to z hmotných nebo ideových důvodů, ze msty či za prominutí drobných přestupků.

Přesídlení Poláků z území předválečné Litvy v letech 1945 až 1947 zkoumal Krzysztof Buchowski z Białystoku. Vedle návratu Poláků z bývalého východního Polska, jehož území připadlo Sovětskému svazu, probíhala podobná migrace také z krajů nacházejících se za někdejší polskou východní hranicí. Dohoda lublinské a litevskosovětské vlády z 22. září 1944 počítala s evakuací pouze těch litevských Poláků, kteří měli před válkou polské státní občanství, což vylučovalo repatriaci Poláků s litevským občanstvím. Na území předválečné Litvy deklarovalo ochotu vycestovat osmnáct tisíc osob, ale jen sedm set z nich splňovalo danou podmínku. Nakonec byl povolen výjezd pouze osmnácti set Poláků, tj. desetiny zájemců, z území předválečné Litvy.

O polské menšině v Belgii v prvních poválečných letech píše v témže čísle profesor Idesbald Goddeeris z Lovaně. V roce 1940 v Belgii pobývalo okolo třiceti tisíc Poláků, vedle stejného počtu polských Židů. Po válce přišlo do Belgie dalších asi patnáct tisíc polských občanů, kteří byli v minulých letech deportováni do Německa a nyní se z politických důvodů nechtěli vracet do vlasti. V novém působišti se jim nabíze-ly jen omezené možnosti zaměstnání, nejčastěji v hornictví. Mezi předválečnou so-ciálně-ekonomickou a poválečnou politickou emigrací panovala rivalita. Varšavské vládě se po válce podařilo získat k návratu do staré vlasti deset tisíc krajanů, buď rozčarovaných těžkými podmínkami práce v belgických dolech nebo (v případě předválečných emigrantů) sympatizujících s polskými komunisty ze světónázoro-vých důvodů. Mezi krajaný, kteří zůstali v Belgii, vzplál boj stoupců polské exilo-vé vlády v Londýně proti levici. Šlo o typický projev studené války, globálního poli-tického a ideologického konfliktu dvou antagonistických táborů.

Ohlas sovětsko-finské války z let 1939 a 1940 ve Spojených státech je předmě-tem zájmu varšavské historičky Hanny Marczewské-Zagadaňské ve druhém čísle předloňského ročníku. Válka vyvolala v USA vlnu sympatií, porozumění a podpory pro malý čtyřmiliónový národ. Finská vláda již od léta 1939 zintenzivnila své sna-hy o získání munice a dalšího vojenského materiálu, jakož i půjčky ve výši čtyřicet až padesát milionů dolarů. Zároveň žádala o americké zprostředkování v Kremlu s cílem zmírnit sovětské požadavky, zvláště územní, ministr zahraničí Cordell Hull se však odvolal na americkou zásadu nevměšování do mezinárodních sporů. Prezi-dent Franklin Delano Roosevelt nicméně zaslal v říjnu 1939 formální hlavě sovět-ského státu Michailu I. Kalininovi zvláštní poselství vyjadřující podporu Finsku. Od počátku války probíhaly v USA peněžní sbírky na nákup léků pro Finsko, například Hooverova nadace sebrala tři milióny dolarů (obdobná akce ve prospěch Polska přinesla jen pětatřicet tisíc dolarů).

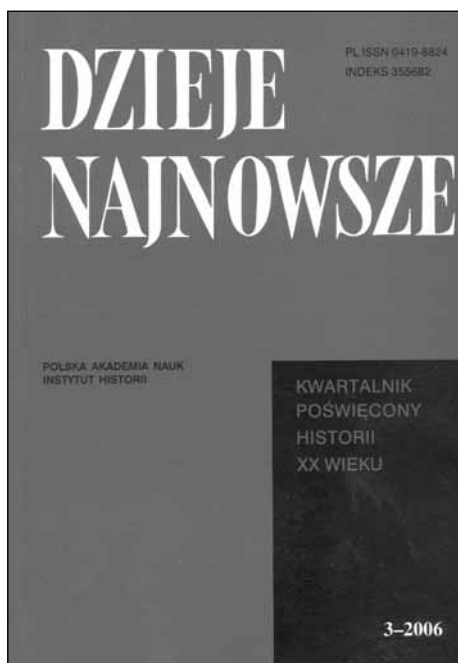
Krakovská doktorandka Anna Pachowiczová zkoumala zprávy výboru polské exi-lové vlády v Londýně pro záležitosti domova, které se týkaly Vilna mezi listopadem 1939 a dubnem 1940. Zprávy informují o dramatických událostech, které ve městě nastaly po sovětské okupaci východního Polska. Vilno (Vilnius) na základě dohody mezi ministry zahraničí Vjačeslavem M. Molotovem a Juozasem Urbšysem v říjnu 1939 připadlo Litvě, což polská exilová vláda generála Władysława Sikorského ne-uznala a polský vyslanec opustil Kovno. Polská Univerzita Stefana Báthoryho byla uzavřena a přeměněna v litevskou. Pozemková reforma, která zahrnuje padesát ti-síc hektarů půdy, byla provedena ve prospěch přistěhovalců z Litvy. Vilenský arcibiskup byl odsunut a tamní katolická církev politevštěna.

Vrcholnou etapu ve sblížování jihoslovanských zemí po druhé světové válce při-bližuje Elżbieta Znamierowska-Rakková z Varšavy. Jeho počátek lze datovat do listopadu 1944, kdy z iniciativy Josipa Broze-Tita a jeho nejbližšího okolí začala jugoslávsko-bulharská jednání. Předmětem tohoto těžkého a komplikovaného di-alogu bylo nejen možné vytvoření společného státu, ale také uzavření vojensko-politického spojení a vyřešení makedonské otázky. Porozumění mezi Bělehradem a Sofií vyvrcholilo v roce 1947 při jednáních Josipa Broze-Tita s Georgi Dimi-trovem na jezeře Bled a v Jevksinogradu u Varny s cílem vytvořit federaci jižních

Slovanů. Po pařížské mírové konferenci byla v listopadu 1947 podepsána dohoda o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. K těsnějšímu spojení s Jugoslávií vedl Bulharsko růst napětí ve vztazích s Řeckem a Tureckem. V době občanské války v Řecku komise OSN potvrdila, že Jugoslávie, Bulharsko a Albánie vojensky podporovaly boj řeckých komunistických rebelů v Egejské Makedonii. Právě Egejská, Vardarská a Pírinská Makedonie měly představovat jeden ze subjektů proponované jihoslovanské federace. V názoru na řešení makedonské otázky však bylo bulharské vedení rozděleno – od uznání samostatného makedonského národa a potřeby sjednocení Makedonie po odmítání jeho existence. Demonstrativní ohlašování jihoslovanské jednoty a bratrství však vzbudilo nevoli v Kremlu, který si nepřál případné narušení své hegemonie na Balkáně a další integraci zamezil.

O přístupu polské vlády k otázce německých válečných reparací v padesátých letech pojednává Wanda Jarzabeková z Varšavy. V souladu s dohodami uzavřenými v Postupimi mělo Polsko uspokojit své reparační požadavky z odškodnění vypláceného německou stranou Sovětskému svazu. Z reparací byla vyloučena bývalá německá východní území, která připadla Polsku. Na základě dohody se Sověty ze srpna 1945 dostávalo Polsko pravidelné reparační zálohy. Po berlínském povstání v červnu 1953 se sovětská vláda zřekla reparací od NDR a o den později totéž prohlásila i polská vláda. Poté co se Władysław Gomułka navrátil do funkce prvního tajemníka Polské sjednocené dělnické strany (PSDS), zahájila v roce 1956 Varšava s Moskvou rozhovory na téma reparací, které mělo Polsko dostat od SSSR. Sovětský vůdce Nikita Chruščov ovšem pohrozil, že by Sověti nemuseli podpořit polské nároky na uznání hranice na řekách Odry a Nisa, a tím polské požadavky vůči nim zablokoval.

V následujícím, třetím čísle ročníku 2005 se táž autorka zabývá koordinací politiky sovětského bloku vůči německé východní politice v letech 1966 a 1967. Předmětem jejího zájmu je nejen polsko-německý poměr, ale především vztahy Polska s jinými komunistickými zeměmi. Článek vznikl hlavně na základě studia dokumentů uložených v archivu polského ministerstva zahraničí a kolekce materiálů Ústředního výboru PSDS. Podle autorky byla dosud hlavní pozornost soustředěna na roli Waltera Ulbrichta při utváření jednotné politiky východního bloku vůči Spolkové

republiky Německo. Z pohledu Varšavy mělo klíčové místo v zahraniční politice mezinárodní uznání hranice na Odře a Nise. V této otázce získala podporu i od západních mocností. Francie v roce 1959 prohlásila, že budoucí sjednocení Německa je možné jen v hranicích stávajících dvou německých států, Velká Británie vydala v roce 1962 prohlášení, že považuje západní hranice Polska za stanovené *de facto* a na mírové konferenci podepře polské stanovisko, a Spojené státy daly najevo, že se nebudou angažovat za změnu stávající hraniční linie.

V následujícím bloku se dostaly ke slovu i československé dějiny. Nejprve se Michał Jarnecki z Poznaně ve studii „Mezi centralismem a autonomií“ zabývá působením československé správy na Zakarpatské Rusi v letech první republiky. Bratislavský historik Juraj Marušiak poté přibližuje polským čtenářům vztah slovenské společnosti k takzvané normalizaci po roce 1968. Zdůrazňuje, že při analýze tohoto tématu vyvstala řada otázek, které jsou (či mohou být) předmětem sporů. V první řadě si klade za úkol ověřit panující stereotyp, že „normalizace“ měla na Slovensku mírnější průběh než v českých zemích. Slovenská nacionálně orientovaná publicistika považuje za počátek „normalizace“ novelizaci ústavního zákona o československé federaci z prosince 1970. Podle autora však „normalizace“, tedy obnova kontroly KSČ nad společností, započala 21. srpna 1968. Již mimořádný sjezd Komunistické strany Slovenska ve dnech 26. až 28. srpna 1968 odmítl legalitu mimořádného čtrnáctého (vysočanského) sjezdu KSČ. „Normalizace“ na Slovensku podle Marušiaka narážela na menší odpor než v českých zemích, byla zde silnější skupina osob, které podporovaly invazi, a větší počet pasivních a indiferentních občanů. Jestliže v českých zemích muselo KSČ opustit třicet procent členů, tak na Slovensku to bylo „jen“ sedmáct a půl procenta (třiapadesát tisíc osob). Pasivita slovenské společnosti se projevovala i v nižším počtu osob pronásledovaných za opoziční činnost na počátku sedmdesátých let.

Artur Pasko z Białystoku sleduje reakce světového sportu na intervenci Varšavské smlouvy v Československu v srpnu 1968. Projevily se zvláště v říjnu 1968 na olympijských hrách v Mexiku, kde Čechoslováci byli vítáni mnohem bouřlivěji než sportovci z ostatních zemí. Československá delegace nebyla ubytována ve skupině států z východního bloku, ale s Mexičany. Na tiskové konferenci hovořili známí českoslovenští sportovci Emil Zátopek a Věra Čáslavská, jejichž vystoupení představitelé PSDS označili za „provokační“ a „idiotské“. Autor dále připomíná atmosféru mistrovství světa v ledním hokeji ve Stockholmu v březnu 1969, kde Československo porazilo Sověty a tisíce lidí vyšly do ulic. Okupace měla dopad i na organizaci dvaadvacátého ročníku cyklistického Závodu míru v roce 1969, na kterém se Čechoslováci odmítli podílet (stejně jako Itálie, Norsko, Holandsko a Británie). Místo toho zorganizovali několikaetapový závod Tour de Bohemia, na který pozvali cyklisty z Jugoslávie, Rumunska a západních zemí.

Odras bouřlivých polských událostí mezi srpnem a prosincem 1980 ve španělském deníku *El País* sleduje Małgorzata Nalewajková z Varšavy. Dělnické protesty, vytvoření Solidarity a následná konfrontace společnosti s režimem tehdy poskytly příležitost, aby Španělé získali úplnější informace o vzdálené a málo známé zemi. Po dlouhé měsíce zprávy a komentáře o Polsku zůstávaly na prvních stránkách no-

vin. Celostátní deník *El País* byl založen po smrti generála Franciska Franka a rychle ovládl španělský novinový trh. Nezávislý list, programově však blízký socialistické straně, reprezentoval levicovou opozici vůči tehdy (1977–1982) vládnoucí centropřavicové Unii demokratického středu. Komentáře připomínaly sílu polského vlastenectví a katolicismu, přičemž působení těchto faktorů bylo hodnoceno s určitým odstupem, časem až kriticky. Dalším elementem obrazu Polska, který mohl utkvět ve vědomí španělského čtenáře, byla bída. Zprávy popisující nedostatky v zásobování potravinami tolik let po válce a prosby o hospodářskou pomoc směřované na všechny strany se přičinily o upevnění obrazu chudé a zaostalé země, která následkem těchto explozivních deficitů ohrožuje politický *status quo*.

Reakce polské exilové vlády a vůbec polského exilu v Londýně na vyhlášení výjimečného stavu v Polsku popisuje profesor Maciej Szczurowski z Kielcí. Podle autora bylo hlavním cílem generála Wojciecha Jaruzelského zničení Solidarity a upevnění moci upadajícího komunistického režimu. Po 13. prosinci 1981 se polský exil stal jediným mluvčím vůle země ve svobodném světě. Jeho povinností bylo hlasitě protestovat, zvláště proti represím, které zasáhly polskou společnost v době výjimečného stavu. Vláda v exilu označila tento krok za poslední chybu při snaze obnovit autoritu komunistického systému v Polsku, v zemi, kde komunismus zbankrotoval. Zároveň požadovala, aby události v Polsku odsoudila OSN a všechny demokratické země.

Čtvrté číslo z roku 2005 bylo monotematicky zasvěceno událostem roku 1945. První blok měl zahrnovat články týkající se historie jednotlivých zemí v roce 1945, druhý měl mapovat očekávání obyvatelstva na různých místech Polska v letech 1944 až 1947. V prvním bloku redakce chtěla zohlednit výsledky bádání jednotlivých historiografií o konci druhé světové války. Tento úmysl se úplně naplnit nepodařilo, protože příslušní specialisté návrh redakce nepřijali nebo text dodali pozdě. Své studie však dodali autoři, které redakce oslovila s návrhem zpracovat sondy do nálad a očekávání polské společnosti v roce 1945. Tito renomovaní odborníci cíleně vybrali pohraniční města na východě i západě země (Vilno, Lvov, Białystok, Štětín, Vratislav), jejichž dějinami se už dříve zabývali v řadě prací.

Profesor Rafał Stobiecki z Lodže se na úvod zamýšlel nad rokem 1945 v polském historickém diskurzu. Podle výzkumů veřejného mínění jsou Poláci nejvíce hrdí na Varšavské povstání v létě 1944 a na zářijovou vojenskou kampaň v roce 1939. Podle autora konflikt z let 1939 až 1945, se svými dalekosáhlými konsekvencemi pro dějiny polského národa a státu, postavil historiky před nelehký úkol provést bilanci polského podílu na tomto dramatu. Ohromné lidské a materiální ztráty a s tím spojené proměny ve vědomí společnosti je vedou k tomu, aby si kladli otázky po účelnosti obětí a utrpení polského národa v těchto letech. Dilema, co vlastně přinesl konec války – zda novou okupaci či osvobození – se stalo východiskem k formulaci diagnózy současnosti a soudů na téma minulosti a budoucnosti. Za dané situace, ve společnosti rozdělené sympatiemi a stále ještě také zkušenostmi z válečných let (domov versus emigrace, okupace německá versus sovětská) se nelze divit, že podniknuté pokusy o průzkum společenské reflexe minulosti odkazují k rozdílnému, ba často protichůdnému chápání významu května 1945. Po roce 1989 se ke slovu

dostaly konkurenční interpretace historiků, proti sobě stanuly různé formy historické paměti. Závazná teze o vítězné válce, která rozhodla o vzniku Polské lidové republiky, skončila v sutinách.

O nejnovějších francouzských publikacích pojednávajících o roce 1945 informovala Małgorzata Gmurczyk-Wrońska z Varšavy. Rok 1945 je pro Francii spojen s podílem jejích vojsk na osvobození země, podpisem bezpodmínečné německé kapitulace v Remeši 7. května 1945 a povoláním Francie k účasti na okupaci Německa. Ve vnitřní politice byl rok 1945 přechodným obdobím od pádu vlády ve Vichy do vzniku čtvrté republiky. K šedesátému výročí ukončení druhé světové války vyšlo ve Francii několik publikací. Nejsou to většinou práce úplně nové, jejich autoři se zaměřili na evropské a světové problémy, často s použitím komparativních a interdisciplinárních metod.

Pohled současné americké historiografie na druhou světovou válku a prezidenta Franklina Delano Roosevelta přibližuje profesorka Halina Parafianowiczová z Białystoku. Diskuse nad problémy druhé světové války zesílila od sedmdesátých let 20. století v souvislosti se zpřístupněním nových pramenů, zvláště soukromé povahy. Nové práce často revidují dříve běžné soudy o diplomatických, politických a vojenských aspektech války a amerického angažmá v ní. Mnoho publikací bylo zasvěceno podílu USA na strategii Spojenců, a především Rooseveltově válečné diplomacii. Častým tématem je japonský útok na Pearl Harbour, umístování Japonců do internačních táborů a vojenské přípravy a mobilizace sil k vítěznému zakončení války. Roosevelt je nadále považován za velkého prezidenta, o čemž svědčí též výzkumy veřejného mínění, ve kterých se objevuje v čele amerických prezidentů vedle George Washingtona a Abrahama Lincolna.

Se současným americkým hodnocením Rooseveltova nástupce Harryho Shippa Trumana seznamuje varšavský profesor Krzysztof Michałek. V anketě amerických historiků se Truman umístil v roce 1994 na šestém místě, a to před Woodrowem Wilsonem a Johnem Fitzgeraldem Kennedym. Druhá světová válka je považována za třetí nejvýznamnější událost amerických dějin. Kromě ztráty čtyř set deseti tisíc obyvatel přinesla Spojeným státům významné politické a hospodářské zisky. Národní důchod USA vzrostl v době války dvakrát a vznikla nová střední třída.

Poměry v polském Londýně v roce 1945 se zabývá profesor Rafał Habielski z Varšavy. Exilové kruhy se domnívaly, že koncepce přijaté na teheránské konferenci nemohou zajistit Evropě mír. V lednu 1945 premiér Tomasz Arciszewski navrhl Moskvě trvalou dohodu o spolupráci, přičemž zdůraznil právo Polska na skutečnou nezávislost. Jalta byla z hlediska emigrace porušením dosavadních polsko-britských a polsko-sovětských dohod, jakož i Atlantické charty a Deklarace OSN. Rozhodnutí Velké trojky o posunech hranic Polska bylo považováno za brutální pošlapání elementárních morálních zásad. V červnu 1945 exilový prezident Władysław Raczkiewicz informoval, že zůstane v úřadě tak dlouho, dokud nebude zvolen ve svobodných demokratických volbách jeho nástupce.

O tom, jak se polské obyvatelstvo Vilna vyrovnávalo s novou skutečností, se rozepisuje varšavská profesorka Stanisława Lewandowska. Po vystoupení Winstona Churchilla v britském parlamentu 22. února 1944 Stalin vyrozuměl, že západní

spojenci souhlasí s novou východní hranicí Polska. V červenci 1944 přibyl do Vilna Berijův náměstek Ivan Serov, který zahájil masové perzekuce.

O Polácích ve Lvově roku 1945 píše Grzegorz Hryciuk z Vratislavi. Po obsazení Lvova Rudou armádou v červenci 1944 zde začala sovětizace, depolonizace a ukrajinizace, která se měla realizovat takzvanou výměnou obyvatelstva, tj. odchodem Poláků. Cílem sovětských úřadů bylo vytvořit pro místní Poláky takové životní podmínky, které by je přinutily k výjezdu na západ, za Curzonovu linii, a to ještě před oficiálním uznáním nových východních hranic Polska.

Náladami obyvatel Vratislavi v letech 1945 a 1946 se zabýval profesor Marek Ordyłowski z Krakova. Upozorňuje na skutečnost, že jen málo Poláků, kteří se přistěhovali do nově získaných území na západě, si přitom uvědomovalo, že jde o stará piastovská území, která se navrátila k „Matce“. Převažovalo heslo „Ukradni, co můžeš“, protože přistěhovalci nevěděli, jak dlouho zůstanou tato území součástí Polska. Vratislav se stala cílem různých spekulantů, kteří přicházeli s vidinou lehkého zisku. Zvláště před postupimskou konferencí převládala mezi nově příchozími snaha rychle zbohatnout. Postupim přinesla jistou stabilizaci poměrů a přesvědčila alespoň část Poláků o stálosti poválečných hranic. Ve všeobecném povědomí však město nebylo považováno za polské a všichni, Poláci i Němci, očekávali, že dříve nebo později se vrátí do německých rukou. Přítomnost Němců (ještě v únoru 1946 jich ve Vratislavi žilo 110 tisíc z celkového počtu 168 tisíc obyvatel) navíc vzbuzovala u polských osídlenců pocit odcizení.

V prvním čísle ročníku 2006 se profesor Jędrzej Chumiński z Vratislavi zamýšlí nad politickou volbou polských dělníků v letech 1945 až 1948 v podmínkách nastupujícího autoritativního režimu. Na konci roku 1947 měla Polská socialistická strana (PPS) sedm set padesát tisíc členů, z toho dvaasedesát procent dělníků, zatímco Polská dělnická strana (PPR) osm set dvacet tisíc členů, mezi nimi osmapadesát procent dělníků. Program PPS byl ve společenském vědomí identifikován s modelem demokratického socialismu, zatímco vize PPR s koncepcí autoritativního státu, ve kterém všechny sféry společenského života jsou podřízeny centralismu stranické byrokracie. Varšavský profesor Andrzej Chojnowski v témže čísle analyzuje obsah filmu *Żołnierz zwycięstwa* (Voják vítězství) Wandy Jakubowské, který byl natočen v roce 1953 na počest komunistického generála Karola Świerczewského, zavražděného v roce 1947 příslušníky Ukrajinské osvobozené armády. Tvůrci filmu připsali odpovědnost za smrt někdejšího španělského interbrigadisty „Waltera“ „americkým imperialismům a polské reakci“. Kritika Polské lidové republiky v kázáních biskupa Ignacyho Tokarczuka je námětem článku Sabiny Boberové z Lublina. Na síle nabrala poté, když Tokarczuk nastoupil do biskupského úřadu v Přemyšli. Władysław Gomułka, který byl tehdy u moci, v něm viděl nepřítele „lidového Polska“.

Benešova úsilí o odvolání britského souhlasu s pomnichovskými hranicemi Československa se týká studie Radosława Żurawského vel Grajewského z Lodže v druhém čísle loňského ročníku, která nese název „Velká Británie v diplomacii Edvarda Beneše (říjen 1938 – srpen 1942)“. O laicizaci mládeže v brigádách Služby Polsku v letech 1948 až 1953 pojednává další lodžský historik Krzysztof Lesiakowski. Cílem této organizace byla výchova „nového člověka“, osvobozeného od náboženství.

Reakce americké akademické mládeže na vstup vojsk USA do Kambodže v dubnu 1970 na příkladě Brownovy univerzity v Providence (Rhode Island) přibližuje Włodzimierz Batóg z Kielcí.

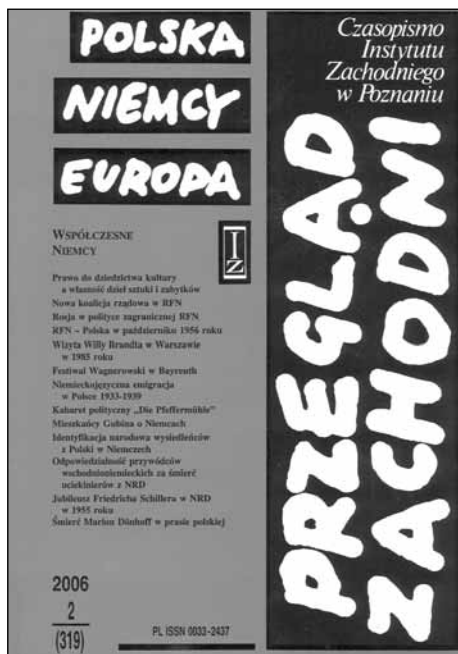
Polská otázka v kontextu uzavření československo-sovětské dohody z prosince 1943 je předmětem studie Dušana Segeše z Bratislavy ve třetím loňském čísle, která rozšiřuje dosavadní poznatky o tehdejší návštěvě prezidenta Edvarda Beneše v Moskvě. Autor se soustřeďuje na reakce polských vládních kruhů na Benešovu činnost na mezinárodní scéně. Obraz ženy jako pracující matky a funkcionářky prezentovaný v polských ženských časopisech v letech 1948 až 1956 přibližuje varšavská historička Małgorzata Hajdo. Převodovou pákou politiky PSDS v ženském hnutí se stala Liga žen, která pohltila všechny dosavadní ženské organizace a v příslušném tisku se snažila mobilizovat polské ženy ke ztotožnění s jejich novou rolí. Příspěvkem k dějinám vztahů státu a církve v Polsku v letech 1949 až 1975 je článek Bartosze Kaliského z Varšavy o polském primasovi Stefanu Wyszyńském jako ordináři hnězdenské arcidiecéze.

Poslední, čtvrté číslo minulého ročníku časopisu *Dzieje Najnowsze* je věnováno prezentaci vědeckovýzkumné práce historických pracovišť na Univerzitě Mikuláše Koperníka v Toruni. Profesorka Emilia Denkiewicz-Szczepaniaková se zde zabývá polsko-norskými obchodními vztahy v letech 1945 až 1949. Styky Všesvazové společnosti pro kulturní vztahy se zahraničím s Polskem v letech 1945 až 1956 jsou předmětem zájmu Mirosława Golona. O polskojazyčném komunistickém denním tisku ve Francii v letech 1952 až 1956 píše Zbigniew Girzyński. Evropskou a polskou reakci na memorandum Rady evangelické církve v Německu „Situace vyhnanců a vztah německého národa k jeho východním sousedům“ ze 14. října 1965 přibližuje Jarosław Kłaczko. Situace na Univerzitě Mikuláše Koperníka v dramatické době mezi zrozením Solidarity a vyhlášením výjimečného stavu (1980–1981) je zobrazena ve studii profesora Ryszarda Kozłowského.

Čtvrtletník Západního ústavu v Poznani *Przegląd Zachodni* věnoval své druhé číslo v roce 2005 paměti druhé světové války, a to z různých úhlů pohledu. Kolektivní paměti vítězů a poražených se zabývá v úvodní obsáhlé stati poznaňská profesorka Anna Wolff-Powęska. Autorka uvádí, že v žádné evropské zemi nezaujala druhá světová válka v takových rozměrech ústřední místo v paměti lidu a státu jako v Sovětském svazu. Dotkla se téměř všech obyvatel této velké země, která utrpěla ztráty početně nesrovnatelné s jinými národy. Dnes se považuje za pravděpodobný odhad třicet sedm milionů obětí. Jen do roku 1988 se objevilo v SSSR více než dvacet tisíc knih s vojenskou tematikou s celkovým nákladem přes miliardu exemplářů. Sloužily politickým cílům komunistické strany a měly všestranný vliv na myšlení občanů. Strašlivým válečným obětím však často předcházely nebo jim sekundovaly tragické represe sovětského režimu. Autorka upozornila, že na Ukrajině je v současnosti předmětem diskuse deportace desítek tisíc „nespolehlivých živlů“ z východní Haliče na Sibiř v roce 1940. Okolo padesáti tisíc lidí bylo mezi lety 1939 až 1941 na území Haliče a Bukoviny zlikvidováno na místě. Do 1. června 1945 bylo zabito devadesát tisíc „banditů“, čtyřidevadesát tisíc jich bylo uvězněno a pětadvacet tisíc přesídleno. Spor o interpretaci historie války probíhá také ve Francii. Po válce fyzic-

ky a morálně zpustošená země chtěla vynést do panteonu národních hrdinů generála Charlese de Gaulla a jeho odboj, vytěsnit kolaboraci a spolupráci při deportacích Židů do táborů smrti. Diskrepance mezi snahou zapomenout na zločiny války a památkou na její oběti se stala trvalým elementem poválečného diskurzu a rozporné kolektivní paměti v Evropě. Rozdělení a okupace Německa ulehčily útěk od minulosti. Čím více cizí mocnosti braly na sebe zodpovědnost za Německo, tím spíše se jeho obyvatelé cítili osvobozeni od vlastní odpovědnosti. Vítězové zůstali „cizinci“, kteří připomínali vinu. V kolektivní paměti Němců odpovědnost za porážku padá na Hitlera. V Rakousku zase byl nacismus interpretován jako cizí moc, se kterou Rakušané neměli příliš společného. Rakousko potřebovalo více než čtyřicet let, aby verifikovalo vlastní obraz historie druhé světové války. Přelom osmdesátých a devadesátých let minulého století vedl k erozi teze, jež situovala Rakousko na stranu obětí, a k vypracování nové teze o jeho spoluzodpovědnosti za expanzi a zločiny nacismu. Itálie, která byla vlastní fašismu, se stala po roce 1945 místem výjimečně ostrého politického boje o paměť nejnovější minulosti. Po roce 1989 přestali být partyzáni vydáváni za spasitele a fašisté demonizováni. Partyzáni tvořili čtyři procenta obyvatelstva, antifašistické hnutí nemělo masový charakter. Odmytologizování vlastního hrdinství a osvobozenického boje se ocitlo ve středu pozornosti po roce 1990.

Zamyšlení Zbigniewa Mazura z Poznaně nese název „Němci, či fašisté?“. V prvních letech po válce podle něj při komemoraci obětí německých exekucí na polském civilním obyvatelstvu dominovaly akcenty národní a náboženské. V roce 1948 však nastala změna: pronásledovateli přestali být „Němci“ a stali se jimi „fašisté“. I další příspěvatelé čísla jsou z Poznaně. Mladá badatelka Amelia Korzeniewská se zde zabývá problematikou holokaustu. Hned po skončení války byla genocida evropských Židů traktována jako jedna z řady jiných válečných tragédií. V současnosti se výzkum zaměřuje na svědectví obětí, zajímá se o společenský život a každodennost Židů v Německu. Vliv na rozšíření badatelské perspektivy měly společenské přeměny, například debata o eutanázii. Vznik hitlerovské koalice si zvolil za téma svého příspěvku Stanisław Żerko. Hitlerovská koalice vypadala jako sevřený blok států spojených ideologií a snahou o rozšíření vlivu rozvrácením mezinárodního pořádku ustanoveného po první světové válce, nebo přinejmenším revizí teritoriálního

statu quo. Teprve bližší pohled na konstelaci států seskupených okolo Německa, Itálie a Japonska umožňuje vidět velmi komplikované vztahy mezi nimi. O asimilaci Poláků v Nizozemí se rozepisuje Agata Kmieckowiaková. Tamní polská minorita podle ní patří k nejméně probádaným polským menšinám v Evropě, což je dáno její malou početností (12–22 tisíc osob).

První číslo loňského ročníku časopisu je věnováno devadesátým narozeninám profesora Gerarda Labudy, velké osobnosti polské vědy, poválečnému rektorovi poznaňské univerzity, řediteli Západního ústavu a místopředsedovi Polské akademie věd. Tento historik má velkou zásluhu na bližším poznání nejdůležitějších etap dějin Polska, zvláště jeho severozápadních oblastí. V dalším bloku článku se nejprve poznaňská historička Natalia Jachowska zamýšlí nad významem „Provolání polských biskupů k jejich německým bratřím v Kristu“ z 18. listopadu 1965, které se stalo impulzem vedoucím na cestu vzájemného porozumění. Ohlas tohoto svolání v publicistice polské emigrace a opozičních kruhů v PLR sleduje Magdalena Mikołajczykova z Krakova. Důsledky výměny dopisů mezi polskými a německými biskupy v roce 1965 zaznamenává německý teolog Winfried Lipscher z Berlína.

Ve druhém čísle z roku 2006 se Robert Łoś z Lodže zaměřuje na vzájemné vztahy Německa a Polska během polských říjnových událostí v roce 1956. K polsko-německému sblížení měla přispět intenzifikace obchodních styků a postupná normalizace vztahů měla pak usnadnit evropeizaci Polska v rámci sjednocené Evropy. Průběh návštěvy Willyho Brandta ve Varšavě v prosinci 1985 přibližuje Bernd Rother z Berlína, který mimo jiné vysvětluje důvody, jež znemožnily setkání předsedy západoněmeckých sociálních demokratů s Lechem Wałęsou.

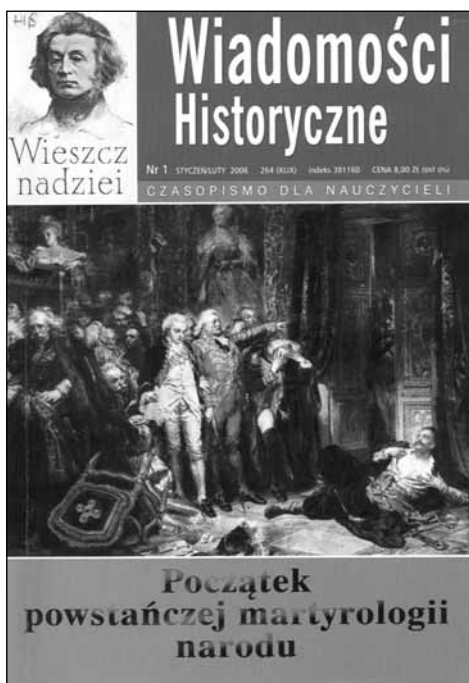
Ve třetím loňském čísle zaujme studie Stanisława Jankowiaka z Poznaně věnovaná vývoji hodnocení a významu poznaňského června z roku 1956, první vzpoury polské společnosti proti komunistickému režimu. Zrodila se z nespokojenosti dělníků kvůli špatným pracovním podmínkám, zvláště v tehdejších Závodech J. V. Stalina v Poznani, které měly být „tvrzí socialismu“, a místo toho se staly „tvrzí nespokojenosti“.

Slezský historický čtvrtletník *Sobótka*, vydávaný Sdružením přátel historie ve Vratislavi, přinesl ve svém prvním čísle ročníku 2005 studii Grażyny Trzaskowské o hřbitově důstojníků Rudé armády ve Vratislavi. Během osmdesáti dnů bojů o Vratislav padly na obou stranách barikády tisíce vojáků a civilních obyvatel. Neoddělitelnou součástí městské architektury Vratislavi je od května 1945 nekropole důstojníků Rudé armády. Výraznou cézuru představuje pro hřbitov rok 1989, kdy ustoupila propagandistická funkce nekropole. V roce 1994 vlády Polska a Ruska podepsaly dohodu o spolupráci, regulující udržování míst národní paměti na území obou států. V dalších číslech ročníku 2005 se můžeme seznámit například se studiemi věnovanými přípravě kandidátů na profesionální důstojníky pěchoty a mechanizovaných vojsk ve Vratislavi v letech 1947 až 1962, složení průmyslového dělnictva ve Vratislavi a Krakově v letech 1945 až 1956, obrazu Spolkové republiky Německo v polské propagandě let 1949 až 1956, výstavbě kostelů v Polsku po druhé světové válce a pohledu na Polsko v ústředním východoněmeckém deníku *Neues Deutschland* v roce 1980, kdy se zrodila Solidarita.

V loňském ročníku *Sobótky* stojí za pozornost studie Piotra Sioky o přebírání někdejších německých evangelických kostelů římskokatolickou apoštolskou administraturou Dolního Slezska po druhé světové válce. Před rokem 1939 žily v Dolním Slezsku dva miliony sto tisíc luteránů a osm set padesát tisíc katolíků. Po válce nově příchozí Poláci byli většinou katolíci, a proto jim místní úřady předávaly bývalé evangelické kostely. Postoje dolnoslezského obyvatelstva v roce 1953 ve světle materiálů vratlavského vojvodského výboru PSDS a vojvodského Úřadu veřejné bezpečnosti přibližuje Michał Pluto. Většinou šlo o novoosídlence z centrálních oblastí Polska, přesídlence z východní Haliče a reemigranty ze západní Evropy. Počet autochtonního obyvatelstva byl minimální, nejvíce Němců žilo ve Valdenburku a okolí, kde byli zaměstnáni v místních dolech a průmyslových závodech. Postoje společnosti se projevovaly nejen verbálně, ale i chováním v zaměstnání, stupněm politické angažovanosti, poslechem západních rozhlasových stanic, nákupními hořečkami a podobně. Pro současného historika je však obtížné posoudit věrohodnost informací obsažených v materiálech stranické a bezpečnostní provenience, sporná je i míra rozšíření popisovaných jevů. To nutí k opatrnosti při formulování závěrů a umožňuje pouze hypotézy, jež vyžadují další bádání a ověřování.

Radu zajímavých příspěvků k moderním dějinám přináší i didaktický časopis *Wiedomości Historyczne*, vydávaný dvouměsíčně pod záštitou Polské historické společnosti. Za zaznamenání zde stojí například polemika o polsko-německých, respektive polsko-židovských vztazích. Na článek varšavského profesora Jerzyho Eislera z druhého čísla ročníku 2004 v ní reagoval ve třetím čísle z roku 2005 profesor Janusz Rulka z Bydhoště. Zdůrazňuje, že pokud se během prvních tří poválečných let podařilo integrovat znovuzískaná území na západě země, nebylo to důsledkem omnipotence polských komunistů, ale velkou zásluhou celé společnosti. Teprve léta 1949 až 1956 přinesla na těchto územích regres. Druhým obdobím úpadku byla léta osmdesátá a devadesátá. Po počáteční krátké epizodě nenávisi k Němcům se vztahy mezi oběma etniky začaly utvářet normálně. Rulka nesouhlasí ani s Eislerovými názory na polsko-židovské vztahy. Židé podle jeho názoru nemohou tvrdit, že jejich chování ve 20. století bylo jediné slušné a spravedlivé, a ne vždy vystupovali v roli obětí. Profesor Eisler ve své odpovědi označuje pohledy profesora Rulky za evidentně antisemitské, blízké vizím národně-katolické pravice. Podle Eislera stalinismus nezačal v Polsku až v roce 1948, ale byl instalován ihned po osvobození země; po roce 1948 lze mluvit jen o apogeu polského stalinismu. Eisler odmítá také idealizované představy o polsko-německých vztazích na znovuzískaných územích.

Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej, který vychází měsíčně, obvykle s určitým tematickým zaměřením, přinesl ve svém prvním dvojčísle z roku 2005 diskusi na téma „Komunisté proti komunistům“, věnovanou historii komunistického hnutí v Polsku. Vyplynulo z ní mimo jiné, že za poválečným obviňováním z „pravicové nacionalistické úchylnky“ v Polské dělnické straně byl nejen boj o model sovětizace Polska, ale i osobní zápas o moc mezi komunisty, kteří favorizovali buď Bolesława Bieruta nebo Władysława Gomułku. Zajímavá diskuse se rozvinula i ve třetím čísle bulletinu, a to o tajných spolupracovnících polské bezpečnosti. Dovídáme se z ní, že v padesátých letech se v kartotékách polského ministerstva veřejné bezpečnosti

nacházela celá jedna třetina dospělých obyvatel země – buď jako agenti, ale především jako podezřelí. Následující čtvrté číslo bylo zaměřeno na osobnost zesnulého papeže Jana Pavla II. (1920–2005) a jeho vliv na proměnu Polska.

Dvojčíslu 5–6 bylo věnováno dlouhodobému traumatu polsko-sovětských vztahů, katynskému zločinu. Po sovětském vpádu do Polska 17. září 1939 padlo do zajetí okolo čtvrtmilionu polských vojáků a důstojníků, kteří se nacházeli na území polského východního pohraničí. Narozdíl od civilizovaných zemí sovětská armáda zajatce předávala Lidovému komisariátu vnitra (NKVD), v jehož gesci byly zajatecké tábory. Vedle profesionálních důstojníků byli mezi zajatci záložníci – profesori, lékaři, právníci, učitelé, novináři, spisovatelé, duchovní, státní

úředníci. Katynský zločin se týkal více než dvaceti tisíc lidí, souhlas s jeho provedením podepsali Stalin, Molotov, Vorošilov, Kalinin a Kaganovič. Sověti nedodržovali haagskou konvenci o zajatcích, kterou ani nepodepsali, navíc formálně válka mezi Sovětským svazem a Polskem vypovězena nebyla. Více než sto osmdesát tisíc osob bylo deportováno do nitra SSSR, jen dvaatřicet tisíc vojáků a poddůstojníků bylo uvolněno z táborů.

Jiná diskuse v tomtéž dvojčíslu mezi profesory Markem Kazimierzem Kamińským a Tadeuszem Kisielewským se týká „poražených v táboře vítězů“. Podle Kamińského měl Stalin zájem na válce, a proto se rychle dohodl s Německem, které bylo bezprostředním nebezpečím pro Západ. Kdyby se prý Polsko podřídilo německým požadavkům, nebylo by paktu Molotov–Ribbentrop ani dělení Polska se všemi jeho konsekvencemi. Omylem vládnoucí ekipy bylo přesvědčení, že se Němci se Sověty z ideologických důvodů nedohodnou. Polské vedení počítalo s tím, že Hitlera zastaví polsko-britská smlouva ze 6. dubna 1939. Ani Velká Británie, ani Francie však nebyly na válku z vojenského hlediska připraveny. Dohoda mezi předsedou polské exilové vlády generálem Władysławem Sikorským a sovětským velvyslancem v Londýně Ivanem M. Majským, uzavřená po napadení SSSR 30. července 1941, prohlašovala pakt Molotov–Ribbentrop za neplatný, avšak nemluvila o polsko-sovětském hraničním *statu quo ante bellum*. Polská vláda v exilu v roce 1944 připouštěla eventuální rozmluvy na téma polsko-sovětských hranic po skončení války a navrhovala stanovení dočasné demarkační linie mezi polskou a sovětskou administra-

cí východně od Vilna a Lvova. Nesouhlasila ovšem s Curzonovou linií jako budoucí východní hranicí. To byl nejzazší polský ústupek Churchillovu tlaku. Sovětsko-britská dohoda z 26. května 1942 dávala Stalinovi volnou ruku k záboru Pobaltí, Besarábie a severní Bukoviny a znamenala precedens i pro východní Polsko. Odpovědnost za to, co se stalo ve středovýchodní Evropě, nese především Stalin, ale také západní spojenci svými ústupky. Celé neštěstí bylo v tom, že spojencem USA a Británie byl totalitní Sovětský svaz. Americký prezident se přičinil o to, že SSSR se stal jednou se dvou supervelmocí. Američané a Britové jsou polskými politickými dlužníky, neboť jaltské a postupimské závazky se nerealizovaly.

Další dvojčíslo 7–8 bylo věnováno pětadvacátému výročí vzniku Solidarity. Lze resumovat, že v Polsku činnost proti vnucené vládě, ať to byla vláda komunistická nebo okupační, vycházela z hlubokých tradičních kořenů. Chápání Solidarity na Západě se pak lišilo podle ideově-politické orientace. Zatímco pro evropskou levicu ztělesňovala antitotalitní revoluci s hesly „svoboda, rovnost, sociální spravedlnost“, pro pravici představovala konzervativní revoluci s hesly „tradice, historie, autorita, rodinné hodnoty“. Poslední, dvanácté číslo ročníku 2005 bylo věnováno problematice nynějšího východního pohraničí Polska, které se nachází mezi dvěma civilizacemi.

Ještě stručně k obsahu minulého ročníku 2006: Úvodní dvojčíslo se zabývá mimo jiné operativní evidencí polských státněbezpečnostních orgánů v letech 1962–1989. Dvojčíslo 3–4 se zaměřilo na komunistické podzemí za druhé světové války, které začalo působit až po 22. červnu 1941, kdy Německo napadlo SSSR. Nad znalostmi národních dějin v polské společnosti se zamýšlí páté číslo, které dospívá k závěru, že budování historického vědomí je standardem evropských národů. Diskuse v šestém čísle bulletinu se soustředí na příčiny a souvislosti dělnických protestů v Poznani v roce 1956. Zobrazování Polské lidové republiky ve filmu je tématem sedmého čísla, kde se mimo jiné uvádí, že projekt československého televizního seriálu *Třicet případů majora Zemana* ideově vycházel z polského seriálu o kapitánu Klossovi. Dvojčíslo 8–9 přináší příspěvky o polském severním pohraničí s jeho komplikovanou nejnovější historií, jejímž vrcholem byl srpen 1980 a vznik Solidarity. Desáté číslo se vrací k protirežimním vystoupením v Polsku v říjnu 1956 a dvojčíslo 11–12 obrací pozornost na krvavé potlačení dělnických protestů v prosinci 1970 na polském pobřeží a na zavedení výjimečného stavu 13. prosince 1981.

Historická kuriozita

Jan Slavík o zániku ČČH a Nejedlého Dějinách národa českého*

Jaroslav Bouček

Jan Slavík (1885–1978) byl historik, který v meziválečném období nejvýrazněji vystoupil proti empirické faktografičnosti Gollovy školy, jak ji tehdy představoval jeho učitel Josef Pekař a jím redigovaný *Český časopis historický* (ČČH). Slavíkova kritika metodologického východiska Pekařova díla *Žižka a jeho doba* ve spisu *Nový názor na husitství: Palacký či Pekař?* (1928) pak znamenala nucené ukončení spolupráce s hlavní českou historickou revue, kam Slavík dosud přispíval zejména recenzemi ruské (respektive sovětské) historické literatury. Ve třicátých letech Slavík vystupoval na obranu demokratických hodnot proti vzrůstajícímu se fašismu ve své obsáhlé publicistice, uveřejňované v legionářském deníku *Národní osvobození* (1924–1938) i ve vlastním týdeníku *Sobota* (1930–1938).¹

* Redakce *Soudobých dějin* měla původně v úmyslu paralelně se Slavíkovou osobitou reflexí zániku *Českého časopisu historického* v roce 1949 otisknout historický komentář, který by faktograficky a v potřebných souvislostech vylíčil tento restriktivní zásah do života české historické obce. Takovýto příspěvek, jenž by zároveň objasnil některé ne zcela srozumitelné detaily ze Slavíkovy veršované skladby, se však nakonec bohužel nepodařilo získat. Za prodlení s publikací, které tento nenaplněný záměr způsobil, se editorovi Jaroslavu Boučkovi omlouváme.

1 Výbor ze Slavíkovy publicistiky pod názvem *Iluze a skutečnost* připravil k vydání Jaroslav Bouček (Praha, Academia 2000). Ten je také autorem dosud jediné historikovy monografie: BOUČEK, Jaroslav: *Jan Slavík: Příběh zakázaného historika*. Praha, H&H 2002.

V tisku Slavík glosoval dobové události také v řadě epigramů (třiašedesát epigramů otiskl v *Sobotě* jen za rok 1938, některé konfiskovala pomnichovská cenzura). Jednu sbírku epigramů vydal Slavík pod pseudonymem Warjah Nebudimírovič samostatně tiskem.² I když někdy mají nevelkou hodnotu jako básnické výtvořky, jsou často zajímavým pramenem pro lepší poznání meziválečné atmosféry vědeckých a politických polemik. Slavík napsal i několik delších veršovaných „eposů“ či „zpěvů“, v nichž parodoval život historické obce. Před válkou Slavíkův přítel Emanuel Janoušek (1897–1970) vytiskl v tiskárně ministerstva zemědělství „rytířský epos“ *ČČHiždiáda*, kde autor pod stejným pseudonymem ve verších parodoval pokus mladších historiků vydat na začátku třicátých let sborník kritických statí o stavu českého dějepiscectví.³ Slavík pokračoval v dalších „básnických zpěvech“ o české historické obci, podařilo se však najít ve strojopise až *ČČHiždiádu* č. 4 – *Zpěv o pádu Čechoně* z roku 1950 (dokument č. 1)⁴ a *ČČHiždiádu* č. 6 – *Zpěv o popletě raketě Macketě* z roku 1959,⁵ v němž Slavík v době počínajících kosmických letů reagoval na vydání prvního dílu *Přehledu československých dějin*, takzvané *Makety*.

Ve *Zpěvu o pádu Čechoně* Slavík v ironické nadsázce vylíčil likvidaci *Českého časopisu historického*, o kterou se „zasloužili“ členové předválečné Historické skupiny (Václav Čejchan, Václav Husa, Jaroslav Charvát, Jan Pachta a Oldřich Říha). Ti se roku 1937 názvem své nové revue *Dějiny a přítomnost* (vycházela jen v letech 1937 a 1938) přihlásili ke stejnojmennému Slavíkovu spisu,⁶ ale po válce zcela za-

-
- 2 NEBUDIMÍROVIČ, Warjah: *Komu v Čechách blaze a jiný pych*. Praha, vlastním nákladem 1934. – Užité pseudonym vzbuzuje dojem, že jej Slavík mohl zamýšlet jako akronym s významovými konotacemi v ruské historii a ruském jazyce. Varjahové – častěji uváděni jako Varjagové – byli švédští Vikingové, kteří od 7. století po vodních tocích podnikali obchodně-kořistnické výpravy do oblastí dnešního Ruska a dále do jihovýchodní Evropy (zatímco Vikingové pronikající na Západ byli označováni jako Normani). Varjahové na svých výpravách budovali pevnosti, usazovali se, zmocňovali se vlády v dosavadních centrech a dávali vzniknout i novým politickým, hospodářským a kulturním útvarům. Z jejich řad se rekrutovali také elitní bojovníci tanních panovníků, jako například byzantská císařská garda. Autorovo fiktivní příjmení – či spíše po ruském vzoru jméno po otci – lze chápat zase jako aluzi na jména s podobným slovním základem *mir* (Vladimír, Bohumír), jenže s opačným významovým vyzněním (Nebudiž–mír). Ze Slavíkova pseudonymu by se pak dalo odvodit poselství či vlastní charakteristika pisatele jako nájezdníka v hájemství československé historické obce, který si nedá pokoje a sarkasticky komentuje události, jež jí hýbají. Jde jistě o poněkud spekulativní výklad, těžko však předpokládat, že by si Slavík takový pseudonym zvolil zcela nahodile.
 - 3 TÝŽ: *ČČHiždiáda čili Slovo o pluku Artušově*. B.m., b.d. Nově dílko vydal s krátkým úvodním komentářem Jaroslav Bouček ve *Zpravodaji Historického klubu*, roč. 14, č. 1 (2003), s. 62–65. Bohužel však chybou tisku z něj vypadlo pět slok.
 - 4 Slavík k ní později rukou připsal titul *Parodie na Nejedlého Dějiny českého národa a rok 1950*.
 - 5 Viz *Archiv Národního muzea*, Praha (dále ANM), fond Miloslav Volf, karton 1, archivní jednotka 68.
 - 6 SLAVÍK, Jan: *Dějiny a přítomnost: Víra v Rakousko a věda historická*. Praha, Svaz národního osvobození 1931.

pomněli na své tehdejší programové prohlášení („Má-li věda plnit své poslání, nemůže být usměrňována apriorními hesly politických sekretářů“)⁷ a dali své síly do služeb stalinistického režimu. V roce 1949, poté co rozehnali dosavadní katedry historických věd, tři z nich – Husa, Charvát a Říha – byli jmenováni univerzitními profesory, aniž prošli habilitačním či jiným řízením a aniž předložili jakoukoli vědeckou práci.

Před válkou Slavík spojoval s Historickou skupinou velké naděje, do prvního čísla *Dějin a přítomnosti* přispěl článkem „Soumrak anarchického období čs. dějepisců“.⁸ Později ve svých memoárech z roku 1953 však o jejích členech trpce poznamenal: „Nikdy jsem se v životě nezklamal v lidech jako v těchto ‘reformátorech’. Nevytýkal bych jim, že všichni přeběhli ke komunistům, třebaš za druhé republiky většina přísluhovala fašismu, ale že za patnáct let ani jeden z nich nevrhl se na práci větší, tím méně na práci, která by metodicky znamenala pokrok. Po únoru z nich komunistická strana nadělala univerzitní profesory, a dokonce jeden z nich byl už prorektorem, ale vědeckou práci nevydal žádný.“⁹ I z tohoto hlediska zklamaného a umlčeného Slavíka je třeba chápat jedovatosti na adresu „vezírový čtyř“.⁹

„Rytířský epos“ o likvidaci ČČH¹⁰ také zachycuje komické mumraje kolem Nejedlého *Dějin národa českého*, jejichž první díl byl vydán roku 1949,¹¹ kdy revue redigovaná Václavem Chaloupeckým a Karlem Stloukalem měla být zachráněna příslibem referátu o tomto Nejedlého díle. Redakce sice již nezískala povolení na vydání jubilejního padesátého ročníku ČČH, ten však vyšel formálně jako druhý díl předcházejícího svazku především úsilím Evy Lisé, která spolu s dalšími archivářkami

7 Viz *Dějiny a přítomnost*, roč. 1, č. 1 (1937), s. 1.

8 Cit. podle: BOUČEK, J.: *Jan Slavík*, s. 98.

9 Již roku 1945 adresoval Slavík členům Historické skupiny řadu sarkastických veršovanék, v nichž ironizoval způsob, jakým provedli revoluční sesazení ředitele Archivu ministerstva vnitra Jaroslava Prokeše, nespravedlivě obviněného z kolaborace (viz KOLLMANN, Josef: Dr. Jan Slavík k případu prof. dr. Jaroslava Prokeše. In: *Paginae historiae: Sborník Státního ústředního archivu v Praze*, roč. 11. Praha, Státní ústřední archiv 2003, s. 165–190.

10 *Zpěv o pádu Čechoně* nepochybně žánrově těží ze staré hrdinské epiky. Určité okolnosti, jako autorův zájem o ruskou kulturu, použitý pseudonym nebo autorovo označení první *ČČHiždiády* v podtitulu jako „byliny novočeské“, by poukazovaly na inspiraci staroruskými bylinami, jiné společné znaky s touto tradicí se však v textu neobjevují. (Za odborné posouzení, jehož závěr se zde reprodukuje, patří dík Karlu Pioreckému a Kateřině Bláhové z Ústavu české literatury AV ČR, v. v. i.)

11 Slavík věnoval Nejedlého *Dějinám* již roku 1949 následující epigram nazvaný „Árie o pomluvě: Z operety Zd. Nejedlého *Dějiny českého národa*“: Ať pomlouvají v mé knize psinu, / že vysoko, tam na břehu Rýnu, / zvedají se staroslavné Cáchy, / ať rudě podškrtavaj’ mé tlachy, / že o Čechách napsal Pavel Stránský / spis o mnoha svazcích, dlouhatánský, / ať klevetí v buržoazním světě, / že v své knize fakta děsně pletu, / ať mé „Dějiny“ pro hrubých chyb roj / zvou fabrika nesmyslů – Botostroj – / lid mi vždy bude věřit, že ty boty / jsou sprosté klepy měšťácké holoty. (Viz *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 2, č. 3–4 (1991), s. 20.)

Archivu země české celý náklad také urychleně expedovala. Tak po dvouročníku 48–49 za léta 1947–1948 (kde je na titulní straně uvedeno místo a rok vydání „Praha 1949“) následoval ročník obsahující tyto identifikační údaje: „50, 1947–1949, díl 2., Praha, červen 1949“; na frontispisu publikace je pak poznámka: „Tento svazek vyšel výjimečně jako druhý díl ročníků 1947, 1948, 1949.“

Kopie strojopisu těchto veršů získal editor od Karla Škrábka, který byl jako student z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy roku 1948 vyloučen.¹² V pozůstalosti redaktora Václava Chába jsem pak dodatečně našel verzi, která obsahuje navíc prvních dvanáct veršů čtvrtého zpěvu;¹³ Slavíkova parodie je zde otištěna v této úplnější podobě. Za krátké dobové vzpomínky děkuji archivářkám a archivářům Evě Čakrtové, Karlu Černému, Marii Liškové, Jaromíru Mikulkovi, Zdeňku Šambergerovi a Václavu Šollemu.

Spolu se *Zpěvem o pádu Čechoně* je v této edici poprvé publikován Slavíkův rukopis z února 1962 nazvaný „Zdeněk Nejedlý odchází na konečný historie soud“ (dokument č. 2), který se nachází ve Slavíkově pozůstalosti v Archivu národního muzea. Byl zařazen mezi strojopisy, které Slavík psal do šuplíku pod společným záhlavím *Do vykotlané vrby*. Svým charakterem se vymyká z této dlouhé řady písemností, v nichž umlčený Slavík v padesátých a šedesátých letech vytrvale komentoval soudobé události a vývoj ruské revoluce. Nekrolog této oficiální autority tehdejšího československého dějepisceství je v dané souvislosti zajímavý jednak společným tématem kritiky Nejedlého *Dějin národa českého*, jednak pro ozřejmění Slavíkova vztahu ke Zdeňku Nejedlému jako historikovi i člověku.

Při edici obou dokumentů jsem postupoval podle běžných pravidel pro vydávání novověkých historických textů.

* * *

Ve Slavíkově parodii *Zpěv o pádu Čechoně* vystupují skutečné postavy českých historiků pod alegorickými jmény. Následující stručný přehled identifikuje jednotlivé aktéry a přináší heslovité životopisné a bibliografické informace o jejich působení v prvním poválečném desetiletí.

Vežíř – Zdeněk Nejedlý (1878–1962), v letech 1945–1946 ministr školství a osvěty, od roku 1945 prezident České akademie věd a umění (řádný člen od roku 1932), přednášel na Filozofické fakultě UK dějiny slovanstva, 1945–1952 šéfredaktor časopisu *Praha – Moskva* (od roku 1953 předseda redakční rady). V letech 1946–1948 ministr ochrany práce a sociální péče, 1946–1954 člen předsednictva ÚV KSČ a poslanec Národního shromáždění, od roku 1947 profesor všeobecných dějin. Od

12 Srv. BOUČEK, J.: *Jan Slavík*, s. 141.

13 ANM, fond Václav Cháb, karton 1.

roku 1948 předseda Svazu československo-sovětského přátelství, v letech 1948–1953 ministr školství, věd a umění (dále MŠVU), v březnu 1948 člen předsednictva přípravného výboru Sjezdu národní kultury, od prosince 1948 předseda přípravného výboru Jiráskovské akce, v letech 1948–1953 obnovil svůj předválečný měsíčník *Var*. Od roku 1952 prezident ČSAV, v roce 1953 náměstek předsedy vlády, od roku 1953 do konce života ministr bez portfeje. V letech 1953–1958 mu byl třikrát udělen Řád Klementa Gottwalda. Bibliografie: *Lenin* (1937), *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa* (1946), *Dějiny Sovětského svazu* (1948), *Odkaz našich národních dějin* (1948), *Ideová výchova na střední škole* (1949), *Dějiny národa českého*, sv. 1: *Starověk* (1949, 1953 „nové vydání“, v roce 1951 se za tuto publikaci stal laureátem státní ceny 1. stupně), *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čs. státu* (1950), *Slavné dni májové* (1951), *O smyslu českých dějin* (1952), *Věda jde s lidem* (1952), *Staré pověsti české jako historický pramen* (1953), *Za kulturu lidovou a národní* (1953), *K procesu s protistátním spikleneckým centrem* (1953), *Dějiny národa českého*, sv. 2: *Raný středověk* (1955).

Čvanchej – Václav Čejchan (1904–1973), v letech 1939–1948 zaměstnán v Archivu ministerstva vnitra. V letech 1948–1950 ředitel Slovanské knihovny, 1950–1954 ředitel Národní knihovny, od roku 1954 působil v Československo-sovětském institutu ČSAV. Bibliografie: Autor řady článků o Michailu A. Bakuninovi a česko-ruských vztazích, dále *Atomová energie: Zbraň míru, ne války* (1954).

Hňusa – Václav Husa (1906–1965), v letech 1934–1948 zaměstnán v Archivu ministerstva vnitra. Od roku 1949 profesor českých dějin na Filozofické fakultě UK a generální sekretář Slovanského výboru ČSR, od roku 1952 člen korespondent ČSAV a zároveň do roku 1961 předseda Československé historické společnosti. Bibliografie: *Epochy českých dějin* (1947), *Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd* (1953), *Naše národní minulost v dokumentech*, sv. 1 (Praha 1954).

Larva – Jaroslav Charvát (1904–1988), v letech 1935–1945 vedoucí Archivu Národního muzea, v letech 1946–1948 zaměstnán na odboru kulturní výstavby Státního úřadu plánovacího. V únoru 1948 předseda akčního výboru Československé historické společnosti, v březnu 1948 člen přípravného výboru Sjezdu národní kultury, v letech 1948–1950 zaměstnán na ministerstvu MŠVU a zároveň pověřen přednášením dějin dělnického hnutí na Filozofické fakultě UK. V letech 1949–1953 profesor všeobecných dějin na Pedagogické fakultě UK, roku 1951 prorektor Univerzity Karlovy, v letech 1953–1958 profesor a zároveň rektor Vysoké školy pedagogické. Bibliografie: *Bílá hora a dnešek* (1945), *Dějiny starověku* (1952).

Pachtič – Jan Pachta (1906–1977), v letech 1935–1948 zaměstnán v archivu ministerstva vnitra, od roku 1948 zástupce vedoucího archivu, od roku 1945 archivní rada při MŠVU. V letech 1948–1953 zaměstnán v Archivu Kanceláře prezidenta republiky jako editor spisů Klementa Gottwalda, v letech 1951–1954 působil zároveň ve Státní archivní komisi, od roku 1953 zaměstnán v Ústavu dějin KSČ. Bibliogra-

fie: *Na množství nehleďte* (1945), *J. Pekař, ideolog kontrarevoluce* (1948), *K. Gottwald a naše dějiny* (1948), *K. Gottwald v roce 1929* (1950), *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví* (1950), *Pravda o T. G. Masarykovi* (1953), *Dokumenty o protisovětských piklech československé reakce* (1954).

Lžíha – Oldřich Říha (1911–1974), za okupace vězněn za odbojovou činnost. Od roku 1945 působil v archivní sekci kulturního referenta Zemského národního výboru v Praze, v letech 1945–1949 zároveň zaměstnán v Československém státním historickém ústavu vydavatelském. Od roku 1949 profesor novějších obecných dějin na Filozofické fakultě UK. Bibliografie: *K. H. Borovský* (1950), *České dějiny od r. 1914–1918* (1951), *Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa* (1951), *Z. Nejedlý a Universita Karlova* (1953), *Přehled československých dějin*, sv. 2 (1955).

E. A. Vasil – Eva Lisá, rozená Pařízková (1914–1988), studovala na Pedagogické fakultě a Filozofické fakultě UK historii, žačka Václava Chaloupeckého a Karla Stloukala. V létě 1945 v hodnosti podporučíka Československé armády odjela s delegací do sovětské okupační zóny v Německu a převezla do ČSR archiv Jednoty bratrské (dnes fond Akta Jednoty bratrské 1437–1589 v Národním archivu). V roce 1948 obhájila doktorskou disertaci *Karel, hrabě Chotek* (v knihovně historického semináře FF UK hlášeno jako ztráta). V letech 1948–1952 zaměstnána v Archivu Národního muzea. Svými kontakty na MŠVU (R. Pittermann, referent pro studijní a vědecké knihovny) a na ministerstvu financí (náměstek ministra financí Spáčil) dosáhla toho, že ministerstvo financí uvolnilo osm milionů korun na edici *Berní ruly* (Eva Lisá byla v ediční radě, redigovala *Kraj Vltavský*, Praha 1951). Původně prosazována členy Historické skupiny, dokud v roce 1949 bez povolení nevydala padesátý ročník *ČČH* jako údajný druhý díl předchozího svazku. Archivářům z Archivu země české bylo pak dokonce zakázáno se s ní stýkat. Později pracovala v Archivu Národního technického muzea.

Kapa Sigma / Karel – Karel Stloukal (1887–1957), v letech 1936–1951 profesor obecných dějin na Filozofické fakultě UK, od založení roku 1935 předseda Československé společnosti historické a člen první třídy České akademie věd a umění (v letech 1951–1952 její archivář). Od roku 1946 člen předsednictva Mezinárodního výboru historických věd, v říjnu 1947 předseda druhého sjezdu československých historiků. S Václavem Chaloupeckým redigoval po válce obnovený *ČČH*. Po únoru 1948 perzerkvován a nucen opustit univerzitu. Jako přispěvatel *Národních listů* a poté i jiných periodik používal pseudonym Kapa Sigma. Bibliografie: *Před třiceti lety* (1947), *Dvojitá tvář doby Karlovy* (1949).

Vladyka Dětenický / z Dědic – Václav Chaloupecký (1882–1951), v letech 1938–1951 profesor československých dějin na Filozofické fakultě UK, od roku 1938 řádný člen České akademie věd a umění. Roku 1946 tajemník první třídy Královské české společnosti nauk, s Karlem Stloukalem po válce redigoval obnovený *ČČH*.

Narozen v Dětenicích u Jíčína, po Pekařovi zdědil katedru československých dějin na pražské filozofické fakultě a ČČH; proto „vladyka Dětenický“ a „z Dědic“. Bibliografie: *Kníže svatý Václav* (1947), *Universita Karlova* (1948).

Osip – Josef Pekař (1870–1937), historik, v době zastavení ČČH už nežil.

Thersit – Jan Slavík (1885–1978), historik českých a ruských dějin. V březnu 1939 zbaven místa ředitele Ruského zahraničního historického archivu a penzionován. Po roce 1945, stejně jako za druhé republiky, coby publicista vystupoval na obranu svobody a demokracie, v letech 1946–1947 přispíval zejména do národněsocialistického týdeníku *Svobodný zítřek*. Za svou publicistickou činnost byl 25. února 1948 zatčen, čtyři měsíce vězněn a dlouhodobě umlčen.¹⁴ Thersit byl vychloubačný voják z Homérový *Illiady*. Bibliografie: *Vznik českého národa*, sv. 1 a 2 (1946, 1948).

14 Viz BOUČEK, Jaroslav (ed.): Dokumenty k trestnímu stíhání Jana Slavíka v roce 1948. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 4 (1999), s. 617–626.

Jan Slavík na fotografii pořizené kolem roku 1945 (osobní archiv Jaroslava Boučka)

Dokument č. 1

Warjah Nebudimírovič

Zpěv o pádu Čečehoně
*Čečehyždiáda č. 4**Invokace Múzy*

Já občan pokojný, pěvec míru,
 chci zazpívat o jasném vezíru,
 jak v dějinách razil nové směry,
 vábíci jen ryzí charaktery.
 Chci též oslavit vezírovu četú,
 jak útokem drzým vzala metu,
 jak zatkla prapor, při akční cloně
 na cimbuří hradu Čečehoně.

Múzo, pomoz ověncit brigádu,
 uzrálou pro Čečehyždiádu,
 zachovej činy, hrdinství reků
 pro paměť synů nejbližších věků.

*Zpěv I.**Botostroj čili 1. díl dějin*

Kých' vezír. Hned brigáda se sbírá –
 Čvanchej, Hňusa, Larva, Pachtič, Lžíha.
 Před vůdcem stojí s odznaky všemi,
 dva z nich se zlatými medajlemi.¹
 S extází rota na pána zírá,
 an – nepřipraven – hubu otvírá,

1 Husovi a Charvátovi byl po válce udělen Československý válečný kříž 1939 za to, že za okupace ukrývali ve svých archivech některé nebezpečné písemnosti, např. rukopisy Vladislava Vančury (*Obrazy z dějin českého národa*). To se dotklo Říhy, který pro svou odbojovou činnost byl gestapem tvrdě vyslýchán a vězněn, ale žádné vyznamenání nedostal.

by řeč proslovil nedělním stylem,²
v žargonu všedním, lidu tak milém.

VEZÍR

Od dětství snil jsem v rozletu pilném
psát děje v rozsahu sedmidílném,
kde jako v zrcadle, byť ne celém,
lid mne pozná v hávu přímo skvělém.
Říkají ovšem měšťáci o mně,
že znám bubnovat přímo ohromně
reklamu pro díla převeliká
– Wagnera, Smetanu, Masaryka.
Spisy prý nakousnu a pak v tichu
ostavím čtenáře zcela ve štychu,
spokojen pověstí, že jsem znatel
(jak se za nos tahá nakladatel).

BRIGÁDA

Kolektivně odmítnem ty klepy,
je právem velduchů plodit střepy,
genij spis naznačí, pak s ním sekne,
ať se Melantrich či Orbis vztekne.

VEZÍR

Vtěsna jsem úsporně v první svazek³
epochu plnou výmyslů, skazek,
české děje od rodu Simia⁴
do vlády císaře Anthemia.

ČVANCHEJ

Zázraky vědy! Toho Anthema
Krumbacher⁵ v řadě císařů nemá.
Do světél Východu mladický kmet
nového císaře (co botu) vplet.

2 Narážka na pravidelné nedělní proslovy, které měl Zdeněk Nejedlý v Československém rozhlasu v letech 1946–1952. Souborně vyšly v šesti svazcích pod názvem *Nedělní epištoly* (Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954–1956).

3 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny národa českého*, sv. 1: *Starověk*. Praha, Svoboda 1949.

4 Od opice.

5 Viz KRUMBACHER, Karl: *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende der oströmischen Reiches (542–1453)*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1897, 2. vydání.

VEZÍR

Já odkryl, co tajili měšťáci,
v třetihorách Čechoopičáci
měli styky přes moře, přes vodu
se zeměmi Blízkého východu.

HŇUSA

Slyšme! Naše východní tradice
začla u třetihorní opice.
České dějiny náš mladický kmet
zpátky vrhl o miliony let.

VEZÍR

Je po německé falzifikaci,
já obrátil vše, co psali naci.
Ta legenda o nordické rase
v mé knize naruby vykládá se.
Germán v dějinách! Nic neznamená.
Jeho kultura? Je nakradená.
Když Markomani přepadli Bóje,
pobrali jim průmyslové stroje.
Neb, abych vše moderně popletl,
průmysl u Bójů přímo kvetl.
Pilně ti Keltové pracovali,
obrovská města si budovali.
Vpád Germánů přines' konec všemu,
pobořili města v Bojohému.
Kdo byli Bóji, co zmožli oni,
vidět na Milánu, na Bologni.
Ty perly Bójové vystavěli,
měšťáctí vědci to nevěděli.
K smíchu je jim bójské píle chvála –
ta města prý za Etrusků stála.

LARVA

Převratný objev! Ať světem zazní
ta negace vědy buržoazní.
Těž v antice fušuje mladý kmet
(když Dobiáš⁶ nesmí otevřít ret).

6 Josef Dobiáš (1888–1972), profesor starověkých dějin na Univerzitě Karlově.

VEZÍR

Co nám šeptají keltické hroby?
Kde ženské kostry náramky zdobí,
kde kol hrdel maj' zlaté obojky,
to jsou kořistné galské buržoiky.
Tím vábily k sobě Markomany,
možná i mé předky, Praslovany.
Kde však ženská kostřička je holá,
ta moderně přímo na nás volá:
Byla jsem svobodná! Bez legrace!
Tu volnost mi dala moje práce!

PACHTIČ

Byť docela anachronicky,
Vůdce vše vyložil marxisticky.
Jak Sombart⁷ osobně poznal náš kmet,
že kapitál nutný – pro polosvět.

VEZÍR

A chrabrost Bójů? Jaké výkony!
Odrazili Cimbry i Teutony.
O tom vítězství je třeba zmínka,
je to můj objev, vědy novinka.
Novotný⁸ a buržoazní věda
Teutony u Čech marně hledá.
Teď abych se s reakčníky sváčil,
že ty kmeny předčasně jsem spáčil.

LŽÍHA

Nu, nějakou tu botičku či botu
nelze míti za zlé patriotu.
Jen z vlastenectví náš mladický kmet
na Teutony vytáh' bajonet.

7 Sociolog Werner Sombart (1863–1941) byl autorem kritického spisu *Der Moderne Kapitalismus* (Leipzig, Duncker & Humblot 1902).

8 Václav Novotný (1868–1932), čelný představitel Gollovy školy a profesor českých dějin na Filozofické fakultě UK, je autorem prvních čtyř svazků syntetického projektu *České dějiny* (Praha, Jan Laichter 1912–1937).

VEZÍR

Když Germáni vyrazili z lesů,
 Traján je zadržel u límesu,⁹
 to báječná byla na čas clona,
 přímo jako železná opona.
 Od pramenů Rýna (!) šla do Řezna.
 Tohle také stará věda nezná,
 teprv já vyzkoumal o Trajánů,
 že val stavěl v Alpách, u Monblánu.
 Též výjevy na sloupu Trajánově
 rozluštil jsem bystře, zcela nově:
 Kdo tam na císaře smírně hledí,
 patří k protoslovanské čeledi.

BRIGÁDA

Vůdce zjistil toho stopy přímé:
 Kult despotů v slávských srdcích dříme.
 Rys Praslovanů odhalil náš kmet,
 jsme-li štrébři, po předcích máme hřbet.

VEZÍR

Byla-li neplodnost u Germánů,
 zcela jinak bylo u Slovanů.
 Vysokou kulturu dávno měli,
 přímo vášnivě chovali včely,
 jak o tom píše starý Herodot.
 Tohle je ukázka mých drobných bot.
 V knížce mám však tragickou nehodu:
 Bylany kouřimské či od Brodu
 kladu na sever až do Mostecka.¹⁰
 Tím je v rejži má učenost všecka.
 Nebát se, Filip¹¹ začal by ječet:
 Píčovy Starožitnosti¹² nečet'!

9 *Limes romanum* – hranice římského impéria na Rýnu a Dunaji.

10 Na tomto místě Slavík rukou připsal glosu: „V novém vydání Nejedlý tu botu opravil.“ (1. díl *Dějiny národa českého* nově vyšel roku 1953 ve Státním nakladatelství pedagogické literatury.)

11 Jan Filip (1900–1981), archeolog, jako profesor historie a protohistorie na Filozofické fakultě UK založil českou archeologickou školu, v letech 1957–1961 byl místopředsedou ČSAV a v letech 1963–1974 ředitelem Archeologického ústavu ČSAV.

12 Josef Ladislav Píč (1847–1911), historik a archeolog, profesor rakouských a slovanských dějin na české univerzitě, zakladatel archeologických sbírek Národního muzea, autor šestisvazkových *Starožitností země české* (Praha, vl. n. 1899–1909).

BRIGÁDA

Byť v jménech vůdce hodně spletl se,
jen když cituje Marxe, Engelse.
Měšťácký archeolog, jak chce kmet,
z takých výkladů musí zešílet.

VEZÍR

Vytýkaj' mi v buržoazním světu,
že napořád císaře si pletu.
Co v dějinách spáchal Aurelián,
to v mé knize tropí Valerián.
Valencius pad' u Drinopole
(byl to Valens, ví už kvintán v škole!)
Góty zničil Justinián Druhý!
S tím bych nesměl ani před soudruhy,
kdybych neprozradil: Dělán boty
přímo navzteka reakční holoty!

BRIGÁDA (*jásavě*)

Tušili jsme, kam velmistr bije,
utlouká mozky buržoazie!
Třídního vraha náš mladický kmet
vražednými daty zná zabíjet.
Na pásu vyrábí hrubých chyb roj,
jeho kniha, toť přímo – BOTOSTROJ!¹³

Zpěv II.

*Nadpalackého Würdigung*¹⁴

Ted' sám Apollóne Musagete,
zpívej, jak si vezír knížky plete.
Devět Múz ať pomp funébr loudí,
když náš Nadpalacký vědu soudí.

BRIGÁDA

Vnimanije! Vůdce dech už loví,
velké pravdy český lid se doví.

13 Narážka na sociálněkritický román T. Svatopluka (vl. jm. Svatopluk Turek) *Botostroj* (1933), v němž autor odsoudil podnikatelské metody Tomáše Bati.

14 Ocenění, uznání.

Vyslechnem, co o vědě mladý kmet
ráčí – zas nepřipraven – povědět.

VEZÍR

Měšťácká věda! Prý objektivní.
Jaká iluze! Přímo naivní!
Co svět je světem, třídní je věda,
strach před mocnými jinak psát nedá.
Naše nová věda není jiná,
kroutíme pravdu podle Stalina.
Jako marxist jdu na vědu zchytra,
co dnes tady píši, to už netvrším zítra.
Napsal jsem kdys: Patříme k Západu!
Dnes se vysmívám tomu nápadu.
Byl jsem kdys hrd na pražské baroko,
dnes říkám, že to byl pád hluboko.
Znáte mou chválu o Bucharině,¹⁵
dnes musím mu říkat: zrádce, svině.
To je ta pravá filozofie,
jež v mých Dějinách národa žije
a žít bude. Mladá generace
v tom duchu přislíbila práce.

BRIGÁDA

Ovšem! Slavný slib jsme sjezdu dali,¹⁶
a – jako vždy – nic nenapsali.
Narážkou jemnou náš mladický kmet
naši jalovost ráčil připomnět.

VEZÍR

Stará věda měla též své klady:
Tlustých knížek vydávala řady.

15 Svého času Nejedlý nadšeně vítal „miláčka strany“ Nikolaje I. Bucharina (1888–1938) v Praze slovy: „Nemusím Vám představovat soudruha Bucharina. Všichni ho znáte!“ (Viz KALANDRA, Závíš: Odhalené tajemství moskevského procesu. In: TÝŽ: *Intelektuál a revoluce*. Ed. Jiří Brabec. Praha, Český spisovatel 1994, s. 225.)

16 Při příležitosti 9. sjezdu KSČ, který se konal v květnu 1949, „tvůrčí pracovníci“ uzavírali konkrétní závazky nových „tvůrčích činů“.

Ale o tom, co napsáno včera,
v mojí knize jsou jen hausnumera.
Již jsem přiznal: Ty chyby příšerné
v mých Dějinách jsou přímo záměrné.
Ať se buržuj vědec dopaluje,
když ty díry v datech odhaluje,
ať se zlobí, když napíše v špáse,
sbírka Fontes¹⁷ Kosmou začíná se.
Ať se čílí, když píše, že Stránský
napsal o Čechách spis dlouhatánský,
jenž několik velkých svazků čítá.¹⁸
Ať jen ignoranci mi vyčítá,
že popletl jsem svazků číslice
též při Pelclově Nové kronice.¹⁹
Chci odnaučit malé lidičky
v dějinách hledat pevné faktičky.
Marxist ví, že vše v pohybu je,
postačí, když Stalin zahubuje,
učebnice hned se zgruntu mění
a všichni musí na přeškolení.

BRIGÁDA

Kdo odmítne, dostane přes zadní,
podle hesla: padni, kam dopadni.
Totální pravdu vyjádřil náš kmet:
Páni mohou dějiny navelet.

VEZÍR

Palacký mi býval vzorem vždycky,
ovšem míněno – dialekticky.
Nikdy nepsal bez předběžných prací,
v tom mé „Děje“ jsou přímo negací.
Na papír vše sypu bez přípravy.

17 *Fontes rerum bohemicarum* (Prameny českých dějin) vycházely od roku 1873 v edici historika Josefa Emlera.

18 Zde je myšlen Pavel Stránský ze Stránky u Zap (1583–1657), jehož spis *O státě českém* Nejedlý zaměnil s *Historií církevní* Pavla Skály ze Zhoře (1583–1640).

19 František Martin Pelcl (1734–1801), obrozensko-osvícenský historik, první profesor české řeči a literatury na pražské univerzitě, autor monografií o Karlu IV. a Václavu IV. a *Nové kroniky české* (1791–1796).

Jen tak mohl vyletět mi z hlavy
obraz Gindelyho,²⁰ historika,
jak v svých knihách pláče, vzlyká.

BRIGÁDA

A že bota nechodívá sama,
splet Salamanku se Simankama.²¹
Co o Gindelym psal Pekař, náš kmet
postavil na hlavu, žertovně splet'.

VEZÍR

Po Palackém přišli muži temní,
jako Tomek,²² duch zcela přízemní.
Psali reakčně, neideově,
tož přeskočím ke škole Gollově.²³
Ta je pokroková, a přec není!
Jen ten chápe tohle blábolení,
kdo ví, že jsem s Gollovci jed' třešně.
Mezi vejci tudíž tančím směšně,
hned se rozpřahám, hned okolkuji,
zač jiné kárám, zde přeskakují.
Rezkovi jsem vytkl k Vídni sklony,²⁴
u Gollovců zatajil ty tóny.
Zato moje pero směle píše,
že z nich buržoazní sytost dýše.
Když já stříhal akcií kupony,²⁵

20 Antonín (Anton) Gindely (1829–1892), ředitel zemského archivu a profesor rakouských dějin na pražské univerzitě, mj. autor čtyřsvazkových *Dějin českého povstání léta 1618* (1870–1880), účastně vylíčil tragický osud pobělohorských Čech v posmrtně vydaném díle *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen* (Leipzig, Duncker & Humblot 1894).

21 Gindely bádál ve španělských archivech, zejména v Simancasu.

22 Václav Vladivoj Tomek (1818–1905), profesor rakouských dějin na pražské univerzitě, metodologicky přísný pozitivista a politickým přesvědčením od 50. let 19. století prohabsburský katolický konzervativce, autor dvanáctisvazkového *Dějepisů města Prahy*.

23 Jaroslav Goll (1846–1929) založil vlivnou historickou školu, k níž mezi jinými významnými historiky v mládí patřil i Zdeněk Nejedlý.

24 Antonín Rezek (1853–1909), profesor všeobecných a rakouských dějin na pražské univerzitě, spoluzakladatel ČČH, autor třísvazkových dějin českých zemí v době pobělohorské, politickým smýšlením byl konzervativce.

25 Zdeněk Nejedlý se roku 1905 oženil s Marií Brichtovou, dcerou Arnošta Brichty, ředitele vydavatelství Národní politika, a věnem získal akcie tohoto podniku.

Pekař pil u Kupců s kompaňony²⁶
dvě plzeňské téměř každodenně.
Zvolna tonul v té měšťanské pění,
až posléze, duch přímo bojovný,
zmizel mezi reakčními hovny.

BRIGÁDA

Měšťáci se vezírovi diví,
proč tak nepsal, když byl Pekař živý.
Je politicus náš mladický kmet,
před silným dovede včas oněmět.

VEZÍR

Svou Würdigung (krkolomně) novou
chci zakončit botou atomovou.
Slavnou pravdu povím o Kroftovi:²⁷
Ač též buržoij byl, po tátovi,
celý národ zavázal si díky –
zachránil vědu před agrárníky!
Napsav Dějiny selského stavu,
zmařil, by si netrudili hlavu
a dějiny Čech – neznemravnil
(o tu slávu by mne připravili).

BRIGÁDA (jásavě)

Skvělý příklad, jak lze z minulosti
tvořit správné soudy v přítomnosti.
Zde Kroftovi odpuštění dáno,
že s vezírem hrával na piáno.

26 Josef Pekař (1870–1937), Gollův žák, profesor rakouských a později československých dějin na pražské univerzitě, ve svém díle rozvíjel konzervativní národní pojetí českých dějin. Známá byla jeho záliba v pivu.

27 Kamil Krofta (1876–1945) byl synem plzeňského starosty a staročeského poslance. Patřil ke Gollovým žákům, stal se profesorem rakouských a později československých dějin na pražské univerzitě, věnoval se především náboženským dějinám české reformace. Po vzniku ČSR vstoupil do diplomatických služeb jako vyslanec ve Vatikánu, Vídni a Berlíně, poté byl faktickým Benešovým zástupcem v zahraničním úřadě a v letech 1936–1938 působil jako ministr zahraničí. Po Mnichovu se stáhl z politiky, zapojil se však do odboje a koncem války byl vězněn. Paralelně s politickou činností publikoval jako historik a účastnil se dobových polemik o smysl českých dějin. V roce 1920 vydal průkopnický *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě* (2., doplněné vydání: Praha, Jan Laichter 1949).

Výchovný moment vědy sleduje kmet:
Před zítřkem – za tlachy se nestydět!

Zpěv III.
*Lenost, nebo zrada?*²⁸

Ztich' vezír. Hned úderka dlaň zdvíhá
– Čvanchej, Hňusa, Larva, Pachtič, Lžíha –
zní ještě potlesku bouř hromová,
když vůdce už odjel (do Hronova),²⁹
svěřiv věhlasu štalmistra Hňusy,
by řídil o Dějinách diskusi.

HŇUSA
Dík mému a Pachtičovu péru
v historii máme novou éru.
Dnes teorie dějin jasně dána
dvěma brožurami zeměpána.³⁰
Před úchylkou od nové maršruty
varují (ve Varu!)³¹ svistem knuty.
Co mocní hlásaj', vyznávej svatě,
s touto devizou přikročme k debatě.

ČVANCHEJ
Chci doplnit řeč kolegy Hňusy.
Dostal jsem do mordy – pardon – do pusy,
když jsem vykládal o Bakuninu,³²
že ved' boj za práva Slavjaninů.

28 Parafraze výroku ruského historika a politika Pavla N. Miljukova, který v Dumě ve své tirádě proti poslední carské vládě roku 1916 několikrát položil řečnickou otázku: „Hloupost, nebo zrada?“ a sál mu odpovídal: „Obojí!“

29 Nejedlý se účastnil divadelního festivalu Jiráskův Hronov.

30 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. Praha, Sekretariát ÚV KSČ 1946; TÝŽ: *Odkaz našich národních dějin: Referát z I. ústřední konference ideových a výchovných pracovníků KSČ*. Praha, ÚV KSČ 1948.

31 V letech 1948–1953 Nejedlý obnovil vydávání svého měsíčníku *Var*.

32 Václav Čejchan vstoupil do české historiografie monografií *Bakunin v Čechách* (1928) a také později o tomto anarchistickém mysliteli a revolucionáři publikoval historické články.

Ve Slavjanech³³ zphlavitkován všecek,
uznal jsem pravdu vyšší – a necek'.
Uč pánů vědě, jež je ze žuly,
sic budeš zpráskán, třebaš od nuly.

LARVA

Nechci simulovat, dělat herce,
jak nedávno v lesích na Čiperce.
Mám úřad, závazky při školení
(leninismem zakrýt lenošení),
nemohu sám vezírovu knížku
okouřit dýmem vonných františků.
Kolektivně zdravme u vrbiček
skvělou syntézu (chyb a chybiček).

LŽÍHA

Z řečí Hňusy, Larvy i Čvancheje
vidno, že brigáda v jedno spěje.
Mluvím tady jistě všem vám z duše,
navrhnu-li postup jednoduše:
Své myšlenky v šuplík uložit,
vezírův spis hymnou oslaviti.
Aspoň nevypadá to tak divně,
plazí-li se vědci kolektivně.

HŇUSA

Vítám vřele návrh druha Lžíhy,
každý (lenoch) rád se zbaví tíhy
anarchicky jednotlivě kadit,
líp pochlebné hlasy v paján ladit.
Prosím pěkně soudružku Vasila,
by pověstné harfy se chopila
a zapěla (mstivou) kantilénu,
my zapojíme se při refrénu.

E. A. VASIL

(partyzánka vědy zpívá při harfě)
Kdo vezíru v Cařihradu
vonnou ambrou maže bradu?

33 *Slavjaně* – časopis Vseslovanského výboru SSSR, vycházel v Moskvě a občas kriticky komentoval československou publicistiku.

BRIGÁDA

Vždy my společně, nikdo dřív
než náš pracovní kolektiv.

E. A. VASIL

Kdo vezírův spis v Byzanci
k nebi zvedne jak monstranci?

BRIGÁDA

My kolektivně chceme psát
o božském díle referát.

E. A. VASIL

Kdo vezíru na Bosporu
pomůže krýt bludů horu?

BRIGÁDA

Jen my společně s mužem muž,
kdo víš o botách, mlč a kuš!

E. A. VASIL

Kdo vezíra v Istanbule
zachrání od Tvorby³⁴ kule?

BRIGÁDA

Vezír úchylka? Jaký děs,
teďka nevíme, čím jsme dnes.

E. A. VASIL

(s divokým pošklebkem)
Za vezíra život daj-li
reci, vděční za medajli?

BRIGÁDA

Místo hymny ta furie
starou dýkou do nás ryje.

34 Týdeník *Tvorba*, jehož šéfredaktorem byl vedoucí kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ Gustav Bareš, se stal tribunou mladých komunistických radikálů, kteří neváhali útočit ani na méně dogmatické komunistické umělce a polemizovat např. s Nejedlého *Varem*. Na podzim 1951 byli odsunuti do pozadí jako „vulgarizátoři“, „prodloužené ruce Slánského“ apod. Časopis byl zastaven v polovině února 1952.

E. A. VASIL

Zda marxistů celá klika

bude slavit heretika?

(mrští harfou a prchá do Čěčehoně)

BRIGÁDA

Nežli v ústředí si všimnou,

rychle v hajzl s naší hymnou.

Pryč harfenice, je po duetu,

těž brigádníci jsou na rozletu

(za prací do vysokých úřadů).

Věrný Hňusa však zastavil řadu,

když už málem vzala do zaječí,

bohatýrskou, fulminantní řečí.

HŇUSA

Kolektive, jen žádnou paniku!

Cítíte tu starou politiku,

krevní pomstu rudoprsté frajle

pro dvě pochybné zlaté medajle.

Prohlédám však hlouběj' v tu intriku,

chce zajistit starci historiku

slávu přeborníka v adoraci

(dětem našich dětí pro legraci).

O věci dnes už všude ví se,

příslib dán v podzemním časopise,

nebude-li panstvem zastavený,

vezírův spis bude oslavený³⁵

přímo dithyrambů slávověnci

(jaká kontra naší impotenci).

Strhávám však masku ženských triků,

chce nás strašit losem heretiků,

aby mohla nám napsat na záda:

Proč mlčeli? Lenost, nebo zrada?

35 Jubilejní 50. ročník ČČH byl vydán bez povolení jako údajný 2. díl povolené publikace. Karel Stloukal v něm podal krátkou zprávu o Nejedlého *Dějínách národa českého*, v níž stojí: „O velmi zajímavé a svérázně pojaté práci (sic!) Nejedlého, která byla vydána v době, kdy už tento svazek ČČH byl téměř úplně vysázen, přineseme referát v příštím ročníku.“ (Viz ČČH, roč. 50, sv. 2, s. 255.) Referát měl zřejmě zachránit ČČH před likvidací. Ve stejném ročníku otiskl Miloslav Volf referát o Nejedlého brožůře *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa (tamtéž, s. 253)*.

Pod hrozbou vůdcovy přízně ztráty
volám: pište o něm referáty!

ČVANCHEJ

Ač uznávám, že byla bystrá
analýza soudruha štalmistra,
zkušenost mé vlastní kůže šepce:
své náhledy dnes líp nechat v lebce.
Zda vezír kacířem, to jen vědí
nejvyšší páni v našem ústředí.
Je však choulostivé se tam ptáti,
mohlo by se chleboďárcům zdáti,
že chcem sami myslet, usuzovat,
ba i proti vůdci popuzovat.
Tož jsem pro chytráctví vyčkávací,
neexponovat se vlastní prací.
Milý Plato, milejší však platy,³⁶
není radno dnes psáti referáty.
Ať si píší: lenost, nebo zrada?
Zbraň všech štrébrů – tichá, křivá záda.

LARVA

Chápu dobře řízný projev Hňusy
(zmínka o medajlích dráždit musí),
chápu také rozšafnost Čvancheje
(kdo byl spráskán, před vrbou se chvěje).
Vnik jsem také v soudružku Vasila.
Ač na různých frontách zápasila,
ač hruď nekryje vždy rudým nachem,
partyzánsky umí hráti s brachem,
mlsné dědky do zálohy vodit
a – byť nicka – vědě vojevodit.
V sázku dávám sama sebe, Larvu,
že jen lstivě proměnila barvu,
že jen v roli trojanského koně
přeběhla do hradu Čečehoně.
V duchu zřím, jak starý Kapa Sigma
plodí v hradě reakčnictví stigma,

36 Parafráze Aristotelova výroku „Milý je mi Platón, milejší však pravda“.

jak Vasilu do nástrahy letí,
káže v Čeče píseň písni pěti
o vezíra epochálním spise.
Tím nádoba hříchů dovrší se.
Pak k útoku dá povel Kopecký:³⁷
Ztroskotejte ten hrad pokrytecký,
ať místo vám na měšťáků záda
vnuci vpišou: lenost, nebo zrada?

PACHTIČ

Plně sdílím Larvy stanovisko,
konec Čečehoně je už blízko.
Dějiny nás učí: vše v rozkladu,
kde nalétnou ženě na návnadu.
Buržoazní Trója padá z výše,
marně Kapa Sigma nakvap píše,
že chce zacpat v hradbách známou škvíru
chvalořečným článkem o vezíru.³⁸
Darmo chce vladyka Dětenický
fingovat zákop nehistorický,
svou posádku tam před šípy schovat
(časopis chytře antidatovat).³⁹
Marné vše kroužení kolem řitě,
stačí slůvko – o čis' totalitě,
zpuchřelý hrad vyletí do vzduchu
i s objektivitou eunuchů.

HŇUSA

Dovolte mi diskusi shrnouti:
Je čas policajtům navrhnouti,
aby Čečehonce už vyzvali,
by legrační vědy zanechali,
uznali dějin dialektiku:
MLADÁ KLIKA ZMŮŽE STAROU KLIKU,
pracujíc pro novou vědu směle
(údernickou lezbou do prdele).

37 Václav Kopecký (1897–1962), od roku 1945 člen předsednictva ÚV KSČ, od konce roku 1951 člen politického sekretariátu a poté politického byra ÚV KSČ, v letech 1945–1953 ministr informací (a osvěty), poté krátce ministr kultury a do konce života náměstek předsedy vlády.

38 Viz pozn. 35.

39 Viz pozn. 35.

BRIGÁDA (*jásavě*)

Až na okně budou klíče hradu,
zakončíme Čěčehiždiádu,
kolektivně paján si zajásám:
Lenost, nebo zrada? Šeršé la fam!

*Zpěv IV.**Podkuřříkův referát na oprátce*

Kulaku, proč vzlykáš, slzy roně?
Že se blíží konec Čěčehoně?
Že už policie jako fatum
píše neodvolatelné datum,
kdy Čěčehá pro hříchy staříků
padne v ruce jiných šplhavčíků?
Nelkej. To zákon dialektiky
zbavuje od plísň historiky.
Slyš mou píseň. Jásat chci, až mladí
starou veteš z hradu vystrnadí,
a – jak slušno – padlým chci též pěti
trauermarš na cestě do podsvětí.

Hrad Čěčehoň zabrán býti musí!
Ten ortel, plod pohnutých diskusí,
čacký Hňusa, maje auto zdarma,⁴⁰
dovez k uším vrchního žandarma.
Nedřímavé oko koncentrací
zasáhlo – nacionalizací.
V jistotě, že hrad se vzdá bez boje,
poslali drába bez stejnokroje,
aby v bráně na černé tabuli
přibíl tuhle úřední ceduli:

Výměr o znárodnění ČČH

Starý Čěčehá se zakazuje
proto: že lid demoralizuje,
že Karel (ne Čtvrťý)⁴¹ má dvě tváře,
dvojí inkoust pouští z kalamáře.

40 Václav Husa jako generální tajemník Slovanského výboru ČSR měl k dispozici auto s řidičem.

41 Viz STLOUKAL, Karel: Dvojí tvář doby Karlovy. In: ČČH, roč. 50, s. 1–47.

Říkání o štvavém Englendrovi⁴²
 vykupuje svíčkou vezírovi.
 Spoustu místa skýtá hříšné ženě
 (stať Škarky o Máří Magdaleně!)⁴³
 Jak má lid pracovat, když se směje,
 co se to dnes v redakci děje.
 Ve snaze ten pelech zneškodniti
 rozhodnuto „Čeče“ znárodniti.
 Od téhle vyhlášky okamžiku
 správcovstvím národního podniku
 pověřena Hňusova úderka
 (starým pánům hned vylíti pérka!).

Nastojte! Dráb letí zpět s cedulí,
 z dálky křičí, v tváři ustrnulý,
 že slavný dekret o znárodnění
 na bránu pověsit možno není.
 Dábelskými kouzly jakés ženy
 celý Čečehoň byl ukradený.
 Ač to zhoľa nepodobno víře,
 ta žena drží hrad v svém kvartýře.⁴⁴
 Časopis si tiskne, expeduje,
 lenivost leninců torpéduje.
 A korunu téhle psiny psinek,
 hodné revolučních Kateřinek:⁴⁵
 redaktoři, purkrabové hradu,
 sami umožnili černou zradu,
 za čočovici se zřekli vědy,
 chodí k té zlodějce na obědy,⁴⁶
 hodují tam, plní jsou chvástání,
 že u vezíra mají zastání,

42 Viz jubilejní článek o anglickém historikovi a zastánci Československa Robertu W. Seton-Watsonovi: PFAFF, Ivan: Sedmdesátiletý R. W. Seton-Watson. In: *Tamtéž*, s. 153–164.

43 Viz ŠKARKA, Antonín: Veršovaná mystická homilie Pláč M. Magdaleny z Hradeckého rukopisu. In: *Tamtéž*, roč. 48–49, s. 30–109. Antonín Škarka (1906–1972) byl literární historik, znalec Komenského, bratrské duchovní písně a české barokní lyriky.

44 Eva Lisá byla zaměstnankyní Archivu Národního muzea, ale měla pracovnu v Archivu země české. Odtud s dalšími zaměstnanci archivu rozeslala závěrečný nepovolený 50. ročník ČČH.

45 Míňen ústav pro choromyslné v Kateřinské ulici na Karlově.

46 Podle svědectví pamětníků Eva Lisá pořádala v elegantním bytě svého otce ing. Vojtěcha Pařízka, ředitele Elektrických podniků, společenské obědy pro široký okruh svých známých z historické obce.

že nenechá zadusit plátek,
 kde slíbili kladný referátek,
 velkou pochvalu o Botostroji,
 o němž Larva a spol. psát se bojí,
 jak se vůdce ráčil přesvědčiti,
 dav si zápis schůze předložit.
 Když esenbák skončil své hlášení,
 vlna morálního rozhořčení
 proběhla všech brigádníků duší.
 Vasilovy techtle mechtle tuší,
 záludnou hru – vezíra hecovat,
 felonii⁴⁷ manů denuncovat,
 odhalit dvoulící tu chasu,
 jež se klaní, ale nemá času
 zapět chvalozpěv nad Botostrojem,
 zatímco vezíra lechtaj' lojem
 Pekařovi epigoni planí,
 idealistickou fikcí štvání,
 starým knifem „ruka ruku myje“
 dostat „Čeče“ do Akademie.⁴⁸
 Teď, probrav se z nervového šoku,
 klepnutý Larva zved se k útoku.

LARVA

Už Marx řekl: všech léček užije
 umřít nechtící buržoazie.
 Mohykáni ošuntělé vědy
 hrají (jak my) s ješitností dědy.
 Naši zbraní chtějí soutěžit,
 kaděním si život prodloužit,
 lojem zadržeti souchotiny
 vetché čečehoňské rachotiny.
 Za nos tahaj' nové vědy vládce,
 předstíraj' referát (na oprátce),
 kde prý vyzvednou ho k firmamentu,
 poskytně-li ovšem vezír plentu,

47 Felonie – porušení slibu lenní věrnosti, zrada.

48 Vydavatelem ČČH byl Historický klub. Od roku 1949 mohlo být povoleno vydávání periodika pouze oficiálně uznané instituci či organizaci, proto se redakce snažila, aby vydávání ČČH převzala Československá akademie věd.

ujme-li se věcí milostivě
a ponechá Čečehá naživě.
Tuhle konkurenci kolem řiti
brigáda dovede zneškodnit.
Nenechá si vůdce napalovat,
neprodleně musí odhalovat,
jak je to vše unfér, nesportovno:
slibovat referát a mít hovno.

HŇUSA

Nechť klevetí buržoové skrytě,
marxisté pracují plánovitě.
Nač se mravně horšit, odsuzovat,
líp reálně jednat, vyhazovat,
zabírat měšťákům místa, pulty,
pro nás, pro zvědečtění fakulty.
Když do penze nechtěj', pokrok velí
sebrat jim stolice pod prdelí.
Ať se tlačí k vezírově tváři,
my se jim roztáhnem' v semináři.

Štěpný návrh rázem v čin se mění,
mládež požádaná za přispění
pověřila svého kádrovníka
vyvlastnit místnost pro úderníka,
oznámit striktně z Dědic vladyce:
Pašol! Neukazuj se více!
S tvou pracovní vyšší jsou intence,
zabírá se pro Lžihu – učence!⁴⁹

Vzdal síň stařík (když pán potřebuje),
jednu milost jen si vyprošuje
při tom historickém vyhazovu
– odnést podobiznu Pekařovu.

Zde mi, Vergilie, dodej síly,
bych neselhal, maje zvěčnit chvíli,
nakreslit potomkům z Dědic reka,
jak se stěhuje, na plecích vleka

49 Oldřich Říha byl roku 1949 jmenován profesorem československých dějin.

Osipovu posvátnou ikonu,⁵⁰
lající mu při zbožném výkonu.

LÁTEŘÍCÍ IKONA (Pekař)

(*sluchová fata morgána*)

Kam mě vlečeš na těch zádech křivých?
Mám mysticky sdílet exil živých,
zříti, jak Gollovci po vyhnání
stále drží primát (v podlézání)?
Mám já dále v novém tvém vlgvamu
s výše stěny přihlížet klamu,
v rámci rdít se, vzdychat, snášet muky
pro ty vaše v Čečehá podfuky?
Díky za tu romantickou snahu
uchránit mne před neúctou vrahů.
Kam však zmizet, kde by v sluch nezněla
persifláž Thersita špinitela,
jenž už dneska zpívá o legraci,
jak prý po staletích v disertaci
adept vědy důmyslnou prací
zjistí v „Čeče“ podvod s numerací.⁵¹
Jak hladinu vědy bude čerit!
Nikdo totiž nebude chtít věřit,
že „Čeče“ číslo dvě, bez jedničky!
bylo vydáno péčí spodničky.
Co platno skrýt obraz, přestěhovat,
když Thersit troufá prozpěvovat,
jak dějiny při konečném soudu
pragmaticky odhalí tu boudu
na vezíra, co Gollovci šili,
by pro sebe „Čeče“ zajistili.
Jdi na kolo s takovou pietou,
nechci býti ohrožen klevetou,
že jsem mlčel, tiše asistoval,
když se Čečehá antidatoval,
že jsem z rámu žehnal, příkyvoval,
když vezíru dědic přísliboval

50 Velký portrét Josefa Pekaře byl vystěhován z místnosti historického semináře v hlavní budově Filozofické fakulty UK do pracovny v Kinského paláci, kde zůstal do roku 1989.

51 Viz pozn. 35.

přinést referát (na oprátce),
ač měl pendrek v redakční přihrádce.

REPLIKA MILOSTPÁNA Z DĚDIC

Při své práci pro „Čeče“ záchranu
mám své se třísnit, snížit k tatrmanu,
reagovat na fantazmagorie,
jimiž Thersit do Achilla ryje?
Jak v Čihošti dá obraz oživnout,⁵²
by si mohl s chutí po nás plivnout.
Pekaře v ikoně nechá kvílet,
by si z nás (učenců!) mohl střílet,
na vysokou vědu dělat vtipy,
že má heslo: mundus vult dici!⁵³
Strkaje nos v redaktorské taje,
na cenzora mravnosti si hraje,
farizejsky k nebi zvedá ruce
při tradičním v Čečehá podfuce.
Přezíraje zbožný účel skrytý,
chce nás pranýřovat, číst levity,
že jsme vezírovi glosou krátce
slíbili referát (na oprátce).
Podfuk? Ne, jen stará tradice.
V „Čeče“ najdeš slibů na tisíce,
že se redakce ke knize vrátí
v příštím čísle podrobnější statí.
Tak předchůdci psali bohorovno.
A copak z toho splnili? Hovno!

Anonymní karikatura Jana Slavíka
k článku J. Borovičky „První sjezd čs.
historiků“ (In: Demokratický střed,
15. května 1937)

Osobní archiv Jaroslava Boučka, strojopisná kopie, formát A4, 23 stran

52 K domnělému čihoštskému zázraku došlo v prosinci 1949, vyšetřování StB probíhalo v únoru 1950 (páter Josef Toufar podlehl ve vazbě následkům mučení 25.2.1950), na jaře téhož roku se rozvinula protikatolická propagandistická kampaň, v jejímž rámci byl natočen i film *Běda tomu, skrze něhož...*

53 Svět chce být klamán.

Dokument č. 2

**Zdeněk Nejedlý odchází
na konečný historie soud**

Nikdo nemá tolik a tak často před sebou varovné memento, že *littera scripta manet*¹ a vydá před konečným historie soudem pravé a neklamné svědectví o autorovi jako historik. Ale Zdeněk Nejedlý toho po celý život nedbal. Začal a barnumsky ohlásil, že píše veliké dílo mnohosvazkové. Dílo opravdu široce založil, ale po nějakém čase praštil tématem a ohlásil jiné, zase mnohosvazkové dílo. Tohle při své nesporné, vpravdě mamutí pracovitosti provedl mnohokrát. Od *Dějin estetiky* utekl k *Dějínám husitského zpěvu*, od monografie o Wagnerovi přešel k Smetanovi. Aniž mu v tom vnější poměry bránily, opustil Smetanu a začal nesmírně široce založený spis o T. G. Masarykovi. Od Masaryka přešel k Leninovi. Toto věčné, po celý život trvající přebíhání budilo posměch. Zdeněk Nejedlý toho nedbal a při své chorobné megalomanii necítil, jak tímto věčným dezertérstvím donaha odhaluje svůj nevědecký charakter. Co pomyslí si budoucí historik, až se v hromadě Nejedlého spisů tolikrát dočte, jaký velikán, jaký veliký Čech, jaký geniální umělec byl Smetana, jakou láskou a obdivem Nejedlý planul k Smetanovi. Ale všechen ten nejvřelejší Nejedlého poměr k člověku a umělci Smetanovi ukazuje se pustou frází, když Nejedlý, aniž měl nějakou vážnou příčinu, zanechal spisu o Smetanovi, aniž vylíčil hlavní léta Smetanovy tvůrčí činnosti. Jaký soud budoucí historik pronese o Nejedlého poměru k T. G. Masarykovi, o kterém začal také nesmírně široce a v prvním svazku solidně (sklidil za to od Masaryka písemné poděkování!), ale při každém dalším svazku začala se projevovat skutečnost, že Nejedlý, v podstatě vzdělaný ve vědě hudební, nestačí svou erudicí na Masaryka filozofa, sociologa a politika. Tohle není však věc nejhorší. Ale Nejedlý v době své vědecké despotie za pouňorové éry sám prozradil svou vědeckou bezcharakternost. Nejen že mocně spolupůsobil, aby sekulární výročí narozenin Masaryka nebyla národu připomenuta, ale sám napsal k tomuto jubileu brožuru, jež měla snížit a hanit Masaryka.² Ve skutečnosti tento pamflet odhalil donaha vědeckou bezcharakternost Nejedlého. V této brožuře totiž Nejedlý

1 Napsané písmeno zůstává.

2 NEJEDLÝ, Zdeněk: *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čs. státu*. Praha, Ministerstvo informací a osvěty 1950. Sr. Slavíkův epigram z roku 1950 „Opravdový vědec (des Herrn Nejedlý Umwälzung der Wissenschaft)“, s úvodním mottem „Nejedlého jubilejní brožura o Masarykovi“: O Masarykovi kdysi nadšenou chválu psal, / že jediný Marxe a Ruskou revoluci znal. / Dnes, poznáv omyl, pravý vědec, nestydí se říci: / Masaryk o marxismu a Rusku nevěděl nic. (Viz *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 2, č. 3–4 (1991), s. 20.)

tvrdí pravý opak toho, co tvrdil za Masarykova života. Tento dialektický zvrát však je provázen Nejedlého činem, který se ještě žádnému spisovateli, a tím méně historikovi, neodpustil. Nejedlý ve svém souborném vydání svých spisů dopustil se mnohých, snadno dokazatelných falzifikací. Tak například v sebraných statích vypustil z článku „Masaryk a Rusko“,³ který vyšel v časopise *Praha – Moskva* (1935), věty, že Masaryk byl velkým znalcem marxismu, nejlepším znalcem ruské revoluce atd. Takové korektury Nejedlý v sebraných spisech učinil, aniž by upozornil, že v původních pracích provedl změny.⁴

Je skoro psychologickou záhadou, že akademicky vzdělaný Nejedlý, *nota bene* historik, kterému nemohlo býti neznámo, jak spisy autorovy budoucím pokolením vždy odhalily pravou tvář a pravou duši, mohl předkládat veřejnosti spisy snadno ho usvědčující z vědeckého, vlastně pavědeckého šarlatánství. Šarlatán je člověk, který se tváří, že zná, co nezná, dokonce odvažuje se o tom, co sám nezná nebo špatně zná, poučovat své okolí. Toho rázu je především Nejedlého kniha o Leninovi,⁵ prozrazující neznalost na každé stránce a prokazující chybami neznalost elementární. Nejedlý pustil se do spisu o Leninovi, aniž by znal nejprostší základy ruských dějin, jak to nevyvratně dokazuje soupis literatury, který ve své knize uvádí. Hrubé nesmysly, které říká o ruském revolučním hnutí v době carismu, prozrazují, že si Nejedlý řádně nepročel stručné přehledy dějin ruského revolučního hnutí. Vykládá například, že skupina ruských revolucionářů „Černý pereděl“ měla v programu rozdělit ruskému lidu černou úrodnou půdu (černozeři), zatímco známo obecně, že revoluční skupina „Černý pereděl“ byla pro radikální vyvlastnění veškeré zemědělské půdy, narozdíl od skupiny „Bílý pereděl“, jež chtěla jen vyvlastnění částečné, čili jakousi pozemkovou reformu. Pavědeckým šarlatánstvím páchnou také Nejedlého kniha *Dějiny Sovětského svazu*.⁶ Časově tato kniha zahrnuje období, jehož byl Nejedlý svědkem, ale i tam najdete přímo legrační perly ignorance.

3 Viz NEJEDLÝ, Zdeněk: Masaryk a Rusko. In: TÝŽ: *Boje o nové Rusko*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1953, s. 408–416. Původní článek nevyšel v měsíčníku *Praha – Moskva*, ale v jeho předchůdci *Země Sovětů*, roč. 4, č. 10 (1935).

4 Srv. Slavíkův epigram z roku 1962 „Monument nad kov trvalejší (sebrané spisy Zdeňka Nejedlého)“: Ó Zdeňku, když odcházíš na konečný lidí soud, / kajícím doznávám, že jsem byl osel, velký bloud, / když jsem na tvé činy smolil epigramy. / Pravdu o tobě dosvědčí tvoje spisy samy, / jak jsi o slavných mužích tlustá torza štrykoval, / legračními botami je špikoval, / jak jsi ze svých článků poznané bludy vymetal, / všechnu chválu o Masaryku tajně vyškrtnal. / Slovem: v tvých spisech potomstvu věrný obraz dán, / jaký jsi byl megaloman, psavec – šarlatán. (Viz *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 2, č. 3–4 (1991), s. 20.)

5 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Lenin*, sv. 1–2. Praha, Odeon – Jan Fromek 1937–1938. Viz recenzi Jana Slavíka: Ruská revoluce a Lenin Z. Nejedlého. In: *Slovanský přehled*, roč. 30, č. 1 (1938), s. 1–18.

6 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny Sovětského svazu (1917–1947): Třicet let Sovětského svazu*. Praha, Orbis – Svoboda 1948.

Nejedlý tam například píše, že Čeljuskin svými činy v Severním ledovém oceánu, vykonanými za druhé pětiletky, nadchl své druhy k následování. Nešlo však o souduhu Čeljuskina, nýbrž o *ledoborec* Čeljuskin, který dostal své jméno od důstojníka Čeljuskina, objevitele severního mysu Asie, nazvaného po něm mys Čeljuskinův. Jenže tento Čeljuskin nežil za druhé pětiletky, ale za carevny Alžběty, v polovině 18. století!

Svůj nevědecký poměr k Leninovi a k dějinám bolševické revoluce Nejedlý odhalil za éry pounorové. Všemocný vládce české historické vědy, místo aby dokončil slíbené [nečitelné slovo], ohlásil, že českému národu napíše sedmidílné dějiny. To, co Palacký psal skoro padesát let, Nejedlý odhodlal se napsat po svém sedmdesátém roce. Marně mu jeho blízcí připomínali, že zbývající věk na to nestačí, že je tu velká řada spisů, které nedokončil, že by měl dokončit především dílo o Smetanovi, kde je kompetentní. Vše bylo marné. Nejedlý vydal roku 1949 první svazek *Dějiny českého národa*,⁷ kde po příkladu Palackého slibuje, že napíše dílo, v němž by se národ viděl jako v zrcadle. Že Nejedlý spis nedoveđe ani k příchodu praotce Čecha, bylo každému jasno. Ale jeho přátelé, varující už senilního grafomana, nečekali, že Nejedlý tímto nakousnutím českých dějin po způsobu svých jiných „velkých“ prací spáchá vědeckou sebevraždu, sám sebe popraví i před těmi, kdo nejsou odborníky v českých dějinách. Je-li Nejedlého spis o Leninovi dílem šarlatánským, platí to dvojnásobně či trojnásobně o jeho prvním svazku *Dějiny českého národa*. Před chybami není chráněn žádný vědec, ale v Nejedlého *Dějínách českého národa* jde o chyby, jež prozrazují, že autor si neosvojil základní poznatky z oboru nebo z epochy, o které v své knize poučuje. Nejedlý své dílo začíná geologickým nárysem českých zemí. Tak začal František Palacký v prvním vydání svých dějin, v německých *Geschichte von Böhmen*. Ale Palacký tuto kapitolu dal napsat tehdejšímu vynikajícímu geologovi Zippovi.⁸ Nejedlý však napsal si geologický nárys českých zemí sám, ale tak, že prozradil základní nezalosti geologické (například pokládá žulu za nerost vulkanický, ač je to vyřelina plutonická). Velmi podrobně Nejedlý mluví o době předhistorické, ale napáchal tam tak hrubé chyby, jež nevyvratně svědčí, že si solidně nepročel jedinou stručnou příručku o době předhistorické. V odstavci o době diluviální Nejedlý čtenáře poučuje, že z té doby v Čechách máme lebku podbabskou a mosteckou a vedle toho prý se našly též *části* lebek. Nejedlý netuší, že to, co archeologové nazývají lebkami podbabskou a mosteckou, jsou vlastně části lebek, že žádné celé lebky se u nás nenašly. Velmi podrobně Nejedlý píše například o takzvané kultuře bylanské, ale přitom se domnívá, že je to kultura severočeská, nazvaná prý podle osady Bylany u Mostu! Ale každý návštěvník archeologických sbírek Národního muzea ví, že bohaté, obrovskými nádobami se vyznačující nále-

7 TÝŽ: *Dějiny národa českého*, sv. 1: *Starověk*. Praha, Svoboda 1949.

8 Franz Xaver M. Zippe (1791–1863), kustod přírodních sbírek Vlasteneckého muzea.

zy „kultury bylanské“ dostaly název od vesnice Bylany na Českobrodsku, tedy je to kultura středočeská z krajů východně od Prahy. O tom poučují i nejstručnější příručky české archeologie.

Přímo provokativní, školáckými chybami hýřící jsou Nejedlého výklady o Čechách v době římské. Nejedlý tu vystupuje na kotornu znalce římských dějin, přitom však plete si jména římských císařů (Aureliána s Valeriánem, Valentia s Valensem). Zná dokonce východořímského císaře Anthemia, který ve východořímské říši vůbec nepanoval. O známé římské hradbě proti Germánům (*limes romanus*) Nejedlý píše, že se táhla od města Řezna na Dunaji až k pramenům Rýna, ač Rýn pramení daleko v Alpách, pod Mont Blankem ve Švýcarsku!

Pro naši dobu je charakteristické, jak byla kniha Nejedlého přijata. Když vyšla, pisatel těchto řádků, zbavený možnosti cokoli tisknout, zašel do ministerstva školství a tam na dvou místech (u sekčního šéfa Sticha a ministerského rady Schmoranze⁹) varoval, aby spis pana ministra Nejedlého *Dějiny českého národa* nebyl doporučován na školách, poněvadž nejen každý učitel dějepisu, ale každý čipernější studentík pozná, že je tam spousta školáckých chyb. Tohle varování jsem opakoval školnímu inspektorovi dějepisu Sávovi Rackovi, kterého jsem na chodbě v budově ministerstva potkal. Ježto jsem věděl, že jmenovaní pánové z obavy před ministrem proti jeho knize nic nepodniknou, poslal jsem na spis písemnou žalobu vedoucímu vysokoškolského oddělení ministerstva školství univerzitnímu profesorovi Václavovi Vaněčkovi.¹⁰ K žalobě připojil jsem velmi početné ukázky Nejedlého chyb. Profesor Vaněček mi odpověděl dopisem, kde přiznal, že v Nejedlého knize jsou chyby, ale že já – Slavík – neznám pozadí, jak Nejedlého kniha vznikla. Vznikla prý „volným diktováním“. Lituji, že tuto famózní obranu chyb Nejedlého nemohu ocitovat v plném a doslovném znění. Odesla mi totiž Vaněčkův dopis i kopii mého dopisu Vaněčkovi policie při domovní prohlídce.¹¹ Nenamítal jsem proti tomuto záboru nic, poněvadž jsem očekával, že také oklikou přes policejní úřady se vláda doví, co soudím o Nejedlého knize a také co soudí univerzitní profesor Vaněček, přiznávající, že jsou tam chyby a datace prozrazující naprosto nevědecký vznik Nejedlého spisu. Jaká naivnost. Brzo potom Nejedlého první svazek *Dějin českého národa* byl poctěn velikou státní cenou (200 tisíc Kč). Spáchány tu dvě nezákonnosti. Byla odměněna kniha, která nebyla veřejně podrobena vědecké kritice. A hlavně: v žádném civilizovaném státě se nestalo, aby vláda udělila státní cenu členu vlády, tedy vlastně sobě... Moje vystoupení proti Nejedlého *Dějinám* však mělo přece jistý výsledek. Po vyznamenání knihy bylo potichounku uspořádáno „vydání nové“. Nikoli vydání

9 Možná to byl Karel Šmoranec, dotyčného úředníka se nepodařilo blíže určit.

10 Václav Vaněček (1905–1985), právník a právní historik, profesor Právnické fakulty UK.

11 V červnu 1950 a v lednu 1952 provedla StB ve Slavíkově bytě domovní prohlídky a zabavila jeho písemnosti i knihy.

druhé, nýbrž na obálce čtete toto kuriosum: vydání nové!¹² Ale v tomto vydání „novém“ kromě gramatických hrubých chyb, na které soukromě Nejedlého upozornil jeho důvěrný přítel od školáckých let profesor Quido Hodura¹³ (sdělil mi to!), byly opraveny jen ty chyby věcné, na které jsem upozornil v příloze k dopisu profesoru Vaněčkovi. Ale to byly, jak jsem zdůraznil, jen ukázky z množství chyb. To znamená, že i v „novém“ vydání ohromná většina chyb Nejedlého zůstala a že i toto „nové“ vydání Nejedlého *Dějin* je hodno stoupy. Historie Nejedlého *Dějin českého národa* je výstižnou ilustrací české vědy historické z doby, kdy tato věda byla Nejedlého pašalíkem. Bude to trvalý doklad, v jaké situaci byla v té době věda historická, v jakém otroctví byli tenkrát čeští historici, kteří nejen si netroufali zvednout proti šarlatánské knize protest, ale citovali ji jako vynikající dílo historické. Ale i tato *littera scripta manet* a při konečném historie soudu vydá strašlivé svědectví o českých historících poúnorových.¹⁴

První svazek *Dějin* Nejedlý vydal roku 1949. Bylo mu dopřáno ještě celých dvanáct let života. Ale za tu dobu přirozeně se nezmohl, aby vydal řádný druhý svazek z ohlášených sedmi svazků. Jen po šesti letech, roku 1955, vyšel tenký svazek, ve kterém se Nejedlý ještě nedostal ani k dějinám říše velkomoravské, tedy ani do století devátého.¹⁵ Je to vlastně parodie na počátky dějin slovanských, provázená zase hrubými chybami věcnými a komickými absurdnostmi ze společenského a hospodářského života starých Slovanů. Ale i toto šarlatánství Nejedlému prošlo. Nenašel se historik, který by ukázal na drzost, se kterou senilní Nejedlý tuto tiskovinu českému národu předložil. Místo výčtu nepravd ocitují zde, co Nejedlý troufal si vytisknout o pohlavní lásce a rodině u starých Slovanů:

„Než zrovna na tom můžeme si ověřit, že toto i jiné podobné zjevy nic neměly co činiti s otázkou rodiny. To byla hra, potěšení dvou mladých těl, nic více. A patří do dějin mravů, chceme-li lásky, ale nikoli rodiny. Rodina – a ve starých těch dobách tím více – je útvar společenský, organizace a naprosto ne-láska. Ta jen potud, pokud je podmínkou rozmnožování rodiny dětmi. Nic víc. Proto také názor na tuto hru mládeže okamžitě se mění, vzejde-li z takové milostné hry dítě. To mění situaci do základu, neboť pak už to není hra, ani hra lásky nikoli. Tím stalo se něco, na co

12 Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1953.

13 Quido Hodura (1879–1960), jazykovědec, za první republiky ředitel kanceláře *Slovníku jazyka českého*, po válce první profesor českého jazyka na Pedagogické fakultě UK.

14 V dubnu 1952, kdy z nařízení ministerstva školství byla z knihoven vyřazena „závadná“ literatura, umlčený Slavík věnoval Nejedlému epigram „Superkoniáš“: Zdeňku, ty naše duše polyhistorická, / páter Koniáš byl proti tobě břídil, nicka, / překonal jsi starý rekord žháře – jezuitu / obrovskou horou knih s cejchem – libri prohibiti. (Viz BOUČEK, Jaroslav: *Jan Slavík: Příběh zakázaného historika*. Praha, H&H 2002, s. 144.)

15 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny národa českého*, sv. 2: *Raný středověk*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1955.

má společnost pravidla, i žádá se v tom proto kázeň, čehož obojího strážkyní je rodina. Zde však se to stalo mimo rámec rodiny, a tudíž proti řádu a tím i proti slušnosti. Proto co při hře, tj. bez následků, bylo dovoleno, je zde jako společenský přešupek stíháno trestem jedním z nejhorších – hanbou. Provinivší se tím dívka stává se ‘padlou’ ne pro sám akt lásky – ten sám ji ‘padlou’ nečiní, jako i jiné nikoli, v tom opatrnější – ale proto, že dala život dítěti mimo dovolený rámec rodiny.“ (Nejedlý: *Dějiny českého národa*, sv. 2, s. 70–71.)

Hleďte v celé české historiografii takový stylistický a pavědecký výkon. Hleďte v dějinách potvrzení pro tuhle legrační, absurdní teorii, že u Slovanů byly za „padlé“ uznávány jen dívky, které daly život dítěti mimo rámec rodiny, že nebyly za „padlé“ pokládány dívky, které se oddávaly mužům, ale byly „v tom opatrnější“ a nepočaly. Jaká děsná psina! U slovanských dívek je dovolena „hra mladých těl“, jak mnoho je libo, nejsou považovány za „padlé“, pokud nedají život dítěti. Pokud jsou „v tom opatrné“. V kterém pramenu historickém Nejedlý našel doklady pro své výklady o tom, která dívka byla pokládána za „padlou“?

Krátce: ať otevřete Nejedlého spis o českých dějinách na kterékoli stránce, setkáte se tam s výklady podávanými suverénním tónem znalce, které však co chvíli se odhalují jako šarlatánství. Nejedlý vám líčí Karla Velikého sedícího na trůně v CÁCHACH, ale přitom myslí, že CÁCHY je město na RÝNĚ! Obchodní cesta ze Západu jde po Mohanu přes Erfurt (!!) k řece Ohři! Náš veliký historik vševěda zřejmě neví, kde leží CÁCHY a kde leží Erfurt. Ale dosti těch hříchů proti školní učebnici. Vnučuje se otázka, kterak bylo možno, aby Nejedlý, duch mimořádný a schopný, mohl upadnout do patologické situace grafomana, který zapomíná na konečný historie soud, že *littera scripta manet* a dosvědčí, jaký byl ten, kdo ji napsal. Jak mohl dojít k závěru, že o něm jako vědci vydá svědectví veliká kupa svazků, které si vydával v Orbisu, tištěná bibliografie všeho, co napsal?¹⁶ Jak mohl dojít k představě, že šarlatánské dílo nikdo neodhalí? Zdá se také psychologickou záhadou, jak mohl Nejedlý, univerzitní profesor, nechat stranou, co ví každý vzdělaný občan státu, že vláda nemůže, vlastně nesmí svým členům udílet peněžité odměny. Univerzitní profesor mohl tak vědět, že bude jednou prohlášeno za nezákonné, když ministr dal si při Akademii věd zřídit nákladně placený ústav pro bádání o svém vědeckém díle,¹⁷ věc každým občanem žalovatelnou.

Sám viděl jsem v Nejedlém člověka stíženého megalomanií. Už před čtyřiceti lety sdělil mi profesor Quido Hodura, Nejedlého spolužák v litomyšlské škole, tuto epizodu: když jako kluci po škole si hrávali na vojáky, Nejedlý nehrál, nebyl-li zvolen generálem, třebaš byl nejmenší, běhat neuměl, skákat neuměl, kamením házet ne-

16 Viz JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, Stanislava: *Bibliografie díla Zdeňka Nejedlého*. Praha, ČSAV 1959.

17 Kabinet Zdeňka Nejedlého byl zřízen v roce 1953, od roku 1956 nesl název Kabinet pro studium díla Zdeňka Nejedlého ČSAV.

uměl... Zde cítíte už embryo megalomana. Ale jak vysvětlit, že tento megaloman, dychtící po slávě a vědecké proslulosti, tak dětinsky zapomínal na konečný historie soud, že se i s hlavou vydává velmi nepříznivému soudu, že v historii bude figurovat jako vědec-šarlatán. A že bude budoucím generacím figurou směšnou...

Přípisek v březnu 1968

Asi před dvěma lety procházel jsem Vyšehradským hřbitovem, stanul u hrobu Nejedlého. Nad urnou ležel ohromný dlouhý balvan tmavozelené či modravé žuly, jistě velmi drahé. Na balvanu bylo velmi drobným písmem Nejedlého jméno, nic víc. Rozpomenul jsem se na kterousi Nejedlého přednášku, kde řekl: Na hrobě Fibichově na Vyšehradě je pouze napsáno: Zdeněk Fibich. Nic víc. Každý Čech musí vědět, kdo to byl Fibich!

Nejedlý – dohaduji se – učinil předsmrtné pořízení v tom směru. Ohromný, prostý, ale drahý megalit byl dobře vymyšlen. Žádný návštěvník Vyšehradského hřbitova nemohl by přehlédnout tento opravdu originální, ode všech pomníků se lišící monument. Nemohl by. Tento obrovský balvan s prostým Nejedlého jménem záhadně zmizel. Na jeho místě objevil se menší, ale složitější pomník s deskou mluvící nejen o Nejedlém, ale i o jeho rodině. Opak toho, co bylo na pomníku prvním.

Náhodou setkal jsem se s Nejedlého synovcem¹⁸ (dnes zaměstnaným v Divadle vinohradském). Když jsem mu položil otázku, proč pomník byl změněn či zaměněn, pokrčil jen rameny. Neví, proč se to stalo. Kdo to učinil, jednal jistě proti intencím nebožtíka.

*Do vykotlané vrby
(únor 1962)*

Archiv Národního muzea, fond Jan Slavík, archivní jednotka 24, strojopisná kopie, formát A4, 7 stran

18 Zřejmě syn Viktora Nejedlého (1884–1955), herce a spisovatele.

Kronika

Budapešť 1956 – Brügel – Baťa

Tři moravské konference

Vladimír Březina

Konference o maďarském protikomunistickém povstání roku 1956

Dne 15. listopadu 2006 uspořádaly čtyři instituce – Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity v Brně, brněnská organizace Svazu Maďarů žijících v českých zemích, Maďarské informační centrum v Brně a brněnská pobočka Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR – konferenci věnovanou maďarským událostem roku 1956. Prostory pro její konání poskytla Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně a záštitu nad ní převzal velvyslanec Maďarské republiky v České republice István Szabó.

Na konferenci zazněly vedle tří odborných příspěvků renomovaných historiků a politologů také velmi zajímavé vzpomínky pamětníků. Jednání zahájil obsáhlým a podnětným referátem Zoltán Rippa z Ústavu politické historie v Budapešti. Připomněl různé interpretace maďarské revoluce v roce 1956, přičemž sám se kloní k výkladu, že se jednalo o národní a demokratickou revoluci se socialistickými rysy a nejasnou perspektivou. Konstatoval, že bez lidového povstání by komunistická strana neuznala ani minimální cíle, které si tato revoluce kladla. V omezené míře tak podle Rippy lze mluvit o vítězství revoluce. Jiří Pernes, reprezentující brněnskou pobočku Ústavu pro soudobé dějiny, fundovaně hovořil o ohlasu maďarských událostí roku 1956 v Československu, vycházející z vlastních rozsáhlých archivních výzkumů. Zdůraznil, že i když reakce na maďarskou revoluci nebyla v Československu nijak bouřlivá, panovaly mezi nejvyššími představiteli komunistického režimu obavy, čemuž také odpovídala zavedená bezpečnostní opatření. V československé společnosti pak byl obecně rozšířený strach z možné násilné změny režimu, spojené s krveprolitím a občanskou válkou po maďarském vzoru. Sympatie s maďarskou revolucí se objevi-

ly spíše mezi studenty, zbytek společnosti byl názorově rozpolcený a nejvýraznějším ohlasem revoluce tak byla zřejmě intenzivní nákupní horečka na podzim 1956. Jiří Pernes také zdůraznil, že v Československu scházela síla a výrazná osobnost, které by byly schopné stanout v čele opozičního hnutí. Blok odborných příspěvků uzavřel Stanislav Balík z Katedry politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, který nastínil politologické třídění totalitních a posttotalitních režimů a vyzdvihl význam roku 1956 jako určitého mezníku v přechodu k posttotalitarismu. Po krátkodobém utužení režimu došlo totiž v Maďarsku v sedmdesátých a osmdesátých letech ke znatelnému uvolnění. Pro Československo podle jeho názoru rok 1956 takovým mezníkem nebyl, neboť nastalé změny byly čistě formální a koncem padesátých let režim opět upevnil svou moc.

Po referátech dvou historiků a politologa následovala část věnovaná vzpomínkám žijících pamětníků maďarských událostí. Bylo velmi zajímavé sledovat a srovnávat výpovědi pamětníků českých a maďarských, stejně jako pohled na maďarskou revoluci očima nejmladší maďarské generace. Konferenci uzavřela rozsáhlá diskuse, v níž vystoupil například významný český historik a hungarista profesor Richard Pražák. Důstojnému připomenutí padesátého výročí krvavého potlačení maďarského protikomunistického povstání se dostalo také odpovídajícího zájmu veřejnosti, zejména z řad vysokoškolských studentů.

Mezinárodní seminář o Johannu Wolfgangu Brügelovi

V září 2006 vydalo nakladatelství Academia překlad stěžejního díla Johanna Wolfganga Brügela *Češi a Němci 1918–1938*. V souvislosti s tím se 13. září v prostorách Městského muzea a galerie v Hustopečích u Brna uskutečnil mezinárodní seminář nazvaný „In memoriam Johann Wolfgang Brügel“. Na zdárné organizaci semináře měly svůj podíl město Hustopeče, Československé dokumentační středisko, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a Rakouská společnost pro soudobé dějiny ve Vídni, podpořily jej také Nadace Friedricha Eberta a Evropská unie.

Osobnost Johanna Wolfganga Brügela, narozeného 3. července 1905 v Hustopečích, jistě není třeba zevrubně představovat. Zapsal se do povědomí jako významný právník, novinář, politik a historik, osobní tajemník prvorepublikového ministra sociální péče, veřejných prací a zdravotnictví Ludwiga Czecha a také jako jeden z předních členů předválečné německé sociálnědemokratické strany. Za druhé světové války působil v Londýně, kde potom po krátkém poválečném návratu do Československa zakotvil natrvalo. Ve Velké Británii se věnoval především historickému bádání a publicistice, zemřel v Londýně 15. listopadu 1986.

Na úvod semináře profesor Vilém Prečan, předseda správní rady spolupřítelujícího Československého dokumentačního střediska, a vídeňský historik Anton Staudinger nastínil Brügelovy životní osudy a připojili několik vlastních vzpomínek na něj. Dcera Irene Brügelová, žijící v Londýně, pak seznámila účastníky semináře s osudy svých předků v Hustopečích, a zejména s životem otce v období poválečném. K vrcholům semináře zcela jistě patřilo vystoupení profesora Roberta Kvačka, který velmi emotivně zavzpomínal na setkání s Brügelem a vyznal se ze své-

ho obdivu k němu a k jeho dílu. Poměry v Hustopečích v době Brügelova narození a mládí velmi plasticky vylíčil profesor Miloš Trapl, ředitel Centra pro československá exilová studia Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Česko-německé potýkání, ke kterému v tomto národnostně smíšeném městě na přelomu 19. a 20. století docházelo, podle něj silně ovlivnilo Brügelův pohled na soužití obou etnik. První blok semináře uzavřelo vystoupení překladatele knihy *Češi a Němci 1918–1938* Petra Dvořáčka spojené s oficiální prezentací českého vydání této významné publikace. Petr Dvořáček poukázal na úskalí spojená s překlady německy psaných historických prací a záslužně apeloval na zřízení podrobného hesláře německé historické terminologie a jejích užívaných českých ekvivalentů.

Odpolední jednání zahájil profesor Milan Hauner z Wisconsinské univerzity v severoamerickém Madisonu rozbořem své vlastní korespondence s Johannem Wolfgangem Brügelem. Několik poznámek k Brügelovu životopisu, spojených s aktuálním zamyšlením nad česko-německými vztahy, přednesl bývalý politik a disident Jaroslav Šabata. V podobném duchu se neslo vystoupení pražského historika Františka Svátka. Tento blok pak zakončilo vystoupení české spisovatelky s kulturněhistorickým zaměřením Aleny Wagnerové o životních osudech některých sudetoněmeckých antifašistů, v jehož rámci referentka představila prozatímní výsledky svého orálněhistorického projektu k danému tématu. Na ni tematicky navázala Doubravka Olšáková z Ústavu pro soudobé dějiny a David Kovařík z jeho brněnské pobočky. Oba mladí badatelé stejně jako Wagnerová jsou zapojeni do projektu české vlády „Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu postižených v souvislosti s československými opatřeními proti takzvanému nepřátelskému obyvatelstvu“. Kunsthistorička a pamětnice Dora Millerová nakonec zavzpomínala na svá setkání s Brügelem, především při jeho návštěvách Brna. Závěrečné shrnující slovo patřilo opět Vilému Prečanovi.

Brügelovský seminář účastníci hodnotili jako velmi přínosný, k čemuž jistě přispěla bezchybná organizace ze strany hustopečského muzea stejně jako podnětná a neformální diskuse. Jasně se zde ukázalo, že významné a informačně bohaté historické akce se nemusí konat pouze v hlavních centrech.

Mezinárodní konference „Tomáš Baťa – doba a společnost“

Při příležitosti stotřicátého výročí narození uspořádala Nadace Tomáše Bati ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a Filozofickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci dvoudenní mezinárodní konferenci nazvanou „Tomáš Baťa – doba a společnost“. V reprezentativních prostorách vily Tomáše Bati ve Zlíně se 31. listopadu a 1. prosince 2006 sešla opravdu silná sestava českých i zahraničních historiků, architektů, ekonomů, manažerů a zástupců dalších profesí, aby společně zhodnotili život a dílo zřejmě nejvýznamnějšího československého (nejen) podnikatele první poloviny 20. století. Záštitu nad konferencí převzal hejtmán Zlínského kraje Libor Lukáš a primátorka města Zlína Irena Ondrová.

Konferenci zahájil ředitel Nadace Tomáše Bati Pavel Velev a po pozdravných projevech zlínské primátorky, zástupce ředitele Ústavu pro soudobé dějiny Jiřího Ko-

ciana a generálního ředitele firmy Baťa ČR, a. s., Michala Janského již následovaly jednotlivé příspěvky. Dovolím si zde upozornit pouze na ty z nich, které se zabývaly historickými souvislostmi života a díla Tomáše Bati.

Zdeněk Pokluda, ředitel Státního okresního archivu ve Zlíně, v rozsáhlém referátu přehledně popsal Baťovy životní osudy a růst jeho firmy i města Zlína. V podobném duchu byl laděný také příspěvek zlínského historika managementu Marka Tomaštika. Osobnost Tomáše Bati očima jeho blízkého přítele, spolupracovníka a ředitele Baťova koncernu Hugo Vavrečky představila historička Nina Pavelčíková z Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Neomezila se přitom na jeho osudy do roku 1932, kdy Tomáš Baťa tragicky zahynul, ale sledovala Vavrečku až do konce jeho života v padesátých letech. Problematika politické angažovanosti Tomáše Bati jako zlínského starosty, respektive člena zemského zastupitelstva Země moravskoslezské, byla náplní příspěvku Jiřího Pernese, který za jeho nepřítomnosti přednesl autor této zprávy. S rozsáhlými archivními fondy vztahujícími se k osobnosti Tomáše Bati, jeho rodině, firmě Baťa, přidruženým společnostem i právním nástupcům firmy (státní podnik Svit Zlín, respektive Svit Gottwaldov) seznámil přítomné pracovník zlínské pobočky Moravského zemského archivu Vladimír Štroblík. O Tomáši Baťovi jako budovateli a tvůrci moderního Zlína promluvil hospodářský historik Václav Lednický z Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity. Zajímavě zmapoval aktivity Tomáše Bati a jeho nástupců v Polsku ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století Henryk Steinhoff, místostarosta města Krapkowice.

Snahami o aplikaci Baťových metod řízení v poválečném Československu, a zejména po roce 1948, se zabýval Miroslav Londák z Historického ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě. Podle něj nechyběly ani mezi komunistickými ekonomy snahy o specifickou aplikaci těchto progresivních metod, ale po procesu s Rudolfem Slánským byly označeny za kapitalistické a v československém hospodářství zcela převládl sovětský model řízení. Historii zlínského zdravotnictví se věnoval Jiří Bakala z Krajské nemocnice Tomáše Bati ve Zlíně, který připomněl některé významné osobnosti a progresivní způsoby léčby, prevence i řízení zlínských zdravotnických a sociálních zařízení. První den konference uzavřela mladá brněnská historička Monika Pečková, která věnovala pozornost osobnosti Dominika Čipery, generálního ředitele Baťových závodů, po smrti Tomáše Bati starosty města Zlína (1932–1945), ale také ministra protektorátní vlády. Všechny tyto skutečnosti mu po roce 1945, respektive 1948 velice uškodily a jeho jediným štěstím bylo, že včas z Československa emigroval. Působil poté v Kanadě jako významný manažer firmy Baťa. První den konference byl zakončen příjemným společenským večerem a koncertem vážné hudby.

Druhý den zazněly další příspěvky věnované architektuře a urbanismu města Zlína, osudům Marie Baťové, podnikání Tomáše Bati mimo Zlín, stavu bádání o něm a jeho rodině v české historiografii a podobně. Závěrem lze konstatovat, že konference dozajista splnila svůj hlavní účel. Její účastníci se seznámili s velkým množstvím nových faktů a podnětných myšlenek. Mnohé informace a problémy dále rezonovaly v diskusi a v kuloárech. Nadaci Tomáše Bati lze vyslovit dík a uznání za opravdu důstojné připomenutí významného výročí.

Anotace

KONEČNÝ, Stanislav: „*Vzbouření a veřejné násilí*“ v *Poličce 23. září 1949 aneb Jak Poličští bránili děkana Jaroslava Daňka*. Litomyšl, Stanislav Konečný 2005, 176 s.

V krátké době již podruhé mohu referovat o zajímavé publikaci, jež byla vydána v Litomyšli a která se zaměřuje na represe vůči představitelům a příslušníkům římskokatolické církve za vlády tvrdého stalinismu v Československu. Po knížce Martina Boštíka, která analyzovala politický soudní proces s rektorem piaristické koleje v Litomyšli Františkem Ambrožem Strítěnským v roce 1950 (anotaci jsem uveřejnil v *Soudobých dějinách*, roč. 12, č. 3–4 (2005), s. 840–842), mohu pozornost čtenáře obrátit na publikaci historika, archiváře Státního okresního archivu ve Svitavách se sídlem v Litomyšli Stanislava Konečného (1960). V centru jeho výkladu je epizoda, v jejímž průběhu se 23. září 1949 dvě stovky policijských občanů postavily proti pokusu příslušníků Státní bezpečnosti zatknout tamního děkana Jaroslava Daňka (1916–1982).

Biogramy Jaroslava Daňka a osmnácti trestně stíhaných „vzbouřenců“ tvoří zhruba jednu třetinu práce. Přibližují především okolnosti vztahující se k rebelii a následné represí. Nad devíti stíhanými byly vyneseny rozsudky, u osmi bylo stíhání zastaveno cestou milosti prezidenta Gottwalda, jeden obviněný byl vyrván třídní justici díky lékařskému posudku, který u něj diagnostikoval du-

ševní chorobu. Sám P. Jaroslav Daněk krátce po pokusu o zatčení za pomoci přátel přešel u Znojma 27. září hranici s Rakouskem, kde byl ovšem náhodnými kolemjdoucími vydán četníkům, kteří jej vrátili do Československa. Byl odsouzen ke třem letům těžkého žaláře (téměř celý trest si také musel odpykat). Soudně rehabilitován byl až posmrtně, v září roku 1990.

Již samotné oživení vzpomínky na nespravedlivě stíhané a odsouzené představuje pochopitelně nanejvýše chvályhodný počin. Snahy o bolestivé návraty nejsou u nás všeobecně příliš oceňovány. Konečný se nadto pokusil zasadit několikahodinové vzbouření v Poličce do širších historických souvislostí. Především svou práci vybavil poměrně zajímavou ediční přílohou, kterou tvoří dokumenty provenience církevní i stranické z roku 1949 a přehled personálního obsazení duchovní správy policijského okresu v témže roce. Kniha je nadto vybavena soupisem použité literatury a pramenů, což zvyšuje její užitnou hodnotu. Dále Konečný předeslal líčení policijské epizody kultivovaný výklad, v němž se pokouší postihnout vývoj proměnlivé politiky KSČ vůči církvím po únoru 1948 a v neposlední řadě také to, jakým způsobem se projevily obecné trendy poměru mezi státem a církvemi v mikrokosmu policijského okresu a v osudech jednotlivců. Takový úhel pohledu je mimořádně zajímavý, pomáhá nám zbavovat se jednoduchých hodnoticích klišé.

Jsou historikové, kteří se spokojí s dějinami usnesení nejvyšších orgánů státní moci či nestátních institucí. Avšak teprve analýza toho, jak se odrážely normotvorné akty v životě běžných občanů, poskytuje konkrétnější obraz doby. Zvláště je nutno v této souvislosti upozornit na Konečného vyličení průběhu takzvané Katolické akce na Poličsku (s. 17–29). Studie poskytuje zajímavé podklady pro hodnocení úlohy takzvaných církevních tajemníků okresních národních výborů nebo pro poznání často brutálního průběhu likvidace klášterů (Akce „K“) a náboženských spolků. Pozoruhodné je posouzení reálného dopadu některých antikomunisticky zaměřených norem Vatikánu na vnitřní život římskokatolické církve u nás. Z výkladu plasticky vystupuje osobnost děkana Jaroslava Daňka, který se svým odporem proti Katolické akci a chystaným „církevním“ zákonům stal nepohodlným moci.

V pasážích věnovaných poličské rebelii i osudům postižených nechává autor promlouvat především archivní dokumenty, což sice posiluje autenticitu sdělení, ale nedodává mu to na čtivosti a vede to k občasnému opakování již jednou zmíněných faktů. Celkově autor rezignoval na možnost alespoň načrtnout psychologické portréty aktérů. Vyhýbá se i formulování a propracování obecně teoretických závěrů. Výslovně například hned v úvodu pouští od vysvětlení teze (kterou pouze konstatuje), že totiž „tzv. vítězný únor byl pouhým završením vývoje nastoupeného v Československu změnami politického systému v roce 1945“ (s. 7). Konečný se rozhodl především snést dostupnou materií a obohatit ji vzpomínkami pamětníků, což bychom měli zvláště ocenit.

Závěrem je nutno pochválit vydání práce, na jejíž přípravě se podílel Státní okresní archiv ve Svitavách se sídlem v Litomyšli a k jejímž vytištění přispělo finančně také město Polička. Rozsahem nevelká knížka doufejme získá pozornost především zájemců o soudobé dějiny církve a přátel regionální historie. Přináší však cenné impulzy také pro badatele, kteří se zabývají dějinným fenoménem komunismu.

Jiří Křestán

KOVTUN, Jiří: *Republika v ohroženém světě: Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*. Praha, Torst 2005, 903 s.

Jméno Jiřího Kovtuna je mezi zájemci o historii u nás tak známé, že vydavatel jeho poslední práce ani nepovažoval za nutné, aby jej čtenářům představil třeba jen formou stručného biogramu (pouze na obálce knihy objevíme neúplný seznam jeho publikací). Rodák z podkarpatoruského Horinčeva (1927) je mužem pnutí vpravdě renesančního. V minulosti zaujal jako básník, prozaik, překladatel (mimo jiné Borise Pasternaka či Alexandra Solženicyna) i jako exilový publicista ve službách Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky. Historikům je známý především jako autor ceněných děl o T. G. Masarykovi (*Slovo má poslanec Masaryk*, Mnichov 1985 a Praha 1991; *Masarykův triumf*, Toronto 1987 a Praha 1991), širší veřejnosti snad i svým skvělým vyličením hilsneriády (*Tajuplná vražda: Případ Leopolda Hilsnera*, Praha 1994). Skvělou průpravu pro historická bádání poskytla Jiřímu Kovtunovi jeho dlouholetá odborná práce v Kongresové knihovně ve Washingtonu, jež představuje i ve světovém měřítku špičkové pracoviště ve svém oboru.

Předložená publikace navazuje na starší Kovtunovy „masarykovské tituly“ tematicky, chronologicky i metodou zpracování. Text narůstá, košatí se autorovi pod rukama; je namístě napsat, že v recenzovaném svazku dosahuje jistého stupně monumentality. Tu lze spatřovat v promyšlené skladbě díla a v jeho vnitřní provázanosti, v plastičnosti podání, jež vystupuje z každého řádku, a v neposlední řadě i v závažnosti otázek, které autor ve svém jinak klidném a plynulém výkladu před zrak vnímavého čtenáře staví. Přitom tyto fundamentální otázky rozvíjí z událostí někdy epizodických (tak například příběh Charlotty Masarykové ústí v popis návštěvy maršála Ferdinanda Foche, který přijel do Prahy den po jejím úmrtí – to se stává vstupní brankou k elegantní úvaze o roli Francie v evropské politice meziválečného období a jejích limitech). Výklad je sice rozčleněn do tří částí – s mezníky v letech

1923 a 1929 –, plyne ale volně, s občasnými návraty zpět i exkurzy do budoucna. Krásný jazyk, jímž je kniha napsána, je zárukou její čtenářské úspěšnosti, která se ostatně zřetelně projevila již brzy po jejím vyjití.

Publikace Jiřího Kovtuna koncentruje pozornost především na postižení symptomů ohrožení republiky, pro niž marně Masaryk žádal delší období mezinárodní stability a klidného vývoje. V předložené knize můžeme sledovat výklad důsledků, které mělo pro mezinárodní postavení Československa oslabení versailleského systému, i riskantní hry, kterou rozehrávaly mocnosti na mezinárodní scéně. Podrobně stopuje především roli Francie a Velké Británie. Ztroskotání projektu posílení Společnosti národů vidí oprávněně již v roce 1925 a po roce 1933 neshledává již ani diplomatické mechanismy, ani politickou vůli po provedení kýžené nové organizace Evropy nenásilnou cestou.

Hlavním dějištěm Kovtunovy publikace je ovšem domácí kolbiště. Na něm analyzuje autor v první řadě roli odstředivých faktorů národnostních, vycházejících z prostředí německého a slovenského. Za neochotou českých politických vůdců popřát sluchu tendencím decentralizačním ve správě státu nevidí ani tak jejich mocenské ambice jako spíše strach z toho, že bude ohrožena integrita země. Zarážející je ovšem absence programu, který by stanovil jasné cíle, k nimž mělo směřovat soužití Čechů, Slováků a příslušníků „menšin“ v Republice československé. Přesto Masarykova vize nenásilného občanského soužití, jež si samo najde nevhodnější formy společného života, představovalo určitou naději do budoucna, ideový základ, na němž se dalo stavět. Československá republika přes nedostatky, které měla, prokázala své přednosti oproti totalitním režimům, které ji obklopovaly. Jiří Kovtun se, jak je zjevné, ve svém výkladu zaměřuje především na otázky politické a v poněkud menší míře na problémy ideové. Inspirativním způsobem například konfrontuje ideje proslulého sporu o smysl českých dějin s realitou první republiky. Vhledy do privátní sféry či do oblasti kulturní jsou v anotované práci umenšeny.

Kovtunův výklad je ve výrazné míře personifikován. Vedle osobnosti Masarykovy, v němž vidí po právu hlavní postavu dějů v letech 1918–1935, uvádí na scénu takové významné politiky, jakými byli například Antonín Švehla, Karel Kramář, Jan Šrámek, Bohumír Šmeral, Přemysl Šámal, Alois Rašín, Edvard Beneš, František Udržal, Ferdinand Peroutka, Andrej Hlinka či Milan Hodža. Značný prostor věnuje poměrně novátorský úloze Karla Čapka v politické sféře. Pozornost čtenáře zaměřuje i na některé postavy, jejichž jména dnes již málokomu něco u nás říkají – například na Borise Viktoroviče Savinkova, údajného osovatele atentátu na Lenina (pochopitelně se autor nevyhne Masarykově podpoře tomuto kontroverznímu muži). Rovněž jméno prezidentovi osobně velmi blízké spisovatelky Oldry Sedlmayrové je určitě užitečné připomenout, zvláště pokud to učiní autor tak nonšalantní jako spisovatel předloženého díla. Osobně považují za nanejvýše spravedlivé, že se konečně dostává pozornosti i tichým a oddaným spolupracovníkům T. G. Masaryka, jakými byli například Josef Schieszl, Anna Gašparíková-Horáková či Antonín Schenk.

Hned v úvodu si položil Jiří Kovtun dalekosáhlou otázku, „jakou hodnotu máme přičíst svobodnému občanskému životu, který zjevně nestačil uspokojit kolektivní nároky všech skupin obyvatelstva a nemohl se ubránit ukázněné a kriminální diktatuře, čekající za hranicemi země na svou příležitost“ (s. 8). Je podle něho přece zjevné, že politická, kulturní a jazyková svoboda jednotlivce nejsou samy o sobě automaticky garantem úspěchu na mezinárodní scéně. Jiří Kovtun zároveň připomíná, že bychom neměli zapomínat na kvalitu života meziválečného Československa, která předčila to, co v naší zemi Masarykově republice předcházelo, i to, co po ní následovalo. Čtenářsky nadmíru atraktivní kniha Jiřího Kovtuna přináší nejen shrnutí bohaté historické materie, ale i některé inspirativní podněty, které by neměly ujít českým historikům, filozofům a sociologům. Užžitnou hodnotu publikace zvýšilo zařazení přehledu použité literatury a archivních pramenů a v neposlední řadě podrobný osobní

rejstřík. Lze jen vyjádřit přání, aby autor kráčet ve svých dalších výzkumech za rok 1935, neboť analýza let Masarykovy republiky bez Masaryka by byla logickým završením jeho dosavadní práce.

Jiří Křestan

KUBŮ, Eduard – EXNER, Gudrun: *Tschechen und Tschechinnen: Vermögenszug und Restitution*. Wien – München, R. Oldenbourg 2004, 162 s. (Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission, sv. XXIII/3: *Vermögenszug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich: Nationale Minderheiten im Nationalsozialismus.*)

V rámci prestižní ediční řady publikací Rakouské komise historiků jsou vydávány i práce věnované dnes velmi akcentovanému tématu konfiskace majetku v období nacistu a druhé světové války a jeho zpětné poválečné restituice. Toto téma je sledováno i na příkladu národnostních menšin žijících v Rakousku. Společnou péčí Eduarda Kubů z Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Gudrun Exnerové, pracovnice Komise pro dějiny habsburské monarchie Rakouské akademie věd, tak byl připraven příslušný svazek ediční řady věnovaný sledování osudu majetku české komunity v Rakousku v letech 1938–1945. Autoři provedli k uvedenému tématu rozsáhlou heuristiku pramenů v českých i rakouských archivech. Nejdůležitější prameny našli zejména v archivu Bank Austria – Credit Anstalt, Vídeňském městském a zemském archivu (zejména obchodní rejstřík firem registrovaných ve Vídni, část rejstříkových spisů ze sledovaného období je dosud uložena na obchodním soudu ve Vídni) a v Rakouském státním archivu (materiály o sto padesáti českých spolcích, které k 31. březnu 1938 musely podat majetkové přiznání). Autoři bohužel nemohli využít některé prameny uložené ve vlastních archivech českých krajanských spolků ve Vídni, které by mohly doplnit konkrétní údaje o majetku jednotlivých spolků (v archivu

Školského spolku Komenský ve Vídni je uložena například poměrně rozsáhlá korespondence treuhändera Hanse Kurze, jež umožňuje podrobnou rekonstrukci osudu majetku spolku po celé sledované období). Téměř bezvýbytku byla využita literatura k tématu, včetně produkce krajanských spolků. Autoři měli možnost vést rozhovory s některými vrcholnými představiteli české menšiny v Rakousku: Janem Petříkem a již zemřelými Karlem Matalem a Miroslavem Brožákem.

Kniha je rozdělena do pěti kapitol. V první kapitole je krátce představen stav výzkumu k danému tématu, podána krátká charakteristika pramenů a literatury a jsou nastíněna metodická východiska práce. Jejím cílem je podle autorů rekonstrukce ztrát „českého majetku“ v Rakousku a jeho poválečná restituce. Za „český majetek“ autoři považují jmění českých krajanských organizací (spolků, škol apod.) a různých firem s českými majiteli. Tuto skupinu subjektů bylo možné na základě úředních evidencí poměrně snadno definovat. Méně snadná byla už evidence a sledování pohybu majetku českých drobných živnostníků ve Vídni. Zde autoři rozumně využili krajanského tisku, kde mohli na základě inzertních stránek alespoň částečně rekonstruovat tuto sociální skupinu (celkem třiadvacet firem). V práci nejsou naopak zohledněny kapitálové podíly československých občanů v Rakousku, protože tato skupina se již vymyká zadanému úkolu výzkumu okolností pronásledování české menšiny po anšlusu Rakouska.

V následující kapitole jsou stručně shrnuty zásahy státní správy do organizační struktury české menšiny v Rakousku od roku 1938, kdy byl vytvořen nový úřad pro dohled nad spolky – úřad likvidačního a prolongačního komisaře (*Stillhalterkommissar*) pro spolky, organizace a svazy, obsazený obávaným komisařským vedoucím Wilhelmem Appelem. Úřad postupně prováděl zásahy do stanov jednotlivých spolků, které vedly často až k jejich úřední likvidaci (tak dopadla většina českých spolků, například Školský spolek Komenský nebo Menšinová rada, zrušená v roce 1942). Následující kapitoly shrnují informace o protifašistickém odboji v řadách

české menšiny (čtyři odbojové skupiny) a o vývoji českých spolků ve Vídni na konci 30. a počátku 40. let. V tomto období existovalo podle úředních registrací asi tři sta až čtyři sta spolků, podle zachovaných majetkových příznání části z nich činilo celkové jmění těchto organizací asi 3 775 000 říšských marek, bylo však zatíženo rozsáhlými dluhy. Samostatnou pozornost věnují autoři nejvýznamnějšímu spolku Komenský, jehož majetek byl po zrušení zabaven a obsazen treuhänderem. Ten si však ponechal některé zaměstnance spolku (bývalého jednatele Cyrila Kodla a sekretářku Karlu Ježkovou) a po válce byl majetek Školského spolku Komenský vrácen bez větších ztrát.

Jádro práce tvoří kapitola o osudech majetku českých podnikatelských subjektů, členěná podle typů těchto subjektů (bankovní instituce, peněžní společenstva, akciové společnosti, družstva a společnosti s ručením omezeným, komanditní společnosti, obchodní společnosti a již zmínění drobní živnostníci). Velmi podrobně byl rekonstruován osud filiálky Živnostenské banky ve Vídni, která byla založena v roce 1898 k podpoře českého podnikání. Po anšlusu Rakouska byla zrušena, její plánované obnovení po roce 1945 nebylo již realizováno. Autoři provedli podrobnou analýzu činnosti filiálky včetně kapitálového rozboru. Z peněžních společenstev se zaměřili na záložny, zejména Vídeňskou záložnu, záložnu v Simmeringu a Obchodní a živnostenskou záložnu. Z akciových společností si vybrali nejvýznamnější Velnákup Josefa Prouška, orientovaný na export a import různého zboží, a Melantrich. Subkapitola o družstvech a společnostech s ručením omezeným umožňuje nahlédnout do profesního složení podstatné části české menšiny (obchodníci, čalouníci, truhláři atd.). Autoři nezapomněli ani na dvě družstva spjatá s historií české menšiny, Český dům z roku 1897 (dnes hotel Post) a Národní dům, založený roku 1920. Obě stavby byly důležitými středisky českého krajanského života v Rakousku. Z komanditních společností je důležitá Lidová tiskárna Antonín Machát, založená roku 1908 a vydávající mimo jiné až do roku 1941 ústřední *Vídeňské noviny*.

Na základě své analýzy dospěli autoři k závěru, že české podnikatelské subjekty v Rakousku nebyly většinou vyvlastněny a zlikvidovány, ale spíše postupně germanizovány, přičemž se snižoval počet jejich českých zaměstnanců, měnily se názvy firem apod. K nacifikaci tak docházelo spíše u spolků a dalších organizací než u hospodářských subjektů. V závěrečných přílohách nalezneme seznamy členů českých odbojových skupin, seznamy českých spolků z uvedeného období a tabelární údaje o osudech filiálky Živnostenské banky ve Vídni.

Publikace představuje velmi důležitý příspěvek k dějinám české krajanské komunity v Rakousku v období druhé světové války i k problematice česko-rakouských hospodářských vztahů. Bylo by užitečné na ni navázat další prací s využitím krajanských archivů, které mohou přinést zajímavé pohledy do vnitřního života české menšiny v tomto období.

Jan Kahuda – Monika Sedláková

MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan: *Červený kříž na Slovensku v rokov 1919–1938*. Martin, Vydavateľstvo Maticy slovenskej 2005, 195 s.

Ačkoli by se mohlo zdát, že anotovaná publikaci se týká toliko slovenských dějin, již letný náhled do obsahu napoví, že tomu tak rozhodně není. Knížka Zory Mintálové a Bohdana Telgárského nevypráví pouze o historii slovenské divize Československého Červeného kříže za první republiky. Již úvod knihy je pro lepší porozumění věnován genezi Mezinárodního Červeného kříže a kromě toho seznamuje s činností slovenských aktivistů uherského Červeného kříže v údobí před vznikem Československé republiky. Jelikož slovenská divize byla nedílnou součástí Československého Červeného kříže, autoři logicky nabízejí solidní přehled o rozsáhlé, v historických pracích věnovaných prvé republice však doposud nedocenené činnosti celé organizace. Dostatek prostoru věnují činnosti sboru samaritánů a Dorostu

ČSČK (který s 840 tisíci členy patřil v předválečném Československu k nejmasoovějším dětským organizacím), otázkám ošetrovateľského školství, působení sociálně-zdravotních stanic, protiepidemiologickému, a hlavně protituberkulóznímu boji i zdravotněvýchovné a publikační činnosti Červeného kříže. Stranou nezůstalo ani zhodnocení takzvaných Velikonočních mířů, které se z popudu předsedkyně ČSČK Alice Garrigue Masarykové slavily od roku 1922 na území celého státu.

Za zmínku také stojí výstižné životopisné medailony čelných aktivistů a vysokých funkcionářů Československého Červeného kříže či přímo jeho slovenské divize, kteří přišli na Slovensko z českých zemí a ve svém novém působišti vykonali záslužný kus práce. Kromě Alice Masarykové, která po celou dobu existence Československa věnovala Slovensku a zde rozvíjeným humanitárně-sociálním aktivitám mimořádnou pozornost, jmenujme například lékaře Aloise Cirpse, Ivana Háľka, Jana Blahoslava Kraicze, Františka Šmakala či Františka Mareše.

Radovan Lovčič

NÁLEVKVA, Vladimír: *Čas soumraku: Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*. Praha, Triton 2004, 208 s.

Rozpad koloniálních říší a koloniálního systému patří bezesporu spolu s takzvanou studenou válkou k základním znakům světových dějin druhé poloviny 20. století. Ač bylo téma kolonialismu a dekolonizace za předlistopadového režimu preferováno, neustále znovu připomínáno a politicky zneužíváno, nevznikla žádná syntetická práce, která by tento fenomén historicky shrnovala. Souborný ráz měly jediné *Dějiny kolonialismu* Waltera Stambergera, vydané roku 1963. Jednalo se však o dílo ideologicky zabarvené, navíc spíše žurnalisticky profilované, které ani ještě nemohlo mít dostatečný časový odstup od probíraných událostí a procesů. Zájemce o danou problematiku proto musel sáhnout buďto po nepřeherné a někdy těžko sehna-

telné zahraniční produkci nebo se spokojit s pracemi popisujícími dílčí problémy či jednotlivé oblasti v dekolonizující se Asii a Africe. Mezeru v domácí historiografii proměň takzvaného třetího světa ve druhé polovině 20. století nyní částečně vyplňuje kniha Vladimíra Nálevky, vydaná nakladatelstvím Triton v edici „Dějiny do kapsy“.

Autor v zevrubném úvodu nastiňuje počátky moderního kolonialismu v 19. století (takzvaný úděl bílého muže), a zejména dlouhodobější historické předpoklady dekolonizace a národněosvobozenického hnutí zemí třetího světa. Nezmiňuje se o dřívějších formách kolonialismu, existujících již od 16. století, což by vzhledem k hlavnímu tématu, a především k rozsahu knihy (danému podobou edice) nebylo užitečné a snad ani možné. Nálevkův výběr předpokladů, jež k dekolonizaci vedly, je značně eklektický. Ze tří uvedených (Kominternu, panafrické hnutí, druhá světová válka) lze jen poslední zařadit mezi stěžejní jevy, které dekolonizaci výrazně ovlivnily, zatímco zbývající dva by mohly být doplněny analýzou vlivu řady dalších hnutí a názorových proudů.

Práce rozebírá vlastní problematiku ve čtyřech kapitolách. První kapitola je věnována dekolonizaci v Asii od samého konce druhé světové války až po nezávislost Východního Timoru. Obsahuje i podkapitoly o Bandungské konferenci a počátcích sovětského zájmu o rozvojové země a poněkud neoprávněně i o otázce poválečné Koreje, kde o dekolonizaci *stricto sensu* nemůže být řeč. Druhá kapitola se zabývá dekolonizací Blízkého východu. Kromě rozpadu klasické koloniální soustavy v oblasti opět popisuje i hnutí, jejichž zařazení mezi dekolonizační procesy je přinejmenším sporné, i když se jejich aktivita odehrávala na územích se zanikající či zaniklou koloniální nebo mandátní správou (první izraelsko-arabská válka, kurdský problém, řecko-turecké spory na Kypru). Osvobozenickým hnutím v Iráku a Sýrii se naopak nevěnuje vůbec. Třetí kapitola, zasvěcená Africe, je patrně díky své komplexnosti nejlepší z celé knihy. Chybí zde ovšem pro rozvojový svět tak důležitý proces osvobození Egypta od britské nadvlády, který je jen letmo zmíněn

v podkapitole o suezské krizi. Komplikovaná a obsáhlá problematika Egypta by ovšem zřejmě neúměrně zatížila již tak příliš limitovaný rozsah publikace. Poslední kapitola již jen doplňuje předchozí výklad o popis dekolonizace malých ostrovních oblastí v Karibském moři a britských držav Falklandy a Gibraltar. Výběr je opět zúžený, mohl by navíc zahrnovat například problematiku francouzských zámořských departementů.

Kniha je jistě přínosným příspěvkem k dějinám oblastí, které se po roce 1989 poněkud vytratily z perimetru československého a posléze českého zahraničněpolitického, obchodního a ve značné míře i vědeckého (historického) zájmu. Jednotlivé oddíly knihy však citelně poznamenal ediční záměr nakladatelství. Rozsah knih s označením „Dějiny do kapsy“ pochopitelně neumožňuje důkladné rozborů daných témat. Není pak jisté vlastní vinou autorovou, že jednotlivé případy dekolonizace popisuje značně izolovaně, bez širších souvislostí a bez poukazu na následný vývoj po získání nezávislosti. Bohužel z těchto důvodů kniha místy působí poněkud nekoherentním dojmem. Vzhledem k rozsahu svazku by zřejmě bylo lepší, kdyby autor vypustil některá témata, jež nejsou s dotyčnou problematikou bezprostředně spjatá. Na druhou stranu je kniha výbornou příručkou pro zájemce o historii z řad laické veřejnosti či pro studenty historie, kteří těžiště svého odborného zájmu nacházejí jinde než v dějinách mimoevropských zemí. Zde je namísto zdůraznit, že především těmto skupinám je ediční řada „Dějiny do kapsy“ určena. Autorovi bych přál, aby v rámci nějaké jiné edice dostal příležitost vydat obsáhlejší knihu o stejném tématu, v níž by mohl více uplatnit své znalosti.

Milan Scholz

NOVOTNÝ, Gustav: *Dr. Ing. Rudolf Spazier (1887–1963): Zapomenutá osobnost historie Brna*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, 113 s.

V roce 2005 vydal Ústav pro soudobé dějiny ve své interní ediční řadě „Studijní ma-

teriály“ zajímavou práci, která by mohla být podnětná i pro dnešní politiky, o posledním předválečném starostovi města Brna Rudolfo Spazierovi. Tato monografie není jen životopisem jedné významné postavy brněnského politického, kulturního, vědeckého a společenského života, ale zároveň přibližuje zákulisí tehdejších událostí v Brně. Výrazně tím přispívá k poznání regionálních dějin, bez nichž není možné přistoupit k popsání celkového vývoje československé historie ve 20. století. Jak už z názvu publikace vyplývá, nepatřil Rudolf Spazier mezi osobnosti zaplňující stránky odborných prací, novinových článků, natož aby se dostal do širšího povědomí brněnské, potažmo české společnosti. O to víc potěší, že se k tomuto kroku odhodlal vědecký pracovník brněnské pobočky Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Gustav Novotný v rámci grantového projektu „Proces upevňování totalitního systému v Československu: Akční výbory Národní fronty po únoru 1948“, jehož řešitelem je Jiří Kocian. Autor ke své práci využil rozsáhlý archivní materiál uložený převážně ve fondech Archivu města Brna, Moravského zemského archivu a Národního archivu, množství informací vytěžil z dobového tisku a vzpomínkové literatury. Opřen o tyto podklady popisuje Spazierův život doslova krok za krokem. Zpracování je precizní a má všechny náležitosti standardní vědecké práce včetně přílohy archivních dokumentů.

Rudolf Spazier působil ve funkci brněnského starosty v letech 1935–1939, tedy v době stále těžší pro předválečnou republiku. Narodil se 2. července 1887 v tehdy ještě samostatných Medláncích (dnes tvoří součást Brna). Po studiích na českém reálném gymnáziu a Vysoké škole technické v Brně pracoval jako odborný asistent v laboratořích brněnského ředitelství Československých drah a současně působil jako externí učitel na brněnské technice. Zde v roce 1935 získal titul docenta technických věd. To bylo již v době, kdy jeho politická kariéra (krátce po vzniku samostatného státu vstoupil do národněsocialistické strany) vyvrcholila zvolením do čela brněnské radnice. Tento post byl nucen

opustit po okupaci zbytku českých zemí a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939. Jeho statečné chování v těchto dnech neuniklo pozornosti nacistického bezpečnostního aparátu, který jej poslal nejprve do koncentračního tábora Dachau. Na strastiplné cestě ho pak čekaly další koncentrační tábory a věznice, až s koncem května 1945 se vrátil do osvobozeného Brna. Do „radniční“ politiky již ve změněných poválečných poměrech nevstoupil. Svou energii věnoval plně vědecké a pedagogické práci: na Vysoké škole technické řídil Ústav stavebních hmot a jejich zkoušení i Mechanicko-technickou laboratoř a působil též na Vysoké škole zemědělské. Chtěl tak alespoň částečně zakrýt pocit určitého zklamání a nevděku, který mu připravili obyvatelé Brna. Z úspěchů ve vědecké práci se však dlouho netěšil, již po únoru 1948 musel opustit profesorské místo a v roce 1950 byl z politických důvodů poslán do penze.

V hledáčku státní moci zůstal však i nadále – v březnu 1955 se stal v rámci tažení Státní bezpečnosti proti „protistátní skupině generála Ečera“ vězněm komunistického režimu. Ve skupině zatčených se sešli bývalí národní socialisté a sociální demokraté, kteří působili před únorem 1948 v moravské metropoli. Krajský soud v Brně, před jehož senátem se v září 1955 konal tento politický proces, odsoudil Spaziera k sedmi letům odnětí svobody. Ve vězení po rozsudku strávil další téměř čtyři roky, propuštěn byl podmíněčně v srpnu 1959. Plné soudní a občanské rehabilitace, která byla vyhlášena v roce 1970, se jako mnozí další političtí vězni v 60. letech nedočkal, zemřel již v srpnu 1963.

Novotného monografie je zdařilým pokusem vykreslit Rudolfa Spaziera, jednu z plejády osobností předválečného Brna, jako vlastence obdařeného osobní statečností, skromností, smyslem pro spravedlnost, demokratické ideály a hodnoty. Škoda jen, že miniaturní náklad pouhých padesáti výtisků neumožňuje, aby se dostala do povědomí odborné či laické veřejnosti.

Radek Slabotínský

PALEČEK, Pavel (ed.): *Exil a politika: Historici o nejnovějších dějinách a o sobě*. Tišnov, Sursum 2004, 189 s.

Konstatování, že pěkné a zajímavé knížky nejsou vydávány jen v Praze nebo v Brně, není určitě tvrzením nikterak objevným či troufalým. Jedním z agilních nakladatelství, které k tomuto stavu přispívají, je Sursum se sídlem v Tišnově. Po svém vzniku v roce 1991 se zaměřilo především na literaturu teologickou a křesťanskou, ale postupně rozšířilo podstatným způsobem paletu svých edičních zájmů. Kromě toho, že přináší publikace s obsahem atraktivním pro široký okruh čtenářů, přesvědčuje o tom, že dokáže vyrobit knihy sličné také grafickou formou zpracování. Připomeňme, že v roce 1995 získalo nakladatelství Sursum prestižní ocenění ministerstva kultury a Památníku národního písemnictví v soutěži o nejkrásnější knihu roku. Vydání anotované publikace podpořila Společnost pro kulturu a dialog K 2001, která věnuje velké úsilí zprostředkování odkazu a zkušenosti českého a slovenského (resp. československého) exilu naší společnosti. Kroků v tomto směru nebude nikdy dost.

Editor přítomné publikace, mladý historik Pavel Paleček, se rozhodl formou rozhovorů zachytit zkušenosti jedné ženy a šesti mužů, kteří dosáhli jisté proslulosti v oboru soudobých dějin a publikovali knihy, jež se dočkaly živého zájmu odborné veřejnosti nebo byly široce využívány při výuce dějepisu. Přitom je zajímavé, že nikdo z nich vlastně původně „vyučen“ historikem nebyl. Jako by samy potřeby života si vyžádaly jejich síly a oni pocítili puzeň vysvětlit si své životní zkušenosti hlubokým historickým ponorem. Pavel Paleček přivedl před svůj mikrofon Bořivoje Čelovského, Karla Kaplana, Jaroslava Krejčího, Igora Lukeše, Radomíra Lužu, Alici a Mikuláše Teichovy. S výjimkou Igora Lukeše se všichni narodili v první či druhé dekádě minulého století. Navzájem se liší svými individuálními osudy, datem odchodu do exilu i životními názory a zkušenostmi.

Pavel Paleček podle mého názoru zužitkoval příležitost a na poměrně nevelké plo-

še dokázal zachytit obrysy autoportrétů lidí zajisté pozoruhodných, kteří si zaslouží zájem českých historiků, politologů, ekonomů, filozofů, sociologů i pouhých čtenářů. Díky tomu, že se Paleček seznámil předem s dílem tázaných historiků, dokázal poodhalit podloží, z něhož jejich práce vzrůstá. Lidský osud je ovšem studnicí bezednou... Tazatel prokazuje předem vytčený záměr, patrný ze struktury rozhovorů, přitom ovšem dovedl improvizovat a ponechat prostor tam, kde vycítil, že se mu otevírá příležitost vést dialog směrem původně možná nepředpokládaným. V tom projevuje sympatický „létající historik“ u nás poměrně vzácnou schopnost empatie, jež znamená i zřetelný příslib do budoucna.

Po stručných biogramech, seznamujících se základními životními daty a údaji o vědecké dráze, následují živě vedené rozhovory, které kromě osobních zkušeností prezentují významná dějinná témata, viděná z perspektivy jednotlivých historiků. Jde například o nacismus a komunismus, národní identitu, česko-německé vztahy, československý exil, únor 1948, politicky motivované zločiny 50. let v Československu, reformní úsilí v 60. letech, reflexi roku 1968 a v neposlední řadě o vývoj po roce 1989. Rozhovory prolíná tázání po společenské odpovědnosti historiků, po tom, zda mají usilovat o apolitičnost či se aktivně angažovat. Pro čtenáře bude užitečné, že v knize nalezne výběrové bibliografie zpovídaných historiků.

Jak hodnotí Bořivoj Čelovský československé politiky, kteří uprchli po roce 1948 na Západ, a proč nesnáší pražské snobství; jaká byla učňovská léta Karla Kaplana a proč se nestal ševcem, jaké bylo pozadí pokusů o rehabilitaci obětí zvláště z 50. let, jež se odehrály v následující dekádě, a jak vznikal proslulý Kaplanův osobní archiv; se kterými činiteli protinacistického odboje spolupracoval syn protektorátního ministerského předsedy Jaroslav Krejčí, proč si tento politický vězeň váží reformistů z roku 1968 a jaký význam přisuzuje kategorii „národní povahy“; proč se rozhodl k emigraci Igor Lukeš, co se mu líbí na bostonské univerzitě a jaké vidí rozdíly mezi Marxem a Leninem; jak ovliv-

nila Radomíra Lužu léta druhé světové války a účast v protinacistickém odboji, jak připravoval útěk prezidenta Beneše po únoru 1948 a proč se exulanti nezapojili ve větší míře do obnovy demokracie v Československu; jak hodnotí vědecký přínos marxismu a jeho perspektivy Alice a Mikuláš Teichovi – to jsou jen některé z otázek, na něž se pokusil získat odpověď Pavel Paleček ve své knize rozhovorů s historiky, kteří poznali úděl exulantů, ale uchovali si povědomí souzářnosti s rodnou zemí a její myšlenkovou tradicí.

Jiří Křestán

SHORT, Philip: *Pol Pot: Dějiny zlého snu*. Praha, BB/art 2005, 596 s.

Mezi komentátory rozhlasových a televizních stanic, denních listů a periodických časopisů na jedné straně a profesními historiky a politology na straně druhé jeze u nás hluboký příkop. První jsou druhými označováni za diletanty, kteří žijí jepičími okamžiky, druhým se vyčítá, že se uzavřeli do věže ze slonoviny, v níž sprádaají své chladné teorie, na hony vzdálené od klokotajícího života. Existují ovšem renomovaná světová média, jež „pěstují“ vynikající odborníky, kteří jsou schopni rozšiřovat si obzor a dostávají prostor k tomu, aby mohli pečlivým studiem obsáhnout obtížné problémy dneška v jejich historických souvislostech. Philip Short náleží k takovému druhu expertů. Více než tři desetiletí pracoval jako komentátor britských listů *The Times* a *The Economist* a rozhlasové stanice BBC v Ugandě, Rusku, Číně a Spojených státech amerických. Pro anotovanou knihu je důležité, že od 70. let pobýval s přestávkami také v Kambodži. Ze svých pobytů v cizině výtěžil kromě komentářů, článků a studií také několik knižních titulů. Český čtenář se mohl díky nakladatelství BB/art seznámit s jeho prací věnovanou vůdci komunistické Číny (*Mao*, Praha 2001).

Padlo-li jméno vydavatele, je nutno hned na začátku říci, že nakladatelství BB/art odvedlo vynikající ediční práci a vypravilo na svět knihu s působivou obálkou a pečlivě

zredigovaným obsahem. Překladatelka Petra Andělová měla úlohu ztíženou tím, že se musela vypořádat s transkripcí mnoha cizokrajných jmen (zde jen upozorním na to, že u nás je obvyklé uvádět jméno severokorejského komunistického vůdce v podobě Kim Ir-sen, nikoli Kim Il-sung), termínů převzatých z pro nás exotických jazyků i pojmů ze slovníku dějin politologie. Nepřesnosti možná celkem logicky směřují spíše k názvům a termínům z mimokambodžského či mimoasijského prostředí: na straně 83 je například chybně uveden název nacistického koncentračního tábora v Ravensbrücku, na straně 90 nalezneme nepřesný překlad názvů dvou Stalinových spisů. Rovněž uplatnění pojmu „komunard“ v souvislosti s Velkou francouzskou revolucí (s. 97) je myslím nepříliš vhodné (zde se ovšem patrně jedná o licenci autora knihy).

Nepřesnosti v textu jsou však jen výjimečné a rozhodně nepůsobí rušivě při četbě pozoruhodného Shortova textu. Ten stopuje krok za krokem život Salotha Sara (1925–1998), jenž vstoupil do dějin pod svou revolucionářskou přezdívkou Pol Pot (je ovšem možno posloužit několika dalšími krycími jmény tohoto muže, který rád zůstával v pozadí – až rok po příchodu k moci se svět dověděl, že právě on vedl revoluci Rudých Khmerů). Jedná se o příběh vsutku strhující. Neuvěřitelnou syrovostí a bezmeznou brutalitou jako by nás vracel někam do dob imperiálních válek starého Říma proti „barbarským“ národům. Nenechme se však mýlit: oč méně hrůzné jsou některé příběhy z občanské války v bývalé Jugoslávii nebo ze současného Iráku či Afghánistánu... Philip Short neváhal absolutovat časové (a nesporně i psychologické) náročnou cestu studia odborné literatury a archivních pramenů, které obohatil rozhovory se strůjci a oběťmi režimu Rudých Khmerů. Mezi „pamětníky“, které Short přesvědčil, aby mu poskytli své svědectví, nechybí například Pol Potovi nejbližší druhové Khieu Samphan a Ieng Sary.

Philipu Shortovi se však nejedná pouze o vystižení historické faktografie. Snaží se dobrat příčiny vzniku režimu Rudých Khmerů (vládl v letech 1975–1979, přesně tři roky,

osm měsíců a dvacet dnů), který v obecném povědomí zakotvil jako jedno z nejstrašnějších a nejnelidštějších společenských zřízeních novodobé historie lidstva (za vlády Rudých Khmerů zemřelo půldruhého milionu z celkového počtu sedmi milionů obyvatel Kambodže). Autor odmítá převzít pohodlnou vizi, že duchovní svět tohoto režimu byl pouhou výpůjčkou importovaných idejí, byť uznává inspiraci učením Stalina a Mao Ce-tunga a některými koncepty vietnamských komunistů. Úhelný kámen kambodžské revoluce však nalézá především v dědictví Velké francouzské revoluce (s. 68), konkrétně jejího protikoloniálního a nacionálního zaměření. Saloth Sar a jeho druhové odkaz Francouzské revoluce bezprostředně vnímali jako studenti v Paříži v první polovině 50. let, kdy se rovněž stali členy Francouzské komunistické strany.

Philip Short zavrhuje představu, že by komunistická revoluce představovala naprostou anomálii v dějinách Kambodže. Režim Rudých Khmerů navíc podle něho získal významnou společenskou podporu. Short pečlivě mapuje ideový svět Kambodže, všímá si tradiční výchovy a upozorňuje na markanty myšlení obyvatel, kořenící v hluboko zažitě buddhistické tradici. Domnívá se dokonce, že marxismus-leninismus, sinizovaný Mao Ce-tungem, se šířil snadno ve Vietnamu, kde nacházel ve společenském vědomí prakticky stejné konfuciánské hodnoty, ale v Kambodži a Laosu, kde byl konfrontován se světem théravadového buddhismu, narážel na překážky (viz s. 62 a 180). Tradiční násilí a pohrdání jednotlivcem naplňovalo v Kambodži i události, jež předcházely komunistickému vítězství. Obojí totiž představovalo neodmyslitelné atributy také pro režimy Norodoma Sihanuka (1960–1970) a Lon Nola (1970–1975), jež působily pod francouzským, respektive americkým protektorstvím. Vládní vojáci již tehdy dokazovali splnění úkolů uřezanými hlavami nepřátel, které přinášeli velitelům, pojíždali vnitřnosti zabitých protivníků... Kriticky se v této souvislosti staví Philip Short k politice USA: „Americká politika ... se již desítky let před nástupem prezidenta Reagana od-

výjela od manichejské vize, podle níž USA v apokalyptickém boji s 'říší zla' stály v čele sil dobra.“ (s. 157 n.)

Nástup „zlého snu“ v Kambodži se zdá být děsivě logický. Stupňující se násilí, v podstatě vynucený příklon komunistů k ozbrojenému boji (srv. hodnocení na s. 226 a 506), posílení iracionálních prvků v jejich myšlení v důsledku dlouhodobého pobytu na zamořeném venkově, stále fanatičtější důraz na disciplínu a konspiraci, charakteristický antiintelektualismus a rovnostářství... Je nesporné, že Pol Potovi umožnila vyrůst také politika Sovětského svazu, Číny a Vietnamu a jejich vzájemné antagonismy, kterých Rudí Khmerové využívali. Sympatické je, že Phi-

lip Short přes postižení tíživé objektivní determinace vzniku polpotovského zřízení dospívá k tématu osobní odpovědnosti jedince za historické dění: „Zamyslíme-li se nad tím, co se odehrálo v Kambodži, před našimi očima se nebude odehrávat žádný cizokrajný hrůzostrašný příběh, ale naskytne se nám pohled do temnoty, do tajných zákoutí vlastních duší.“ (s. 31) Z Phnompenhu do Prahy je náhle děsivě blízko. Shortovo závěrečné varování – „Příště vzplane požár někde jinde“ (s. 510) – by se mělo stát naším palčivým mementem a podnětem k vážnému zamyslení.

Jiří Křestan

Summaries

Articles

The Czech Refugee Trust Fund and Czechoslovak Émigrés: Part One, Its Genesis and Funding

Jan Kuklík and Jana Čechurová

This is the first part of a two-part article on the creation and financing of the Czech Refugee Trust Fund. The article considers the state of affairs that emerged after the Munich Agreement of September 1938: the break-up of the Republic of Czechoslovakia, the accession of parts of Czechoslovakia to Hitler's Germany, the creation of the short lived Czecho-Slovakia (or Second Republic), and the great number of refugees fleeing the country.

The most important prerequisite for the creation of the Czech Refugee Trust Fund, which was active in Great Britain throughout the Second World War and, in fact, all the way into the 1970s, was the provision of Anglo-French loans for the reconstruction of post-Munich-Agreement Czecho-Slovakia in January 1939, and, in particular, the £4 million British grant in support of refugees. The primary recipients of British support were, as intended, ethnic Germans (particularly Social Democrats and other opponents of Nazism) and Jews, who sought to escape the Second Republic and whose emigration to British dominions and Palestine was supported by Great Britain. By the time the rump Czechoslovakia was occupied by Germany (15 March 1939), however, only part of the loan had been used. Moreover, a problem arose with the support of Czech (and also Slovak) émigrés on British territory. These difficulties were surmounted by the creation of the Czech Refugee Trust Fund, to which the remaining funds from the British grant were finally transferred in January 1940, and then used to support refugees.

The means of support and the actual work of the Fund are analyzed in greater detail by the authors in Part Two of their article, which will be published in a future issue of *Soudobé dějiny*.

Poetry in Volumes Published by Czech Wartime Émigrés in Great Britain

Michal Jareš

This article considers four volumes of Czech verse, which were published by Czech émigrés in Great Britain in the early years of the Second World War. They are *Hlasy domova/Křik koruny české* (Voices from Home/The Cry of the Bohemian Crown, 1939), *Domů...* (Homewards, 1939), *Ústý domova* (The Voice of Home, 1941), and *Z lyriky války* (Lyric Verse in Wartime, 1941). The author first seeks to provide an overview of the literary culture of the Czech wartime émigrés in context. Apart from quotations from hard-to-access source material he also provides a summary of verse of this origin. He chose the topic owing to both the involvement in it of writers who later became important figures in Czech literature and the arts, including the theatre director Ota Ornest (1913–2002), the writer Jiří Mucha (1915–1991), and the poet Josef Lederer (1917–1985), and a certain neglect of émigré literature from the Second World War and afterwards. In this respect the author takes issue with the some rather hard criticism, such as that expressed by the literary historian Václav Černý (1905–1987) – namely, that this work was marginal, mere versifying without much aesthetic value, obsessed with the idea of returning home. The writing, argues the author of this article, maintained faith in the Czech language, gave moral strength to writers and readers and also integrated them, and in some cases (for instance, the work of Lederer, writing under the pseudonym Jiří Klan), the writing even constitutes a timeless achievement. The article also seeks to raise questions about the general reception of émigrés in Czech society, a topic that to this day remains controversial. Nor did other waves of émigrés, upon returning home, receive the recognition they merited, instead encountering the simplification and even trivialization of the overall problem of a leading a life in the arts outside one's own country. Samples of verse from these volumes are appended to the article.

Belarusian Émigrés in Czechoslovakia, 1918–38

Daniela Kolenovská

Using records from Czech archives this article outlines the situation of the Belarusian émigrés in Czechoslovakia from 1918 to 1938. It first presents a brief overview of the development of the Belarusian national movement and the reactions of this movement to the changes brought about largely by the First World War. In this context it traces the efforts of Belarusian émigrés who formed a government-in-exile and, after the stabilization of the Soviet Union, continued to push for an independent Belarusian state, despite the absence of truly international support, a lack of funds, and in-fighting. The archive records reveal that Belarusian émigrés began to settle in Czechoslovakia after the announcement of the Russian emergency aid operation.

Students were clearly predominant amongst them. Most of the Belarusians in Czechoslovakia (about a hundred people) were involved in the national movement. Since, however, the émigrés probably did not manage to achieve *de facto* recognition, Belarusian national life could develop in Czechoslovakia only by means of clubs. In terms of politics, their situation was similar to that of the Russians' and Ukrainians' situation in Czechoslovakia: a heterogeneous group, which included Christian Democrats, Socialist-Revolutionaries, and Socialists. Soviet diplomats and secret agents were agitating amongst them with growing success. Only a minimum of Belarusians were oriented to working with Russian émigrés. Apart from having a political side, the club life of Belarusian students in Czechoslovakia also involved the arts. It failed, however, to create an independent Belarusian scholarly institution. Ultimately, the departure of students to find work in Belarusian parts of Poland, together with the consequences of the Great Depression, led to the failure of the Belarusian movement in Czechoslovakia. The Belarusian Self-help Committee's loyalty to the German authorities after the Occupation of Bohemia and Moravia cast the Belarusian national movement here into doubt amongst people opposed to the German Reich. This chapter of Czech-Belarusian relations closes with the handing-over of Belarusian émigrés to the Soviet authorities after the Second World War. As a supplement to the article the author provides biographical sketches of a hundred important Belarusian émigrés in Czechoslovakia.

Horizon

Too Many Nazis? Contemporary History in Great Britain

Detlev Mares

This is a translation of the article "Too Many Nazis? Zeitgeschichte in Großbritannien" originally published in Alexander Nützenadel and Wolfgang Schieder (eds) *Zeitgeschichte als Problem: Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa* (Göttingen, 2004). According to the author contemporary history in Great Britain begins in the period just after the Second World War, when the public in general and historians began to ask questions about the causes of the war and sought critically to come to terms with the pre-war policy of appeasement. (Nazism itself has continued to be a frequent topic of research in Great Britain.) In terms of institutions, however, the field did not begin to develop till the mid-1960s, when the Institute of Contemporary History and, with it, the *Journal of Contemporary History* were founded. Historians of contemporary history initially had problems, of course, getting the new field accepted amongst their "traditionally" oriented colleagues; apart from the usual objection concerning the allegedly insufficient amount of time having passed since the event being researched took place, they have struggled with the somewhat paradoxical problem that, unlike countries on the Continent, twentieth-century Great Britain did not experience any radical historical break in continuity. Today the field

of contemporary history is well established in Great Britain. Apart from a number of other research institutions, the important Institute of Contemporary British History (now the Centre for Contemporary British History) and its journal *Contemporary British History* have been on the scene since the mid-1980s.

The central theme of British contemporary history is, according to the author, the recurring search for the causes of the decline in the international standing of Great Britain in the second half of the twentieth century, which is symbolized by the end of the Empire and underscored by the long recession in the 1970s. Answers were sought in international relations (the post-war international constellation and decolonization), politics at home (the post-war political consensus, the building of the welfare state, the growing strength of the labour unions), economics (a disproportionately costly civil service and failure to modernize), culture and mores (the suppression of the entrepreneurial spirit, the dwindling away of Victorian virtues). A new impulse, one that was also mutually bound with politics, was given to this historiography in the years that Margaret Thatcher was Prime Minister. She had made it her aim to restore British prestige and productivity by mobilizing traditional virtues. The wide range of discussions about the decline included some downright revisionist approaches (for example, John Charmley's), but also led to a shift in the field of contemporary history towards an interdisciplinary, international approach.

In the last part of the article, the author considers the periodization of contemporary history in Great Britain. Some historians consider the field to include even the Reform Acts of 1832, which expanded male suffrage. More often, however, historians point to the First World War as marking the beginning of contemporary history, but mostly say that it is the Second World War or its end. Some historians, however, argue that contemporary history for Great Britain does not begin till the Suez Crisis (late 1956). In any case, the predominant view today is that contemporary history includes the twentieth century while its centre of gravity is shifting to the period after the Second World War. This sort of periodization now corresponds also to the pragmatic conception of contemporary history as periods limited by the memories of living contemporaries of the events and people under discussion.

Reviews

A Struggle of Two Cultures in a Totalitarian System: Some Thoughts on Jiří's Knapík's Most Recent Book

Karel Hrubý

Knapík, Jiří. *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Prague: Libri, 2006, 398 pp.

In the first part of this review the reviewer praises Knapík for providing a systematic, comprehensive, and vivid picture of the institutional framework

of culture in the years when the Communist system of controlling the arts in Czechoslovakia was established. Knapík provides a suitable periodization of this period, contributing a considerable amount of new or more precise information and also some remarkable interpretations of specific events. He describes without bias the conflicts among the centres competing to make policy on the arts for some party or other, and attributes more weight to motives of power rather than ideology. His interpretation of policy on the arts is balanced, credible, and draws on a thorough knowledge of the sources.

In the second part of the article, the reviewer discusses the relationship between society and culture (in the broad sense of the word) in the 1950s. In his view “socialist” culture as a system of values professed by the regime that was established in Czechoslovakia after the takeover of February 1948 did not at the time have an integrative character, but, while being taken over, collided with suppressed but relatively deeply rooted elements of “First Republic” (democratic) culture still existing in society. The reviewer argues that it is the task of historians, sociologists, philosophers, and other social scientists to continue the discussion of this reception and resistance.

Diary Entries of a Czechoslovak Diplomat from the Capital of the Third Reich

Jiří Kosta

Hoffmann, Camill. *Politický deník 1932–1939*. Preface by Dieter Sudhoff. Trans. from the German by Alena Bláhová and David Kraft. Prague: Pražská edice, 2006, 239 pp.

Poet, editor, and diplomat, Camill (Kamil) Hoffmann (1878–1944) is an example of Czech-German-Jewish symbiosis. After the First World War he founded the *Prager Presse*, a pro-government German language newspaper, and later, from 1920 to 1939, was press attaché of the Czechoslovak embassy in Berlin, till he was recalled to Prague. The diary, first published as *Politisches Tagebuch, 1932–1939* (Klagenfurt, 1995), describes the rise and growing power of the Nazi régime, and constitutes a remarkable primary source for historians.

Stories about the Identity of Jews of the Bohemia Lands, 1918–38

Květa Jechová

Soukupová, Blanka. *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava: Zing Print, 2005, 284 pp. (Etnické studie, vol. 2.)

The book under review is not the usual treatment of the history of one minority. Rather, it is an integrated collection of historical-ethnological essays about the

searching, forms, and changes of the identity of Czech Jews during the First Republic. In the collective stories of Jews the author discusses phenomena such as antisemitism, assimilation, Zionism, national consciousness, Czech patriotism, and Czech Jews' attitudes towards Tomáš Masaryk. According to the reviewer Soukupová has fully demonstrated the usefulness of the method she has chosen, and has contributed to our understanding of the topic.

“They Became his Victims”: Hitler and His Army

Pavel Mücke

Bartov, Omer. *Hitlerova armáda: Vojáci, nacisté a válka ve Třetí říši*. Trans. from the English by Jiří Voňka. Prague: Naše vojsko, 2005, 217 pp.

This is a review of the Czech translation of *Hitler's Army: Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich* (New York, 1992). The work, by the respected American historian Omer Bartov, is a classic among books on the Wehrmacht. In it, Bartov is concerned primarily with the ideological indoctrination of Hitler's army, the social links within it, war crimes, and the punishment of Wehrmacht soldiers, and, ultimately, the mechanisms of self-justification and the post-war memories of German soldiers. The reviewer praises it highly.

An Inspiring Search for Alternatives

Jiří Pešek

Alte, Rüdiger. *Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946–1947*. Munich: Oldenbourg, 2003, 571 pp. (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, vol. 96)

In this published version of his dissertation the author asks the following fundamental questions: What reasons, motives, and foreign-policy conceptions were decisive for Czechoslovak policy, parties, and the government when deciding to integrate Czechoslovakia into the East bloc? What internal conflicts consequently emerged in the Czechoslovak leadership? And what were the external factors that positively or negatively influenced these developments? With a thorough knowledge of the sources and after having carried out research in Czech and French archives, the author analyzes the Paris Peace Conference, the drafting of the Czechoslovak-French Agreement, and the negotiations about the Marshall Plan and “the German Question.” Ultimately, he sees no alternative to the “post-1945 Czechoslovak road,” since there was little or no political will, public agreement, or Western support.

The Worker in State Socialism

Peter Heumos

Hübner, Peter, Kleßmann, Christoph, and Tenefelde, Klaus (eds). *Arbeiter im Staatssozialismus: Ideologischer Anspruch und soziale Wirklichkeit*. Cologne, Vienna: and Weimar: Böhlau, 2005, 515 pp. (Zeithistorische Studien, vol. 31)

The volume under review comprises papers given at a conference in the Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam, September 2003. It has three sections: the worker's state as a political construct and the attempt to make it a reality; labour relations, working conditions, and the status of the worker; and, last, the working class in social and political conflict. The reviewer considers both the conference and volume a ground-breaking comparative analysis of Communist societies, but recommending that next time such a project should include the Soviet Union.

New Information about the Show Trials of the Fifties

Vladimír Březina

Pernes, Jiří and Foitzik, Jan (eds). *Politické procesy v Československu po roce 1945 a "Případ Slánský": Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze*. Brno and Prague: Kateřina Mikšová, Nakladatelství Prius and Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005, 391 pp.

This is a review of an edited volume of papers from an international conference on the political trials in Czechoslovakia after the Second World War, particularly the show trials of the early 1950s. The conference was held in Pankrác Prison, Prague, 14–16 April, 2003. The volume comprises almost thirty articles, which are grouped into three sections and cover a wide range of topics, from the international context of the trials, a comparison of trials in various countries, and detailed descriptions of some of the large show trials. The focus, however, is on the show trial of Rudolf Slánský, General Secretary of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party, and his co-defendants. According to the reviewer, the volume provides a great deal of new information and raises new questions.

A Comparison of Propaganda and Censorship in the Bohemian Lands and Germany

Matěj Hušek

Anděl, Michal, Brandes, Detlef, Labisch, Alfons, Pešek, Jiří, and Ruzicka, Thomas (eds). *Propaganda, (Selbst-)Zensur, Sensation: Grenzen der Presse- und Wissenschaftsfreiheit in*

Deutschland und Tschechien seit 1871. Essen: Klartext, 2005, 309 pp. (Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, vol. 27)

This is a review of an edited volume of papers from a German-Czech conference held in Düsseldorf, May 2003. According to the reviewer it usefully explores various aspects of the limits of press and academic freedom in Germany and the Bohemian Lands from 1871 onwards. The first two sections of the volume contain articles concerned with various forms of censorship, propaganda, and their effects, whereas the last section has articles about sensationalism and the construction of reality, for example, the presentation of medicine in the mass media.

Periodicals and Archives

The Wartime and Post-war Years Considered in Polish History Periodicals, 2005–06

Jaroslav Vaculík

This contribution to a regular section of *Soudobé dějiny* reports on interesting articles on contemporary history published in Polish history journals over the last two years. It pays most attention to *Dzieje Najnowsze*, a key quarterly published jointly by the History Institute of the Polish Academy of Sciences and the Pułusk Academy of the Humanities. It also discusses articles in *Przegląd Historyczny*, a quarterly from Poznań, *Sobótka*, a quarterly from Silesia, *Wiadomości Historyczne*, a bimonthly about teaching methods, and *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, a monthly.

Historical Curiosities

Slavík on the End of the *Český časopis historický* and on Nejedlý's *History of the Czech Nation*

Jaroslav Bouček

As editor, Bouček presents two manuscripts by the historian Jan Slavík (1885–1978) from the period after the Communist takeover of February 1948, when Slavík was not permitted to publish. Among other things, Slavík was a leading expert on Russian history. In the first Czechoslovak Republic he was involved in debates about the meaning of Czech history and the methodological starting points of historiography. After the Communist takeover, however, he was practically silenced for ever. The first text published here is a parody in verse, “Zpěv o pádu Čechoně” (Song of the Fall of Čechoně, 1950), stylized in the genre of a chivalric epic. In it,

the author (under the pseudonym Warjah Nebudimírovič) satirically comments on the circumstances in which the *Český časopis historický* (The Czech Journal of History) was closed down in 1949 and on the contemporaneous publication of the first volume of *Dějiny národa českého* (A History of the Czech Nation) by Zdeněk Nejedlý, the foremost Communist historian and, at the time, Minister of Education, Science, and the Arts. The second MS published here is an obituary from 1962: “Zdeněk Nejedlý odchází na konečný historie soud” (Z.N. has Departed for History’s Judgement Day), which elucidates Slavík’s highly critical attitude towards Nejedlý as an historian. In the introductory commentary Bouček places the “epic” into the context of Slavík’s satirical, epigrammatic work in verse, which was written from the sidelines of current events in the community of Czechoslovak historians. He also explains a number of historical facts about the publication of the last volume of the *Český časopis historický* in 1949, and appends a biographical description, “Vezír a jeho čty” (The Vezier and His Men), about Nejedlý and a group of Marxist historians who appear in Slavík’s parody under pseudonyms.

Chronicle

Budapest 1956, Brügel, Baťa: Three Conferences in Moravia

Vladimír Březina

A report on three history conferences held in three Moravian towns in autumn 2006. The first was an international conference on the Bohemian-German historian Johann Wolfgang Brügel (1905–1986), which was held in the town of his birth, Hustopeč, in September. The second conference was about the anti-Communist uprising in Hungary in 1956, and was held in Brno in November. The last was the international conference about the internationally renowned businessman Tomáš Baťa and the society and times he lived in, which was held in Zlín in late November and early December.

Contributors

Vladimír Březina (1974) is a researcher at the Brno-branch of the Institute of Contemporary History, the Academy of Sciences. The focus of his research is Czechoslovak history after 1945, in particular collectivization.

Jaroslav Bouček (1952) is in charge of the administrative archive of the Czech Ministry of Health. His main research interests are contemporary history and the history of historiography, particularly the historian Jan Slavík. His publications include *Jan Slavík: Příběh zakázaného historika* (Prague, 2002) and *27. 6. 1950: Poprava Závaře Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ* (Prague, 2006).

Jana Čechurová (1969) is a docent at the Institute of Czech History, Charles University, Prague. Her chief research interest is Czech history in the first half of the twentieth century. Her publications include *Alois Rašín: Dramatický život českého politika* (Prague, 1997) and *Čeští svobodní zednáři ve XX. století* (Prague, 2002).

Peter Heumos (1938) attended the universities of Göttingen, Prague, and Bochum. He worked for years in the Collegium Carolinum, Munich, before retiring in 2003. His main areas of research have long been social movements in the Bohemian Lands from the nineteenth century onwards, the political systems of Czechoslovakia, Czechoslovak émigrés during the Second World War, and the history of society in Communist Czechoslovakia, and, most recently, the working class from the Liberation to the “Prague Spring.” His publications include *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945* (Munich, 1989) and “*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*” *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968* (Prague, 2006).

Karel Hrubý (1923) was, from 1983 to 1991, Editor-in-Chief of *Proměny*, the cultural and political quarterly of the Czechoslovak Society for Arts and Science, published in New York. His chief scholarly interest is the sociology of change in political systems, both early ones (during the Hussite period) and recent. With Milíč Čapek he co-authored *T. G. Masaryk in Perspective: Comments and Criticism* (Ann Arbor, 1981).

Matěj Hušek (1975) is Deputy Editor of the daily newspaper *Právo* and a doctoral student at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. He is a specialist in Czech-German relations.

Michal Jareš (1973) is a researcher at the Institute of Czech Literature, Prague, and an editor of the periodical *Tvar*. He is a specialist in modern Czech verse, the wartime generation of authors of the 1940s, and popular literature. With Pavel Janáček he is the editor of *Svět rodokapsu: Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* (Prague, 2003).

Květa Jechová (1932) is an historian and sociologist, formerly employed at the Institute of Contemporary History, Prague, now retired. Her chief research interests are the sociology of the city and housing, antisemitism, government policy on the arts, and Czech women dissidents. Her publications include *Lidé Charty 77: Zpráva o biografickém výzkumu* (Prague, 2003).

Daniela Kolenovská (1976) is a doctoral student of modern history at the Institute of International Studies, Charles University, Prague, while working for humanitarian organizations. She specializes in Soviet foreign policy and the Soviet intelligentsia before the Second World War.

Jiří Kosta (1921) is an economist. During the war he was interned in Theresienstadt and Auschwitz. In the late 1960s he helped to formulate reform policy during the “Prague Spring.” In 1970 he emigrated to West Germany, and for years worked at Frankfurt University, interested mainly in the economic systems of Socialist (Communist) countries. He is the author or co-author of numerous publications, which include *Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus: Probleme und Alternative* (Frankfurt, 1984) and *Česká/československá ekonomika ve světle měnících se systémů* (Ostrava, 2005; and, in German, Münster and Vienna, 2005). His memoirs are published in German and Czech – *Nie aufgegeben: Ein Leben zwischen Bangen und Hoffen* (Berlin, 2001); *Život mezi úzkostí a nadějí* (Prague, 2002).

Jan Kuklík (1967) is Professor of History and Vice Dean of the Law Faculty, Charles University, Prague. He is an expert on the legal history of Czechoslovakia, the Czechoslovak Government-in-Exile, and Czech-German relations during the Second World War. Among his many publications are *Mýty a realita tzv. “Benešových dekretů”: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945* (Prague, 2002), *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945* (written with Jan Němeček, Prague, 2004), and, most recently, *Do poslední pence: Československo-britská jednání o majetkových a finančních otázkách 1938–1982* (Prague, 2007).

Detlev Mares (1965) is a lecturer in modern and contemporary history at the Institute of History, Darmstadt Polytechnic. His chief scholarly interest is nineteenth-century British history, particularly Liberalism and Mid-Victorian Radicalism. He is

the author of *Auf der Suche nach dem "wahren" Liberalismus: Demokratische Bewegung und liberale Politik im viktorianischen England* (Berlin, 2002).

Pavel Mücke (1978) is a researcher at the Centre for Oral History at the Institute of Contemporary History, Prague, and a doctoral student of Czech history at Charles University, Prague. His principal areas of research are modern and contemporary history, the relationship between history and memory, methods of oral history, and Czechoslovak resistance to German occupation.

Jiří Pešek (1954) is Professor of History and Deputy Director of the Institute of International Studies, Charles University, Prague, where he is also Head of the Department of German and Austrian Studies. His research covers a broad range, but is focused on topics in cultural history from the Middle Ages to the present and twentieth-century German history. He is co-author of several books and author of numerous articles. A thematically compiled collection of his reviews was published as *Německé dějiny optikou recenzenta* (Prague, 2004).

Jaroslav Vaculík (1947) is a docent at the Faculty of Education, Masaryk University, Brno, where he lectures in world history from the seventeenth to the twentieth century. His chief research interest is Czech minorities abroad, about which he has published widely, including the three-volume *Dějiny volyňských Čechů* (Prague, 1997, 1998, and 2001).

Contents

Articles

- Jan Kuklík
and Jana Čechurová The Czech Refugee Trust Fund and Czechoslovak
Émigrés: Part One, Its Genesis and Funding 9
- Michal Jareš Poetry in Volumes Published by Czech
Wartime Émigrés in Great Britain 44
- Daniela Kolenovská Belarusian Émigrés in Czechoslovakia, 1918–38 78

Horizon

- Detlev Mares Too Many Nazis? Contemporary History in Great Britain . . . 106

Reviews

- Karel Hrubý A Struggle of Two Cultures in a Totalitarian System:
Some Thoughts on Jiří's Knapík's Most Recent Book . . . 124
- Jiří Kosta Diary Entries of a Czechoslovak Diplomat
from the Capital of the Third Reich 137
- Květa Jechová Stories about the Identity of Jews
of the Bohemia Lands, 1918–38 142
- Pavel Mücke "They Became his Victims": Hitler and His Army 147
- Jiří Pešek An Inspiring Search for Alternatives 154
- Peter Heumos The Worker in State Socialism 163

Vladimír Březina	New Information about the Show Trials of the Fifties . .	166
Matěj Hušek	A Comparison of Propaganda and Censorship in the Bohemian Lands and Germany	172

Periodicals and Archives

Jaroslav Vaculík	The Wartime and Post-war Years Considered in Polish History Periodicals, 2005–06	177
------------------	---	-----

Historical Curiosities

Jaroslav Bouček (ed.)	Slavík on the End of the <i>Český časopis historický</i> and on Nejedlý's <i>History of the Czech Nation</i> (Warjah Nebudimírovič / Jan Slavík. Song of the fall of Ččechoň; Jan Slavík. Zdeněk Nejedlý has Departed for History's Judgement Day	190
-----------------------	--	-----

Chronicle

Vladimír Březina	Budapest 1956, Brügel, Baťa: Three Conferences in Moravia	227
------------------	--	-----

<i>Annotations</i>		231
------------------------------	--	-----

<i>Summaries</i>		242
----------------------------	--	-----

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Ročník XIV. **Cena ve volném prodeji 68 Kč.**

Jan Kuklík

Jana Čechurová Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace
Část 1. Geneze a finanční zabezpečení

Michal Jareš Poezie ve sbornících britského válečného exilu

Daniela Kolenovská Běloruská emigrace v Československu (1918–1938)

Detlev Mares Příliš mnoho nácků?
Soudobé dějiny ve Velké Británii

Karel Hrubý Zápas dvou kultur v totalitním systému
Zamyšlení nad poslední knihou Jiřího Knapíka

Jaroslav Vaculík Válečné a poválečné dějiny v polských historických časopisech
v letech 2005–2006

Jaroslav Bouček (ed.) Jan Slavík o zániku ČČH a Nejedlého Dějinách národa českého

Recenze – Kronika – Anotace